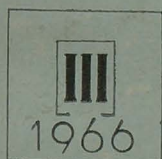

1 ARL

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

1st-210

I A Ș I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE:

Redactor responsabil :

VAL. POPOVICI

Membri :

J. BENDITER, D. BERLESCU, C. CIHODARU,
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Secretar științific de redacție :

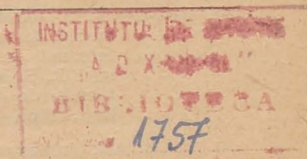
L. BOICU

Adresa redacției : Institutul de Istorie și arheologie al Academiei
Republicii Socialiste România, Filiala Iași. str. Karl Marx nr. 15

Academia
Republicii Socialiste România
Filiala Iași

Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie

Tom. III, 1965

S U M A R

CENTUM ANNI ACADEMIAE 5

DIN VIAȚA ȘI OPERA UNOR ISTORICI MEMBRI AI ACADEMIEI ROMÂNE

CONST. C. ANGELESCU, M. Kogălniceanu și Academia Română	9
J. BENDITER, A. D. Xenopol în anii studenției	39
AL. ZUB, Vasile Pirvan și Italia. Primele contacte (1908—1914)	65
V. CRISTIAN, Din corespondența lui N. Iorga și A. D. Xenopol cu Gaston Paris, Franz Funck-Brentano și Arthur Chuquet	73

STUDII

D. ȘANDRU, J. BENDITER, I. SAIZU, Contribuții la cunoașterea situației economice a României în perioada dictaturii militar-fasciste (6 septembrie 1940—23 august 1944)	85
N. CORIVAN, Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849	137

COMUNICĂRI ȘI NOTE

GH. BUZATU, Cu privire la utilizarea mașinilor electronice de calcul în cercetarea istorică	189
D. CIUREA, Date și sublinieri privind Suceava în secolele XV—XVIII	195
OCT. ILIESCU, Despre legende de cel mai vechi monede moldovenești	201
VALENTIN GEORGESCU, Contribuții la studiul culturii juridice române în secolul al XVIII-lea	213
GEORGETA TUDORAN, Atitudinea lui N. Iorga față de războaiele țărănești din 1907	223

Ist. 210

- GEORGES DUBY, L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe—XVe siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherches, 2 vol., Paris, Aubier, 1962, 822 p. (*D. Ciurea*) 231
- ACADEMIA R. S. ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”, Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, vol. I (1247—1500), întocmit de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, Editura Academiei R. S. România, Buc., 1966, 635 p. și vol. XXI (1626—1627), întocmit de Damaschin Mioc, Editura Academiei R. S. România, Buc., 1965, 594 p. (*I. Caproșu*) 232
- ALEX. ELIAN, (redactor responsabil), CONST. BALAN, HARALAMBIE CHIRICA, OLIMPIA DIACONESCU, Inscriptiile medievale ale României, vol. I, Orașul București, Editura Academiei R. S. România, Buc., 1965, 934 p. (*I. Caproșu*) 235
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Bănia în Țara Românească, Buc., Editura științifică, 1965, 247 p. (*Veniamin Ciobanu*) 238
- HENRI H. STAHL, Contribuții la studiul satelor devălmașe, vol. III, Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe, Buc., Editura Academiei R. S. România, 1965, 457 p. (*L. Simanschi*) 241
- P. P. PANAITESCU, Inceputurile și bîruința scrisului în limba română, Buc., Editura Academiei R. S. România, 1965, 230 p. (*I. Caproșu*) 248
- C. C. GIURESCU, Istoria pescuitului și a pisciculturii în România, vol. I, Buc., Editura Academiei R. S. România, 1964, 390 p. + 1 hartă (*I. Caproșu*) 249
- FRIEDRICH ENGEL-IANOȘI, Die Friedensgespräche Graf Nikolaus Reverters mit comte Abel Armand, 1917—1918, în „Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse”, 102 Jahrgang, 1965, nr. 24, Wien, 1966, p.369—382 (*L. Boicu*) 251
- JEAN STENGERS, Le dernier discours de Jaurès, în „Revue de l'Université de Bruxelles”, nouvelle série, XVIIe année, février-avril 1965, p. 182—206 (*V. Cristian*) 253
- C. C. GIURESCU, Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, 1966, 64 p. + 2 planșe (*I. Caproșu*) 255
- MIHAIL GUBOGLU, MUSTAFA MEHMET, Cronici turcești privind Țările române. Extrase. Vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, Ed. Academiei R. S. România, Buc., 1966, 562 p. (*I. Caproșu*) 256
- MIHAIL GUBOGLU, Catalogul documentelor turcești, vol. II (1455—1829), Buc., 1963, 655 p. + 18 planșe (*N. Grigoraș*) 257
- SILVIU DRAGOMIR, Avram Iancu, Ed. științifică, Buc., 1965, 304 p. (*I. Caproșu*). 258
- * * * Activitatea Institutului de istorie și arheologie din Iași în anul 1966 (*D. Vitcu*). 261

S O M M A I R E

<i>CENTUM ANNI ACADEMIAE</i>	5
------------------------------	---

LA VIE ET L'OEUVRE DE QUELQUES HISTORIENS

CONST. C. ANGELESCO, Michel Kogălniceanu et l'Académie roumaine	9
J. BENDITER, Alexandre D. Xenopol étudiant	39
AL. ZUB, Basile Pârvan et l'Italie, Ses premières impressions (1908—1914)	65
V. CHRISTIAN, Extraits de la correspondance de Nicolas Iorga et Alexandre D. Xenopol avec Gaston Paris, Frantz Funck-Brentano et Arthur Chuquet	75

ETUDES

D. SANDRU, J. BENDITER, I. SAIZU, La situation économique de la Roumanie sous la dictature militaire-fasciste (6 septembre 1940—23 août 1944)	85
N. CORIVAN, L'organisation financière de la Moldavie de 1832 à 1849.	137

COMMUNICATIONS ET NOTES

GH. BUZATU, Sur l'utilisation des machines électroniques de calcul dans les recherches historiques	189
D. CIUREA, La ville de Suceava, du XV ^e au XVIII ^e siècles	195
OCT. ILIESCO, Sur les légendes des plus anciennes monnaies moldaves	201
VALENTIN GEORGESCO, Contributions à l'étude de la culture juridique roumaine au XVIII ^e siècle	213
GEORGETA TUDORAN, Nicolas Jorga et les révoltes paysannes de 1907	223

- GEORGES DUBY, L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IX-e—XV-e siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherches, 2 vol., Paris, Aubier, 1962, 822 p. (D. Ciurea) 231
- ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, INSTITUT D'HISTOIRE „N. IORGA”. Documenta Romaniae Historica, B. Valachie, tome I-er (1247—1500), publié par P. P. Panaitesco et Damaschin Mioc, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1966, 635 p. et tome XXI (1626—1627) publié par Damaschin Mioc, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1965, 594 p. (I. Caproşu) 232
- ALEX. ELIAN (rédacteur responsable), CONST. BALAN, HARALAMBIE CHIRICA, OLIMPIA DIACONESCO, Inscriptions datant du moyen âge roumain, tome I-er La ville de Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1965, 934 p. (I. Caproşu) 235
- ŞTEFAN ŞTEFANESCO, L'institution de la „bania” en Valachie, Bucarest, Editions scientifiques, 1965, 247 p. (Veniamin Ciobanu) 238
- HENRI H. STAHL, Contributions à l'étude des communautés villageoises roumaines, tome III, Le procès de l'asservissement féodal de ces communautés, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1965, 457 p. (L. Simanschi) 241
- P. P. PANAITESCO, Les débuts et la victoire de l'écriture en langue roumaine, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1965, 230 p. (I. Caproşu) 248
- C. C. GIURESCO, Histoire de la pêche et de la pisciculture en Roumanie, Tome I-er, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1964, 390 p. + 1 carte (I. Caproşu) 249
- FRIEDRICH ENGEL-IANOSI, Die Friedensgespräche Graf Nikolaus Revertera mit comte Abel Armand, 1917—1918, Étude publiée dans „Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse”, 102. Jahrgang, 1965, nr. 24, Wien, 1966, p. 369—382 (L. Boicu) 251
- JEAN STENGERS, Le dernier discours de Jaurès, Étude publiée dans la „Revue de l'Université de Bruxelles”, nouvelle série, XVII-e année, février-avril 1965, p. 182—206 (V. Cristian) 253
- C. C. GIURESCO, La population roumaine de la Dobroudja dans les cartes du moyen âge et de l'époque moderne, Musée régional d'archéologie de la Dobroudja, 1966, 64 p. + 2 pl. (I. Caproşu) 255
- MIHAIL GUBOGLU, MUSTAFA MEHMET, Chroniques turques relatives aux pays roumains, Extraits, Tome I-er, XV-e siècle jusqu'au milieu du XVII-e siècle, Ed. de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1966, 562 p. (I. Caproşu) 256
- MIHAIL GUBOGLU, Catalogue des documents turcs (conservés en Roumanie), tome II (1455—1829), Bucarest, 1963, 655 p. + 18 pl. (N. Grigoraş) 257
- SILVIU DRAGOMIR, Avram Iancu, Editions scientifiques, Bucarest, 1955, 304 p. (I. Caproşu) 258
- L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Iassy en 1966. (D. Vitcu) 261

CENTUM ANNI ACADEMIAE

Prilejuind o largă trecere în revistă a dezvoltării științei și culturii românești de-a lungul vremii și a contribuției pe care acestea au adus-o la îmbogățirea civilizației umane, sărbătorirea centenarului Academiei reprezintă un moment de seamă în viața culturală și științifică a patriei noastre. Prin semnificația și amploarea sa, această aniversare constituie o sărbătoare a științei și culturii poporului nostru.

Avîndu-și începutul în plină perioadă de făurire a României moderne, cînd transformările politice, economice, sociale și culturale reclamau instituții noi menite să contribuie la propășirea multilaterală a poporului român, Academia a intruchipat încă de la fundarea sa afirmarea aspirațiilor de libertate națională și progres ale românilor. Crearea, la 1 aprilie 1866, a Societății Literare Române care în 1867, la prima ei sesiune, s-a numit Societatea Academică Română, iar ulterior, în 1879, Academia Română, reprezenta încununarea unei îndelungate și puternice mișcări culturale și naționale. Numeroasele societăți literare, artistice și științifice înființate de cărturari patrioți în provinciile locuite de români în prima jumătate a secolului al XIX-lea urmăreau, toate, alături de cultivarea literelor, artelor și științei românești, înfăptuirea idealurilor de eliberare națională și socială a poporului român prin crearea unei Românie moderne. Lupta pentru neatințare și pentru unirea tuturor românilor într-un stat unitar a animat nu numai pe fondatorii acestor societăți, dar ea a constituit și izvorul ideii înființării Academiei. Însăși ideea creării unei astfel de instituții a apărut în această perioadă.

În 1828, în prefața la „Gramatica românească”, Eliade Rădulescu scria că „desăvîrșirea” limbii române nu se va putea realiza „pînă nu se va întocmi o Academie”. În temeiul acelorasi năzuințe de unitate națională și culturală ale epocii scria George Sion, în 1860, în „Revista Carpaților”: „Guvernul cată să fondeze o instituțiune asemănată cu instituțiunile acelea cunoscute... o Academie, compusă din bărbați

competenți, erudiți atât în științele pozitive cât și în cele abstracte, aleși după valoarea oamenilor din orice provincie română". Societatea Academică Română înființată într-adevăr prin hotărîrea Consiliului de Miniștri la 7 aprilie 1860 și aprobată de domnitorul Al. I. Cuza nu s-a putut însă întruni din cauza împrejurărilor externe care împiedicau participarea membrilor ei din Imperiul habsburgic. Aceleași cauze au determinat nesancționarea de către domn în 1864 a proiectului de regulament inițiat de V. A. Urechea. El va fi semnat, doi ani mai târziu, la 1 aprilie 1866, de către Locotenența domnească a Principatelor Unite.

Fundarea Academiei apare astfel ca un corolar al marelui act politic al Unirii din 1859, pe care noua instituție avea menirea să-l consolideze pe plan cultural și științific. Este și motivul pentru care cercetările privind limba și istoria poporului român au constituit obiectivul principal al Societății nou create. În raportul Ministerului Instrucțiunii publice și al Cultelor, care însoțește decretul Locotenenței domnești, se menționează că „în mijlocul preocupărilor de reforme regeneratoare ale țării noastre nu trebuie să uităm ceea ce datorim limbii și literaturii naționale”.

Încurajarea literaturii românești și a cercetărilor de filologie și istorie a patriei, avînd ca scop evidențierea unității lingvistice și naționale a poporului român urmarea, în același timp, dezvoltarea conștiinței naționale și întărirea ideii de unitate națională pentru desăvîrșirea Unirii, care avea să se realizeze cu o jumătate de secol mai târziu. „Inițiativa la marelui op al reconstruirii naționalității române — scria Alexandru Roman, membru transilvănean al Societății — mai întîi pe cale literară, mai apoi pe cea politică, s-a putut și se va putea face numai din România; de aceea ochii noștri au fost și sînt totdeauna așintîți la frații noștri care au o patrie... Fie ca unitatea literară să pregătească calea la unitatea națională”. Societatea creată în 1866 reprezenta pentru cărturarii patrioți nu numai un for științific al tuturor românilor, dar și o tribună de luptă pentru neatințarea și desăvîrșirea unității lor, așa cum avea să sublinieze în ședința inaugurală a Societății Timotei Cipariu: „Am început a ne libera patria, am început a ne libera limba. Am început domnilor, abia am început, dar nu am terminat; rămîne ca să continuăm și să terminăm”.

Societatea Academică și apoi, din 1879, Academia Română și-a îndeplinit cu cinste misiunea pentru care a fost creată. Polarizînd în permanență mințile cele mai luminate ale poporului nostru, ea a răspuns mereu cerințelor epocii, amplificîndu-și treptat preocupările științifice pe măsura dezvoltării forțelor de producție și a progresului înregistrat pe tărîm spiritual și material de poporul român. Îndreptîndu-și atenția în primele patru decenii ale activității sale mai ales asupra literaturii, lingvisticii și istoriei patriei, Academia Română a adus contribuții fundamentale la progresul culturii românești. Opera atîtor personalități

de seamă ale culturii noastre ca Ion Eliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu, T. Cipariu, Gh. Bariț, Al. Hurmuzachi, A. T. Laurian, Al. Odobescu ș.a. a fost continuată apoi de savanți a căror operă a dus peste granițe faima școlilor românești de filologie, istorie și filozofie. O contribuție deosebită la îmbogățirea tezaurului cultural al poporului nostru au adus-o scriitorii, reprezentanți în Academie încă de la fundarea acesteia de V. Alecsandri și C. Negruzzi, iar mai târziu, de B. Ștefănescu-Delavrancea, D. Zamfirescu, Iosif Vulcan, G. Coșbuc ș.a. În aceeași perioadă, secția de științe a Academiei, lărgindu-și treptat dar sistematic preocupările, cuprindea savanți de renume ca: botanistul D. Brînză, matematicienii Spiru Haret, David Emmanuel și Gh. Țițeica, chimiștii Petru Poni, N. Teclu și C. Istrati, biologii Em. Racoviță și Em. Teodorescu, geologii Gregoriu Ștefănescu și Grigore Cobălcescu, medicii I. Cantacuzino și V. Babeș, fizicienii Dragomir Hurmuzescu și Emil Bacaloglu, inginerii Anghel Saligny și Elie Radu ș.a. Ca și în domeniul științelor umanistice, științele naturii au fost ilustrate în epoca ce a urmat de o întreagă pleiadă de savanți de renume ale căror cercetări au conferit strălucire școlilor românești de matematică, fizică, tehnică, geologie, geografie, medicină etc.

Schimbarea structurii politice a statului nostru în 1947 a dus la transformarea Academiei dintr-o instituție de consacrare în una de lucru, în concordanță cu necesitățile societății românești impuse de construirea socialismului. Dezvoltarea economică și culturală complexă a țării noastre și diversificarea ramurilor de cercetare a impus crearea unei vaste rețele de cercetare științifică cu un corp selecționat de cercetători în toate domeniile științelor naturii și sociale. Alături de cercetătorii unităților academice, un aport substanțial în investigarea științifică îl aduc cei din institutele departamentale de cercetări, din laboratoarele uzinale precum și cadrele didactice universitare. Prin imbinarea cercetărilor fundamentale cu cele aplicative și prin coordonarea lor de către Consiliul Național al Cercetării Științifice, investigării științifice din țara noastră i se asigură, în condițiile unei baze materiale în continuă creștere, direcții precise de dezvoltare. Urmărindu-se, în același timp, valorificarea capacității de cercetare din centrele cu tradiție științifică și culturală, au luat ființă la Iași, Cluj, Timișoara, Tg. Mureș și Craiova unități de cercetare academică, îndeplinindu-se astfel vechiul deziderat al lui Al. Odobescu și V. A. Urechea privind necesitatea înființării unor „Comisii academice regionale” la Iași, Cluj și Craiova.

Înființarea, în anul 1950, a Filialei din Iași a Academiei Republicii Socialiste România, iar în cadrul ei, a Institutului de istorie, a însemnat începutul unei noi etape în evoluția cercetărilor istorice din Iași.

De la investigarea individuală, limitată în chip firesc la o tematică restrînsă, în care de multe ori se cultiva amănuntul, s-a trecut la abordarea unor teme de importanță fundamentală a căror cunoaștere în lumina materialismului istoric era impusă de noua orientare a istoriografiei românești. În aceste condiții, cercetarea planificată, efectuată în largi colective de cercetători, a devenit linia directoare a întregii activități a Institutului. Dispunind de o bază materială în continuă creștere și lărgindu-și mereu preocupările, Institutul de istorie și arheologie din Iași, numărînd 36 de cercetători, reprezintă astăzi un important centru de cercetare istorică și arheologică din țară. El întru-chipează continuarea firească, ridicată astăzi pe o treaptă superioară, a unei vechi tradiții istoriografice ilustrată, în fosta capitală a Moldovei, de cronicarii Gr. Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, de marele cărturar umanist D. Cantemir, iar în epoca modernă de M. Kogălniceanu, întemeietorul istoriografiei naționale românești și al școlii romantice, de îndelungata și prestigioasă activitate științifică a lui A. D. Xenopol, precum și de aportul adus la progresul studiilor de istorie românească de I. Ursu, I. Minea, O. Tatrăli, P. Nicorescu, Gh. Ghibănescu, M. Costăchescu ș.a.

Polarizînd în jurul său activitatea istoricilor și arheologilor din centrul universitar și academic Iași, Institutul a desfășurat, pe linia bogatei tradiții istoriografice ieșene, o amplă activitate de cercetare științifică privind istoria veche, medie, modernă și contemporană a României, aducîndu-și contribuția la rezolvarea unora dintre problemele fundamentale ale istoriei patriei noastre. Cercetările privind epoca neolitică și epoca bronzului, cultura materială a dacilor și romanitatea de pe teritoriul Moldovei, ca și cele relative la perioada prefeudală, au fost valorificate în publicația secției de istorie veche, „Arheologia Moldovei” și în periodicele din țară și din străinătate.

Medievistii ieșeni, continuînd o bogată și valoroasă tradiție, și-au adus aportul la editarea corpusului sistematic al documentelor medievale moldovenești. Au fost alcătuite, în același timp, unele culegeri tematice de documente. Cercetările privind clasele sociale și organizarea statului feudal moldovean, s-au concretizat într-un număr de monografii care au fost pregătite pentru tipărire.

De cercetări ample au beneficiat și problemele economice, sociale și politice ale istoriei moderne și contemporane a României. Ele au fost valorificate în studii și monografii tipărite sau în curs de publicare, precum și în tratatul de Istoria României, operă de importanță națională a istoriografiei românești.

Rezultatele obținute pînă în prezent în munca de cercetare și în pregătirea cadrelor, ca și lărgirea continuă a ariei de investigare a cercetătorilor institutului constituie premise ale sporirii contribuției istoricilor ieșeni la studierea istoriei patriei noastre.

DIN VIAȚA ȘI OPERA UNOR ISTORICI
MEMBRI AI ACADEMIEI ROMÂNE

MIHAIL KOGĂLNICEANU ȘI ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

I. La 1 aprilie 1866, cînd Locotenența domnească a aprobat regu-
lamentul pentru înființarea Societății Literare Române, Mihail Kogălniceanu era ostracizat de noii guvernanți ai României. Considerîndu-l
ca principalul colaborator al lui Alexandru Ioan Cuza la lovitura de
stat de la 2 mai 1864 și ca autorul legii rurale de la 15 august 1864,
„monstruoasa coaliție” hotărîse eliminarea lui din viața publică. Duș-
mănia ei avea să se manifeste fățiș cu prilejul dezbaterilor din Adu-
narea Națională constituantă. La 4 mai 1866, după lungi și pătimașe
discuții, acea Adunare a invalidat alegerea lui Mihail Kogălniceanu
ca deputat al județului Fălciu, adoptînd, cu 71 voturi contra 42, moți-
unea propusă de Nicolae Blaremburg, prin care fostul președinte al
consiliului de miniștri de la 2 mai 1864 era declarat vinovat de „sperjur
și atentat contra legilor” și, în consecință, era exclus din Adunare
pentru motive de „moralitate publică”¹. Prezentîndu-se din nou în
fața alegătorilor districtului Fălciu, la 5 iunie 1866, Mihail Kogălni-
ceanu a fost reales deputat. Tot pe atunci, el a candidat și la o alegere
parțială la Galați, unde de asemenea a fost ales deputat. Dublul verdict
al corpului electoral n-a avut însă vreo influență asupra Camerei con-
stituante care, la 14 iunie 1866, a invalidat pentru a doua oară pe
Mihail Kogălniceanu².

Tocmai în acea perioadă, cînd adversarii regimului instituit la
2 mai 1864 puseseră stăpînire pe cîrma statului și cînd ei erau mînași
de atîta ură împotriva celui denunțat ca „sperjur”, fiindcă avusese
curajul să apere drepturile țăranilor împotriva împilatorilor lor, au

¹ Andrei Rădulescu, *Din viața și activitatea lui Mihail Kogălniceanu în anii
1865—1867*, II, extras din „Arhiva românească”, București, 1943, p. 8 și 14.

² Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 14, p. 15 și p. 19.

fost numiți, prin decret domnesc, primii membri ai Societății Literare Române³. Deși Mihail Kogălniceanu era atunci cel mai de seamă istoric în viață al neamului nostru și cu toate că, pe lângă activitatea științifică, desfășurase și o remarcabilă activitate literară la revistele pe care le condusesese sau la care colaborase, ca „Alăuta românească”, „Dacia literară”, „Propășirea”, „Gazeta de Moldavia” etc., totuși patima politică a împiedicat, în 1866—1867, ca el să facă parte din Societatea Literară chiar la înființarea ei. Locul în această Societate pe care el era cel mai îndreptățit să-l ocupe, a fost atribuit, prin decret domnesc, lui Nicolae Ionescu, improvizatul profesor de istorie universală la Universitatea din Iași.

Mihail Kogălniceanu nu era omul care să plece capul sub loviturile adversarilor lui. Luptător neînfricat, el a continuat, fără șovăire, lupta pentru izbînda ideilor lui. Curînd după dubla invalidare rostită de Adunarea constituantă, au avut loc alegeri generale pentru parlament, în octombrie 1866. Mihail Kogălniceanu a candidat în trei colegii electorale și a fost ales deputat în cite și trele⁴, printre care colegiul al III-lea al județului Fălciu. Și de astă dată statornicii lui dușmani, Nicolae Blaremburg, Alexandru Sihleanu și Aristide Pascal, au cerut excluderea sa din Cameră. Majoritatea deputaților a socotit însă că nu trebuia să persiste într-un continuu conflict cu corpul electoral și, în consecință, a validat mandatul de deputat al lui Mihail Kogălniceanu⁵.

Cu trecerea vremii, patimile s-au mai domolit. Intervenind adesea în dezbaterile parlamentare, cu marele său talent și inteligența sa scilpitoare, Mihail Kogălniceanu a dovedit din nou contemporanilor săi că era un om de stat înzestrat cu însușiri excepționale, de a cărui prețioasă colaborare România nu se putea lipsi în acea epocă de consolidare a noilor instituții create spre a înlocui sistemul feudal. În cursul anului 1868, intrarea lui în ministerul ce avea să se constituie după demisia lui Nicolae Golescu a fost considerată necesară pentru soluționarea crizei politice ivite. În asemenea condiții, la 16 noiembrie 1868, Dimitrie Ghica, fiind numit președinte al consiliului de miniștri, a făcut apel la concursul lui Mihail Kogălniceanu. Acesta a acceptat să facă parte din noul guvern, ca titular al Ministerului de interne⁶.

În același an 1868, cu două luni înainte de a redeveni ministru, Mihail Kogălniceanu a fost ales membru al Societății Academice Române. S-a pus astfel capăt nedreptății ce i se făcuse la constituirea acestei instituții.

³ „Annalele Societății Academice Române”, seria I, tomurile I—X, București, 1878, p. 5, p. 6 și p. 10—11.

⁴ Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 20.

⁵ Andrei Rădulescu, *op. cit.*, p. 30.

⁶ „Monitorul”, 17 noiembrie 1868, p. 2173.

II. Împrejurările în care Mihail Kogălniceanu a fost cooptat printre membrii Societății Academice Române au fost următoarele :

Prin regulamentul aprobat de Locotenența domnească la 1 aprilie 1866, după cum am menționat deja, a fost înființată Societatea Literară Română. Misiunea care i s-a încredințat a fost de a stabili ortografia, de a întocmi gramatica și dicționarul limbii române⁷.

Din cauza unei grave epidemii de holeră care a bîntuit în țara noastră în vara anului 1866, membrii Societății Literare s-au întrunit pentru prima oară abia la 1 august 1867⁸. În această sesiune au fost votate, după interesante discuții, statutele noii instituții⁹.

Prin statutele atunci adoptate, denumirea Societății Literare Române a fost schimbată în aceea de „Societatea Academică Română”. Misiunea ei care, prin regulamentul aprobat la 1 aprilie 1866, era limitată la ortografia, gramatica și dicționarul limbii române, a fost mult extinsă, statutele hotărînd că Societatea Academică Română va avea ca scop „de a lucra la înaintarea literelor și științelor între români” (art. I). Totodată s-a prevăzut că Societatea Academică Română va fi împărțită în trei secții, și anume : 1) secția literară-filologică, 2) secția istorică-arheologică și 3) secția științelor naturale (art. III).

Potrivit statutelor, membrii Societății aveau să fie de două categorii. Prima categorie era aceea a „membrilor actuali”. Ei nu puteau fi decît români care se distinseseră prin activitatea lor științifică sau literară (art. VI) și erau aleși cu o majoritate de două treimi a voturilor celor prezenți la ședință (art. XI). Numărul lor era de 21 și putea fi sporit printr-o decizie a adunării generale (art. VIII). Membrii Societății Literare, numiți prin decret domnesc la constituirea instituției, erau confirmați membri actuali ai Societății Academice Române (art. VIII). A doua categorie era aceea a „membrilor onorari” care puteau fi români sau străini și erau aleși cu majoritate simplă (art. XI).

Pe baza acestor statute, Societatea Academică Română a procedat în sesiunea următoare la completarea locurilor vacante. La 16 septembrie 1868, Mihail Kogălniceanu a fost ales „membru actual” cu unanimitatea voturilor exprimate¹⁰. O dată cu el, au mai fost primiți în Societatea Academică Română Al. Papiu-Ilarian și Gheorghe Sion¹¹.

În conformitate cu rînduielile protocolare în vigoare la acea epocă, Mihail Kogălniceanu, încunostiințat de votul adunării gene-

⁷ „Annalele Societății Academice Române”, seria I, tomurile I—X, București, 1878, p. 3—4.

⁸ *Ibidem*, p. 10 și p. 12.

⁹ Discuția statutelor a început în ședința de la 17 august 1867 și s-a încheiat la 24 august 1867 (*ibidem*, p. 45).

¹⁰ *Ibidem*, p. 188.

¹¹ *Ibidem*.

rale, a răspuns că accepta să facă parte din Societatea Academică¹². A luat și angajamentul de a rosti un discurs de recepție, care avea să fie consacrat lui Constantin Negruzzi¹³. Spre a răspunde cuvîntării recipiendarului a fost desemnat Nicolae Ionescu¹⁴.

Absorbit de luptele politice și de îndatoririle ce-i incumbau în calitate de membru al guvernului — va fi ministru de interne de la 16 noiembrie 1868 pînă la 24 ianuarie 1870¹⁵, — Mihail Kogălniceanu n-a putut împlini acest angajament. La sesiunea Societății Academice din august-septembrie 1869 el n-a participat decît la două din cele 39 ședințe ce au avut loc¹⁶. Totuși colegii lui, ca un omagiu deosebit, l-au ales, la 15 septembrie 1869, președinte al secției istorice pentru anul academic următor¹⁷.

III. Pînă în 1876, Mihail Kogălniceanu a absentat adesea de la lucrările Societății Academice. Aceste frecvente absențe s-au datorat multiplelor lui ocupații, îndeosebi intensei activități desfășurate pentru răsturnarea ministerului conservator aflat la cîrma țării. Cu toate că procesele-verbale ale sesiunilor anuale, pînă în 1876, menționează destul de rar prezența lui Mihail Kogălniceanu la ședințe, totuși colegii lui academicieni i-au încredințat misiuni importante.

La 9 august 1871, el a fost însărcinat să reprezinte, împreună cu Ion Sbiera, Societatea Academică Română la serbarea de la Putna, organizată de un comitet al studenților români de la Viena¹⁸. Cu tact și demnitate, el a împlinit această însărcinare. Sosind la Putna la 14 august 1871, Mihail Kogălniceanu a asistat la ceremonii¹⁹. A doua zi, la 15 august 1871, a participat la mărețul praznic, oferit oaspeților de studenții români. Aceștia doreau ca Mihail Kogălniceanu să ocupe, la masă, locul președintelui. S-a împotrivit însă prefectul districtului Rădăuți, Oreste Renney, pentru motive de „prudență”²⁰. Praznicul a fost atunci prezidat de reprezentantul comitetului organizator, Ion Slavici, încadrat la dreapta de Mihail Kogălniceanu și la stînga de prefectul Renney²¹. La toasturi, Ion Sbiera a vorbit în numele Societății Academice Române, subliniind rolul ei în unitatea culturală a neamului românesc și felicitînd pe studenți pentru frumoasa serbare²².

Prețuirea de care Mihail Kogălniceanu s-a bucurat printre colegii lui din Societatea Academică Română s-a exprimat, scurt timp după

¹² „Annalele Societății Academice Române”, seria I, tomurile I—X, București, 1878, p. 269.

¹³ *Ibidem*, p. 286.

¹⁴ *Ibidem*, p. 286.

¹⁵ „Monitorul oficial”, 25 ianuarie 1870, p. 97.

¹⁶ „Annalele Societății Academice Române”, seria I, tom. I—X, p. 253 și p. 282.

¹⁷ *Ibidem*, p. 288.

¹⁸ „Annalele Societății Academice Române”, IV, (1871), p. 12.

¹⁹ Teodor Bălan, *Serbarea de la Putna (1871)*, 1932, p. 43.

²⁰ *Ibidem*, p. 46.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

măreăta manifestatie de la Putna, prin alegerea sa iarăși ca președinte al secției istorice, funcțiune pe care o avusese deja în anul academic 1869—1870. Cu atit mai semnificativă a fost această alegere, cu cît el a întrunit unanimitatea voturilor exprimate, deși lipsea de la ședință²³.

La Mihail Kogălniceanu, pentru temeinicele sale cunoștințe științifice, a mai făcut apel Societatea Academică Română la 2 septembrie 1874, numindu-l, împreună cu Al. Odobescu și V. A. Urechia, într-o comisie care avea să decerne un premiu de 1 200 lei celei mai bune lucrări privitoare la anumite probleme înscrise în programul congresului internațional de geografie ce avea să se întrunească la Paris în 1875²⁴. Rezultatul concursului a fost negativ, deoarece nu s-a prezentat decît o singură lucrare pe care comisia a considerat-o insuficientă și, în consecință, a refuzat să-i acorde premiul de 1 200 lei²⁵.

În aceeași perioadă, i s-a dat lui Mihail Kogălniceanu însărcinarea de a răspunde, în numele membrilor Societății Academice Române, la discursul de recepție ce avea să rostească Ion Ghica²⁶. Era pe deplin justificată o asemenea însărcinare, din cauza vechii prietenii de peste treizeci de ani care lega pe cei doi foști profesori ai Academiei Mihailene și propovăduitori, în paginile revistei „Propășirea”, ai unei orindui mai drepte. În august 1875, după cum reiese din raportul secretarului general I. C. Massim, cuvîntarea lui Ion Ghica era în întregime redactată²⁷. I-a lipsit însă lui Mihail Kogălniceanu răgazul necesar pentru a pregăti răspunsul său. De aceea abia în ședința de la 28 martie 1880 Ion Ghica și-a putut citi discursul de recepție, iar Bogdan Petriceicu Hasdeu, înlocuind pe Mihail Kogălniceanu, i-a urat bună-venire în Academie²⁸.

Societatea Academică Română s-a adresat lui Mihail Kogălniceanu și la 9 septembrie 1875, invitîndu-l ca, împreună cu Al. Odobescu, V. A. Urechia, Ion Ghica și August Treboniu Laurian, să reglementeze condițiile acordării unui premiu din fondul Năsturel Herescu, pentru traducerea pasajelor interesînd istoria românilor din operele scriitorilor antichității și evului mediu²⁹. Din motive pe care nu le cunoaștem, această lăudabilă inițiativă a rămas fără urmare, proiectul de regulament ne mai fiind întocmit.

Cu toate că Mihail Kogălniceanu, în această perioadă, n-a luat parte decît la puține ședințe ale Societății Academice, el totuși a

²³ Alegerea a avut loc la 3 septembrie 1871 („Annalele Societății Academice Române”, IV, (1871), p. 149).

²⁴ „Annalele Societății Academice Române”, VII (1874), p. 95.

²⁵ *Ibidem*, VIII (1875), p. 13.

²⁶ *Ibidem*, p. 4. Ion Ghica fusese ales „membru actual” al Societății Academice în ședința de la 13 august 1874 („Annalele Soc. Acad. Române”, VII (1874), p. 28).

²⁷ *Ibidem*, VIII (1875), p. 4.

²⁸ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul II (1879—1880), Partea administrativă și dezbaterile, p. 230.

²⁹ „Annalele Societății Academice Române”, VIII (1875), p. 32—33.

manifestat un statornic interes pentru propășirea ei, acordându-i sprijinul său când îi putea fi de folos. Astfel, în 1872, fondurile de care dispunea această instituție fiind insuficiente, Mihail Kogălniceanu a hotărât ca diurna sa de academician să fie întrebuințată la achiziționarea mobilierului cancelariei³⁰. În 1874, el a dăruit bibliotecii Societății Academice 75 volume³¹. Donații importante va face și în anii următori.

IV. La 27 aprilie 1876, Mihail Kogălniceanu a redevenit ministru. El a intrat atunci în cabinetul prezidat de Manolache Costache Epureanu³². Cu unele intermitențe, el a făcut parte, până la 17 aprilie 1880, din guvernele care s-au succedat la cîrma țării³³. A fost ministru al afacerilor străine în epoca războiului independenței și a Congresului de pace întrunit la Berlin. A fost apoi ministru de interne, avînd misiunea de a organiza administrația Dobrogei. Într-o perioadă hotărîtoare a istoriei patriei noastre, Kogălniceanu a avut așadar grele sarcini de împlinit cărora le-a consacrat întreaga sa putere de muncă. După ce a ieșit din guvern, la 17 aprilie 1880, el a fost numit ministru al României la Paris³⁴, unde a reprezentat țara noastră pînă în aprilie 1881, cînd, după demisia sa din această funcțiune, s-a înapoiat la București³⁵. Preocupările sale continue de la 1876 la 1881, fie ca membru al guvernului, fie ca ministru plenipotențiar, pentru o cît mai justă rezolvare a marilor probleme de stat, precum și pentru apărarea drepturilor României, nu i-au dat decît în mod excepțional posibilitatea de a aduce contribuția sa la lucrările Societății Academice.

Astfel Mihail Kogălniceanu a fost absent la toate sesiunile din sesiunile anilor 1876, 1877 și 1878. Cînd însă, în decursul acestei îndelungate absențe, sprijinul său a fost solicitat, el n-a ezitat să-l acorde. De exemplu, cînd Societatea Academică Română a trimis în Rusia pe Grigore Tocilescu pentru a aduna material cu privire la viața și opera lui Dimitrie Cantemir, Mihail Kogălniceanu, în calitate de ministru al afacerilor străine, prin intervenții făcute pe calea diplomatică, a înlesnit îndeplinirea acestei misiuni, așa încît Tocilescu s-a putut înapoia din Rusia cu o recoltă excepțional de bogată³⁶.

³⁰ „Annalele Societății Academice Române”, V (1872), p. 112. În același scop au mai făcut daruri N. Kretzulescu și Al. Odobescu (*ibidem*).

³¹ *Ibidem*, VII (1874), p. 5 și 78.

³² Dimitrie Costescu, *Fazele ministeriale în România*, București, 1930, p. 66.

³³ *Ibidem*, p. 66—72.

³⁴ „Monitorul oficial”, 19 aprilie 1880, p. 2847.

³⁵ În ianuarie 1881 Kogălniceanu și-a înaintat demisia (M. Kogălniceanu, *Cesiunea Dunării*, București, 1882, p. 126). În februarie 1881, el a primit scrisorile de rechemare, însă ministrul afacerilor străine, Vasile Boerescu, i-a făcut cunoscut să nu părăsească postul decît după ce se va încheia tratatul de comerț dintre România și Franța, care era în curs de negociere (*ibidem*, p. 126). În aprilie 1881 Kogălniceanu, considerînd că misiunea sa era terminată, s-a înapoiat la București (*ibidem*, p. 132).

³⁶ „Annalele Societății Academice Române”, XI (1878), p. 5.

Mihail Kogălniceanu a dat concursul său, în 1879, și la votarea proiectului de lege, prin care denumirea Societății Academice Române a fost schimbată în aceea de Academia Română. Pe lângă această dispoziție, proiectul de lege a mai prevăzut că Academia Română era persoană juridică și deci avea dreptul de a primi donații și legate; a precizat că scopul ei era „cultura limbii și a istoriei naționale, a literelor, a științelor și a frumosașelor arte”; totodată i-a asigurat o „dotațiune anuală” de 30 000 lei aur, înscrisă în bugetul statului, dispunând ca o parte din această sumă să fie destinată decernării a două premii, și anume: unul științific (premiul Gh. Lazăr) și altul literar (premiul Eliade Rădulescu). În proiectul de lege fusese inserat și un articol, prin care statul dăruia Academiei Române, pentru clădirea localului ei, un teren în București, situat în fața Universității³⁷. Menționăm că, la acea dată, Societatea Academică era adăpostită în câteva încăperi ale Universității din capitală.

La 27 februarie 1879, Adunarea deputaților, cu o mare majoritate, a adoptat acest proiect de lege, aducându-i o singură modificare: a precizat că premiile Gh. Lazăr și Eliade Rădulescu vor fi fiecare „de cel puțin” 5 000 lei³⁸.

După votul Camerei, proiectul de lege a venit în dezbaterea Senatului la 21 martie 1879. În acest corp legiuitor, Mihail Kogălniceanu, care atunci nu făcea parte din guvern³⁹, a fost ales raportor de către delegații secțiilor⁴⁰. El a întocmit un scurt raport, în care a arătat că realizările Societății Academice îndreptăteau „protecțiunea” pe care statul i-o acorda. Atît de evidente erau foloasele acestui proiect de lege pentru dezvoltarea activității științifice în România, încît Mihail Kogălniceanu n-a socotit oportun să invoace și alte argumente.

Printre senatori se afla și Vasile Boerescu, avocat celebru, profesor universitar, fost ministru, autor de lucrări juridice foarte apreciate în epoca aceea. Era decepționat că Societatea Academică nu-l alesese încă printre membrii ei. Considerații de ordin personal l-au determinat să ia cuvîntul în Senat la discuția asupra proiectului de lege și să critice cu înverșunare unul din articole.

Din însuși discursul rostit cu acel prilej de Vasile Boerescu, reieșeau motivele reale ale împotrivirii sale. În adevăr, în cuvîntarea sa găsim următorul pasaj: „Nu voi combate Societatea Academică, din care fac parte negreșit toți oamenii cei mai învățați, toate ilustrațiile din țară, care s-au ilustrat prin cunoștințele lor întinse, prin producțiunile lor științifice și literare și în care, mă întreb, de ce nu se văd

³⁷ „Monitorul oficial”, 28 februarie 1879, p. 1304.

³⁸ *Ibidem*, p. 1307.

³⁹ Mihail Kogălniceanu fusese ministru al afacerilor străine de la 3 aprilie 1877 la 25 noiembrie 1878. Va fi ministru de interne de la 11 iulie 1879 la 17 aprilie 1880 (Dimitrie Costescu, *op. cit.*, p. 69—73).

⁴⁰ „Monitorul oficial”, 24 martie 1879, p. 1802.

figurînd și alți bărbați care au asemenea merite, cel puțin tot atît cît cei ce fac parte din acea Societate”⁴¹.

Firește că vorbitorul era convins că aparținea el însuși categoriei bărbaților cu merite cel puțin egale celor ale academicienilor în viață și pe care membrii savantei Societăți omisese să-i cheme în rîndul lor.

Vasile Boerescu a cerut Senatului să nu voteze, în redacția ce-l fusese dată în proiectul de lege, articolul care autoriza să fie cedată Academiei Române o porțiune a terenului din fața Universității din București. Pe acel teren se afla grădina botanică, pentru care fuseseră cheltuite sume importante. N-au fost prezentate Senatului — obiecta Vasile Boerescu — planurile clădirii pe care Academia intenționa să o zidească. Nu s-a precizat dacă această instituție dispune de fonduri suficiente pentru construirea viitorului ei local. În sfîrșit, Vasile Boerescu susținea că un teren, situat în centrul capitalei și avînd o foarte mare valoare, nu trebuia îmbucătățit sau ciuntit, fără a se ști ce se va face cu restul suprafeței⁴².

Mihail Kogălniceanu, în calitate de raportor, a răspuns că nici o altă instituție nu era mai indicată decît Academia Română să-și aibă sediul în fața Universității. Grădina botanică trebuia mutată în alt cartier. Pretutindeni în străinătate — zicea Kogălniceanu — grădinile botanice nu sînt în centrul capitalei, ci la periferie, unde terenul este mai priincios cultivării plantelor. În țările de înaltă cultură, locul cel mai frumos a fost dat Academiei pentru construirea localului ei, de ex., la Paris, la Berlin, la Viena. Cît despre terenul destinat Academiei Române prin proiectul de lege, „de el este legată tradițiunea școalei românești”, constata Kogălniceanu, subliniind că astfel „se da acestui loc adevărata lui destinație”⁴³.

Ion Ghica a luat cuvîntul, aderînd în totul la argumentele lui Kogălniceanu⁴⁴.

A intervenit în discuție și Dimitrie Ghica, celebrul „beizadea Mitică”, cum îi spuneau contemporanii. Plecînd de la considerația că terenul din fața Universității valora un milion lei aur, el a pretins că acel teren nu putea fi cedat fără ca Senatul, în prealabil, să ia cunoștință de planul viitorului palat al Academiei și să aibă certitudinea că Academia dispune de fondurile necesare construcției. După părerea sa, Senatul trebuia să-și păstreze libertatea de apreciere pentru momentul potrivit, neluînd pînă atunci nici un fel de angajament. Cînd i se va prezenta planul clădirii și vor exista fondurile indispen-

⁴¹ „Monitorul oficial”, 24 martie 1879, p. 1802.

⁴² *Ibidem*, p. 1802.

⁴³ *Ibidem*, p. 1802.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 1803.

sabile, Senatul va decide ce teren să fie dăruit Academiei, a încheiat Dimitrie Ghica cuvântarea sa⁴⁵.

În același sens a vorbit și Manolache Costache Epureanu. Apoi Vasile Boerescu a propus un amendament pentru înlocuirea textului articolului 5 din proiectul de lege printr-un alt text, prevăzând că o lege viitoare va decide ce anume teren va fi dăruit Academiei de către stat pentru construirea palatului ei⁴⁶.

Amendamentul lui Vasile Boerescu a fost respins de comitetul delegaților. Comunicând Senatului această hotărâre, Kogălniceanu a precizat că ea se întemeia pe motivul necesității menținerii textului nemodificat al art. 5 din proiectul de lege spre a consolida Academia Română și a păstra pentru clădirea sediului ei locul din fața Universității, orice altă destinație s-ar da acestui teren fiind nepotrivită⁴⁷. Majoritatea senatorilor însă a aprobat amendamentul. Cu această modificare, proiectul de lege a fost adoptat de Senat cu 33 bile albe, contra 2 bile negre⁴⁸. După ce Adunarea deputaților a aprobat și ea noul text al art. 5, au urmat obișnuitele formalități de sancționare și promulgare, noua lege fiind publicată în Monitorul oficial de la 30 martie 1879.

Pe calea aceasta Societatea Academică s-a transformat în Academia Română, cu concursul devotat al lui Mihail Kogălniceanu. Lupta pe care el a trebuit să o ducă în Senat a fost grea. El n-a biruit pe deplin, deși incontestabil a apărât o cauză dreaptă.

În iunie 1879, la prima sesiune a Academiei Române, a participat și Mihail Kogălniceanu⁴⁹. Interesându-se mai ales de cercetările privitoare la trecutul nostru, el a luat cuvântul în ședința secției istorice de la 21 iunie 1879, când s-a discutat raportul despre misiunea lui N. Densușianu, care fusese însărcinat să adune documente în arhivele ungare. Apreciind însemnătatea acestui material pentru istoria românilor, Kogălniceanu a sprijinit propunerea raportorului Vincențiu Babeș de a se prelungi misiunea lui N. Densușianu. Propunerea a fost admisă⁵⁰.

În 1880 Academia Română a preluat editarea documentelor culese prin arhive și a studiilor scrise de Eudoxiu Hurmuzaki, editare de care, până la acea dată, se îngrijise Ministerul Instrucțiunii Publice, prin mijlocirea unei comisii, numită cu asentimentul familiei Hurmuzaki. Președinte al comisiei era Mihail Kogălniceanu; membrii ei erau Alexandru Odobescu, Teodor Rosetti și Dimitrie A. Sturdza; secretar era Ion Slavici.

⁴⁵ „Monitorul oficial”, 24 martie 1879, p. 1803.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 1804.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 1804.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 1804.

⁴⁹ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul I (1879), p. 27 și 104.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 132.

În iunie 1880 Ministerul Instrucțiunii Publice a propus Academiei Române să-i încredințeze sarcina tipăririi „colecției Hurmuzaki”⁵¹. Academia, la 19 septembrie 1880, a luat în dezbatere propunerea. Pentru acceptarea ei s-a rostit Dimitrie A. Sturdza, citind în acest scop un lung memoriu cuprinzând un studiu amănunțit al condițiilor în care fusese editată pînă atunci „colecția Hurmuzaki”. Apoi, în același sens, a vorbit Mihail Kogălniceanu. După ce au mai intervenit în discuție Ion Ghica și Gheorghe Sion, au fost aprobate concluziile memoriului lui Dimitrie A. Sturdza⁵². În consecință, publicarea documentelor adunate de Eudoxiu Hurmuzaki și a studiilor sale despre istoria românilor a fost continuată de Academie. Ea a menținut, fără vreo modificare, comisia prezidată de Kogălniceanu pentru reglementarea și supravegherea imprimării acestor documente și studii⁵³.

În aceeași ședință de la 19 septembrie 1880, Mihail Kogălniceanu a atras atenția membrilor Academiei asupra însemnătății antichităților aflătoare în Dobrogea. El a subliniat că se găsesc pe teritoriul acestei provincii numeroase urme ale civilizațiilor eline, romane, bizantine și genoveze. A semnalat că, la Constanța și în împrejurimi, au fost descoperite multe inscripții. Kogălniceanu era de părere că Academia avea datoria să trimită în Dobrogea o „expediție științifică”. Din această expediție trebuiau să facă parte și naturaliști. Rolul lor era foarte important. Ca exemplu, Kogălniceanu cita flora „de pe insula pretinsă a lui Ovidiu”, a cărei studiere prezenta un mare interes științific⁵⁴.

Recunoscînd necesitatea unor asemenea cercetări și socotind că ele trebuiau întreprinse cit mai curînd, Academia Română a decis ca o comisie „provizorie”, alcătuită din Mihail Kogălniceanu, B. P. Hasdeu și geologul Grigore Ștefănescu, să meargă în Dobrogea spre a întocmi planul viitoare „explorații sistematice sub toate punctele de vedere”⁵⁵. Kogălniceanu fiind ministru al României la Paris și neputînd lipsi de la postul său, comisia provizorie n-a mai funcționat⁵⁶. Însă, ca urmare a sugestiilor date de Kogălniceanu, foarte curînd au început să fie efectuate în Dobrogea cercetări științifice în anumite domenii. Doctorul Dimitrie Brîndză a studiat flora acelei provincii⁵⁷. Ministerul Instrucțiunii Publice a dat Academiei Române suma de 6000 lei pentru explorații arheologice⁵⁸. Cu ajutorul acestei subvenții, precum și cu propriile fonduri ale Academiei, a fost trimis Grigore

⁵¹ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 47.

⁵² *Ibidem*, tomul III (1880—1881), Partea administrativă și dezbaterile, p. 24—27.

⁵³ *Ibidem*, p. 166.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 27.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 28.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 29, p. 173, p. 224.

⁵⁷ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul IV (1881—1882), Partea administrativă și dezbaterile, p. 135.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 164.

Tocilescu în Dobrogea. Cu privire la săpăturile făcute în provincia din dreapta Dunării sub supravegherea sa, Grigore Tocilescu a înaintat Academiei rapoarte periodice. Primul din aceste rapoarte a fost adus la cunoștința membrilor Academiei în ședința de la 7 mai 1882⁵⁹.

V. După ce, în 1881, a renunțat la legația română de la Paris și s-a înapoiat în patrie, Mihail Kogălniceanu și-a reluat activitatea la Academia Română. El s-a străduit, împreună cu unii din colegii lui, dintre care cel mai harnic a fost V. A. Urechiă, să imprime un ritm nou lucrărilor secției istorice, luând inițiative utile și îndemnând la cit mai multă muncă. Rezultatele au fost de așa natură, încît în curînd secția istorică, prin realizările ei, a depășit cu mult pe celelalte două secții ale Academiei.

La 11 iunie 1882, Mihail Kogălniceanu a făcut o comunicare despre colecțiile adunate de un tînăr moldovean, Ion Soroceanu. Acesta poseda ceramică, sticlărie și bronzuri descoperite pe teritoriul vechii Moldove și datînd din vremurile sciților, romanilor și goților. Poseda și vase etrusce. Kogălniceanu a propus să fie însărcinat de către Academie un specialist în istoria veche cu studierea acelor obiecte⁶⁰.

În aceeași ședință de la 11 iunie 1882, Mihail Kogălniceanu s-a ocupat și de arhivele Moldovei pe care mitropolitul Dosoftei le-a transportat în Polonia la 1686, cînd s-a refugiat în această țară, însoțind oastea lui Sobieski. Au fost evacuate atunci nu numai condicile și documentele Mitropoliei, dar și arhivele principatului Moldovei și au fost depozitate în castelul lui Sobieski de la Zolkiew. La anexarea Galiei de către împărăția habsburgică a fost întocmit un inventar al celui depozit. Kogălniceanu declara că izbutise să-și procure o copie a inventarului, pe care însă o pierduse în cursul unei călătorii. De la Zolkiew arhivele Moldovei au fost mutate într-un castel al familiei Radziwill. Pentru regăsirea și studierea lor Mihail Kogălniceanu a cerut Academiei să facă investigațiile necesare. Credea că de urma prețioaselor documente se va putea da la Lemberg, unde se afla inventarul lor⁶¹.

Academia Română, apreciind însemnătatea informațiilor comunicate de Kogălniceanu, a trimis pe Ion Biamu în Austria. Rezultatele misiunii sale n-au corespuns însă așteptărilor.

În 1882, Ministerul Instrucțiunii Publice a dăruit Academiei Române 22 manuscrise ale vechilor cronici pe care le achiziționase de la Mihail Kogălniceanu și care fuseseră folosite de marele istoric la întocmirea „Letopisiților țării Moldovii”⁶². În modul acesta Kogălni-

⁵⁹ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul V (1882—1883), Partea administrativă și dezbaterile, p. 4.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 7.

⁶¹ *Ibidem*. Vezi și tomul VIII (1885—1886), p. 177.

⁶² „Analele Academiei Române”, seria II, tomul V (1882—1883), Partea administrativă și dezbaterile, p. 8, p. 35 și p. 100.

ceanu a contribuit la constituirea tezaurului de manuscrise al Academiei, una din cele mai de seamă realizări ale înaltei instituții științifice. Amintim că Biblioteca Universității din Iași posedă și ea opt manuscrise ale cronicilor Moldovei, care i-au fost donate de Mihail Kogălniceanu⁶³.

De la 1886 Kogălniceanu a participat foarte asiduu la lucrările Academiei, intervenind adesea în discuții, făcând propuneri, prezentând cărți sau dăruind documente. Astfel, în ședința plenară de la 29 martie 1886, el a prezentat „Fintina Blanduziei”, drama lui Vasile Alecsandri tradusă în limba germană în versuri de E. de Herz, lăudând traducerea, care, după aprecierea sa, nu era „întru nimica inferioară originalului”⁶⁴.

În aceeași zi, întrunindu-se la Academia Română secția istorică, Mihail Kogălniceanu a readus în discuție necesitatea regăsirii arhivelor Moldovei evacuate în Polonia de mitropolitul Dosoftei. Printre actele evacuate atunci se aflau documente de foarte mare însemnătate pentru istoria românilor și Kogălniceanu a citat, ca exemplu, tratatele pe care sultanii le încheiaseră cu domnii Moldovei. De aceea Kogălniceanu, referindu-se la comunicarea din 1882, a cerut secției istorice să întreprindă noi demersuri pentru a se da de urma nestematelor arhive⁶⁵.

A răspuns V. A. Urechia, arătând că, după comunicarea lui Kogălniceanu din 1882, Academia trimisese pe Ion Bianu în Austria. Din informațiile culese de acesta în Galiția s-ar părea că documentele evacuate de mitropolitul Dosoftei s-ar afla în orașul Nieswicz din Lituania, în castelul principelui Radziwill. Întrucît, la data călătoriei lui Bianu, principele Radziwill lipsea de la castelul său, fiind plecat pentru mai mult timp în străinătate, delegatul Academiei Române se înapoiasă la București, fără a fi putut duce pînă la capăt misiunea sa.

După discuțiile ce au avut loc, secția istorică și-a însușit propunerea lui Mihail Kogălniceanu și a hotărît să ceară plenumului Academiei alocarea unui credit destinat continuării investigațiilor pentru regăsirea arhivei lui Dosoftei⁶⁶.

Dînd curs acestei cereri, Academia Română a votat creditul trebuitor și iarăși a trimis pe Ion Bianu în misiune. De astă dată, fiind primit de însuși principele Radziwill, acesta i-a dat acces în arhiva castelului de la Nieswicz. Ion Bianu a descoperit acolo acte interesante relative la istoria românilor, dar a avut marea dezamăgire, precum însuși a mărturisit cu vădită durere, de a nu găsi nici o urmă a

⁶³ Mihai Bordeianu, *Unsprezece manuscrise care au aparținut lui Mihail Kogălniceanu*, „Cronica”, 10 sept. 1966, p. 9.

⁶⁴ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul VIII (1885—1886), Partea administrativă și dezbaterile, p. 124.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 177.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 177.

„documentelor duse de Dosoftei la Zolkiew la 1686 și însemnate în inventarul lui Manowarda de la 1783”⁶⁷.

Stăruința pe care Mihail Kogălniceanu a pus-o pentru adunarea materialelor putând servi la reconstituirea trecutului nostru s-a manifestat și în alte împrejurări. De exemplu, la 5 aprilie 1886, în ședința secției istorice a Academiei, cu privire la documentele culese de George Barițiu prin arhivele din Ardeal și Ungaria, Mihail Kogălniceanu a amintit că fuseseră publicate două cataloage ale colecției contelui Kemeny și a întrebat dacă actele din acea colecție copiate de Barițiu erau dintre cele menționate în cataloagele tipărite. El dorea să știe dacă în colecția contelui Kemeny se mai aflau acte referitoare la istoria românilor, necuprinse în cataloagele imprimate. George Barițiu a răspuns afirmativ la ambele întrebări, precizând că a scos copii atât de pe documentele citate în cele două cataloage, cât și de pe altele nemenționate acolo⁶⁸.

În sesiunea generală din 1886, membrii Academiei Române au ales vicepreședinte pe Mihail Kogălniceanu pentru anul 1886—1887⁶⁹, vechiul său prieten Ion Ghica fiind președinte în aceeași perioadă. O nouă dovadă de deosebită prețuire a fost astfel dată lui Mihail Kogălniceanu, pentru activitatea desfășurată atât înăuntrul Academiei cât și în afară de această instituție.

La rîndul său, Kogălniceanu va manifesta, în sesiunile următoare, atașamentul său față de Academia Română prin gesturi grăitoare. Astfel, la 3 martie 1887, el a făcut cunoscut că dăruiește Academiei corespondența pe care a avut-o, în calitate de ministru al României la Paris, cu guvernul împărătesei Chinei, pentru recunoașterea independenței țării noastre⁷⁰.

La 16 martie 1887, Kogălniceanu a luat atitudine hotărîtă împotriva fuziunii ce se plănuia la Ateneul Român cu Academia. Cu dreptate, el a pus atunci în evidență că Ateneul Român și Academia aveau scopuri diferite. Misiunea Ateneului era popularizarea științei prin conferințe publice, răspîndirea culturii prin prelegeri, concerte, expoziții de pictură sau sculptură etc. Misiunea Academiei era propășirea științei prin cercetări aprofundate. Dacă s-ar realiza fuziunea proiectată, s-ar schimba însăși „destinația” Academiei. În concluzie, Kogălniceanu a propus votarea unei moțiuni, potrivit căreia „Academia, sprijinită pe legea din 30 martie 1879, care o recunoaște ca institut național, declară că ea nu poate să fie întrunită sau confundată cu o

⁶⁷ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă și dezbaterile, p. 58. Manowarda, după cum precizează Bianu, a fost „cașierul orașului Lemberg la 1783” (*ibidem*, p. 52).

⁶⁸ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul VIII (1885—1886), Partea administrativă și dezbaterile, p. 183.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 141.

⁷⁰ *Ibidem*, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă și dezbaterile, p. 65.

altă instituție literară sau științifică [...]". Deși Titu Maiorescu, V. A. Urechia, Alexandru Odobescu și Alexandru Roman au combătut această moțiune, considerind-o prematură, totuși ea a fost votată de majoritatea membrilor Academiei⁷¹. Față de intransigența adoptată prin moțiunea lui Kogălniceanu, s-a renunțat la plănuita fuziune.

Antichitățile din Dobrogea, asupra cărora Mihail Kogălniceanu atrăsese atenția Academiei Române în 1880, au fost din nou aduse de el în dezbaterile acestei instituții la 17 martie 1887. Kogălniceanu s-a ocupat atunci de monumentul de la Adamclisi. El a arătat că basoreliefurile, sculptate pe lespezile cu care a fost „căptușit” exteriorul monumentului, reprezintă scene din războaiele purtate de romani pentru apărarea Daciei și de aceea însemnătatea lor istorică este foarte mare. Kogălniceanu a amintit că Dimitrie A. Sturdza, pe când era ministru al instrucțiunii publice, a decis ca lespezile, prăbușite în jurul monumentului, să fie transportate la București și depozitate în Muzeul instalat în clădirea Universității. Deși unele din ele au ajuns la Muzeu, multe însă au rămas la Ostrov pe malul Dunării. Kogălniceanu a cerut Academiei să intervină la guvern, pentru ca toate pietrele sculptate, aflătoare încă la Adamclisi, să fie adunate la București, unde să fie reconstituit monumentul⁷².

Dimitrie A. Sturdza, care asista la ședință, a comunicat Academiei că guvernul luase deja măsuri pentru transportarea tuturor acelor basoreliefuri la Muzeul din capitală. Mai tirziu „se va vedea ce este de făcut cu ele”. Reconstituirea monumentului de la Adamclisi i se părea însă imposibilă, deoarece nu se cunoștea forma lui arhitectonică⁷³.

Alexandru Odobescu a fost și el de părere că monumentul de la Adamclisi nu putea fi nici nu trebuia să fie reconstituit. „De ce — întreba el — să reconstruim un monument care nu știm cum era făcut, nici de la cine este, nici ce reprezintă?”. El prefera să vadă înălțându-se în București o „reproducere” a columnei lui Traian, pe care o considera mai importantă „din toate punctele de vedere”⁷⁴.

Kogălniceanu a replicat, insistând asupra situației antichităților din Dobrogea. Multe dintre ele au fost distruse sau trecute peste graniță. Unele au fost folosite ca materiale la zidirea caselor sau au fost cioplite și transformate în scări. „Un hotel întreg este făcut de sus pînă jos din statui și basoreliefuri”. Antichități de la Iglia au fost imbarcate pe două fregate franceze și se află astăzi la Paris; la fel au procedat și englezii. Trebuia acum să se salveze ceea ce mai putea fi salvat. Monumentul de la Adamclisi consta dintr-un turn. Basore-

⁷¹ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă și dezbaterile, p. 125—129.

⁷² *Ibidem*, p. 130.

⁷³ *Ibidem*, p. 131.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 132.

liefurile lui — spunea Kogălniceanu fără înconjur — „nu sînt capodopere artistice”, dar, din punctul de vedere istoric, importanța lor nu poate fi contestată. El era ferm convins că monumentul de la Adamclisi reconstituit va fi o „podoabă” a României și, în consecință, menținea propunerea ca, uzînd de prestigiul ei, Academia să stăruie pe lângă guvern pentru reconstruirea monumentului de la Adamclisi „pe una din piețele capitalei”⁷⁵.

Spre a evita înfringerea lui Kogălniceanu printr-un vot negativ, care era inevitabil, s-a recurs la un expedient: majoritatea membrilor Academiei a decis să fie consultată secția istorică⁷⁶. În urma acestei decizii, secția istorică, la 19 martie 1887, a luat în dezbatere propunerea lui Kogălniceanu. S-a ajuns atunci la o soluție tranzacțională, preconizată de Dimitrie A. Sturdza, acceptată de Mihail Kogălniceanu, și anume: să fie făcute demersuri de către Academie la Ministerul Instrucțiunii Publice, pentru ca toate pietrele sculptate ale monumentului de la Adamclisi să fie adunate în Muzeul Național din București, unde vor putea fi studiate de specialiști, iar chestiunea reconstruirii monumentului să fie amînată pentru alte vremuri⁷⁷. Această soluție, recomandată de secția istorică, a fost adoptată de Academia Română într-o ședință plenară⁷⁸.

În cursul aceleiași sesiuni din martie 1887, Mihail Kogălniceanu a sprijinit modificarea art. 94 din regulamentul Academiei Române, privitor la decernarea premiului Alexandru Ioan Cuza, modificare insistent cerută de Dimitrie A. Sturdza. Acest premiu era acordat din fondul constituit în 1863 de Cuza Vodă. La început, sarcina decernării premiului fusese atribuită consiliului permanent din Ministerul Instrucțiunii Publice. După înființarea Societății Academice Române, s-a încredințat noii instituții această sarcină, transferîndu-i-se fondul constituit la 1863. Societatea Academică și apoi, după schimbarea denumirii ei, Academia Română a pus la concurs, la anumite perioade, subiectele pentru acordarea premiului Alexandru Ioan Cuza, în valoare de 4 000 lei. Ultimul subiect a fost intitulat: „Istoria românilor de la Aurelian pînă la fundarea principatelor”. Or, în termenele stabilite, mai mulți ani de-a rîndul n-a fost prezentată nici o lucrare tratînd acest subiect. Au fost astfel realizate economii importante. Avînd în vedere însemnătatea temei, Dimitrie A. Sturdza a propus menținerea ei la concurs și în anii următori, pînă se va prezenta o lucrare meri-tînd să fie premiată. Totodată, ca o încurajare pentru eventualii concurenți, el a cerut ca premiul Alexandru Ioan Cuza destinat acestui subiect să fie sporit la 10 000 lei, sporire devenită posibilă din cauza economiilor făcute în anii anteriori. În plus, din același fond, Dimitrie

⁷⁵ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă și dezbaterile, p. 133.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 133.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 164 și p. 216.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 164.

A. Sturdza a propus să se creeze un premiu cincinal de 6 000 lei pentru cea mai bună lucrare asupra unui subiect stabilit pe rînd de fiecare din cele trei secții ale Academiei.

Deși aceste modificări erau raționale, Emanoil Bacaloglu, Ștefan Fălcoianu și Nicolae Ionescu s-au opus, pretinzînd că se nedreptățește secția științifică din Academie. Kogălniceanu, cu marea lui autoritate, a susținut însă că schimbările proiectate corespundeau intențiunii fondatorului premiului, adică intențiunii lui Alexandru Ioan Cuza.

Procedîndu-se la vot, a fost adoptată propunerea lui Dimitrie A. Sturdza⁷⁹.

Semnificativă a fost intervenția lui Kogălniceanu. Pentru rolul pe care-l avusese la 11 februarie 1866, Dimitrie A. Sturdza putea fi bănuit că era minat de patimă și deci de intenții răuvoitoare față de memoria lui Alexandru Ioan Cuza, atunci cînd voia să modifice condițiile decernării premiului care purta numele domnitorului Unirii. Mihail Kogălniceanu a considerat însă că o asemenea bănuială nu corespundea realității. El a sprijinit propunerea lui Dimitrie A. Sturdza, fiindcă i s-a părut justă.

Peste cîteva zile, Mihail Kogălniceanu a făcut o nouă donație bibliotecii Academiei Române. La 24 martie 1887, el i-a dăruit o condică a mănăstirii Strehăia, datînd din 1791, în care erau transcrise actele proprietăților ei⁸⁰.

În acea sesiune generală, Mihail Kogălniceanu a avut cea mai mare satisfacție la care un academician putea aspira. La 28 martie 1887 el a fost ales președinte al Academiei Române pentru anul 1887—1888. Au fost necesare două scrutine pentru acest rezultat. La primul scrutin au intrat B. P. Hasdeu 11 voturi, M. Kogălniceanu 8 voturi, N. Kretzulescu 3 voturi și G. Barițiu 1 vot. Majoritatea absolută nefiind obținută de nici unul dintre candidați, s-a procedat la o nouă votare. La acest al doilea scrutin au intrat M. Kogălniceanu 13 voturi, B. P. Hasdeu 10 voturi și G. Barițiu 1 vot. Întrucît din 24 voturi exprimate M. Kogălniceanu a obținut majoritatea absolută, el a fost proclamat președinte al Academiei Române⁸¹.

Mulțumind colegilor lui, Mihail Kogălniceanu constata că ei vor să răsplătească „vîrsta și începuturile mișcării literare” și încheia cu asigurarea că se va sili să fie cît mai folositor Academiei⁸². Nu era o banală formulă de politetă, ci un angajament pe care îl va împlini fără șovăire.

⁷⁹ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul IX (1886—1887), Partea administrativă și dezbaterile, p. 115 și p. 133—139.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 143.

⁸¹ *Ibidem*, p. 153.

⁸² *Ibidem*, p. 153.

VI. Cu alegerea lui Mihail Kogălniceanu la președinția Academiei începe o nouă perioadă din activitatea sa în această instituție. Ea va dura trei ani, căci Kogălniceanu va fi reales în sesiunile generale ale Academiei din 1888 și 1889.

Pe linia statornicilor sale preocupări, Kogălniceanu a semnalat, în ședința Academiei de la 29 mai 1887, existența a numeroase documente referitoare la istoria României în arhivele din Odesa, al căror inventar fusese publicat în „Analele Societății istorice și arheologice din Odesa” (tomul XI, p. 269—310). Academia, la propunerea președintelui ei, a însărcinat pe Ion Bianu cu cercetarea acelor documente⁸³. Lipsa de fonduri a avut însă de consecință amânarea misiunii lui Bianu fără termen⁸⁴.

La 12 iunie 1887, în cursul discuțiilor prilejuite de constatările făcute la Cucuteni de comisia care începuse explorarea acelei localități, Kogălniceanu a atras iarăși atenția Academiei asupra însemnătății colecției de ceramică, adunată de moldoveanul Ion Casian Soroceanu. Kogălniceanu a cerut membrilor comisiei⁸⁵ să studieze și colecția lui Soroceanu⁸⁶. Pentru motive pe care nu le cunoaștem, el însă n-a avut satisfacția de a vedea efectuat un asemenea studiu.

În aceeași ședință de la 12 iunie 1887, Kogălniceanu a comunicat descoperirea a zece statui antice la Silistra⁸⁷, știre de natură a bucura pe toți cei ce se interesau de trecutul nostru. O săptămână mai târziu, la 19 iunie 1887, el a făcut cunoscut că, la Constanța, un străin, agent al unei companii de navigație, avea o prețioasă colecție de antichități și de vechi monede, găsite de el pe teritoriul Dobrogei, pe care dorea să o vîndă, deoarece era nevoit să părăsească țara noastră. Kogălniceanu a propus Academiei să stăruie la Ministerul Instrucțiunii Publice pentru cumpărarea acelei colecții de către statul român⁸⁸. După dezbateri, în cursul cărora s-a arătat că din informațiile publicate în revistele de specialitate reieșea că numeroase antichități din Dobrogea fuseseră achiziționate de muzee din străinătate chiar după 1878, Academia a imputernicit pe președintele ei să intervină la guvern în scopul indicat⁸⁹.

Acceptarea unei donații de 5 500 lei, făcută Academiei Române de către Alexandru Boldescu, a dat lui Kogălniceanu ocazia de a aminti că această instituție avea datoria să nu uite pe românii aflați

⁸³ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul X (1887—1888), Partea administrativă și dezbaterile, p. 48.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Acea comisie era alcătuită din Gr. Cobălcescu, Gr. Ștefănescu, V. A. Urechilă și Al. Papadopol-Calimach (*ibidem*, p. 47).

⁸⁶ *Ibidem*, p. 9—10.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 8.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 12.

în alte state. Pentru stabilirea destinației acelei donații, Academia instituise o comisie, alcătuită din Nicolae Ionescu, doctorul Dimitrie Brindză și Alexandru Odobescu. În ședința de la 20 martie 1889, Alexandru Odobescu a citit raportul comisiei conchizând la înființarea unui premiu de 1 500 lei, care să fie decernat din cinci în cinci ani celei mai bune lucrări asupra unui subiect pus la concurs alternativ de fiecare secție a Academiei⁹⁰. Hasdeu a combătut raportul, susținând că premiile Academiei erau deja prea numeroase și prea mari și că se cuvenea ca fondurile de care instituția dispunea să fie folosite și pentru misiuni științifice. „Alte Academii — spunea Hasdeu — cheltuiesc sume însemnate pentru misiuni, iar noi, când simțim trebuința, sîntem siliți a ne adresa la guvern sau a da, cu multe greutate, bugetare, sume din veniturile Academiei”⁹¹. A răspuns Alexandru Odobescu că era în interesul Academiei Române de a nu cheltui venitul unui fond decît pentru rezultate evidente. Altminteri, donațiile ar conține. Or, după părerea lui Odobescu, „misiunile nu produc un rezultat vizibil, cum este o carte căreia i s-a acordat un premiu”⁹². Mihail Kogălniceanu, luînd cuvîntul, a recunoscut importanța misiunilor științifice și necesitatea de a li se acorda un mai mare sprijin bănesc decît pînă atunci. Credea însă că donației lui Alexandru Bodescu trebuia să i se dea altă destinație decît cea propusă de Hasdeu, și anume: din venitul ei să se publice cărți pentru românii aflați în afara granițelor, cărți prin care „să li se împrășteze suvenirile istorice” și să li se amintească legăturile cu patria noastră⁹³. Hasdeu s-a raliat și el acestei soluții, care a fost aprobată de toți membrii prezenți. În consecință, concluziile din raportul comisiei tinzînd la crearea premiului Alexandru Bodescu au fost adoptate, urmînd ca subiectele ce vor fi puse la concurs să fie dintre cele pe care le indicase Mihail Kogălniceanu⁹⁴.

La 16 aprilie 1888, în ultima zi din sesiunea generală a Academiei Române, au avut loc noi alegeri pentru funcțiunile de președinte și vicepreședinți. Mihail Kogălniceanu a fost reales președinte, la primul scrutin, cu 13 voturi, avînd contra candidat pe Nicolae Kretzulescu care n-a întrunit decît 9 voturi. Vicepreședinți au fost desemnați P. S. Aurelian, Iacob Negruzzi și V. A. Urechîă⁹⁵. Prin acest rezultat, majoritatea membrilor Academiei Române și-a exprimat aprobarea pentru modul cum Mihail Kogălniceanu condusese instituția în anul precedent.

⁹⁰ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul X (1887—1898), Partea administrativă și dezbaterile, p. 69.

⁹¹ *Ibidem*, p. 70.

⁹² *Ibidem*, p. 71.

⁹³ *Ibidem*, p. 71.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 72.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 107.

În decursul următorului an academic, Kogălniceanu a făcut noi daruri instituției pe care o prezida. La 28 octombrie 1888, el a donat cinci vechi documente moldovene, scrise în limba slavonă pe pergament, dintre care unul fără dată și celelalte patru din 1546—1609⁹⁶. La 6 ianuarie 1889, el a dăruit alte cinci documente de la începutul veacului al XIX-lea, precum și stampila folosită de Mihai Sturza „pe cînd era mare vistiernic”⁹⁷. Deși n-a fost un om avut, totuși Kogălniceanu n-a cruțat nici un sacrificiu personal pentru întărirea Academiei Române și sporirea colecțiilor ei.

El care, din frageda tinerețe, luptase pentru libertate și progres, a dus această luptă și în sinul Academiei. Cu prilejul unui incident petrecut în ședința de la 11 martie 1889, cînd B. P. Hasdeu susținuse că în „Analele Academiei Române” n-ar trebui publicate studii ateiste⁹⁸, Mihail Kogălniceanu, care prezida, a declarat, cu energia care-l caracteriza, că el avea datoria de a asigura „absoluta libertate de cugetare a fiecăruia”, adăugînd că „nimeni nu are dreptul de a cere ca un fel de cugetare sau de credință să fie exclusă din lucrările Academiei”⁹⁹. Așadar, Kogălniceanu n-a admis în Academia Română vreo abatere de la principiile democratice.

La decernarea premiilor pe 1889, după ce marele premiu Năsturel de 12 000 lei a fost acordat lui Alexandru Odobescu și premiul Eliade Rădulescu de 5 000 lei a fost atribuit lui A. D. Xenopol, s-a propus de către V. A. Urechă ca o încurajare de 2 500 lei să fie dată lui T. Frîncu și lui G. Candrea pentru un studiu despre *Românii din munții Apuseni*¹⁰⁰. Kogălniceanu a cerut atunci ca Teodor Codrescu să primească și el o asemenea încurajare pentru publicarea *Uricariului*. Ambele propuneri au fost trimise comisiei financiare a Academiei¹⁰¹. Cu tot sprijinul lui Kogălniceanu, Teodor Codrescu n-a obținut atunci nici un ajutor bănesc de la Academie¹⁰², deși îl merita cu prisosință.

Măiestria cu care Mihail Kogălniceanu a prezidat dezbaterile Academiei, devotamentului cu care i-a apărut interesele, precum și importanța sa contribuție la înălțarea prestigiului instituției au determinat pe colegii lui să-i reînnoiască încrederea lor. La 1 aprilie 1889, el a fost reales președinte, fără să mai fi avut un contra candidat. Din 20 de voturi exprimate, el a întrunit 19, un buletin fiind alb¹⁰³. Întrucît acest buletin a fost pus în urnă chiar de Kogălniceanu, unanimitatea

⁹⁶ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XI (1888—1889), Partea administrativă și dezbaterile, p. 7.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 57.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 57.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 105.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 106.

¹⁰² *Ibidem*, p. 110.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 108.

sufragiilor s-a rostit în favoarea lui. Vicepreședinți au fost aleși B. P. Hasdeu, P. S. Aurelian și N. Ionescu ¹⁰⁴.

Deosebit de importantă a fost activitatea lui Kogălniceanu în anul academic 1889—1890. La 28 aprilie 1889, el recomanda să fie tipărit în „Anale” studiul slavistului Ion Bogdan despre *Diploma bîrlădeană din 1134 și principatul Bîrladului*, după ce citise manuscrisul ¹⁰⁵. Considera această lucrare vrednică de a fi publicată și dădea astfel un prețios ajutor unui tânăr cercetător care avea să fie un mare istoric. În săptămînile următoare, Kogălniceanu înfrunta pe adversarii Academiei Române, care puseseră la cale reducerea subvenției prevăzute în bugetul statului pentru imprimarea colecției de documente Hurmuzaki.

Precum am arătat deja, Ministerul Instrucțiunii, la 1880, trecuse asupra Academiei Române sarcina publicării documentelor adunate de Eudoxiu Hurmuzaki și a scrierilor sale istorice. În acest scop i-a acordat o subvenție anuală care, la început, a fost de 18 000 lei și apoi, de la exercițiul 1886—1887, a fost sporită la 33 000 lei ¹⁰⁶. În proiectul de buget al statului pe 1889—1890 comisia bugetară a Adunării deputaților a micșorat această subvenție la 10 000 lei ¹⁰⁷, precizînd că, în intenția ei, creditul astfel redus era destinat „tipăririi ultimului volum din documentele Hurmuzaki” ¹⁰⁸. Cu alte cuvinte, comisia, printr-o asemenea procedură, înțelegea ca publicarea colecției Hurmuzaki să înceteze.

De îndată ce a aflat această hotărîre, Academia a luat măsuri în consecință. Într-o broșură distribuită tuturor deputaților ¹⁰⁹, ea a expus împrejurările în care Ministerul Instrucțiunii Publice, la 1876, a decis imprimarea documentelor adunate de Eudoxiu Hurmuzaki și a scrierilor sale istorice. Pînă la 1880, adică în decurs de patru ani, Ministerul a publicat trei volume de documente și două volume din scrierile istorice ¹¹⁰. De la 1880, de cînd editarea colecției Hurmuzaki a fost preluată de Academia Română, și pînă în 1889, adică în decurs de nouă ani, au fost tipărite nouă volume de documente și trei volume din scrierile istorice; se aflau sub presă încă două volume de documente. Rezultatele obținute puneau în evidență cît de rodnică fusese contribuția Academiei.

¹⁰⁴ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XI (1888—1889), Partea administrativă și dezbaterile, p. 108—109.

¹⁰⁵ *Ibidem*, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 2. Dimitrie A. Sturdza a propus și el publicarea studiului lui Ion Bogdan în „Anale”.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 48.

¹⁰⁷ „Monitorul oficial”, Dezbaterile Adunării deputaților, ședința de la 4 iunie 1889, p. 1719.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 1721.

¹⁰⁹ Textul broșurii a fost reprodus în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 46—52.

¹¹⁰ Scrierile istorice ale lui Eudoxiu Hurmuzaki au apărut sub titlul *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*.

Totodată, în broșura distribuită deputaților, se arăta că, în 1884, Academia Română a hotărât să completeze documentele culese de Eudoxiu Hurmuzaki cu documente relative la istoria românilor fie deja tipărite prin publicații străine dar greu accesibile, fie inedite. În acest scop, prin grija lui N. Kretzulescu, Al. Odobescu și dr. M. Obedenaru, fuseseră copiate numeroase acte din arhivele Italiei, Franței și Rusiei. Trimiși în misiune peste graniță, N. Densușianu și I. Bianu adunaseră un material considerabil din arhivele ungurești și polone. De asemenea Grigore Tocilescu adusese de la Biblioteca Națională din Paris un material important. O parte din documentele culese pe aceste căi fusese deja publicată în colecția Hurmuzaki. Restul documentelor va fi și el tipărit în aceeași colecție, care va fi în mod treptat și continuu întregită, Academia declarînd că urmarea „scopul de a face un corp pe cît se poate mai complet al sorginților documentare ale istoriei naționale și a pune astfel la un loc la dispozițiunea bărbaților de știință tot materialului privitor la istoria românilor”¹¹¹.

Cu un asemenea program, Academia Română, datorită muncii intense depuse, avea atunci pregătite, pentru a fi tipărite în colecția Hurmuzaki, încă zece volume de documente și un volum de „Fragmente”. Deosebit, ea intenționa să publice și un volum cuprinzînd memoriile, discursurile și scrisorile politice ale lui Eudoxiu Hurmuzaki¹¹².

După distribuirea broșurii cu aceste lămuriri, Mihail Kogălniceanu a invitat la sediul Academiei pe membrii comisiei bugetare a Camerei și le-a arătat atît tomurile deja imprimate, cît și cele ce urmau să fie tipărite¹¹³. Apoi, probabil deoarece a avut impresia că, prin mijloacele pînă atunci folosite, nu va izbuti să împiedice ciuntirea subvenției alocate Academiei, el a hotărît să ia cuvîntul în Adunarea deputaților.

În ședința Camerei de la 5 iunie 1889, la discuția asupra proiectului de buget al Ministerului Instrucțiunii Publice, Mihail Kogălniceanu a rostit un remarcabil discurs, prin care a reușit să împiedice reducerea plănuită¹¹⁴. El a început prin a constata că, în numeroase state, erau acordate Academiei subvenții mult mai mari decît la noi. În bugetul României abia 30 000 lei pe an erau prevăzuți pentru Academie. În plus, mai era înscris un credit de 33 000 lei pe an pentru publicarea colecției de documente Hurmuzaki. Comisia bugetară redusese acest credit la 10 000 lei, reducere pe care Kogălniceanu o considera inadmisibilă. „Sînt economii care sînt crime și

¹¹¹ „Analele Academiei Române” ,seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 49.

¹¹² *Ibidem*, p. 52.

¹¹³ *Ibidem*, p. 3.

¹¹⁴ „Monitorul oficial”. Dezbaterile Adunării deputaților, ședința de la 5 iunie 1889, p. 1746—1748.

sint cheltuieli care sînt o virtute", spunea el. În adevăr, „o națiune care nu are istorie, nu are trecut nici viitor", sublinia Kogălniceanu. Or, istoria nu poate fi scrisă decît pe baza documentelor. Academia Română avea, printre alte sarcini, și aceea de a aduna și publica documentele privitoare la trecutul nostru. Misiunea ei o împlinea tipărind colecția Hurmuzaki, cu fondurile ce i se puneau la dispoziție de Ministerul Instrucțiunii. Cu aceste fonduri, ea achiziționase numeroase documente, fie originale, fie în copie. În arhivele din străinătate lucrau atunci pentru Academia Română patru copişti. Ea se preocupa și de arhivele din Constantinopol, așa de prețioase pentru istoria noastră. Kogălniceanu declara că el era în corespondență cu Cara-Teodori, fostul reprezentant al Turciei la congresul de pace de la Berlin din 1878. Cara-Teodori îi scrisese că, la Constantinopol, erau două biserici bizantine, transformate în depozite ale arhivelor statului și „pline pînă la turle" cu corespondența domnilor Moldovei și Valahiei. Dată fiind primejdia incendiilor la care era expusă capitala imperiului otoman, era de mare urgență ca Academia Română să-și procure în copie acea corespondență. După ce a vorbit și de gestiunea Academiei, punind în evidență desăvîrșita onestitate a operațiilor ei bănești, verificate de Ministerul Instrucțiunii Publice prin controlul financiar ce-l exercita, Kogălniceanu a conchis, cerînd restabilirea creditului de 33 000 lei pentru continuarea tipăririi volumelor din colecția Hurmuzaki. În acest sens, el a prezentat un amendament.

Ministrul Instrucțiunii Publice, Constantin Boerescu, răspunzînd lui Mihail Kogălniceanu, a recunoscut că cererea sa era pe deplin întemeiată și, în consecință, și-a dat asentimentul la restabilirea creditului de 33 000 lei.

Amendamentul lui Kogălniceanu, fiind pus la vot, a fost admis de Adunarea deputaților¹¹⁵. Academia Română, datorită străduințelor energicului ei președinte, n-a fost deci obligată să întrerupă publicarea colecției Hurmuzaki.

Relativ la picturile ce urmau să fie executate pe pereții bisericii Trei Ierarhi din Iași cu prilejul restaurării ei, s-a discutat, în ședința Academiei de la 17 martie 1890, dacă să fie zugrăvită și adunarea obștească de la 1749 care a desființat vecinia. Părerea afirmativă a fost susținută, printre alții, și de Mihail Kogălniceanu care a subliniat că acea adunare săvîrșise „un act de dreptate pentru clasa muncitoare", un act de mare însemnătate socială. Așadar se cuvenea ca, la Trei Ierarhi, unde ea se întrunise, acel act să fie amintit printr-o pictură murală¹¹⁶. Cu toată împotrivirea lui Dimitrie A. Sturdza¹¹⁷, la

¹¹⁵ „Monitorul oficial", Dezbaterile Adunării deputaților, ședința de la 5 iunie, 1889, p. 1748.

¹¹⁶ „Analele Academiei Române", seria II, tomul XII (1889—1890); Partea administrativă și dezbaterile, p. 98.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 94.

care s-au asociat episcopul Melchisedec¹¹⁸ și B. P. Hasdeu¹¹⁹, Academia a aprobat propunerea sprijinită de Mihail Kogălniceanu¹²⁰.

Încă din martie 1890 s-a pus chestiunea de a se sărbători în anul următor împlinirea unui sfert de veac de la înființarea Academiei Române¹²¹. Kogălniceanu care, pe lângă alte însușiri, avea și pe aceea de bun organizator, a stabilit programul comemorării proiectate, obținând asentimentul colegilor lui la 27 martie 1890¹²². Datorită pregătirilor făcute din timp, serbarea din 1891, prin reușita ei, va avea un mare răsunet.

În ședința de la 27 martie 1890, Academia a avut să se pronunțe și asupra decernării premiului Eliade Rădulescu de 5 000 lei. La concurs fusese pus subiectul: „Istoria școlilor în țările române în prima jumătate a secolului XIX până la anul 1864”. În termen, se prezentase un singur manuscris, alcătuit din șapte volume și intitulat „Analele culturii române”. Potrivit regulamentului, numele autorului se afla într-un plic sigilat pe care era scris un motto. Comisia care examinase manuscrisul opinase să i se acorde premiul¹²³.

Recomandarea comisiei a fost aprig criticată de unii membri ai Academiei. Nicolae Quintescu a obiectat că manuscrisul cuprindea numai reproducerea a numeroase documente relative la învățământul românesc pînă la 1864, însă nu și istoria învățământului, că deci subiectul pus la concurs nu fusese tratat¹²⁴. Grigore Ștefănescu, constatînd că autorul manuscrisului s-a mărginit să adune material, a afirmat și el că unei simple culegeri de material nu i se putea atribui premiul Eliade Rădulescu¹²⁵. Combătînd aceste critici, Dimitrie A. Sturdza și P. S. Aurelian, membri ai comisiei, precum și Grigore Tocilescu au vorbit despre munca excepțională pe care o necesitase descoperirea și coordonarea materialului din cele șapte volume ale manuscrisului și căreia i se cuvenea o răsplată¹²⁶. După ce au mai intervenit în discuție și alți membri ai Academiei, Mihail Kogălniceanu a arătat că erau meritele autorului manuscrisului. El a amintit că, cu trecerea vremii, multe documente dispar. Or, în lucrarea prezentată la concurs erau reproduse numeroase documente de mare însemnătate a căror pierdere ar constitui o pagubă ireparabilă. „Academia trebuie să în-

¹¹⁸ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 94—95.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 97.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 90.

¹²¹ *Ibidem*, p. 99.

¹²² *Ibidem*, p. 129.

¹²³ *Ibidem*, p. 187.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 130.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 132.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 130 și p. 132.

curajeze munca și zelul cu care s-au cules aceste documente", a spus Kogălniceanu în încheiere ¹²⁷.

Procedindu-se la vot, 14 bile albe s-au pronunțat în favoarea acordării premiului, iar 5 bile negre s-au rostit contra. S-a deschis atunci plicul, în care se afla numele laureatului, și Mihail Kogălniceanu care prezida ședința, a făcut cunoscut că V. A. Urechia era autorul manuscrisului ¹²⁸. Lucrarea astfel premiată va fi publicată de V. A. Urechia sub titlul: *Istoria școlilor de la 1800—1864*, tomurile I—IV, București, Imprimeria statului, 1892—1901.

Ședința Academiei Române de la 27 martie 1890 a fost ultima pe care Mihail Kogălniceanu a prezidat-o. Trei ani de-a rândul el fusese președinte al acestei instituții și statutele ei prevedeau că președintele nu putea fi reales mai mult de trei ani consecutivi ¹²⁹. Conform acestei dispoziții, la 27 martie 1890 Ion Ghica a fost ales președinte pentru anul academic 1890—1891 ¹³⁰.

Mulțumind colegilor lui pentru încrederea pe care i-o manifestaseră timp de trei ani, Kogălniceanu a arătat progresele realizate de Academia Română și prestigiul crescând de care ea se bucura. A terminat cuvântarea sa cu urări pentru prosperitatea instituției și a membrilor ei ¹³¹. Din partea celor prezenți, P. S. Aurelian i-a exprimat recunoștință pentru zelul cu care condusesse lucrările Academiei ¹³².

În adevăr, i se cuvenea lui Mihail Kogălniceanu recunoștință pentru rezultatele obținute. În ultimii trei ani (1887—1890), Academia Română publicase opt volume de „Anale”, dintre care 2 volume de „Memorii” ale secției istorice și 2 volume de „Memorii” ale secției științifice. Era sub presă un volum de „Memorii” ale secției istorice și fusese pregătit pentru tipar un volum de „Memorii” ale secției literare. Apăruseră și 4 volume din *Documentele Hurmuzaki*, un al cincilea volum fiind sub presă. În aceeași epocă mai fuseseră publicate de Academia Română următoarele lucrări: Miron Costin, *Opere*, vol. II (ediția V. A. Urechia); *Psaltirea Scheiană*, vol. I (ediția Ion Bianu); *Etymologicum Magnum Romaniae* de B. P. Hasdeu, vol. II, fasciculele 1 și 2; *Nunta la români* de Elena Sevastos. Fusese pregătit pentru tipar un volum cuprinzând „basme și cîntece populare macedo-române”, adunate de doctorul Obedenaru, și se afla sub presă

¹²⁷ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 133.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 133.

¹²⁹ Art. 15 din statute („Analele Academiei Române”, seria II, tomul I (sesiunea extraordinară 1879), p. 109).

¹³⁰ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 133.

¹³¹ *Ibidem*, p. 134.

¹³² *Ibidem*.

lucrarea lui S. Fl. Marian, *Nunta la români*¹³³. Colecțiile bibliotecii Academiei Române sporiseră cu 5748 volume cărți, 648 volume publicații periodice, 3360 documente, 120 manuscrise, 44 stampe și 5 hărți¹³⁴.

În martie 1890, Ministerul Instrucțiunii, printr-o comunicare „oficioasă”, a făcut cunoscut că statul cumpărase imobilul din București, Calea Victoriei, n-rul 135, și-l punea la dispoziția Academiei Române¹³⁵. Problema instalării acestei instituții într-o clădire corespunzătoare sarcinilor ce-i incumbau a fost deci rezolvată în perioada cînd Mihail Kogălniceanu a fost președintele ei.

Așadar, bilanțul celor trei ani de președinție ai lui Mihail Kogălniceanu s-a încheiat cu remarcabile realizări. La obținerea acestor rezultate au colaborat secretarul general, precum și bibliotecarul Academiei Române. Dacă meritul operei înfăptuite nu revine numai lui Mihail Kogălniceanu, este însă incontestabil că partea sa de contribuție a fost deosebit de importantă.

VII. În 1890—1891, Academia Română a fost mai ales preocupată de instalarea ei în clădirea din Calea Victoriei¹³⁶ și de organizarea sărbătoririi jubileului de 25 de ani¹³⁷. În afară de aceste preocupări, Academia a luat unele hotărâri relative la bunul mers al instituției, hotărâri la adoptarea cărora Mihail Kogălniceanu a intervenit cu marea lui autoritate.

Astfel, la 23 martie 1891, s-a pus chestiunea dacă puteau fi însărcinați membrii corespondenți să cerceteze lucrările prezentate Academiei spre publicare și să întocmească asupra lor rapoarte. În speță, I. Pop Reteganul trimisese Academiei o culegere de poezii populare, solicitînd tipărirea ei. Secția literară a Academiei, la 20 martie 1891, invitase pe membrii corespondenți I. Bianu, I. Slavici și G. Ionescu-Gion să examineze manuscrisul și să înainteze un referat cu concluzii motivate. Vincentiu Babeș, în ședința plenară a Academiei de la 23 martie 1891, a protestat împotriva deciziei secției literare, pretinzînd că lovea în prestigiul membrilor activi care se vedeau înlocuiți în atribuțiile lor firești prin membri corespondenți¹³⁸. La protestarea lui

¹³³ V. rapoartele anuale ale secretarului general („Analele Academiei Române”, seria II, tomul X (1887—1888), Partea administrativă și dezbaterile, p. 42—47; tomul XI (1888—1889), p. 31—37, și tomul XII (1889—1890), p. 36—44.

¹³⁴ V. rapoartele anuale ale comisiei bibliotecii („Analele Academiei Române”, seria II, tomul X (1887—1888), Partea administrativă și dezbaterile, p. 133—134; tomul XI (1888—1889), p. 138—140 și tomul XII (1889—1890), p. 151—153.

¹³⁵ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XII (1889—1890), Partea administrativă și dezbaterile, p. 117. Vezi și G. Baiculescu, *Din istoricul Academiei Române. Localul de la 1890*, „Arhiva românească”, VII (1941), p. 292—295.

¹³⁶ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă și dezbaterile, p. 13 și p. 18.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 18—24 și p. 62—63.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 87.

s-au asociat N. Quintescu și Gr. Ștefănescu¹³⁹. Părerea contrară a fost susținută de B. P. Hasdeu, I. Shiera, Dimitrie A. Sturdza și Mihail Kogălniceanu. Cu dreptate, Mihail Kogălniceanu a declarat că autoritatea membrilor activi nu era întru nimic micșorată dacă Academia dădea „însărcinări de studiu membrilor corespondenți pe care Academia i-a ales tocmai pentru activitatea lor literară și pentru știința lor”¹⁴⁰. În acest sens s-a pronunțat și majoritatea membrilor prezenți la acea ședință, confirmând decizia secției literare¹⁴¹.

La 27 martie 1891, secția istorică a Academiei Române, constituindu-și biroul pe 1891—1892, a ales președinte pe Mihail Kogălniceanu¹⁴². El mai exercitase această funcțiune în mai multe rânduri în trecut. De astă dată, avînd în vedere vîrsta lui înaintată și boala care i se agravase, votul colegilor lui a avut semnificarea unui suprem omagiu adus marilor lui merite.

La 1 aprilie 1891 a avut loc ședința pentru sărbătorirea unui sfert de veac de activitate a Academiei Române. Cu acel prilej, Mihail Kogălniceanu a citit memorabila lui comunicare despre dezrobirea țăganilor, oborîrea privilegiilor de castă și emanciparea țăranilor¹⁴³. Fiind invitat de colegii lui să expună „cîteva fapte din istoria contemporană”¹⁴⁴, el a ales aceste trei mari reforme sociale, la împlinirea cărora el se mîndrea de a fi participat. Precum așa de just a constatat profesorul Andrei Oțetea, această comunicare pune în evidență „poziția ideologică” a lui Mihail Kogălniceanu și „caracterul democrat al operei sale”¹⁴⁵. În adevăr, este semnificativ — precum de asemenea foarte just a subliniat profesorul Andrei Oțetea — „că întemeietorul istoriografiei române moderne [...] a considerat că cele mai înalte titluri ale sale la recunoștința posterității sînt actele de emancipare a celor mai oprite păături ale societății noastre de atunci”¹⁴⁶.

Comunicarea lui Mihail Kogălniceanu, publicată de la 1891 și pînă azi în zeci de ediții, este așa de bine cunoscută, încît ar fi inutil să mai amintim cuprinsul ei. Ne mărginim a menționa că ea conține informații prețioase pentru biografia marelui cărturar și pentru cunoașterea condițiilor în care cele trei reforme au fost realizate. Un deosebit interes prezintă și partea finală a comunicării, în care Kogălniceanu a accentuat că opera începută la 1864 trebuia continuată,

¹³⁹ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă și dezbaterile, p. 88.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 90.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 90.

¹⁴² *Ibidem*, p. 100 și p. 168.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 112 și p. 255—300.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 256.

¹⁴⁵ Andrei Oțetea, *Mihail Kogălniceanu, istoric și om de stat*, în volumul 90 de ani de viață academică în țara noastră, lucrările sesiunii științifice a Academiei R.P.R., 2—6 iulie 1956, București, 1956, p. 82.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 82.

că emanciparea țăranului trebuia completată în așa fel, încît „el să aibă conștiință profundă și energică de drepturile și de datoriile lui”¹⁴⁷. Claritatea, logica impecabilă a expunerii, concizia, planul bine întocmit al întregii lucrări, eleganța stilului vrăjesc pe cititorul de astăzi, precum desigur au vrăjit și auditoriul din ședința Academiei de la 1 aprilie 1891. Autorul acestor admirabile pagini era în vîrstă de 74 de ani. El nu le scrisese pe îndelete, ci le dictase fiului său în ajun, într-o singură zi¹⁴⁸. În amurgul vieții, inteligența lui era tot atît de puternică și talentul lui tot atît de fermecător ca la 1843, cînd ținuse lecția de deschidere a cursului de istorie națională la Academia Mihăileană, iar vioiciunea frazei și măiestria cu care erau orînduite argumentele aminteau istoricele discursuri rostite în Adunarea deputaților la 1862 pentru apărarea dreptului țăranilor asupra pămîntului pe care-l munceau. Ani mulți trecuseră, grele fuseseră luptele purtate și nedreptele lovituri primite! Inteligența și talentul rămăseseră însă intacte.

După ședința solemnă de la 1 aprilie 1891, Kogălniceanu, deși bolnav, a continuat să participe la lucrările Academiei. La 14 aprilie 1891, el a fost printre cei care au cerut modificarea art. 61 din regulamentul instituției, pentru ca, în viitor, premiile Academiei să nu mai fie decernate membrilor ei activi¹⁴⁹. Această propunere, semnată de opt academicieni în frunte cu Mihail Kogălniceanu, a fost prezentată după discuțiile prilejuite de acordarea premiului Năsturel Herescu de 4 000 lei lui Grigore Ștefănescu pentru o lucrare didactică, publicată sub titlul *Curs elementar de geologie* și destinată elevilor de liceu. Grigore Cobălcescu, într-un documentat raport, pusese în evidență că această carte era lipsită de metodă și cuprindea erori numeroase, confuzii, expresii improprii etc. Cobălcescu semnalase omisiuni esențiale și ignorarea rezultatelor obținute de cercetările geologice din ultimele decenii¹⁵⁰. Cu toate că raportul lui Cobălcescu era bine documentat și constatările sale erau incontestabil juste, totuși, după îndelungate dezbateri, premiul Năsturel Herescu a fost atribuit lui Grigore Ștefănescu de majoritatea membrilor Academiei Române, probabil din motive de colegialitate¹⁵¹. Pentru a nu se mai ivi asemenea cazuri, care puteau avea în opinia publică repercusiuni dăunătoare Academiei Române, Kogălniceanu și alți șapte semnatari au propus amendamentul

¹⁴⁷ „Analele Academiei Române”, seria II, Tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă și dezbaterile, p. 113.

¹⁴⁸ Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea țăranilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor*, cu o precuvîntare de Vasile M. Kogălniceanu, Biblioteca românească enciclopedică Socex, București, 1908, p. 12.

¹⁴⁹ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă și dezbaterile, p. 141.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 341—355.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 133—134, p. 135 și p. 141—142. Au fost necesare trei scrutine pentru decernarea premiului.

menționat mai sus, prin care se modifica art. 61 al regulamentului. La 15 aprilie 1891, acest amendament a fost admis prin 16 voturi, fiind 7 voturi contra ¹⁵². De atunci, cum era și firesc, membrii activi ai Academiei Române n-au mai putut candida la premiile acestei instituții.

Parcă presimțind sfârșitul său apropiat, Kogălniceanu a ținut în mod deosebit să fie prezent la alegerea biroului Academiei Române înainte de închiderea sesiunii generale din 1891 ¹⁵³. A fost ultima ședință la care el a asistat.

Curind după aceea, silit de starea sănătății sale, Mihail Kogălniceanu a întreprins o oboseitoare călătorie la Paris spre a consulta medici și a se supune unei operații ¹⁵⁴. În capitala Franței el a încetat din viață la 20 iunie 1891 ¹⁵⁵. Prin testamentul său, el a dispus să fie predată Academiei corespondența pe care o avusese cu guvernul Chinei, pe cînd era ministru al României la Paris, corespondență care era relativă la recunoașterea independenței țării noastre și pe care o dăruise Academiei încă din 1887. De asemenea a lăsat Academiei toate actele privitoare la Congresul de pace de la Berlin din 1878 ce se vor găsi printre hîrțile sale ¹⁵⁶.

Secția istorică a Academiei Române, la 23 martie 1892, „în semn de profundă durere pentru nereparabila pierdere” pe care moartea lui Kogălniceanu o constituia, a cerut să se amîne cu un an alegerea urmașului său în Academie ¹⁵⁷. Această cerere a fost aprobată în ședința plenară de la 30 martie 1892 a sesiunii generale ¹⁵⁸.

Conform hotărîrii luate, Academia Română a procedat numai la 11 martie 1893 la desemnarea succesorului lui Mihail Kogălniceanu. A fost ales atunci Alexandru D. Xenopol, cu 18 voturi, contra 4 ¹⁵⁹. El va rosti doi ani mai tîrziu, la 17 martie 1895, discursul său de recepție, care va fi consacrat vieții și activității ilustrului său înaintaș ¹⁶⁰.

★

Timp de 23 de ani a fost Mihail Kogălniceanu membru al Academiei Române, în perioada cînd această instituție, de curind înființată, a avut de înfruntat mari greutăți. Dacă luptele politice în care a fost angajat, precum și înaltele funcțiuni pe care le-a avut l-au absorbit

¹⁵² „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XIII (1890—1891), Partea administrativă și dezbaterile, p. 149.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 146—148.

¹⁵⁴ Dr. C. D. Severeanu, *Din amintirile mele*, București, 1929, p. 167—170.

¹⁵⁵ „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XIV (1891—1892), Partea administrativă și dezbaterile, p. 7 și p. 56.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 38.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 158.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 123.

¹⁵⁹ *Ibidem*, tomul XV (1892—1893), Partea administrativă și dezbaterile, p. 97.

¹⁶⁰ A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu, discurs de recepțiune rostit în ședința solemnă de la 17 martie 1895*, București, 1895, 78 pagini.

pînă în 1881, după această dată el a participat asiduu la lucrările Academiei Române. A fost dintre cei puțini care, pentru consolidarea ei, n-au cruțat nici o jertfă. I-a dăruit cărți rare și documente prețioase. A avut un rol important la publicarea colecției Hurmuzaki. S-a străduit să fie adunate la Academie izvoarele istoriei românilor, să fie salvate antichitățile din Dobrogea de la distrugere sau de la înstrăinare, să fie efectuate cercetări temeinice pentru cunoașterea trecutului nostru. Neconținut a sprijinit Mihail Kogălniceanu studiile istorice. De ajutorul lui au beneficiat, în cadrul Academiei, V. A. Urechîă, Grigore Tocilescu, A. Papadopol-Calimach, Ion Bogdan, pe care i-a încurajat adesea în activitatea lor științifică și cărora le-a înlesnit fie călătorii în străinătate pentru specializare sau investigații în arhive și biblioteci, fie publicarea operelor lor. În sfîrșit, după ce trei ani de-a rîndul, ca președinte, a obținut rezultate de seamă, Mihail Kogălniceanu a rezervat Academiei Române ultima lui lucrare, care a fost comunicarea citită în ședința solemnă de la 1 aprilie 1891. Ea cuprinde, în pagini admirabile, dovada cît de legat sufletește a fost Kogălniceanu de această instituție și cît de mult l-au pasionat studiile istorice.

Dacă foarte mari au fost meritele sale de făuritor al istoriei României, de animator al cercetărilor științifice și de autor al unor lucrări remarcabile la data apariției lor, o însemnătate deosebită a avut și contribuția sa la prosperarea Academiei Române.

MICHEL KOGĂLNICEANU ET L'ACADÉMIE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Michel Kogălniceanu, auteur d'intéressants ouvrages historiques, président du conseil des ministres de 1863 à 1865 et principal artisan de la loi qui a aboli le servage en Roumanie en 1864, a été élu membre de la Société Académique Roumaine le 16 septembre 1868.

Jusqu'en 1881, Michel Kogălniceanu s'est préoccupé surtout de politique et n'a participé que rarement aux travaux de la Société Académique. Cependant il a rendu maints services à cette institution. Ainsi, lors du vote de la loi de 1879 qui a décidé que la Société Académique se transformerait en Académie roumaine, Kogălniceanu a été le rapporteur de cette loi au Sénat.

À partir de juin 1881 et jusqu'à sa mort que eut lieu en 1891, Michel Kogălniceanu a été un des plus assidus membres de l'Académie roumaine. Durant cette période il a réussi à imprimer un nouveau rythme aux travaux de la section historique. Au cours des séances hebdomadaires de l'Académie, il a souvent pris part aux débats, en faisant d'utiles observations et en formulant de très intéressantes propositions. Notamment, il a signalé l'importance que présentaient les archives de Moldavie évacuées en Pologne, en 1686, par l'archevêque Dosoftei. Il a signalé aussi l'importance des antiquités de la Dobroudja et spécialement du monument

d'Adamclissi. A la séance du 1er avril 1891, trois mois avant sa mort, il a lu un mémoire très documenté concernant les grandes réformes sociales réalisées au cours des 6e et 7e décennies du XIX-e siècle: l'abolition de l'esclavage des bohémiens, la suppression des privilèges et l'émancipation des paysans.

Pour lui donner une preuve de leur estime, les membres de l'Académie roumaine ont élu Michel Kogălniceanu président de cette savante compagnie en 1887. Il a été réélu en 1888 et en 1889. Pendant ces trois années il a réalisé une oeuvre remarquable, notamment en augmentant considérablement les collections de livres, de manuscrits et de documents de la bibliothèque de l'Académie roumaine.

Si Michél Kogălniceanu a eu de grands mérites comme homme politique, comme animateur des recherches scientifiques et comme auteur d'importants ouvrages, il a eu aussi le mérite de contribuer à la prospérité de l'Académie roumaine.

A. D. XENOPOL ÎN ANII STUDENȚIEI

DE

J. BENDİTER

La vârsta maturității, după ce clădise o operă, în unele privințe, a unui înaintaș, A. D. Xenopol a scris *Istoria ideilor mele*¹ (1913), în care perioada studenției ocupa un loc însemnat. Cu modestie, dar nu fără conștiința de sine, marele istoric prețuia în mod deosebit ceea ce câștigase în acei ani. Multe din îndemnurile primite atunci și le-a amintit până târziu și au dat operei lui unele din caracteristicile cele mai de seamă.

Dragostea pentru cultură, pentru adevărul științific, cultul pentru trecutul național și dorința de a contribui la clădirea prezentului, au fost mult înlesnite de mintea unui tânăr luminat deschisă înnoirilor, cu dragoste de viață și de frumos. Crescut în casa părintească într-o atmosferă în care cultura și munca erau prețuite în egală măsură, tânărul Xenopol nu se va speria de greutățile generate de exigențele unei studenții într-o țară străină și va găsi încă suficient timp pentru a-și forma o cultură generală și de specialitate deosebită.

La Berlin, deși a frecventat patru cursuri juridice și tot atâtea de filozofie, ceea ce l-a pasionat însă în mod deosebit a fost dreptul roman și istoria universală². Cu mult interes, el a ascultat cursurile cunoscutului arheolog și istoric Theodor Mommsen, ale lui Leopold von Ranke, Rudolf Curtius și alții. Titu Maiorescu, în prima scrisoare trimisă lui Xenopol la Berlin, din 2/14 decembrie 1867, după ce se interesa de impresia pe care o făcuseră profesorii germani de filozofie asu-

¹ *Istoria ideilor mele*, I. E. Torouțiu în „Studii și documente literare”, vol. IV, Buc., 1933, p. 368—417.

² *Ibidem*, p. 381.

pra lui adăuga, cu oarecare asprime : „găsesc că urmați cam prea multe cursuri”³.

Înzestrat cu o mare putere de muncă, cu un profund optimism, convins de rolul cunoștințelor științifice și tehnice pentru întreaga dezvoltare socială, el a căutat să folosească din plin anii petrecuți la Berlin. N. Iorga sublinia — pe bună dreptate — că anii de studenție au însemnat pentru Xenopol „o perioadă de cugetare, de critică, de orientare și direcție”⁴.

Citeva detalii din perioada anilor de studenție ne îngăduie să subliniem evoluția personalității și a gândirii viitorului mare istoric și filozof al istoriei.

Laturile noi ale operei lui A. D. Xenopol, care reies din studierea acestei perioade din viața lui, ca și cele ce rezultă din studierea corespondenței purtate cu I. C. Negruzzi, care vor forma obiectul unui alt studiu, se impun prin calitățile lor atenției noastre. Imaginii unui Xenopol istoric, economist și filozof al istoriei, i se vor mai putea adăuga și cele ale criticului, literatului, traducătorului, iubitorului de poezie, de muzică și de drumeție, în sfârșit trăsăturile unui om care a fost adînc convins că un istoric trebuie să posede o întinsă cultură care să servească progresului și deci fericirii omului.

Elanul său național și social, pasiunea pentru știință care i-au condus pașii în primele sale studii, au constituit de fapt baza aproape a întregii sale munci de cercetător neobosit în diferitele domenii ale istoriei, nu ca un abstract om de știință, izolat și distant, ci ca un savant cetățean legat de marele interese naționale.

Din perioada studenției care s-a întins între anii 1867 pînă în 1871, a rămas posterității o serie de studii prețioase publicate în revista *Junimii* „Convorbiri literare”⁵. Sursele de informare asupra acestei perioade din viața lui Xenopol rămîn deocamdată corespondența purtată cu I. C. Negruzzi, scrisorile familiei lui Xenopol, amintirile lui Gh. Panu, cele ale lui Iacob Negruzzi, precum și datele care se găsesc în lucrările lui E. Lovinescu, consacrate vieții și operei lui Titu Maiorescu.

³ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. V, Buc., 1934, p. 24.

⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I, Buc., Edit. „Adevărul”, 1934, p. 139.

⁵ *Cultura națională, Analiza istoriilor civilizațiunii* publicată în 11 numere consecutive ale revistei, apoi *Studii asupra stării noastre actuale*. A mai publicat prezentarea opului *La création de Edgar Quinet*, recenzie la *Tratatul de economie politică* a lui Ioan Strat, recenzie la *cronica Hușilor și a Episcopiei* cu asemenea numire după documentele *Episcopiei*, scrisă de episcopul Melchisedek, o notă în legătură cu *Inscripțiunea de la Neamțu*, o altă despre o conferință a domnișoarei C. Duncan asupra *Femeii*. Noi am luat în considerație și articolul *O privire retrospectivă asupra „Convorbirilor literare”*, trimis de Xenopol de la Berlin în martie 1871, refuzat de redacție și publicat abia în anul 1937, într-un număr jubiliar al revistei, precum și *Cuvîntarea festivă rostită la serbarea națională pe mormîntul lui Ștefan cel Mare, Putna în 15 (27) august 1871*.

rescu. Merită a fi luate în considerație și datele provenite din corespondența purtată între diferiții membri ai Junimii și publicată de către I. E. Torouțiu. În studiile publicate la noi în ultimii ani⁶, mai aproape de preocupările noastre, sînt lucrările interesante ale cercetătorilor N. Gogoneață și Z. Ornea⁷, care merită atenție și prețuire.

Contribuția incontestabilă a tuturor acelor care prin scrisul lor au situat personalitatea lui A. D. Xenopol în atmosfera vieții publice românești, îngăduind în același timp aprecierea semnificației generale a multiplei sale activități, impune studiarea mai amănunțită a diferitelor perioade din viața și activitatea sa.

*

Perioada în care se formează concepția despre lume și societate a lui A. D. Xenopol coincide cu dezvoltarea într-un ritm mai rapid a capitalismului în țara noastră, cu intensificarea creării pieței interne a diferențierii țăranimii și a acumulării de capital. Se constată o creștere a cîtorva ramuri din industria alimentară și a unora din industria extractivă, bazate pe cooperăția simplă și manufacturieră, în care predominau atelierele meșteșugărești, precum și întreprinderi capitaliste. Menținerea în agricultură a unor rămășițe feudale contribuia la frînarea dezvoltării normale a capitalismului în țară, ducea la dezvoltarea lentă a industriei, la rămînerea în urmă a României, în comparație cu nivelul dezvoltării țărilor din restul Europei. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, prin folosirea protecționismului vamal pentru toate ramurile industriale, se poate constata că în România avea loc un proces de dezvoltare a industriei mecanizate.

Creșterea numerică și organizatorică a muncitorimii în deceniul al VII-lea al secolului trecut determină apariția pe arena politică a

⁶ Gh. Toma, *Cîteva considerații critice asupra concepției istorice a lui A. D. Xenopol*, în „Studii Universitatis Babeș-Bolyai”, secția Philosophia et economica, secția III, fasc. I, 1960, pp. 137—147; *Cauzalitatea în filozofia istorică a lui A. D. Xenopol*, în aceeași revistă, 1963, pp. 79—87; Athanase Joja, *Despre logica istoriei*, în „Studii” nr. 6, 1952; V. Liveanu, *Probleme ale cunoașterii în știința istoriei*, în „Lupta de clasă” nr. 3, 1964; *Istoria gîndirii sociale și filozofice din România*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1964; R. Pantazi, I. S. Firu, *Filozofia și sociologia burgheză*; studiul lui M. Florian, N. Gogoneață, Z. Ornea, *Contribuții la cunoașterea opiniilor social-economice ale lui A. D. Xenopol*, în „Studii” nr. 4, 1957; articolul lui Z. Ornea din *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1960; C. Murgescu, *Ideea industrializării în gîndirea economică din România*, în „Viața Românească” nr. 8, 1964; V. Maciu, *Unirea Moldovei și Țării Românești în opera istorică a lui A. D. Xenopol*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1960; J. Benditer, *Medalion A. D. Xenopol*, în *Contribuții la istoria dezvoltării, Universității din Iași, 1860—1960*, vol. II, Buc., 1960; Ion Veverca, *Concepții ale lui A. D. Xenopol în problema industrializării României*, în „Studii” nr. 2, 1966.

⁷ N. Gogoneață și Z. Ornea, *A. D. Xenopol, Concepția socială și filozofică*, Buc., Ed. Științifică, 1965; Z. Ornea, *Junimismul*, București, Editura pentru literatură, 1966.

țării a unei forțe sociale noi, care va deveni principala forță motrică, a transformării revoluționare a țării. Apariția mișcării socialiste, a răspîndirii marxismului, mai ales după 1880, a însemnat începutul unei perioade de propășire mai largă a cunoștințelor științifice și filozofice în țara noastră.

Activitatea științifică a lui A. D. Xenopol, care a început în cel de al VII-lea deceniu al secolului trecut, s-a desfășurat în condițiile cînd pentru burghezii se puneau pe primul plan probleme ca: dezvoltarea industriei naționale, crearea administrației necesare unui stat burghez, înlăturarea concurenței străine, crearea de cadre naționale, probleme legate de dezvoltarea științelor naturii și a celor sociale. Lucrările istorice ale lui A. D. Xenopol au completat argumentele științifice contra regimului feudal, au justificat necesitatea noii orînduiri, au căutat să contribuie la organizarea practică a construcției acesteia, au fundamentat științific politica și interesele burgheziei interesată în industrie, au exercitat influențe asupra celor mai de seamă laturi ale vieții sociale, de la acelea legate de producția materială pînă la cele ale culturii naționale. Debutul său în legătură cu studierea istoriei române, o etapă interesantă în opera istoricului care a închinat 35 de ani din viața sa studierii istoriei naționale și universale, ne aduce, alături de o serie de elemente care au contribuit la mersul înainte a științei istorice în comparație cu trecutul, și o serie de contradicții, dintre care unele au lovit chiar în propriile sale teze.

Dragostea și interesul pentru studiul științei istorice la A. D. Xenopol a apărut din anii tinereții, cînd era elev al școlii secundare din Iași, așa numita „Academie”, iar mai tîrziu Liceul Național. În însemnările sale⁸ el pomenește cu respect pe dascălii care au reușit să-i insuflă iubirea pentru știința istoriei și subliniază faptul că în cadrul „Societății studioase” întemeiată de elevii școlii în 1866, a citit — la 22 aprilie — prima sa încercare pe tîrîmul istoriei asupra *Importanței și utilității istoriei*, lucrare publicată în 1901 în revista „Arhiva” din Iași. Sub influența ideilor lui Guizot, expuse în a sa *Istoria civilizației în Europa și Franța*, tînarul de 19 ani socotea istoria „nu cunoștințele cu de-amănuntul a tuturor faptelor ce le-au făcut domnii; toate luptele ce le-au purtat; ci să caute să afle starea societății sub cutare sau cutare regim”⁹. Însemnătatea de căpetenie a istoriei consta, pentru elevul clasei a 5-a de la Academie, în aceea că ea învâța un popor cum să scoată din studiul trecutului învățătura trebuitoare pentru a realiza ideile liberății și egalității. Cît timp — considera el atunci — oamenii nu luptau pentru egalitate și libertate, popoarele căutau în istorie exemple de urmat. În timpurile moderne

⁸ *Istoria Ideilor mele*, loc. cit., p. 368—417.

⁹ *Ibidem*; „Arhiva”, Iași, an. XII, nr. 9—10 (septembrie—octombrie), 1901, p. 433.

însă, cînd istoria servește „aceste două mari principii de viață”, fiecare popor trebuie să-și cunoască foarte bine istoria, cu ajutorul căreia își poate face o idee despre prezent și comparînd această stare „cu cele ale altor popoare care sînt mai înaintate pe calea adevărului să intre în ea cu curaj și speranță”¹⁰. Încă de atunci, el considera că în judecarea faptelor istorice trebuie „să fim nepărtinitori, severi și juști”.

Același interes pentru știința istorică a animat activitatea tinărului Xenopol și după ce a terminat clasa a 5-a a liceului și a intrat în „Institutul Academic”, — înființat atunci de T. Maiorescu, în asociație cu I. M. Melik și alții, școală privată, unde a avut ocazia să fie elevul celor mai buni profesori din Iași, ca N. Culianu, T. Maiorescu, Gr. Cobălcescu, I. Carașini, I. Melik, P. Poni, I. Paicu ș.a. După ce își trecuse în mod strălucit — cum scria I. Negruzzi¹¹ examenul de bacalaureat în 1867, care tocmai atunci se introdusese la Iași, cu ajutorul unei burse de 150 galbeni pe an acordată de către societatea Junimea, la propunerea lui T. Maiorescu, pleacă la Berlin să-și desăvîrșească studiile. A fost cea dintîi bursă acordată¹² de Junimea punînd începutul unei tradiții ce s-a continuat, prin M. Eminescu, I. Slavici, S. Bodnărescu, sub formă mai mult de ajutoare. A. D. Xenopol avea să fie singurul care și-a îndeplinit obligațiile, terminîndu-și studiile. El a plecat în luna septembrie 1867 la Berlin, trimis de Junimea să studieze — așa cum ar fi dorit T. Maiorescu — filozofia. Faptul că în prima scrisoare trimisă din Berlin, din aprilie 1868, lui I. Negruzzi¹³, tinărul student se silește să explice de ce nu a urmat filozofia, invocînd că era lipsit de cunoștințe serioase de limba latină și elină, scoate în evidență, pe de altă parte, grija lui de a nu supăra pe cei din Junimea, iar pe de altă parte, subliniază hotărîrea lui de a urma — cum scrie el — „tendința naturală” a spiritului său care a fost întotdeauna studiile istorice. Considerînd că limbul cît va sta la Berlin era prea scurt pentru studiul propriu zis al istoriei, ca și faptul că sănătatea sa era „șovăindă”, Xenopol se hotărăște să îmbrățișeze o carieră ceva mai „ușoară” după propria sa expresie — cum ar fi studiul dreptului care îi va oferi avantajii speciale în ceea ce privește cunoașterea istoriei. Era dispus să se mulțumească deocamdată numai cu deprinderea metodei științifice, cunoașterea cît mai largă a izvoarelor și mijloacelor de cercetare, convins fiind că astfel își va deschide calea spre cunoașterea ramurilor necesare studierii istoriei, „care rămîne aplicarea mea favorită”. El considera că, după ce va învăța știința despre izvoare și mijloacele

¹⁰ *Istoria ideilor mele*, „Arhiva”, Iași, an XII, nr. 9—10 (septembrie—octombrie), 1901, p. 433.

¹¹ I. Negruzzi, *Amintiri de la Junimea*, Buc., Edit. Viața Românească, p. 192.

¹² E. Lovinescu, *T. Maiorescu și contemporanii lui*, vol. I, Casa Scoalelor, Buc., 1943, p. 291.

¹³ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, Buc., 1932, p. 9.

de a le cerceta, întorcându-se în țară va aplica ceea ce a adunat la istoria țării¹⁴.

Predilecția lui pentru studiul istoriei era legată, fără îndoială, de înclinații personale. Ea a fost însă înrăuită de nevoile și cerințele evoluției societății românești. Modul în care el a analizat o serie de probleme ale istoriei țării, soluțiile propuse pentru remedierea unor stări de lucruri, însăși concepția sa — formată mai târziu — asupra teoriei istoriei, care, deși constituită independent, era legată de concepția sa asupra istoriei ca știință, au fost influențate de condițiile specifice de ordin social, politic și ideologic care au însoțit dezvoltarea capitalismului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în România. Întreaga sa operă, care s-a situat la răspîntia între două veacuri, nu putea să fie viabilă dacă nu ar fi reflectat într-o mare măsură problemele istoriei țării obiectiv determinate.

De mare însemnătate pentru cunoașterea influențelor interne exercitate asupra viitorului istoric, ca și pentru înțelegerea stadiului de dezvoltare a științei istorice la noi, a fost lupta pentru dezvoltarea științei și a literaturii naționale care luase o mare amploare.

Începîndu-și activitatea într-un moment cînd studiile de istorie, cu unele excepții, se opreau la cercetarea migăloasă a datelor fără interpretare, și cînd — cum arăta N. Iorga — cugetarea asupra lor pornea fără metodă „pe verzile plaiuri înflorite ale genialității romantice”, A. D. Xenopol își exprima, din primele sale scrieri, încrederea în energia creatoare a poporului român, care după părerea sa, putea și trebuia să crească în măsura lărgirii și adîncirii cunoștințelor despre experiența verificată îndelung a vieții celorlalte popoare, ca și a contribuției acestora la binele comun al omenirii. Necesitatea dezvoltării în continuare a culturii naționale, cu o fizionomie specifică și care să corespundă caracterului „ce-l ia istoria timpurilor noastre”, a constituit una dintre importanțele preocupări ale studentului Xenopol. Interesat în studierea dezvoltării societății românești și a civilizației ei, în trecut și prezent, Xenopol considera că demonstrarea teoretică a însemnătății culturii naționale se impunea, pentru a se înțelege mai bine faptul că cultura națională menține și dezvoltă la un popor conștiința de sine. Experiența istorică a dovedit că numai popoarele care au ajuns să aibă o viață națională legată de interesele poporului și-au putut aduce contribuția la progresul omenirii. Cultura națională a fiecărui popor „tindea spre perfecționarea individului, ca membru al omenirii, în privirea sa materială, intelectuală și morală”¹⁵. Această se impunea, după părerea sa, și pentru că omul este născut pentru a progresa, pentru a folosi toate mijloacele cu ajutorul cărora să învingă piedicile care-i stau în calea realizării

¹⁴ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, Buc., 1932, p. 10.

¹⁵ „Convorbiri literare”, an. II, nr. 17/1 noiembrie 1868, p. 282.

Idealului său spre mai bine, spre mai frumos. Legată de sfera naționalității, a poporului, activitatea omului capătă un imbold deosebit, pentru a contribui la progresul omenirii. Ideea că tendința unui popor care vrea să lase urma în istorie, trebuie să fie aceea de a contribui la binele omenirii, l-a condus la concluzia că această contribuție trebuie să îndeplinească o condiție, și anume: să aibă un caracter național. Principalul țel al dezvoltării unei mișcări științifice și literare în țară trebuia să fie „cunoștința țării sub toate punctele de vedere”.

Încercind să determine noțiunea de cultură națională, el excludea din sfera ei știința și religia. Știința fiind universală, ea aparținea omenirii și nu exprima caracteristicile specificului unui popor sau al unor popoare.

Atingând relația dialectică care există între imaginea mentală complexă despre univers, care este obiectivul principal al cunoașterii științifice, și cunoașterea însăși, Xenopol considera că cunoașterea „este și rămâne limitată în mod obiectiv de condițiile istorice și în mod subiectiv de structura fizică și spirituală”¹⁶ a gânditorului.

În ceea ce privește religia, credința, ea are valoare numai pentru indivizi și privește pe fiecare individ în parte. Ea nu poate intra deci în sfera culturii naționale. În domeniul culturii naționale intrau literatura, limba, tradițiile, moravurile, dreptul și artele frumoase. În explicarea caracterului lor național, Xenopol pornea de la adevărul că popoarele se deosebesc între ele, fiecare având particularitatea lui și structura lui specifică. Aceste particularități — arată el, sub influența teoriei factorului geografic — se formează sub acțiunea exercitată de climă, natură, exagerând rolul mediului geografic. Nu peste mult timp, în studiul său despre *Istoria civilizațiilor*, iar mai târziu în *Cursul introductiv la istoria românilor*, pe care-l va preda la Universitatea din Iași, el va reveni asupra acestei probleme, arătând că influența mediului geografic a fost puternică pe treptele inferioare de dezvoltare a societății și a recunoscut că, pe măsură ce societatea evoluează, influența naturii își pierde rolul său hotărîtor¹⁷.

Dezvoltarea istorică a unui popor exercită și ea o mare influență asupra modului specific în care acest popor privește lumea, asupra modului cum se dezvoltă el din punct de vedere sufleteș. Pe drumul căutării de noi factori, care influențează formarea specificului național, Xenopol alunecă spre teoria rasistă.

Domeniile care constituiau, după el, cultura națională, începeau cu limba, pe care o consideră unul din elementele de căpetenie ale culturii naționale. Convins că procesul de închegarea limbii române literare era pe cale de continuă perfecționare, el nu rămânea în afara preocupărilor care priveau problemele referitoare la necesitatea intro-

¹⁶ „Convorbiri literare”, an. II, nr. 12, 15 aug. 1868, p. 199.

¹⁷ „Convorbiri literare” an. III, nr. 13, 15 septembrie 1869, p. 223—224.

ducerii neologismelor și a precizării modului cum trebuie ele folosite în limba română. Ca și unii fruntași ai curentului pașoptist, el considera că limba avea valoare pentru un popor întrucât o înțelege, că ea trebuie să cuprindă toată bogăția omului modern, trebuie să fie mereu înnoită la izvorul vorbirii populare, fără a se înlătura acele cuvinte străine absolut necesare. Cuvintele de origine străină adaptate prin uz într-o limbă nu trebuie alungate, pentru a fi înlocuite prin altele ce s-ar părea mai conforme cu acea limbă¹³. Cuvintele străine trebuie împrumutate — arată el — numai atunci când nici un dialect al limbii nu dispune de cuvântul necesar sau când limba nu îngăduie să se formeze un cuvânt echivalent. În același cadru, el combate tendința născută „dintr-un fals simțămînt de patriotism și românisim” de a româniza terminologia științifică. Terminologia științifică trebuia în genere împrumutată de la poporul la care știința respectivă s-a dezvoltat.

În ceea ce privește domeniul dreptului și moravurilor, legat de o serie de teorii idealiste, el credea că dreptul privește pe oameni ca persoane dotate cu voință și, luînd ca normă ideea de drept, caută să stabilească „sferele înlăuntrul cărora pot să-și exercite voința lor”. Sesizează însă adevărul că există o strînsă legătură între drept și moravuri, ca și acela că modul de a judeca acțiunile de drept este caracteristic poporului respectiv și are valoare numai pentru el. Xenopol pentru prima dată își expune punctul său de vedere, asupra căruia va reveni mai amplu, cu privire la relele ce decurg din introducerea în viața societății a unor legi străine, care nu sînt „în armonie cu cerințele spiritului poporului” și cu „dreptul obicinuelnic”. Această încercare de imitație, el o consideră ca o frînă a progresului unui popor.

Prețuind în mod deosebit literatura, el o consideră ca un fel de odihnă pentru om, obosit de viața de fiecare zi. Poziția sa idealistă față de rolul literaturii nu-l împiedică însă să înțeleagă unele aspecte cu privire la procesul creației literare, de mare însemnătate. Creația literară corespunde uneia din necesitățile cele mai vii și mai înalte ale omului, de care el nu poate fi lipsit, cît timp stă pe treapta mai înaltă pe care natura i-a destinat-o¹⁴. Creațiile literare au oglindit și oglindesc fidel societatea în care apar, exprimînd spiritul general al poporului. Literatura și valoarea ei depind, pe de o parte, de forma și armonia limbii, iar pe de altă parte, de îmbinarea acestei forme cu conținutul ei. Literatura cultă, gîndea Xenopol, ar trebui să se inspire din cea populară, aceea literatură a cărui autor „este poporul în întregul său” și să exprime aspirațiile poporului, să se ocupe cu

¹³ „Convorbiri literare”, an. II, nr. 13, 1 septembrie 1868, p. 215.

¹⁴ „Convorbiri literare”, anul II, nr. 15, 1 oct. 1856, p. 249.

acele subiecte care fac parte din viața poporului. O asemenea literatură ar stimula „ca poporul, prin instrucțiune, să fie pus în stare de a se folosi de producțiile literare”. Xenopol nu neglijează nici problema influenței exercitată de literaturile străine. Când spiritul e slab — scria el — imilează. Când e tare, atunci modelul frumos sau bun îi este un impuls pentru a produce ceva mai frumos și mai bun²⁰. El pornește de la convingerea că literatura noastră trebuia să reflecte viața poporului în noile condiții istorice create la sfârșitul secolului al XIX-lea. Sub acest aspect, Xenopol considera literatura ca începătoare, fără însă a nega realizările de până atunci în acest domeniu. Ca orice literatură începătoare ea putea să împrumute unele teze de la o literatură mai avansată. În plus, influența ei putea să contribuie la cristalizarea unor idei și sentimente care existau în țară în formă embrionară.

În ceea ce privește artele frumoase, el considera absolut necesare înființarea de muzee de pictură și sculptură, cultivarea muzicii și studierea creațiilor poetice naționale și ale altor popoare, realizându-se și pe această cale desăvîrșirea simțului estetic al poporului și stimularea puterii sale de creație.

Cea mai mare parte a concluziilor sale nu propovăduiesc „seninătatea clasică”, impersonalizarea, ci ele devin fiecare în parte o problemă, o preocupare, o invitație la mobilizarea forțelor intelectuale de a contribui la rezolvarea lor. Prin înlănțuirea argumentației, ele impun soluții practice. Tînărul nu se complăce în a face speculațiuni asupra importanței culturii naționale. El stabilește principiul că dezvoltarea culturii la pentru fiecare popor forme particulare, care trebuie studiate și adîncite în interesul propășirii poporului și a culturii sale. Înnoirea culturală — pe care o considera o necesitate obiectivă în viața poporului — trebuia să exprime firea, gîndirea, sufletul și limba poporului în noile condiții social-istorice, în sensul progresului social și național.

Cauzele și sensul progresului omenirii, „acei motori care mișcă lumea înainte și o împing spre formele nesfîrșite și niciodată identice ale dezvoltării”, îl preocupau în mod deosebit. Cu ocazia prezentării a 4 lucrări de seamă de istorie universală, care se ocupau cu istoria civilizației în Franța (Guizot), în Anglia (Buckle) și două cu istoria dezvoltării spirituale a Europei (Drapar și Lecky), A. D. Xenopol se ocupa de fapt pe larg cu opera lui Buckle, cu care ocazie exprima o serie de puncte de vedere care veneau în opoziție cu cele ale istoricului englez în ceea ce privește cauzele și sensul progresului. Progresul nu putea să conste — după părerea îndreptățită a lui Xenopol — numai în descoperirea de adevăruri științifice, așa cum susținea

²⁰ „Convorbiri literare”, an. II, nr. 15, 1 oct. 1866, p. 262.

Buckle. Deși tributar unor explicații psihologice, după care cauza adevărată a progresului civilizației trebuia căutat în principiul dezvoltării sufletului omenesc, tinărul istoric extinde progresul la toate activitățile și ține să sublinieze marile realizări înregistrate în domeniile limbii, artei, moralei, dreptului, literaturii, fără ca ele să se dezvolte în mod uniform, ci în mod diferit, determinate de condiții diferite, după legi proprii. Varietatea condițiilor de dezvoltare a popoarelor contribuie, pe de o parte, la producerea de noi idei în diferitele domenii ale activității omenesti, iar, pe de altă parte, la schimbul între ele, ceea ce constituie, după părerea lui una din cauzele progresului. Cu cât schimbul acesta este mai rapid, mai larg și mai cuprinzător, cu atât și progresul este mai profund, iar civilizația mai înaintată. El ține să adauge că progresul omenirii nu se poate realiza pe cale pașnică, liniștită, ci pe calea unor lupte continue, deoarece viața este o mișcare și un schimb neconținut.

Xenopol combate nu numai teoria despre progres a lui Buckle, ci și consecințele ei. Dacă progresul este numai intelectual, rezultă, de exemplu, că Evul Mediu a fost o noapte prelungă, în care progresul omenirii a stagnat pentru că dezvoltarea științei nu a cunoscut în această perioadă un mare progres. Combătind această părere, Xenopol schițează, deocamdată, pentru ca mai târziu să facă bogate completări, ideile sale asupra acestei perioade din istoria omenirii. Evul Mediu — credea el — nu a fost o perioadă lipsită de progrese, deși în această vreme știința a cunoscut o dezvoltare lentă. În Evul Mediu au avut loc mișcări sociale, politice, comerciale, industriale, morale, estetice, toate la un loc producând o mișcare care a împins mersul omenirii și al societății înainte. Aceste mișcări, credea Xenopol, au pornit din cauza patimilor omenesti și din dorința de dominare. Lăcomia și setea de putere nu erau însă singurele cauze ale acestor mișcări. El considera, de asemenea, că ideea dreptului și a egalității, spre care omenirea a aspirat întotdeauna, constituia una din cauzele de mare însemnătate ale acestor mișcări. În Evul Mediu, continuă Xenopol, argumentarea sa, s-au format popoarele cu limbile și caracterele lor proprii, „ceea ce este una din faptele mari istorice ce conține acea perioadă lipsită de știință, dar nu și de progres”²¹. Particularitățile naționale, asupra cărora revine cu deosebită insistență, nu constituie o piedică în cadrul schimbului de idei și aspirațiuni între popoare și nici nu înlătură exercitarea unei influențe reciproce, pe care el o consideră permanentă. Pentru a sublinia părerea sa, Xenopol dă exemplul legăturii tot mai strânse care există între popoare, sub toate

²¹ „Convorbiri literare”, an. III, nr. 15, 1 oct. 1869, p. 253.

formele, fapt care nu împiedică pe fiecare popor să cultive și să păstreze din ce în ce mai mult particularitățile sale.

În explicarea faptelor istorice, a dezvoltării popoarelor și a civilizațiilor, Xenopol se depărtează de asemenea de Buckle. Alături de influențele exercitate de factorii climaterici, pe care Xenopol spre deosebire de Buckle, le considera importante, însă nu determinante, cel dintâi adăuga caracterul popoarelor, precum și acțiunile lor politice și sociale. Acțiunile popoarelor, faptele lor politice și sociale, exercită o mare influență asupra ideilor care se nasc la popoarele respective, după cum și ideile, la rândul lor, influențează asupra acțiunii lor. De aici și importanța studierii și cunoașterii istoriei politice a popoarelor sau a unui popor.

Problema care trebuia să preocupe îndeosebi pe istorici, după părerea lui Xenopol, era aceea de a ști care sînt factorii care împing înainte popoarele, spre progres, ori spre decădere. Scopul istoriei, arăta el, este de a ne face să înțelegem starea de față a fiecărui popor în parte și a omenirii în genere, precum și direcția pe care o vor lua popoarele și omenirea în viitor. Privită în acest fel, istoria impunea o cunoaștere a legăturilor dintre faptele omenesti, descoperirea legilor după care ele se dezvoltă. Manifestarea fenomenelor istorice în conformitate cu existența unor legi, dă naștere ideii unei regularități a evenimentelor istorice, ideea care nu este impusă din afară, de vreo putere supranaturală, ci „ea reiese din considerarea acestui mers însuși”, care ne ajută să putem explica dezvoltarea trecută a omenirii și să indicăm direcția generală viitoare a acestei dezvoltări. O asemenea privire asupra istoriei, considera el, nu s-a putut naște decît în secolul al XIX-lea, pentru că în acest timp se desfășura o luptă și o învingere necontenită a naturii de către spiritul omenesc, pentru că omul a devenit capabil să domine și să supună natura „din toate părțile”, ceea ce a dus la recunoașterea adevărului că toate schimbările în univers nu sînt produsul întîmplării, ci efectele unor legi ineluctabile. Astăzi, scria el, istoria începe a fi bazată pe alte principii. Se recunoaște că există legi nestrămutate, după care se împlinește soarta popoarelor, că fenomenele istorice se petrec după o succesiune necesară de legi puternice. Cunoașterea legilor care guvernează dezvoltarea societății omenesti asigură prezentarea faptelor istorice în mod științific, înlăturînd analogiile dintre fapte sau idei a două epoci și asigură condițiile necesare pentru ca istoria să poată fi folosită ca „educatoare în viață”. Fără îndoială că toate aceste idei, în mare măsură de valoare, sînt vătămate de faptul că, după Xenopol, pentru a descoperi legile istorice, cercetătorul trebuie să cunoască sufletul omenesc, facultățile, tendințele și aspirațiile lui, ideile și simțămintele omului, așa cum au fost ele transmise și îmbogățite de-a lungul timpului. În felul acesta, el ajunge la concluzia idealistă, sub influența și a ideilor lui Lazarus și Stenhal că baza istoriei o constituie psiho-

logia popoarelor. Cu toate aceste limite, Xenopol considera necesară înlăurarea explicațiilor transcendente în motivarea fenomenelor istorice și admitea că acestea nu se repetă și că ele sînt necesare și supuse unor legi, că legile care guvernează evoluția istorică au o existență obiectivă și că ele pot fi cunoscute.

Exprimîndu-și întreaga sa adeziune față de marile descoperiri în domeniul naturii, a consecințelor binefăcătoare pe care ele le exercită asupra mersului înainte al societății, Xenopol observa că peste tot locul omul nu se mai mulțumește cu consemnarea întîmplării ca atare, ci începe a cerceta cauza pentru care „s-a produs o serie întreagă de fenomene”. Această tendință de a cerceta legile după care se conduc fenomenele spiritului era caracteristică timpurilor moderne. Plin de optimism și de încredere față de omul epocii moderne, el constată că ideea de lege, care dă cugetării caracterul științific adevărat, tinde să facă pe om în stare de a calcula și prevedea evenimentele viitoare ale istoriei unui popor sau acelea ale vieții sale economice.

Aceste constatări, făcute de Xenopol, subliniază o superioară înțelegere a faptului că libertatea nu se află în contradicție cu necesitatea, că libertatea omului — deși restrînsă — nu este independentă de legile naturii, că ea este în strînsă dependență de necesitățile naturii și societății, că libertatea înseamnă o cunoaștere și înțelegere aprofundată a acestor necesități și, în sfîrșit, ea constă în posibilitatea de a folosi practic legile naturii și ale societății. Ele pun în evidență, de asemenea, că Xenopol a înțeles că lumea în întregul ei și fiecare parte a sa sînt supuse legilor transformării și că întregul participă la procesul istoric al dezvoltării. Sub influența ideilor evoluționiste, el ajunge la concepția că în societatea omenească ca și în întreaga natură nimic nu este permanent și stabil, că totul se află într-un permanent proces de schimbare, că mișcarea înainte este legea universului. Între concluziile practice imediate pe care le formulează Xenopol, este și aceea că orice faptă sau idee este posibilă și necesară într-un anumit timp. Ceea ce era bun la romani, scria el, nu mai poate fi bun astăzi, iar „a ne conduce în viața noastră socială, morală, politică întocmai precum s-au condus romanii, n-ar avea de rezultat alta decît monstruoșitate”²². El revine asupra acestei probleme și atunci cînd îl combate pe Buckle în legătură cu importanța pe care acesta o atribuia statisticii și pe care o denumea știința progresului. Toate așa-zisele legi ale statisticii, considera Xenopol, ca și datele pe care le furnizează ea, arată numai starea în care se află societatea la un moment dat nu și trecerea de la o stare la alta.

Faptele istorice, spre deosebire de cele ale naturii, pe care Xenopol continua să le considere drept fapte ale spiritului, sînt totdeauna altele, pentru că „spiritul e în o dezvoltare continuă, luînd

²² „Convorbiri literare”, an. III, nr. 7, 1 iunie 1869, p. 103.

neconținut elementele noi, asimilându-le celor vechi, astfel că o faptă de astăzi își are legătura necesară prin mii de intermediare cu prima faptă a spiritului omenesc”²³.

Viitorul filozof al istoriei considera încă din anii tinereții că unul din cele mai serioase aspecte ale teoriei istoriei era acela legat de cercetarea cauzelor care au dus la dezvoltarea popoarelor. După părerea sa, pentru ca istoria să merite titlul de disciplină științifică, trebuia să stabilească faptele, să le explice, fără însă a căuta să le judece. De judecarea faptelor istorice se ferește, deși mai târziu, în lucrarea sa *Principiile fundamentale ale istoriei*, el recunoștea că istoricul nu poate fi asemenea unei plăci fotografice care reproduce în mod pasiv realitatea, că istoricul nu poate rămâne cu totul indiferent față de faptele expuse. Sublinia chiar că așa-zisul grad de impersonalitate a științelor pozitive, istoria prin însăși natura ei nu-l poate atinge. Misiunea istoricului fiind de a arăta „cum s-au întâmplat faptele și pentru ce s-au întâmplat ele astfel”²⁴. În schimb socotea ca absolut necesar ca toate afirmațiile unui istoric să fie motivate de documente și dovezi puternice. Limitându-se numai la lămurirea motivelor ideologice ale activității omenești, ale vieții sociale, Xenopol se orienta încă de pe atunci spre concepția idealistă care în mod conștient nega rolul și acțiunea maselor largi ca făuritoare ale istoriei, rolul hotărâtor fiind atribuit inteligențelor, personalităților de seamă.

În concluzie, încă de la primele sale începuturi în legătură cu problema procesului istoric Xenopol a făcut eforturi nu prea fericite de a elabora o serie de construcții și raționamente cu ajutorul cărora a încercat să explice factorii determinanți ai evoluției societății. În acest sens el a dat prioritate ideilor și influențelor pe care ele le exercitau independent de economie, a subliniat rolul culturii, a pus accent pe factorul psihologic, uneori și pe cel biologic ori pe cel geografic. Ceea ce merită a fi subliniat, este interesul tinărului Xenopol pentru chestiunile teoretice ale istoriei pe care le considera de o mare însemnătate pentru cei ce se îndeletniceau cu această știință. Rezultatul multor cercetări întreprinse de el au dat sprijin ideii sale despre necesitatea studierii teoriei istoriei. Revenind asupra acestei probleme, a utilității studierii teoriei istoriei, în studiile, articolele, lecțiile sau cugetările sale publicate ulterior, el face dovada unei întinse erudiții. Nemulțumit de-a lungul anilor de puținătatea eforturilor depuse de către unii istorici din țară de a-și însuși o temeinică pregătire istorică, filozofică, economică, juridică și literară. Xenopol va considera că ei nu înțeleg sau nu vor să înțeleagă că însăși energia etnică a poporului român creștea în măsura apropierii

²³ „Convorbiri literare”, an. III, nr. 16, 15 oct. 1869, p. 296.

²⁴ „Arhiva” nr. 7—8, 1894, p. 458.

cunoștințelor serioase, acumulate și verificate de viața altor popoare.

Preocupările lui Xenopol în legătură cu progresul societății, în general, și a celei românești, în special, vor fi prezente în aproape toate studiile publicate în anii studenției. Pentru el, noțiunea modernă de progres trebuia înțeleasă ca o evoluție al cărei scop era să asigure triumful binelui și al efortului uman. Progresul însemna, în concepția lui, perfecționarea științelor și artelor, dezvoltarea civilizației, instaurarea libertății individului, a demnității umane. Progresul era condiționat, între altele, de puterea cu care omul era capabil să-și asigure prin forțele sale, dezvoltarea sa, să organizeze și să sistematizeze viața și cunoștințele sale, să aibă față de adevăr o poziție corectă. În procesul de gândire al tinărului student, se impunea așadar o nouă ierarhie a valorilor, o nouă lume spirituală, în care era vorba de om și nu de Dumnezeu, de timp și nu de eternitate, de muncă și de efort și nu de intervenția unei puteri supranaturale. Ceea ce trebuia să se înfăptuiască pentru dezvoltarea societății nu mai avem nici o legătură cu factorii providențiali, ci cu omul, care era capabil să creeze, să-și asigure fericirea și să contribuie astfel la fericirea semenilor săi.

Poziția lui A. D. Xenopol față de progres și civilizație, legate concret de istoria țării, el o va expune în mare într-o scrisoare trimisă lui Iacob Negruzzi²⁵, pe care N. Iorga, în a sa „Istorie a literaturii române”, a apreciat-o drept „admirabilă”, ca și în una din părțile studiului său de mai mari proporții intitulat „Studii asupra stării noastre actuale”²⁶. Scrisoarea ca și studiul prezintă un mare interes prin problematica lor. Ele pot fi considerate și drept primele luări de poziție ale bursierului Junimii de la Berlin împotriva unor teze de bază ale ideologiei junimiste, care fuseseră formulate de către Titu Maiorescu, în special în studiul său intitulat *În contra direcțiunii de astăzi a culturii române*.

Poziția luată de tinărul student este mărturia unei credințe în prezentul și viitorul poporului român, a unei remarcabile capacități de a selecta valorile, a unei mature judecăți care exprima în același timp și o căutare de soluții practice.

Situat pe o poziție științifică înaintată, Xenopol aprecia dezvoltarea țării în ultimii 50 de ani, ca un „progres enorm” și constata existența unui avânt continuu în toate compartimentele vieții de stat, în cultură, știință și civilizație.

Pe drumul studierii înăuririi pe care o exercita adaptarea instituțiilor străine și a sensului care trebuia dat unei reforme a instituțiilor din țară, Xenopol pornește de la influențele pozitive exercitate de civilizația antică asupra întregii Renașteri europene și considera

²⁵ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, p. 19—23.

²⁶ Tipărită în „Convorbiri literare” între 1870—1871; și de către E. Lovinescu în *Antologia ideologiei junimiste*, Buc., Ed. Casa Școalelor, 1942.

normală influența civilizației apusene în noile condiții create de istoria evoluției modern, care s-a dezvoltat nu prin invențiuni științifice. În mod cu totul greșit credea chiar că la progresul înregistrat la noi în ultimii cinci zeci de ani cea mai mare contribuție a fost adusă de civilizația apuseană. El considera că țara trebuia să beneficieze de tot ceea ce știința a adus nou, de rezultatele acumulate în acest domeniu de alte țări, să folosească toate ideile sau formele care pot întinde dezvoltarea țării înainte.

În ceea ce privește reforma așezămintelor, a instituțiilor din țară, el recomandă mai întâi o adâncă cercetare a cauzelor răului pe calea unor studii conștiințioase referitoare la situația politică, socială, financiară, administrativă, a justiției, a învățămîntului și a culturii din țară, studii care să se sprijine pe observarea reală a faptelor, pe datele cele mai exacte ale statisticii și care să fie concepute dintr-un punct de vedere cu totul obiectiv și științific. Aceste studii vor dovedi, între altele, că nu introducerea principiilor timpurilor moderne era cauza adâncă a tulburărilor vieții noastre publice, ci „împrumutarea formelor și legilor speciale sub care acele principii căutau a fi realizate la popoare străine”. „Răul deci stă în împrumutarea legilor speciale și nu în aceea a principiilor generale de viață publică. În contra aplicării acestor legi — scria el — trebuie să îndreptăm silințele noastre și nu în contra principiilor însăși”. După Xenopol deci, nu fondul purta vina ci formele exprimate prin legi care nu se puteau aplica la condițiile specifice ale dezvoltării țării. Pentru ca principiile noi să poată fi aplicate se impunea cunoașterea temeinică a condițiilor în care se dezvoltă un popor, a nevoilor izvorite din această dezvoltare. Faptul că la noi oamenii de stat nu au ținut seama de acest imperativ cu privire la aplicarea principiilor noi constituia una din cele mai mari greșeli. La noi — scria el — a fost introdus nu numai spiritul așezămintelor străine ci însăși așezămintele în toate amănunțimile lor, „astfel precum ele erau întocmite pentru starea de cultură, politică a popoarelor cu care ne-am atins mai îndeaproape”. Se impunea deci găsirea mijloacelor necesare prin care aceste principii „să se coboare în carnea și singele vieții reale”²⁷. În consecință, el recomanda drept remediu pentru înlăturarea stării proaste din țară reforma legilor „după starea noastră”, păstrîndu-se neatinse principiile generale proclamate de noi. Reforma legilor și a așezămintelor, ca mijloc de îmbunătățire a situației din țară, nu trebuia făcută însă în mod pripit, fără o cugetare serioasă, fără cunoașterea exactă a lucrurilor și a necesităților țării. În acest sens, Xenopol își exprima temerea într-o scrisoare către I. Negruzzi, din 31 mai 1871²⁸,

²⁷ „Convorbiri literare”, an. V, nr. 8, 15 iunie 1871, p. 119.

²⁸ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, p. 109—110.

în legătură cu propunerea de modificare a constituției. După cât se pare nu era vorba de o simplă îngrijorare, precum lăsa să se înțeleagă, de dezacordul său cu privire la această acțiune întreprinsă prin petiția de la Iași a lui Grigore Sturza. Xenopol își exprima îndoiala că unele din modificările propuse corespundeau întru totul nevoilor țării, întrucât ele aveau în vedere modificarea principiilor generale de ocîrmuire și nu modificarea unor instituții speciale. Care sînt bazele — întreba el pe Negruzzi în scrisoarea amintită — „pe care vă sprijiniți pentru a atribui desființării pedepsei cu moarte înmulțirea crimelor? Pe ce vă bazați, pentru a alege din multele cauze a acestei stări de lucruri, tocmai ridicarea pedepsei de moarte ca cea determinată?”. Reînființarea pedepsei cu moarte pe care o considera „un lucru barbar”, nu putea aduce nici cea mai mică schimbare, după părerea sa, în starea lucrurilor din țară. Dacă nu se vor lua măsuri — scria el în aceeași scrisoare către Negruzzi — pentru a îmbunătăți acele așezăminte care au menirea să contribuie la prevenirea sau la represiunea crimelor, reintroducerea pedepsei cu moartea nu va da prea multe roade. Cînd faptele unui individ întrec măsura — scria el — trebuie ca prin o procedare oarecare el să fie readus la limitele și nu numai la limitele ei²⁹. În mod categoric el considera că „orice încercare de alungare a unor principii prea liberale, proclamate la noi, nu va face pentru mersul lucrurilor nici cel mai mic pas”³⁰. Cu asemenea puncte de vedere, nu este greu de înțeles de ce studiile sale „asupra stării noastre actuale”, au stîrnit o adevărată „furtună” în cadrul Junimii.

În slujba construcției societății moderne și a luptei împotriva neajunsurilor provenite din modul de aplicare necorespunzătoare, a unor principii la condițiile specifice de dezvoltare a poporului român, a neînțelegerii nevoilor născute din noile condiții istorice, tînărul Xenopol aduce contribuția sa și în ceea ce privește problemele de învățămînt. Pentru Xenopol învățămîntul, în general, constituia unul din mijloacele importante, dacă nu chiar din cele mai importante, de realizare în România modernă a condițiilor necesare îmbunătățirii stării materiale și culturale a poporului. Ideea centrală a preocupărilor sale în acest domeniu era aceea că starea veche de lucruri din învățămînt nu se mai putea împăca cu cerințele erei moderne. Funcția socială a învățămîntului în noua epocă era cu totul schimbată. Sarcinile și preocupările clasei culte — cum numește el intelectualitatea — erau de asemenea mult schimbate în noile condiții istorice. Ținînd seama că au fost descoperite o serie de adevăruri noi, că s-au definitivat unele teorii științifice, se impunea traducerea lor în practică. Aceasta, pentru ca rezultatele descoperirilor științifice să poată contribui „la îmbunătățirea puterii de trai”

²⁹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, p. 11.

³⁰ *Idem*, p. 112.

și la propășirea poporului. Pentru realizarea acestui obiectiv căruia el îi acorda o mare însemnătate, Xenopol critica frica de reforme și încercările unora (viza în special pe junimiști) de a înlocui reformele necesare prin compromisuri cu care se mulțumesc unii „care caută de a împăca cerințele adevărilor descoperite prin mici concesiuni, care însă nu contribuie de loc de a îndepărta răul însuși”³¹. În scrisoarea adresată lui Negruzzi la 17 mai 1870, el considera că o mare importanță o are învățământul primar pentru țărani³². Învățământul — susținea el — trebuie să dezvolte în țărani mai întâi conștiința de om care face parte dintr-un popor, care are drepturi și datorii. Astfel el va aspira la o stare mai bună și nu „la o supunere oarbă către toți cei încurajați de nimbul unei ființe, oarecum superioară, de care trebuie să asculte chiar cu încălcarea drepturilor celor mai sfinte —, boieri și am-ploiați. Aici, în respectul dreptului și mișcarea liberă stă miezul puterii unui stat. Aceasta însă trebuie să pornească de la mulțimea cea mare, pentru a se impune numărului celui mic. Se spune că numai inteligența și progresul ei avintă popoarele înainte”³³.

Subliniind poziția sa în legătură cu influența învățământului asupra țăranului, față de care își manifestă toată simpatia de cîte ori are prilejul, A. D. Xenopol se opunea părerii lui Maiorescu, expusă în articolul „învățământul primar amenințat”, potrivit căreia, la baza instrucțiunii pentru țărani ar trebui să fie științele naturale. Xenopol vedea necesitatea de a se face o instrucțiune mai completă care să-l ridice pe țăran la nivelul de „poporan”, cetățean, ceea ce însemna, după el, respectul dreptului și conștiința valorii de om. În ceea ce privește rolul școlii — după părerea sa — ea trebuia să răspundească cunoștințe care să creeze „o bază comună de înțelegere între oameni”, să creeze condițiile necesare ca mintea să fie învățată a cugeta într-un mod rațional despre mersul naturii și al omenirii, să propage idei care să fie rezultatul muncii intelectuale a omenirii. Ea trebuia să întipărească în mintea școlarului ideea fundamentală că există norme veșnice, nestrămutate după care își îndeplinesc regulat cursul lor toate fenomenele naturii, de la sistemele solare ce se învîrtesc în jurul lui pentru necunoscut, pînă la respiraarea plantelor și animalelor, combinarea atomică a corpurilor. Trebuie „atrasă și menținută luarea aminte a tinerimei asupra acestei idei mărețe a unui univers ce se mișcă în întreaga lui splendoare, în nesfîrșita lui bogăție și varietate, după niște legi veșnice, agenți nevăzuți ai fenomenelor exterioare, și pe care omul este chemat a le înțelege, a le descoperi și a le aplica spre folosul său moral și material”³⁴. Numai din acest studiu al naturii — considera viitorul profesor — poate omul să dobîndească pe deplin ideea despre măreția și neînduplecarea legilor care

³¹ „Convorbiri literare”, anul V, nr. 15, 1 octombrie 1871, p. 234.

³² J. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, p. 77.

³³ *Ibidem*.

³⁴ „Convorbiri literare”, anul V, nr. 15, 1 octombrie 1871, p. 238.

guvernează lumea. Această idee a ocîrmuirii lumii după legi „este una din cele mai salutare pentru omenire și este una din cele dintii pe care profesorul de științe trebuie să o sădească în mintea tinerimii”³⁵. Xenopol considera necesar să sublinieze că legile naturii se petrec în afară de om, iar ochiul său poate să le contemple și să le înțeleagă. Școala trebuia să învețe pe copii că aceste legi își găsesc aplicarea și în viața socială. Studiul legilor sociale, studiul omenirii este poate mai necesar decît cel al științelor naturii, credea Xenopol, pentru că viitorul cetățean care este o parte din poporul său trebuie să înțeleagă că poporul nu poate să propășească decît atunci cînd în sînul lui se înmulțesc varietatea ocupațiilor, cînd fiecare parte a sa este deosebită de cealaltă, cu activitatea ei proprie, „cînd nu sînt numai agricultori, dregători și militari”. În școli, trebuie să predăm în primul plan noțiuni elementare de economie politică, pentru ca astfel elevii să știe că „mișcarea bogăției într-un popor e supusă unor legi”, că îndreptarea bunei stări materiale a unui popor „este condiția cea dintii a oricărui progres”. Cunoașterea legilor sociale duce, de asemenea, la înțelegerea de către oameni a noțiunii de libertate și limitele ei. Din științele sociale, care sînt multe și variate, cele mai necesare, după părerea sa sînt filozofia, istoria, economia politică, statistica și dreptul.

Scopul școlii este deci să învețe mintea oamenilor de a cugeta într-un mod rațional și precis, să înzestreze pe oameni cu cunoștințe și idei generale despre mersul naturii și al omenirii, idei care sînt rezultatul muncii intelectuale a omenirii de pînă atunci.

Unul din lipsurile cele mai mari în ceea ce privește învățămîntul din țară, era, după părerea sa, acela că nu erau școli potrivite cu nevoile țării. Școala așa cum se făcea atunci era „o amestecătură periculoasă de obiecte”, care nu puteau nici să stimuleze inteligența, nici să formeze în mod logic mintea și nici să folosească la nevoile practice ale unei societăți moderne. Din acest punct de vedere, el își îndrepta critica împotriva învățămîntului secundar. Programele școlilor secundare nu mai corespundeau spiritului timpului. În acest sens, el amintea cu cită greutate a fost introdus în liceu studiul geologiei, „privit de unii ca o periculoasă înnoire”. Ideile mari aduse la iveală de secolul al XIX-lea nu își găsiseră încă, după părerea lui Xenopol, locul cuvenit în programele școlilor secundare din țară. Pînă unde a mers, scria el plin de indignare în studiul său despre *Învățămîntul școlar în genere și în deosebi cel al istoriei* — „lepădarea cu judecata a oamenilor noștri, se poate vedea din faptul unic poporului nostru că numai la noi iimba și literatura țării multă, puțină cum e, nu este un obiect al învățămîntului secundar, și se lăsa numai în clasele primare ca obiect pre-

³⁵ „Convorbiri literare”, anul V, nr. 18, 15 noiembrie 1871, p. 290.

parator pentru scrierea și cetirea în limba română, fapt a cărei explicare mărturisim că avea numai un singur răspuns și anume că limba română nu era prevăzută în programele franceze, care s-au copiat și s-au introdus în școlile noastre". În general, conchidea el, dacă noi am merge în străinătate cu un spirit bine pregătit prin învățămîntul secundar, atunci varietatea ideilor culese în țările străine ar fi o ade-vărată binefacere.

Om cu intense preocupări intelectuale, legat de ceea ce el numea binele practic, care impunea o acțiune nemijlocită și cît mai grabnică în vederea căutării, înțelegerii și combaterii răului care exista în societate, A. D. Xenopol va mai reveni în cadrul preocupărilor sale, la problemele de învățămînt. Astfel, în ale sale „Studii economice”, pe care le va publica mai tîrziu, el revine la ideea necesității creării unei școli care să corespundă nevoilor țării. Aici arăta urgența, de a se înființa școli care să facă „ciobotari și croitori, sticlari și tinichigii, alamari și fierari, bărbieri și lăcătuși”³⁶. În locul școlilor în care se pregăteau, după părerea sa, aspiranți la posturi, ar fi fost nevoie de școli agricole, de școli unde să se învețe științele exacte. În felul acesta școala ar reuși, între altele, să contribuie la formarea unui cetățean care să fie în stare prin munca și specialitatea sa să-și dea contribuția la propășirea statului.

În ceea ce privește studiul istoriei, sub influența ideilor înaintate, el continua lupta pentru încheierea definitivă a perioadei istoriei dinastice, a celei cronologice, care a persistat pînă în secolul al XIX-lea, ca și aceea sociologică care se preocupa numai de instituții, neglijînd condițiile particulare ale dezvoltării societății. Era evident că pe calea căutării sensului istoriei, prin descoperirea esenței proceselor istorice, prin motivarea socială a evenimentelor, Xenopol a contribuit la înlăturarea din cadrul cercetărilor istorice a providențialismului. Considerînd știința și cultura instrumente de cea mai mare însemnătate în cadrul luptei pentru propășirea societății românești, el atribuia științei istorice un rol de seamă. Istoria trebuia să se bazeze pe cercetări temeinice, serioase, obiective, pentru că numai în felul acesta putea servi adevărul și să aducă probe greu de tăgăduit ale drepturilor poporului român.

O serie de idei azi depășite iar altele perimate expuse atunci cu privire la istorie, prezintă o mare importanță în raport cu timpul în care el a trăit și gîndit. Ceea ce trebuie însă subliniat în mod deosebit este faptul că o bună parte din convingerile sale, influențate fără îndoială și de ideile altor istorici, s-au format pe baza și în funcție de realitățile din țara noastră.

Scopul istoriei, sublinia el, a fost formulat abia în timpurile din urmă, de cînd — după propria sa expresie — istoria tinde a deveni

³⁶ A. D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 53.

o știință, adică să pătrundă în legile după care se petrec faptele omenești și nu numai să descrie mersul lor exterior. Până la începutul epocii moderne, prin studierea istoriei — considera el — se urmărea numai înnobilarea sufletelor tineretului prin cunoașterea faptelor mărețe, frumoase, ale marilor personalități, „pentru a deduce din exemplele ce ni le dădea istoria reguli după care să ne conducem în cazuri analoage, ce s-ar întâmpla în zilele noastre”. În aceste condițiuni, domina convingerea că faptele istorice erau produse fie de providență, fie de voința acelor care conduceau popoarele. În epoca modernă istoria începe a se baza pe alte principii. Recunoașterea existenței unor legi puternice și nestrămutate, după care se desfășura istoria popoarelor, a dus la convingerea științifică că fenomenele istorice se petrec după o succesiune necesară determinată de existența legilor. Fiind considerată ca o descriere de fapte succesive, istoria era predată în școli „în mai multe cîmpuri deosebite”, adică istoria politică, a comerțului, a industriei, a științelor, a artelor. Din toate acestea, în învățămîntul școlar, cea mai mare bază se punea pe predarea istoriei politice, celelalte ramuri fiind neglijate, sau predate în universități în cadrul filozofiei istoriei. În noile condițiuni ale dezvoltării științei în general și acelei istorice în special, istoria nu se mai putea desface în mai multe ramuri deosebite și studiate fiecare aparte. Ea trebuia tratată ca un tot, legătura faptelor între ele fiind necesară. Istoria trebuia să arate și să explice care au fost și sînt forțele care împing popoarele spre progres sau spre decădere, care era direcția mersului evenimentelor. Trebuia să explice cauzele care au făcut pe romani „să ajungă la dominația lumii și apoi să se corupă, și să cadă, care au fost cauzele și efectele năvălirii barbarilor, a dezvoltării industriei în general, a dezvoltării fabricilor cu mașini, care au fost cauzele care au întîrziat începutul istoriei noastre moderne pînă la începutul secolului în care trăim și alte întrebări asupra condițiilor femeilor, a populației agricole etc. etc.”³⁷.

Rezolvarea și înțelegerea rațională a evenimentelor dădeau istoriei, considera el, adevăratul ei înțeles. El atribuia o mare însemnătate înțelegerii și studierii problemelor de istorie ale contemporanității, la rezolvarea cărora, scria el „fiecare e chemat a contribui și fiecare va contribui cu atît mai bine, cu cît, cunoscînd mersul trecutului, va vedea încotro tinde progresul în viitor”³⁸.

În mod deosebit Xenopol a insistat încă din anii studenției asupra rezultatelor practice ale învățării istoriei. Încă atunci el a subliniat că istoria deșteaptă în sufletul oamenilor iubirea cea sfîntă de țară, moralitatea, respectul datoriei. El a subliniat că istoria este o călăuză intelectuală și un sprijin moral al cetățeanului. Ea ajută la formarea

³⁷ „Convorbiri literare”, anul V, nr. 20, 15 decembrie 1871, p. 318.

³⁸ „Convorbiri literare”, anul V, nr. 20, 15 decembrie 1871, p. 219.

convingerilor puternice care trebuie să stea la baza formării opiniei publice.

Se poate deci constata că viitorul savant se arăta în tezele sale convins că epoca modernă silește pe omul de știință să nu se mai mulțumească cu simpla însemnare a întâmplării, ci-l obligă să cerceteze cauzele pentru care s-au produs o serie întreagă de fenomene. Tendința de a cerceta legile, după care se produceau fenomenele spiritului, era considerată de el ca elementul caracteristic al timpurilor noi. Se poate constata de asemenea strinsa legătură pe care o făcea încă de atunci Xenopol între teorie și practică și în sfârșit, se poate constata că el era convins de o serie de concluzii la care ajunsese atunci știința și filozofia materialistă. Din păcate însă nu un singur corectiv a fost adus tezelor sale teoretice și practice în legătură cu istoria, elaborate în anii studenției. Unele au arătat gradul de maturizare al istoricului, unele însă au subliniat trecerea sa pe o poziție de compromis. El a revenit, nu odată, asupra sensului istoriei, negînd forța sa de prevedere. Istoria, scria el, în introducerea la lucrarea *Domnia lui Cuza Vodă*, este un lanț neîntrerupt de fapte mai mult sau mai puțin cuprinzătoare, legate între ele pe scara coboritoare a timpului. La un moment dat, în locul grandoarei timpurilor noi pe care le-a preamărit, în locul căutării adevărului de către știință în general, și a istoriei în deosebi, el socotea că nota dominantă a vremurilor în care trăia era „de a face ca să coboare în realitatea lumii morala lui Hristos”³⁹, fie sub forma milei și a îndurării, fie a adîncirii ideii morale și a dreptului. Justificînd acest lucru, el considera, din nefericire, că știința, despre care recunoscuse că procură omului stăpînirea tot mai deplină asupra naturii, nu-l poate învăța cum să împartă în mod drept foloasele cucerite de la natură. El scria chiar că suprimarea robiei, a șerbiei, principiul egalității politice, au fost rezultatul adîncirii moralei propăvăduită de religia creștină. Cu timpul chiar, istoria a intrat în categoria științelor care nu au putința de a formula legi, iar înlănțuirea cauzală a evenimentelor istorice a fost explicată aproape numai prin complexiunile psihologice, individuale. Astfel au fost vătămăte din ce în ce mai rău o serie de teze și explicațiuni care avuseseră darul să facă din tînărul student de la Berlin un luptător pentru progres și propășirea științei.

Între considerațiile sale cu privire la istorie, Xenopol s-a oprit asupra științelor sociale, înțelegînd sub acest nume științele spiritului în genere, al căror rol ținea să-l sublinieze în raport direct cu nevoile epocii moderne. Pînă nu de mult, considera el, ele erau mai mult expuneri de fapte decît științe în adevăratul înțeles al cuvîntului. În momentul în care s-au dezvoltat legile după care se petrec o serie de fenomene, științele sociale scria el, au devenit cu adevărat

³⁹ A. D. Xenopol, *Românii și Austro-Ungaria*, p. 17; articolul *Nașterea min-tuiitorului* apărut în „*Românul*” Arad, 25 decembrie 1911.

științe. Descoperirea legilor a determinat ca istoria, de pildă, să joace un rol din ce în ce mai mare, între altele, și pentru că toate științele conțin un element istoric: istoria dreptului, istoria dezvoltării economice, istoria formelor de guvernare, istoria limbilor, istoria artelor. În felul acesta, considera el, istoria nu mai era o știință specială, ci una cu un caracter general al tuturor științelor, care aveau ca obiect fenomenele spiritului. Devenită știință de mare însemnătate, se impunea, după părerea sa, înțelegerea obligațiilor grele care reveneau celor ce se ocupau cu istoria. Prima mare obligație era aceea că istoricii trebuiau să înțeleagă că istoria epocii moderne se conduce după principii noi, că a istorisi însemna a expune un șir de fapte legate între ele prin cauză și efect, că istoria presupune o schimbare neconținută sub înrăurirea nemijlocită a unor factori interni și externi. De aceea istoricul trebuia să se silească să supună ideile existente unei critici serioase și redusă la măsura adevărului, combătând urmările dăunătoare ale exagerărilor făcute în domeniul istoriei naționale. În acest cadru, el își exprima nemulțumirea față de exagerările făcute de unii istorici din țară cu privire la originea poporului român. În locul unor studii care să dovedească adevărul — constata el cu regret — mai persista încă tendința de a face unele exagerări pînă la a susține că elementul predominant care a contribuit la formarea poporului român a fost cel roman, înlăturîndu-se astfel nejustificat influențele exercitate de alte popoare. Dușman al exagerărilor, el socotea că, prin asemenea afirmații, „noi înșine ne micșorăm valoarea trecutului nostru propriu la rolul unei continuări mici a unei perioade neînsemnate, la un pîriu ce iese dintr-un rîu, pentru a seca în pustiu, în loc de a-i lăsa acela a unui început de dezvoltare care totdeauna trebuie să fie mic, dar poate să devină mare”⁴⁰. Convins că în stadiul dezvoltării științei istorice de atunci nu se putea încă elabora o idee a tot cuprinzătoare cu privire la această problemă, el arăta că românii sînt un popor în care elementul care a jucat rolul principal a fost cel latin. Departe de a fi romani curați, el considera că, la formarea naționalității române, au conlucrat multe alte elemente „a căror natură și grad de influență știința ar trebui a le stabili”. El este sigur însă că toate aceste elemente au contribuit la formarea spiritului poporului nostru, un spirit nou, care se deosebește de cel al romanilor. El este, în continuare, sigur că dreptatea este de partea sa, pentru că există o lege după care orice ființă, mare sau mică, orice popor are o existență determinată, un început, o creștere și un sfîrșit. Orice ființă nouă este alta decît cea dispărută și cu atît mai deosebită de dînsa cu cît treapta ce o ocupă în șirul existențelor este mai înaltă. Ființa nouă conține mai mult element nou decît elementul comun cu ființa ce o înlocuiește. Unele

⁴⁰ „Convorbiri literare”, an. IV, nr. 8, 15 iunie 1870, p. 130.

popoare se dezvoltă mai repede, altele mai încet, unele se dezvoltă în libertate, altele cunosc o dezvoltare întreruptă din cauza diferitelor apăsări străine. Popoarele se nasc, se dezvoltă și apoi dispar, lăsând omenirii o serie de idei și simțăminte determinate de natura lor specifică. Orice popor — credea el — care poate să aibă încredere în viitorul său trebuie să fie un popor nou, cu putere productivă în sine. Un astfel de popor era, după părerea sa și cel român. Mersul înainte al acestui popor, în noile condiții istorice, era condiționat între altele — cum arăta Xenopol în prezentarea cărții lui Ion Strat⁴¹ — de dezvoltarea industriei ca un factor hotărâtor al progresului economic al țării.

Îndemnând mințile luminate, inteligențele, cum le numea el, să lupte pentru promovarea ideilor noi, în toate domeniile vieții sociale, politice și economice ale țării, el se simțea obligat să arate că purtătorii ideilor noi trebuie să înțeleagă că orice idee nouă când apare, întâlnește în calea sa un complex de idei vechi care au existat pînă atunci și care nu dispar cu ușurință. Ideile noi pot ieși învingătoare numai în măsura în care se pot scoate la iveală noi fațete ale adevărului. În genere — considera el — omul are datorită de a-și îndrepta mintea spre cunoașterea adevărului. Dar nu numai atât, ci are și obligația de a contribui la realizarea lui. În felul acesta, omul, considera el, este însăși făptuitorul fericirii sau a nefericirii sale și a semenilor săi. Fericirea sau nefericirea omului este astfel condiționată de contribuția pe care o aduce sau nu la mersul înainte a societății.

Încă din anii studenției Xenopol a încercat să-și precizeze punctul său de vedere cu privire la problemele economice și viitorul lor pentru dezvoltarea țării. Criticile pe care le-a adus cărții lui Ioan Strat pun în evidență pe apărătorul protecționismului și pe admittorul teoriilor economice ale germanului List și ale americanului Carey.

Combătînd pe I. Strat, care respingea protecționismul, Xenopol arăta că după părerea sa nimic nu era mai periculos pentru un popor decît a practica un timp îndelungat producția numai a materiilor brute sau numai a celor agricole. Exportul exagerat de materii prime de către o țară, pentru ca acestea să revină sub forma unor produse fabricate, dăunează dezvoltării țării respective și contribuie la mărirea prețurilor. El dezaproba că noi înșine ne declarăm „că sintem o țară agricolă, că agricultura este și trebuie să rămînă nervul vieții noastre economice”⁴². El combate argumentele lui I. Strat, apărător al liber-schimbismului, cu privire la inoportunitatea de a realiza o industrie națională. Încă de atunci el se situa

⁴¹ I. Strat, *Tratatul completu de economie politică*, București, Imprimeria Statului, 1870.

⁴² „Convorbiri literare”, an. IV, nr. 7, 1 noiembrie 1870, p. 177.

pe poziția păturilor interesate în dezvoltarea industriei și comerțului țării. Deocamdată, în perioada cînd își făcea studiile la Berlin el a analizat mai succint consecințele pentru țară, ale unei economii care se limita din punct de vedere economic numai la sectorul agricol și era lipsită de industrie. El arăta că dezvoltarea unei agriculturi moderne impunea ca o necesitate dezvoltarea industriei. Sesiza chiar pericolul dependenței țării din punct de vedere economic față de țările cu o industrie și un comerț mai dezvoltate. Mai tîrziu, în studiile sale economice, ca și în studiul scris împreună cu V. C. Buțureanu despre *Industria berei și impozitul*, el arăta că lipsa industriei și a comerțului propriu avea drept consecință „a ne constitui pentru totdeauna robii străinătății”⁴³. „Dacă nu voim să pierim, scria el, trebuie numai decît să punem umărul la schimbarea stării economice a țării și la aceasta nu se poate ajunge altfel, decît prin crearea și încurajarea industriilor”⁴⁴.

Bogăția de idei teoretice și practice, expuse de tînărul student de la Berlin în cîteva lucrări ca și în scrisorile sale către Negruzzi, subliniază o inteligență robustă, mult bun simț, o intuiție realistă a lucrurilor o putere apreciabilă de sinteză. Tot ceea ce a scris și gîndit în această perioadă, cu inerente limite, avea în vedere interesele prezentului, ale luptei pentru mersul înainte a societății românești. Felul cum vedea el atunci realizarea acestor mari obiective a fost schițat în admirabilul său discurs ținut la Putna, cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la fundarea mănăstirii⁴⁵. Să nu credem, spunea el, că numai trecutul ne atrage aici, că numai atîta voim a ne îmbroșta amintirea, nu, venim aici și pentru viitorul după care năzuiește orice suflet mai nobil al poporului nostru. Acest viitor trebuie asigurat însă prin muncă, pentru că îndeplinirea legilor mersului omenirii, deși nu atîrnă de voința omului, totuși trebuie să se înțeleagă că legile omenirii se împlinesc prin mijlocirea omului care are puterea de a lucra după ele sau în contra lor. Libertatea omului este marea putere care hotărăște asupra modului împlinirii a acelor legi neclintite și de aceea poporul care vrea să meargă înainte, să propășească, trebuie să-și pună toate silințele pentru îndeplinirea celor ce va fi recunoscut a fi de trebuință. Acest mare efort impune unirea forțelor unui popor în lupta pentru asigurarea binelui.

⁴³ A. D. Xenopol și V. C. Buțureanu, *Industria berei și impozitul*, Buc., 1895, p. 8.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁵ Publicat în „Convorbiri literare”, an. V, Nr. 12, 15 august 1871, p. 186—193. În același an cuvîntarea a apărut și în broșură separată.

ALEXANDRE XENOPOL ETUDIANT

RÉSUMÉ

Alexandre Xenopol, le grand historien roumain (1847—1920), fit ses études universitaires de 1867 à 1871. Durant cette période, il publia d'intéressantes études dans la revue „Convorbiri literare” (Causeries littéraires).

Ces études prouvent que Xenopol, dès le début de sa carrière, a eu pour principale préoccupation la vérité scientifique, que l'histoire de la Roumanie le passionnait et que son ambition était de participer à l'édification d'une nouvelle société.

L'auteur présente les principales contributions du jeune Xenopol au développement de la littérature nationale et de la science roumaine. Etudiant l'évolution de la société et de la civilisation roumaines, Xenopol a mis en évidence les causes et le sens du progrès, en prônant la nécessité pour nos institutions de subir de profondes réformes conformes aux temps nouveaux. Il a étudié la philosophie de l'histoire et l'histoire de la Roumanie. La richesse des idées contenues dans ses premiers articles publiés dans la revue „Convorbiri literare” prouve que, déjà à cette époque, Xenopol était un grand travailleur, un personnage des plus distingués, animé d'un profond optimisme.

VASILE PÂRVAN ȘI ITALIA. PRIMELE CONTACTE (1908—1914)

DE

AL. ZUB

Istoricul și arheologul Vasile Pârvan a fost în același timp un cunoscător profund și un admirator al culturii italiene. Scriindu-i lui Ramiro Ortiz, în 1924, el își mărturisea interesul „pentru tot ce este civilizație italiană veche ori nouă”¹. Iar cu altă ocazie, conferențiind despre *Spiritul italic* (1926), Pârvan sublinia aportul esențial și specific al peninsulei în cultura universală². Relații durabile se înfiripă de timpuriu între savantul român și confrații săi italieni. Ele se concentrează mai ales în jurul școlii Române din Roma, căreia Pârvan i-a închinat cîțiva ani, cei din urmă din viața sa. Fondată în 1922, la îndemnul lui N. Iorga și condusă de V. Pârvan cu pricepere și cu un devotament fără egal, noua instituție a dobîndit curînd un prestigiu deosebit, situîndu-se între cele mai distinse creații culturale postbelice. În activitatea lui V. Pârvan, ea reprezintă un capitol distinct, încă insuficient cercetat.

Legăturile sale cu Italia sînt însă mai vechi.

Primul contact direct, ignorat cu totul de biografi, s-a petrecut în ian.-apr. 1908, cînd V. Pârvan își desăvîrșea instrucția la Berlin, ca bursier al Universității din București. La acea dată își pregătea teza de doctorat studiînd „Naționalitatea negustorilor din imperiul roman”. Înzestrat însă cu o sănătate subredă și suferind de un reumatism rebel care-i submina vederea și-i interzicea eforturile de lectură, Pârvan era nevoit să părăsească pentru un timp clima berlineză, prea aspră, pentru a căuta în altă parte un remediu. „Cînd îmi era lumea mai dragă și

¹ „Roma, Rev. de cultură italiană”, Buc., IV (1924), nr. 4, p. 7.

² *Ibidem*, VI (1926), nr. 1, p. 6—7.

lucram mai cu spor — se destăinuia el — a venit o vreme strașnic de rea și reumatismul m-a atăcat din nou așa de violent, încît în ultimul timp, la Berlin, nu mai vedeam aproape de fel cu ochiul stîng, care, cum știți, totdeauna a suferit mai mult din pricina boalei”³. A ales, firește, Italia care-i oferea nu numai soarele salutar, dar și condiții optime pentru continuarea cercetărilor sale. Împrejurări nefaste satisfăceau astfel un vis mai vechi, visul oricărui *studiosus* care trăiește mirajul antichităților italiice. Plecase, fugise pur și simplu din Berlinul cu climă aridă pentru a se adăposti sub soarele Italiei. Înainte de a pleca, panicat de boală, speriat că-și primejduiește iremediabil vederea, obiectivul fotografic îl mai surprinde încă (26 ian.)⁴ într-un grup de prieteni, în fața unui tablou, sau, în același interior confortabil, amuzîndu-se la o lectură de cenaclu⁵.

Către sfîrșitul lui ianuarie se stabilește la Roma pentru trei luni („pînă se va face iar cald la Berlin!”). Fermecat de frumusețile care i se înfățișau, scria îndată amicului său de la Iași, Tr. Bratu, trimițîndu-i o vedere din celatea colinelor fără moarte: „Roma e mult mai frumoasă decît mi-am închipuit-o”⁶. Era decis ca în acest răstimp să se consacre în întregime redactării dizertației, cu intenția de a o susține în cursul verii, la Berlin. La Institutul Arheologic German găsește toată documentația de care avea nevoie pentru continuarea cercetărilor⁷. Îl preocupa atunci problema negustorilor din imperiul roman, pe care voia să o trateze, monografic, într-o lucrare (*Negotiatores*) rămasă neterminată, ca multe din proiectele sale. Tema îi dădea posibilitatea să urmărească istoria romană în legătură cu istoria popoarelor din jur. Aria investigațiilor sale se extindea astfel sensibil, cuprinzînd și istoria străveche a poporului român.

Roma însă îl solicită variat, abătîndu-l întrucîtva de la hotărîrea inițială. Pensiunea care-l adăpostește e un mediu poliglot și vesel. Exersează în consecință, fără răgaz, franțuzește, nemțeste, italienește, englezește și chiar rusește, cu o bătrînă *Opernsängerin*⁸. După rigorile pe care și le impusese la Berlin, șederea la Roma, prelungită pînă la jumătatea lunii aprilie, e un răgaz necesar și un reconfort sufletesc. E neobosit și uită precauțiile luate la început pentru restabilirea sănătății. Studiază neîncetat, scrie și vizitează, împreună cu doctorandul în me-

³ Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Corespondență. 58.850. Scris. către I. Bianu (31 ian. 1908).

⁴ B. Acad. Stampe. Plic neinv. Pârvan (foto, nr. 47).

⁵ *Ibidem*, nr. 46. Data, 2 feb. 1908 (stil nou, desigur), în concordanță cu cronologia celorlalte documente utilizate (stil vechi), este — de fapt — 30 ian. 1908, ca și pentru foto, nr. 49 din același plic.

⁶ B. Acad. Coresp. 62.274.

⁷ Cf. Scris. către D. Onciul (31 ian. 1908), B. Acad. S. 56(4)/XXI.

⁸ Cf. Scris. către Tr. Bratu (12/25 feb. 1908), B. Acad. Coresp. 62.273.

dicină P. Robescu⁹, antichitățile romane din împrejurimi. Excesele sale trezesc îngrijorarea lui I. Bianu și a lui D. Onciul, care-l sfătuiesc la moderație. Înduioșat de grija afectuoasă pe care i-o purta mai ales I. Bianu, Pârvan promitea (15 feb.) să-i urmeze recomandările „întrucît studiile îmi vor da răgaz la aceasta, fără să sufere prea mult din pricina îngrijirii părții pămîntești a eului meu (1)“¹⁰, adăugînd mai apoi (10 martie): „...atîta vreme cît puținul pe care-l fac va găsi aprobare, voi căuta să mă țin în bună stare ca să fiu cît mai multă vreme folositor țării mele. Căci, slavă domnului, dacă n-am o răsplată zgomotoasă a silințelor mele, am o alta mult mai trainică, a dragostei ce mi-o poartă cei cițiva, foarte puțini, care au nădejde în mine“¹¹.

Trăiește cu plenitudine contactul direct cu vestigiile lumii vechi, care-i dau noi imbolduri. Cercetează monumentele din incinta Romei, întreprinde excursii arheologice în afara urbei iar pe deasupra se ambiționează să-și termine dizertația, concepînd totodată noi lucrări. „Cînd vă scriu acestea — se adresează el (26 feb.) lui I. Bianu — am pe masa de lucru o întreagă literatură asupra *catacombelor*, pe care zilele trecute am început a le vizita sistematic. Antichitățile păgîne, din care pleacă cele creștine, le-am văzut deja în linii mari de mai înainte“¹². Fără îndoială, acesta este punctul de plecare al viitoarelor sale „Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman“ (1911)¹³. Pentru surse bibliografice se adresează Institutului Arheologic German. E un moment deosebit de fertil, pe care tinărul cercetător ține să-l fixeze, afectuos, în corespondența cu I. Bianu: „...pornirea internă spre creație — îi scria el (26 feb.) — dezvoltă pînă la cea mai mare intensitate viața pur sufletească...“. Îl stimulează însă grija paternă a profesorului și clima splendidă a Italiei. „Acum trăiesc intens și trupește... și sufletește — îl asigură el — căci *retrăiesc* vremurile despre care o dată voi avea să vorbesc tinerimii noastre studioase, cu atît mai mult foc și cunoaștere de aproape cu cît voi învăța mai mult chiar din cartea vremii și a faptelor învecinicite ale oamenilor vechimei“¹⁴. Prima lui grijă era, prin urmare, să profite de șederea în Italia pentru a-și lămuri prin observație directă întrebările pe care și le pune ca istoric. Era încîntat de orice nou contact cu relicvele culturale ale antichității. Într-o scrisoare mai veche (20 mai 1907), adresată lui D. Onciul, Pârvan fixa astfel impresia pe care i-o făcea seminarul de papirologie a profesorului Paul Meyer: „Sînt o mulțime de lucruri frumoase și interesante

⁹ Poate Pompy Robescu, colaborator — cunî menționa chiar Pârvan (Scris. către Tr. Bratu din 12/25 feb. 1908) — la „Tribună“ și autorul unor reportaje științifice medicale.

¹⁰ B. Acad. Cîresp. 58.851.

¹¹ *Ibidem*, 58.852.

¹² *Ibidem*.

¹³ Buc. 1911, XVI+223 p.

¹⁴ B. Acad. Cîresp. 58.852.

din viața antică, cu care fac acum cunoștință *prin documente*, întocmai ca în istoria mai nouă, universală ori a noastră" ¹⁵.

Itinerariul excursiilor efectuate de V. Pârvan în răstimpul acestui prim contact cu Italia este greu de stabilit numai după cele câteva scrisori care ni s-au păstrat. Vizitează Roma și împrejurimile îndată după stabilirea sa la *Pensione Wilma*, stărînd cu interes deosebit asupra antichităților păgine și asupra catacumbelor. Cercetează antichitățile de la Pompei, încîntat de conservarea aproape integrală a orașului. „Capeți, plimbîndu-te în el, impresia desăvîrșită a vieții romano-grece din provincie” — îi scria el lui Tr. Bratu (8 feb.) ¹⁶. La 15 martie trimitea vești de la Capri, unde venise pentru studierea antichităților din jurul Neapolului. A doua zi pleca spre Paestum ¹⁷, unde a putut admira faimosul Tempio di Cerere. Către sfîrșitul etapei se afla la Florența pentru o săptămînă, ispitit în primul rînd de colecțiile de artă ale orașului, el însuși un monument istoric. La 9 aprilie trimitea lui Tr. Bratu o vedere din ilustra capitală a Toscanei, înștiințîndu-l că în curînd va pleca spre Berlin ¹⁸ unde credea că se va afla la 19 aprilie. Desigur, între aceste repere precise (Roma, Pompei, Capri, Paestum, Florența), Pârvan a vizitat și punctele intermediare de interes istoric și cultural (Tivoli, Napoli, Palermo etc.).

După cit se pare, Pârvan a călătorit în răstimpuri, urmărind obiective precise, legate de planurile sale de cercetare. Ceea ce merită reținut este interesul său pentru observația directă. Informația livrescă, oricît de completă, nu-l satisface. Eruditul e și un emotiv pentru care contactul cu vestigiile lumii vechi e o sursă excelentă de cunoaștere, sporind înțelegerea fenomenului istoric. Va stărui de aceea, mai tîrziu, ca profesor, pentru organizarea de excursii științifice cu studenții, astfel ca informația venită pe calea cursurilor și a lecturilor să fie dublată de o cunoaștere intuitivă. În aceste prime contacte cu antichitățile Italiei, Pârvan a găsit, desigur, sugestii pentru viitoarele sale campanii arheologice la pontul stîng.

Planul său era să-și completeze cultura istorică făcînd călătorii de studiu în Grecia și în țările Apusului, unde avea de cercetat bogate colecții de antichități. Pentru aceasta se adresa ministrului învățămîntului (15 feb.), solicitînd o subvenție specială, ca aceea care îi fusese deja acordată lui G. Murnu ¹⁹. Cu toată intervenția lui I. Bianu, răspunsul ministrului a fost negativ ²⁰. I se aproba concediul pe încă un

¹⁵ B. Acad. S. ^{56 (2)}
XXI

¹⁶ B. Acad. Coresp. 62.275.

¹⁷ *Ibidem*, 58.853.

¹⁸ *Ibidem*, 62.276, „De Paștile cele catolicești voi fi în Berlin” — îi scria el, ceea ce înseamnă: 19 aprilie.

¹⁹ Cf. Scris. D. Onciul, 31 ian. 1908. (B. Acad. Coresp. S. ^{56 (4)}
XXI) și către I. Bianu (B. Acad. Coresp. 58.850).

²⁰ Cf. Scris. către Tr. Bratu (24 sept. 1908). B. Acad. Coresp. 62.278.

an, dar nu și subvențiile. Cu toate acestea, contînd pe ajutorul prietenilor, Pârvan era decis să rămînă în străinătate cu toate riscurile, pînă la 1 oct. 1909. „Ai mei și cu mine vom duce-o greu tot anul acesta, dar nu se poate, trebuie să-mi isprăvesc studiile și călătoriile ce am de făcut”. (Scriș. către Tr. Bratu, 24 sept. 1908)²¹. Corespondența sa e plină de amănunte care arată ce eforturi a trebuit să facă pentru a depăși dificultățile financiare. Cei 50 de lei care-i rămîneau din salariul său de profesor secundar la Iași, ca suplinitor, luau cu regularitate drumul Birladului, către familia sa. Tatăl său, învățătorul Andrei Pârvan, un solitar întunecat și sceptic, încerca să iasă din impas prezentîndu-se la un examen de înaintare la gradul de institutor, pentru care Vasile Pârvan solicita atenția binevoitoare a lui G. Bogdan-Duică (3 feb. 1908), membru în comisia de examinare. Îi cerea, anume, să nu-l chestioneze din teorie, ci mai mult din practică, convins că-i va face și lui impresia unui „alterfahrener tüchtiger Lehrer care măcar la sfîrșitul carierei ar putea fi răsplătit pentru o întreagă viață ce și-a trecut-o în slujba credincioasă a școlii”²².

Întors la Berlin „de Paștile cele catolicești” (19 apr.), V. Pârvan e asaltat de grijile examenului de doctorat și de găsirea mijloacelor bănești pentru tipărirea tezei. Una din fotografiile păstrate (11 mai), îl surprinde la marginea unui parc berlinez, în costum negru de epocă, anturat de Marin Simionescu-Rîmniceanu, amîndoi cu umbrelă, compunînd o poză de spectatori detașați²³. O altă, din aceeași epocă, îl înfățișează într-un interior studentesc, cu pian, cărți și partituri. Plin de forță și vioiciune, are în față tomuri masive; într-o mîină ține, hantîlezînd, un craniu, în cealaltă — țigara, într-o atitudine de amuzată destindere²⁴.

După luni de chinuitoare incertitudini, Pârvan își susține dizertația la Breslau, cu prof. Conrad Cichorius. „Cel mai vestit băet de treabă din Dacia Traiană” putea să-l vestească astfel pe 1. Bîanu, la 7 dec. 1908, că a luat *magna cum laude* doctoratul²⁵. A mai rămas însă în Germania pînă în toamna următoare pentru a-și continua cercetările, concretizate în monografia consacrată împăratului filozof Marc Aureliu (1909)²⁶. Aceasta i-a și adus, la 25 oct. 1909, numirea sa ca profesor suplinitor de istorie antică și epigrafie la Universitatea din București.

²¹ Cf. Scriș. către Tr. Bratu (24 sept. 1908). B. Acad. Coresp. 62.278.

²² *Ibidem*, 107.018. I-a fost dat însă acestui vrednic dascăl îmbătrînit prematur: să peregrineze mai departe, de la Bucovineni la Dirvari — Ciorogîrla, Nicorești — Fintîlni (Tecuci), Grivița — Palermo (Tutova) etc. Cf. Min. Instr. și al Cultelor, „Anuarul Oficial întocmit de Serviciul statelor personale și al statisticei...” Ploiești, „Progresul”, 1910, p. 390.

²³ B. Acad. Stampe (plic neinv.).

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ B. Acad. Coresp. 58. 854.

²⁶ M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus. A. D. 138--161. *Studiu istoric*. Minerva, 1909, 239 p.

Au urmat pentru tânărul profesor ani de febrilă activitate pe tărîm didactico-științific și organizatoric și o nu mai puțin meritată recunoaștere. În mai 1910 e numit agregat universitar, în decembrie — director al Muzeului Național de antichități. La 18 mai 1911 e ales membru corespondent al Academiei Române, iar în anul următor prezidează una din secțiunile Congresului arheologic din Roma (1912)²⁷.

Este al doilea contact cu Italia.

1913 este, în biografia lui V. Pârvan, un an de neobișnuită fervoare. La 18 mai e ales membru activ în corpul academic, apoi membru corespondent al Institutului arheologic german. La propunerea lui D. Onciul, e numit membru în Comisiunea monumentelor istorice²⁸, iar împreună cu N. Iorga și V. Murgoci fondează, în același an, Institutul de Studii sud-est europene.

Înainte de a deschide seria marilor campanii arheologice (în 1914 inaugurează explorările de la Histria), Pârvan se decide pentru o nouă călătorie în Italia. „Comunicările la Academie — îi scria lui Tr. Bratu (19 aug. 1913) — sînt o regulare a socotelilor întîrziate, pentru a mă face cu totul liber în vederea călătoriei mele în străinătate *à deux*”²⁹.

Este a treia călătorie pe care o întreprinde în Italia (ian.-martie 1914)*, de data aceasta în compania soției sale, Silvia Pârvan.

Puțina corespondență ce ni s-a păstrat din această epocă nu spune nimic în privința noului voiaj italian. Recent au fost comunicate însă, cu un comentariu asupra itinerariului, cîteva fotografii din colecțiile Muzeului de istorie a orașului București³⁰. În întîmpinarea comemorării a 40 de ani de la moartea lui Pârvan, gestul își dublează semnificația, el fiind și o pioasă rememorare a unui episod biografic puțin cunoscut. Se stabilește astfel că nu este vorba de un simplu voiaj de agrement, cum s-a putut crede, ci de o călătorie științifică în care Pârvan căuta dezlegare marilor întrebări pe care și le punea cu mistuitoare pasiune. A poposit la Roma, la Tivoli și, întorcîndu-se pe Tibru, la Ostia; au urmat Napoli, Pompei, Segesta și Pozzuoli (Serapeum), Capri și Palermo, apoi — ajuns în Sicilia — a vizitat Monreale, Seliunt, Agrigento, Catania și Taormina, rezervînd Florența pentru întoarcere.

Cele 15 fotografii păstrate în depozitul de stampe al Bibliotecii Academiei Republice Socialiste România (donăția Elena Cristescu), în afară de valoarea lor excepțională de mărturie iconografică, ne dau posibilitatea să precizăm itinerariul italian din ian.-martie 1914. Finalitatea

²⁷ G. Baiculescu ș.a., *Vasile Pârvan (1882—1927) Bio-bibliografie*, Buc., Ed. Acad. 1957, p. 5.

²⁸ Cf. *Bul. Com. Mon. Ist.*, VI (1913), p. 203—204.

²⁹ B. Acad. Coresp. 62.302.

* Ilic Ion, *Vasile Pârvan, poetul neliniștii și tăcerii...*, Craiova, „Ramuri”, f.a., p. 4 afirmă fără dovezi că această călătorie ar fi început în decembrie 1913.

³⁰ Valeriu Leahu, *Fotografii de la Vasile Pârvan în colecțiile Muzeului de istorie a orașului București*, în: *Materiale de istorie și muzeografie*, IV, Buc., 1966, p. 301—308. Este vorba de 41 copii (inv. nr. 48.973—49.012 și 49.014).

științifică a călătoriei, presupusă și de autorul recente comunicări, Valeriu Leahu, este indiscutabilă. Drumul urmat reface oarecum itinerariul din 1908, ceea ce presupune intenția lui Pârvan de a verifica anumite ipoteze, de a definitiva, poate, idei și proiecte de explorări viitoare. Orașele pe care le cercetează cu această ocazie pe țărmurile Italiei și Siciliei au fost și ele, la început, colonii grecești ca și Histria, unde va inaugura — nu e o simplă coincidență — săpăturile arheologice în vara aceluiași an. Coroborînd datele oferite de cele două surse iconografice amintite, noul itinerar se precizează astfel:

După Roma, pentru care nu s-a păstrat nici o mărturie directă, Pârvan a vizitat Tivoli. O fotografie din 24 ian. 1914, aflată în colecția Academiei³¹, îl prezintă pe Pârvan între ruinele vilei Hadrian de la Tivoli. Rezemat de o coloană, cu o mantie aruncată pe umăr și o carte deschisă în mână, e adîncit într-un efort de reconstrucție a vieții de odinioară, descifrată din limbajul inefabil al pietrelor. Drumul a continuat, pe Tibru, spre Ostia (1 feb.) și Napoli (6 feb.)³². A poposit apoi la Pompei (7 feb.) unde s-a voit fotografiat între ruine, singur, cu o expresie gînditoare, avînd în spa'te forul³³. De la Pompei s-a îndreptat spre Segesta și Pozzuoli (Serapeum) (8 feb.)³⁴. O mărturie iconografică de la Segesta se cuvine menționată: Pârvan între ruinele străvechiului amfiteatru, contemplînd. Privirea lansată departe depășește orizontul ruinelor, concentrată, parcă, într-o meditație asupra ros'ului vieții. Însemnarea făcută pe verso de Silvia Pârvan e aceea reprodusă fără altă indicație și de V. Leahu: „Pe unul din munții din apropierea celui care poartă templul, e clădit teatrul grecesc care și el se păstrează destul de bine. E foarte frumos cum se deschide scena spre o vale nesfîrșită, în care serpuiește un rîu mic printre munți înalți de tot, și se vede departe, departe”³⁵. La 11 feb. poposeau la Capri, unde însoțitoarea nota pe o fotografie: „Cînd am fost la Capri am făcut plimbări cu trăsura prin insulă. Ne-am oprit pe o înălțime, de unde se vedea în vale orașul Piccola Marina și am scos fotografii. Toate dealurile care se văd sînt plantate cu vii”³⁶.

La Palermo, pelerin întristat el însuși, se oprește pe Monte Pellegrino (11 feb.)³⁷ și se lasă fixat pe peliculă împreună cu un grup de școlari, după cum notează pe o altă fotografie Silvia Pârvan: „Aicea l-am fotografiat pe Vasile cu o școală de băieți, care erau ca și noi în plimbare. În fund se vede bine marea și munții din depărtare”³⁸. O alta,

³¹ B. Acad. Stampe, F. I—1370. E aceeași pe care V. Leahu o folosește datată „ian. 1914”.

³² V. Leahu, *op. cit.*, p. 304.

³³ B. Acad. Stampe, F. I—13.731.

³⁴ V. Leahu, *op. cit.*, p. 304.

³⁵ *Ibidem*, p. 308 și B. Acad. Stampe F. I—13.739.

³⁶ B. Acad. Stampe, F. I—13.734.

³⁷ *Ibidem*, F. I—13.733.

³⁸ *Ibidem*, F. I—13.735.

tot aici, îl înfățișează la „Jardin Anglais”, ostent, într-un peisaj caracteristic³⁹. Au vizitat apoi împrejurimile. La Monreale, Silvia Pârvan îl fotografiază rezemat de o coloană, cu aer meditativ, notînd apoi cu îngrijită caligrafie: „Asta e cel mai frumos chiostro [Chiostro Benedictin — n.n.] și mai armonios în dimensiuni din cîte am văzut pînă acum. Și aicea e grădina din mijloc plină de micșunile înflorite. Am căpătat de la grădinar un buchețel”⁴⁰.

Două fotografii se păstrează de la Seliunt. Una îl înfățișează ca o umbră înșingurată printre ruinele Templului cel Mare, lângă o masivă coloană de marmură⁴¹. Cealaltă are însemnarea Silviei Pârvan: „La Seliunt sînt urmele unui port, unei cetăți și unor temple antice. Fotografia e scoasă la un templu cu totul dărîmat de cutremure de pămînt. Cu toate că în ruine, e cel mai impunător și cel mai mare din cîte am văzut și în afară de unul — și din cîte există”⁴². De aici, în același orizont sicilian, s-au îndreptat spre Agrigento (Girgento) și spre Catania barocă, unde, firește, n-au putut vedea decît puține antichități păstrate dinaintea catastrofei de la 1693. După erupțiile repetate ale Etnei, orașul a fost reconstruit în întregime în veacul următor. Fotografia îl arată pe Pârvan în incinta teatrului grecesc, cu o privire care întreabă, adună, reconstituie⁴³.

Înainte de a părăsi insula, s-au oprit în treacăt la Taormina, unde o fotografie în sepia (5 martie) îl înfățișează în grădina hotelului, cu o carte sub braț, concentrat și grav⁴⁴.

Ținta ultimă a călătoriei pare a fi fost Toscana, de atîtea ori ilustră prin izbînzile artei sale. Au vizitat, în acest început de martie, splendorile Florenței stăpînite suveran de geniul lui Michelangelo, iar în cimitirul florentin San-Miniato, pe o alee vîrgată de umbra plopilor, Pârvan și-a adăugat, cernită, propria sa umbră⁴⁵. S-au îndreptat apoi spre Fiesole (Faesulae), important centru etrusc situat la NE de Florența⁴⁶. Aici sfîrșește, se pare, acest rond cultural *à deux*, în timpul căruia, în afară de obiectivele științifice urmărite, V. Pârvan și-a pregătit discursul de recepție la Academia Română, pe care avea să-l rostească peste puțină vreme, la 28 mai 1914, evocînd memoria predecesorului său, C. Erbiceanu⁴⁷.

Însemnările Silviei Pârvan pe fotografiile amintite, ne asigură că cea dispărută atît de curînd și atît de tragic (Odesa, 1917), era o na-

³⁹ V. Leahu, *op. cit.*, F. I—13.738.

⁴⁰ *Ibidem*, F. I—13.736.

⁴¹ *Ibidem*, F. I—13.737.

⁴² *Ibidem*, F. I—13.740.

⁴³ *Ibidem*, F. I—13.732.

⁴⁴ *Ibidem*, F. I—13.742. Într-o ipostază similară surprins și în F. I—13.744, Ihe Ion, *op. cit.*, p. 44, crede că aici, la Taormina, Pârvan și-a scris discursul de recepție la Academie.

⁴⁵ *Ibidem*, F. I—13.741. „martie 1914”.

⁴⁶ *Ibidem*, F. I—13.744.

⁴⁷ *In memoria Constantin Erbiceanu*, Buc., 1914, 33 p.

tură sensibilă, cu evidente aptitudini poetice. Privind, de pildă, templul din Segesta, ea nota: „E cu totul în singurătate: e liniște deplină și templul se ridică măreț și liniștit, zvelt și curat în linii, rămas ultim și neclintit printre multe, multe pietre risipite ale unei cetăți întregi...”⁴⁸. Întrezărim aici vibrația delicată a unui suflet atît de înrudit cu acela al istoricului Pârvan. Una din fotografii, făcută în fața oglinzii, o înfățișează la Palermo, în camera hotelului („Odaia noastră cea mică unde scriu, feb. 1914”), rezemată de un scaun, într-o atitudine de meditație. Pârvan o privește, grav, din oglindă⁴⁹. Aceeași nobilă distincție și aceeași gravitate ne întîmpină dintr-o altă fotografie, tot de la Palermo: stă la masa de lucru, cu rechizite și flori⁵⁰. Se cere consemnată încă o fotografie a Silviei Pârvan realizată în Pompei: la poalele unui amfiteatru imens, îmbrăcată în negru și cu umbrelă⁵¹.

La întoarcerea în țară, Pârvan își reia cu sporită energie preocupările sale de profesor și îndrumător. Anii neutralității și ai războiului au fost, desigur, cei mai dramatici din scurta și agitata lui existență, semnificind și o întrerupere a contactelor sale cu Italia. O reluare a acestora, pe plan superior, n-a fost cu puțință decît după încheierea păcii.

BASILE PÂRVAN ET L'ITALIE SES PREMIÈRES IMPRESSIONS (1908—1914)

RÉSUMÉ

Basile Pârvan, historien et archéologue roumain (1882--1927), a manifesté un intérêt spécial pour la culture et la civilisation italiennes, dont il a étudié les origines et les influences en liaison avec la préhistoire de la Roumanie.

L'auteur, se basant sur des lettres inédites, expose les circonstances dans lesquelles Basile Pârvan a connu l'Italie. Son premier voyage en Italie (janvier-avril 1908) lui a donné d'utiles suggestions pour les recherches qu'il allait entreprendre concernant le christianisme daco-romain. Son deuxième voyage, à l'occasion du congrès d'Archéologie de Rome (1912), a été de peu de durée. A son troisième voyage en Italie (janvier-mars 1914) en compagnie de sa femme, il a suivi le même itinéraire qu'en 1908: Rome et ses alentours, les antiquités romaines de Sicile, la Toscane.

Pendant l'été de la même année, Basile Pârvan commença les fouilles de Histrie.

⁴⁸ V. Leahu, *op. cit.*, p. 308.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 305.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 306.

⁵¹ *Ibidem*, p. 307.

DIN CORESPONDENȚA LUI N. IORGA ȘI A. D. XENOPOL CU GASTON PARIS, FRANZ FUNCK-BRENTANO ȘI ARTHUR CHUQUET

DE

V. CRISTIAN

Mari personalități ale vieții noastre culturale din trecut, N. Iorga și A. D. Xenopol s-au bucurat, atît în timpul activității cît și după dispariția lor, de o înaltă prețuire din partea specialiștilor străini. Pentru Iorga, faptul a fost relevat, o dată mai mult, de un studiu recent¹; în ceea ce-l privește pe Xenopol, ne vom limita să menționăm o elocventă apreciere a lui Louis Halphen care sublinia că teoria istoriei a fost multă vreme „feuda” istoricului român². Evident, această prețuire are la bază remarcabilele rezultate obținute de cei doi istorici, rezultate datorate deosebitelor lor calități intelectuale și muncii continue. Explicația nu ar fi însă completă dacă am omite un alt factor — permanenta străduință a celor doi istorici de a face cunoscute străinătății realizările științei românești, participarea lor activă la viața științifică internațională. Este adevărat că acest aspect a atras mai puțin atenția cercetătorilor, deși o merita cu prisosință. Firește, completa elucidare a problemei nu este tocmai simplă, ea necesitînd minuțioase cercetări asupra operelor publicate de cei doi istorici în străinătate și a răspîndirii și influenței lor, asupra participării la diferite congrese și conferințe internaționale, asupra activității cu caracter didactic desfășurată în universități de peste hotare, asupra legăturilor cu marcante personalități științifice ale epocii respective. Prețioase indicii în acest

¹ P. Simionescu, *N. Iorga în Istoriografia română și străină*, în „Studii”, nr. 6, 1965, p. 1457—1468.

² L. Halphen, *Introduction à l'histoire*, P.U.F., 1948, p. 83.

sens poate oferi corespondența aflată în bibliotecile din țară și străinătate și care nu a fost publicată decît în parte. Astfel, la Secția Manuscrise a Bibliotecii Naționale din Paris, se păstrează cîteva scrisori de la sau despre N. Iorga și A. D. Xenopol, scrisori pe care le publicăm în anexă și care precizează anumite aspecte ale activității acestora din perioada 1886—1897 și întăresc unele concluzii deja formulate.

I. Proaspăt absolvent la *Ecole des Hautes Études* și doctor la Leipzig, N. Iorga și-a continuat, cu o și mai mare amploare și în multiple direcții, munca științifică pe care o începuse deja în timpul studiilor și care-i adusese, pe lîngă prețuirea colegilor, frumoase aprecieri din partea unor renumiți istorici ai timpului. După cum s-a remarcat, „ceea ce izbește în cercetarea acestei personalități este faptul că amploarea intelectuală a activității sale apare evidentă prin valoare și notorietate chiar de la început”³. Cîteva scrisori păstrate în corespondența Gaston Paris și Arthur Chuquet întăresc această afirmație. Este adevărat că ele nu constituie, evident, decît o parte a corespondenței lui Iorga cu istoricii francezi; multe din fondurile arhivistice private nu au intrat în posesia Bibliotecii Naționale, altele nu sînt puse încă la dispoziția cititorilor și chiar volumele de corespondență a celor doi savanți amintiți nu par să fie complete. În schimb, printre hîrțile lui A. Chuquet se păstrează două scrisori adresate acestuia de Funck-Brentano⁴, ca și o scrisoare trimisă ultimului de Iorga, documente conținînd elemente interesante, în special o caracterizare făcută tînărului istoric român de către fostul său coleg la *Hautes Études*⁵, caracterizare care confirmă frumoasa apreciere de care se bucura Iorga, încă de pe atunci, în rîndul specialiștilor.

Două sînt aspectele la care se referă scrisorile publicate în anexă. Este vorba, mai întîi, de munca pe care a desfășurat-o Iorga, după susținerea tezei sale asupra lui Philippe de Mézières, pentru îmbunătățirea ei în vederea publicării. Activitatea sa în acest sens este astăzi destul de bine cunoscută datorită atît elementelor pe care le furnizează însuși Iorga în *O viață de om*, cît și celor cuprinse într-un studiu recent, menționat deja⁶. Scrisoarea trimisă de Iorga lui Gaston Paris la 28 octombrie 1894 oferă cîteva date în plus referitoare la proiectele istoricului român de a publica o ediție franceză a operelor lui Philippe de Mézières⁷.

³ E. Stănescu, *Contribuții la biografia de istoric a lui N. Iorga. Inceputurile activității științifice. 1890—1894*. (Pe baza arhivei Universității din Leipzig și a corespondenței inedite), în „Studii”, nr. 6, 1965, p. 1275.

⁴ Franz Funck-Brentano, fost coleg cu Iorga la *Hautes Études* (v. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, I, Buc., 1934, p. 217), era atunci conservator al cunoscutei biblioteci Arsenal din Paris. Autor a numeroase lucrări de istorie, el avea să fie ales, în 1928, membru al Academiei de științe morale și politice.

⁵ Vezi Anexa III.

⁶ E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1275—1312.

⁷ Vezi Anexa I.

Celălalt aspect, asupra căruia nu avem decît sumare indicii⁸, este legat de colaborarea lui Iorga la „Revue critique d'histoire et de littérature”. Fundată în 1866 de Paul Meyer, Charles Morel, Gaston Paris și Herman Zotenberg și avînd scopul de a face cunoscute principalele producții ale erudiției franceze și străine (revista apărea săptămînal și se limita exclusiv la recenzii și note bibliografice), „Revue critique” s-a bucurat de o largă răspîndire și apreciere și a exercitat o remarcabilă influență, mai ales prin severitatea criticii sale, asupra dezvoltării studiilor istorice și literare din Franța dar și din alte țări. În momentul în care Iorga devine colaborator al revistei, directorul acesteia era A. Chuquet⁹, care a acceptat imediat oferta pe care istoricul român, prin intermediul lui Funck-Brentano, o făcea în acest sens¹⁰. De altfel, în acel moment, Iorga era deja cunoscut cititorilor revistei¹¹. Colaborarea sa va dura mai multă vreme, fiind întreruptă în împrejurări cunoscute¹². Ceea ce atrage în mod deosebit atenția atunci cînd analizăm activitatea sa la „Revue critique” este faptul că, deși se specializase în istorie universală, deși solicita lucrări privind Evul Mediu occidental¹³, Iorga s-a străduit să prezinte mai ales lucrările scrise de sau despre români¹⁴. De altfel, el va sublinia mai tîrziu că, „împins de instinctul care leagă pe orice om sănătos de țara și de neamul lui”¹⁵ nu a pierdut niciodată din vedere, în tot ce a făcut, istoria românilor¹⁶. Avem aici unul din meritele marelui nostru istoric, merit care trebuie subliniat, după cum merită amintită și intervenția sa pe lingă A. Chuquet pentru a înlesni colaborarea la „Revue critique” a celui alt mare istoric român din această perioadă, A. D. Xenopol¹⁷.

⁸ În *O viață de om*, I, p. 310.

⁹ Arthur-Maxime Chuquet (1853—1925), profesor la École Normale Supérieure, autor a numeroase lucrări de istorie și literatură. Bucurîndu-se de un mare prestigiu, el avea să devină, în 1900, membru al Academiei de Științe inorale și politice.

¹⁰ Prima sa recenzie, menționată în Anexa IV, este publicată încă în numărul din 10 decembrie 1894.

¹¹ Prin recenzarea în nr. d'n 4 iunie 1894 (p. 451—452), de către Ch. Dejob a lucrării sale *Thomas III, Marquis de Saluce, Saint-Denis, 1893*. În anii următori vor fi prezentate și alte lucrări ale sale.

¹² Vezi N. Iorga, *O viață de om*, I, p. 130.

¹³ Care, după mărturia sa, i-au fost trimise; *Ibidem*.

¹⁴ Astfel, în 1896, Iorga a făcut recenzii la G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine du XIXe siècle*, t. I, Bruxelles, 1895 (în nr. 3, 20 ianuarie 1896, p. 51—52); Picot, *Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumaine au XVle siècle*, Paris, 1895 (nr. 23, 8 iunie 1896, p. 457); A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, 2 vol., Paris, 1896 (nr. 24, 15 iunie 1896, p. 470—473); J. C. Zane, *Proverbele românilor*, București, 1895 (nr. 24, 15 iunie 1896, p. 474).

¹⁵ N. Iorga, *O viață de om*, I, p. 233.

¹⁶ *Ibidem*, p. 249.

¹⁷ Vezi Anexa VI. Unele informații în J. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, VII, Buc., 1935, p. 18—19.

II. Corespondența lui A. D. Xenopol, păstrată la aceeași bibliotecă, privește și ea două aspecte. O primă scrisoare, datînd din 1886, adresată lui Gaston Paris, cuprinde o propunere de a publica în „Romania” — cunoscuta revistă de lingvistică condusă de Paul Meyer și Gaston Paris — un studiu referitor la românii din Macedonia. Xenopol fusese probabil încurajat de faptul că în acel an revista includea o amplă recenzie a lui Taverney la una din lucrările sale¹⁸. Acest studiu nu a apărut însă în paginile „Romaniei”, poate pentru faptul că problema preocupă și pe unii colaboratori mai vechi ai revistei.

Celelalte scrisori privesc colaborarea istoricului român la „Revue critique”, colaborare recomandată, așa cum am văzut, de N. Iorga și acceptată imediat de Chuquet. În acel moment — 1896 — Xenopol nu era un necunoscut pentru istoricii francezi. Lucrările sale publicate pînă la această dată în Franța sau în limba franceză, polemica cu Hunfálvy, în „Revue historique”, asupra originii românilor, atrăseseră deja atenția asupra sa¹⁹. Materialele publicate în „Revue critique” îi vor spori prestigiul în rîndul specialiștilor, cu atît mai mult cu cît ele se referă la chestiuni majore ale teoriei istoriei, domenii care a constituit, după cum se știe, una din principalele preocupări ale sale. „Eu, spunea Xenopol în 1913, am privit totdeauna, încă de la vîrsta de 19 ani, chestiunile teoriei în istorie ca o parte esențială din cunoașterea pe care se razimă civilizația”²⁰. Această afirmație ca și, în general, studiile întreprinse în acest domeniu, sînt cu atît mai semnificative cu cît, în perioada în care și-a desfășurat activitatea, majoritatea istoricilor vremii considerau, sub influența condițiilor social-politice de la sfîrșitul secolului trecut, că istoricul trebuie să se limiteze la stabilirea evenimentelor și orînduirea lor cronologică, fără a încerca o teoretizare mai largă a sensului dezvoltării societății. Xenopol avea astfel meritul de a nu se limita la o simplă operă de erudit, ci de a întreprinde o muncă de cercetare a istoriei în sensul larg al cuvîntului²¹. Datorită acestui fapt, preocupările sale depășesc ceea ce se înțelegea atunci prin istorie și se îndreaptă și spre filozofie, logică, psihologie etc., discipline care se preocupau în acel timp mai mult decît istoria de descifrarea sensului evoluției umane. Xenopol era astfel, fapt care merită subliniat, unul din pușinii istorici ai vremii atras de asemenea probleme. Nu întîmplător, materialele publicate de el în „Revue critique”

¹⁸ *Une énigme historique. Les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885, în „Romania”, t. XIV, nr. 55—56, 1886, p. 587—594.

¹⁹ De altfel, Xenopol era amintit și în „Revue critique” (2—9 sept. 1895, p. 470—473), în recenzia amintită la *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*.

²⁰ A. D. Xenopol, *Către cititori*, în T. D. Constant, *Știința istoriei după A. D. Xenopol*, Buc., 1913, p. 5.

²¹ Faptul fusese subliniat de Iorga în chiar „Revue critique” (15 iunie 1896), p. 470—473), în recenzia amintită la *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*. Această lucrare, se spunea aici: „c'est vraiment une histoire ; c'est n'est pas une oeuvre d'érudit”.

depășesc cu mult spațiul acordat în mod obișnuit. De altfel, chiar dacă forma de recenzie este, datorită profilului revistei, păstrată, istoricul român publică aici adevărate studii. Ne-o spune chiar el, într-o scrisoare adresată lui Chuquet în care, subliniind interesul pe care-l suscita materialismul istoric, îi arăta că și-a dezvoltat ideile asupra acestei probleme în legătură cu o lucrare a lui Labriola, ținând seama tocmai de cerințele publicației²². Trebuie să subliniem aici că atenta analiză pe care o face Xenopol diferitelor lucrări de filozofie a istoriei constituie trepte însemnate spre elaborarea cunoscutei sale opere *Les principes fondamentaux de l'histoire*²³, chiar dacă titlul ei nu fusese încă definitivat²⁴. Evident că, avînd în vedere acest fapt, studierea materialelor publicate de Xenopol în „Revue critique”, scop pe care nu ni-l propunem aici, prezintă un interes deosebit pentru analiza ideilor sale.

ANEXE²⁵

I

Bucarest, 28 oct. 94
Str. Sf. Voievozi, 12

N. Iorga către Gaston Paris

Monsieur,

Je vous remercie pour votre lettre²⁶, si bienveillante pour moi. Les épreuves contenant vos modifications et suppressions ont été déjà renvoyées à l'imprimerie avec mon „bon à tirer”.

Je profite de cette occasion pour demander votre avis sur une édition des oeuvres françaises de Philippe de Mézières. La „Société des Anciens Textes” consentirait-elle à publier un livre contenant le „Songe du veil pèlerin”, la „Chevalerie de la Passion” et le Testament? Je donnerais à l'appendice des fragments des oeuvres latines, suffisants pour les faire bien connaître. Il y avait d'abord cette grande difficulté de l'envoi des mss. de la Bibl. Nationale et de l'Arsenal à la Bibl. de l'Académie à Bucarest, où je les emploierais. Je ne doute pas cependant que, si ce projet serait approuvé par vous, cette difficulté disparaîtra facilement.

Veuillez bien recevoir, Monsieur, l'expression de ma profonde considération.

N. Iorga²⁷

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 24.443, f. 518).

²² Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, nr. 13.695, f. 136 v.

²³ Apărută la Paris în 1899.

²⁴ Vezi Anexa IX.

²⁵ În transcrierea textelor am reprodus întocmai originalul, inclusiv abrevierile și formele gramaticale incorecte.

²⁶ Publicată în E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1310.

²⁷ Răspunsul lui G. Paris, în *ibidem*, p. 1311.

II

Gênes, ce 26 sept. 94
Albergo Firenze, Via Carlo Alberto, 31

N. Iorga către F. Funck-Brentano

Monsieur,

C'est encore notre ancienne camaraderie d'études que j'invoque pour vous demander — si la chose ne serait de nature à vous incommoder — la copie des feuillets 134 et 135 du ms. 499 de la Bibl. de l'Arsenal jusqu'à : „vere quando dolorem patris mei et meur necnon...”. Si la Bibl. avait quelque copiste, je vous prierais d'épargner votre temps et de lui faire faire sur mon propre compte la copie que je désire.

Veuillez bien agréer, Monsieur, l'expression de mes sentiments les plus distingués

N. Iorga

P.S. Vous sachant un des collaborateurs de la „Revue Critique”, je désirerais savoir de vous si elle accepterait à l'occasion, des comptes rendus faits par moi²⁸.

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.675, f. 79).

III

F. Funck-Brentano către Arthur Chuquet

5 Rue des Moulins 5 oct. 94
Montfermeil (S. et O.)

Mon cher ami,

Ci-joint la lettre que je reçois de M. N. Iorga que j'ai connu et appris à estimer à l'école des Hautes Études. MM. Monod et Bémont ont pour lui beaucoup de considération. C'est un jeune professeur roumain, de beaucoup d'avenir. Il a publié dans la *Revue historique* un article sur Ph. de Mézières, très remarqué. J'ai souligné au crayon bleu le passage de la lettre qui vous intéresse. Pourriez-vous être assez bon pour lui envoyer un mot de réponse, sur une carte postale, à l'adresse indiquée...

Bien cordialement à vous

Franz Funck-Brentano

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.675, f. 78).

²⁸ Răspunsul lui Funck-Brentano prin care acesta îi face cunoscut lui Iorga că îi trimite manuscrisul cerut și că a intervenit pe lângă A. Chuquet se păstrează la Biblioteca Academiei, *Correspondența N. Iorga*, vol. V, f. 95. Folosim acest prilej pentru a mulțumi încă o dată lui Gh. Buzatu, care ne-a furnizat această informație.

IV

N. Iorga către A. Chuquet

Bucarest, 6 nov. 94
Str. Sculpturei 37

Monsieur,

Mon ami, M. Funck-Brentano, m'écrit que vous m'avez fait l'honneur d'accepter mes comptes-rendus dans la „Revue critique”. J'en envoie un²⁹, ci-inclus, et je me permets en même temps de vous demander si la Revue pourrait me transmettre les livres relatifs au XVe ou XVIe siècle, dont personne parmi vos collaborateurs ne désierait se charger. Autrement, avec la pénurie des bibliothèques roumaines, en fait d'histoire de l'Occident, ma collaboration risque de devenir absolument nominale.

Veuillez bien recevoir, Monsieur, l'expression de ma considération la plus distinguée.

N. Iorga
professeur-suppléant à l'Université
de Bucarest

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.676, f. 38).

V

8 nov. 94, 5 Rue des Moulins
Montfermeil (S. et O.)

F. Funck-Brentano către A. Chuquet

Mon cher ami,

Voici ce que je reçois pour vous de mon ami N. Iorga qui m'apprend, par le même courrier, qu'il vient d'être nommé professeur d'histoire du Moyen Age et d'histoire moderne à l'Université de Bucarest.

Bien à vous

Frantz Funck-Brentano

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisition françaises, 13.676, f. 37).

VI

Bucarest, Str. Sculpturei 39
16 mars 1896

N. Iorga către A. Chuquet

Monsieur,

M. Xenopol, l'historien roumain dont vous connaissez probablement le nom, m'envoie, pour vous le faire parvenir, l'article ci-inclus³⁰. J'espère que vous ne le trouverez pas trop étendu et qu'il pourra donc paraître dans la „Revue critique”.

²⁹ La lucrarea lui Vittorio Lazzarini, *La battaglia di Porto-Longo nell' isola di Sapienza*, Venise, Visentini, 1894. Recenzia a apărut în „Revue critique”, din 10 dec. 1894, p. 445.

³⁰ Asupra lucrării lui Gustave Le Bon, *Lois psychologiques de l'évolution des peuples*, Paris, 1893. Articolul a fost publicat în „Revue critique”, nr. 22, 1 iunie 1896, p. 433—437.

Veillez bien agréer, Monsieur, l'expression de mes sentiments les plus distingués,

N. Iorga

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.689, f. 26).

VII

A. D. Xenopol către Gaston Paris

Monsieur,

Je vous prie de recevoir mes plus vifs remerciements pour la présentation de mon livre à l'Académie des inscriptions ainsi que pour l'article qui sera inséré dans la Roumanie (sic) par M. Taverney³¹.

Accepteriez-vous pour votre Revue un travail sur les Roumains de la Macédoine qui traiterait de leur origine? question comme vous le savez assez énigmatique jusqu'à ce jour. Mon article vous intéressera principalement par le fait qu'il contiendra plusieurs centaines de mots macédo-roum. moins d'origine latine qu'on ne rencontre pas dans le daco-roumain, ainsi que des termes désignant la même notion dans les deux langues et d'origine latine dans l'une aussi bien que dans l'autre, provenant toutefois d'une source différente. Recevez...

A. D. Xenopol

Jassy, le 8 janvier 1896

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 24.463, f. 372—372 v.).

VIII

A. D. Xenopol către A. Chuquet

[nedată — 1896]

Monsieur,

Je vous remercie pour l'accueil bienveillant que vous avez fait à mon compte-rendu sur le livre de M. Le Bon³². Je vous prierais de me dire si votre Revue insérerait un autre sur La logique sociale de M. Tarde...³³.

A. D. Xenopol

Professeur à l'Université de Jassy

Mes remerciements pour l'annonce de mon livre³⁴.

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.689, f. 27).

³¹ Vezi nota 15.

³² Vezi nota 30.

³³ G. Tarde, *La logique sociale*, Paris, Alcan, 1895. Recenzia a fost publicată în „Revue critique”, nr. 26, 29 iunie 1896, p. 514—519.

³⁴ Vezi notele 4 și 21.

IX

A. D. Xenopol către A. Chuquet

Monsieur,

Je me permets de vous envoyer mon article sur la logique sociale de M. Tarde. Ce livre contient en réalité une théorie de l'histoire qui se moulerait selon l'auteur sur un conflit et un accord des syllogismes. Je pense donc que mon travail entre dans le cadre de votre revue et si je me permet de vous l'envoyer, je l'ai fait encouragé par l'accueil que vous avez bien voulu faire à mon travail précédent, sur M. Le Bon.

Je pense que la critique que je fais à ces deux ouvrages va au fond des choses et que l'on trouvera difficilement à y redire. Si je m'en suis occupé avec tant d'insistance c'est que je prépare un travail plus étendu sur *Les faits successifs. Essai d'une théorie de l'histoire* que je pense publier dans quelque temps d'ici.

Veuillez avoir l'obligeance de disposer que l'on m'envoie 10 exemplaires de la Revue critique qui contient mon article sur M. Le Bon. Veuillez agréer...

A. D. Xenopol
Jassy, le 19 mai 1896

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 13.689, f. 28—29).

X

A. D. Xenopol către A. Chuquet

(Marienbad, 1897)

Monsieur,

Je vous prie d'avoir l'obligeance de me faire savoir si vous vous trouverez à Paris. Je voudrai vous envoyer une critique de l'Essai sur la conception matérialiste de l'Histoire par M. Labriola³⁵. Je pense que cette question est très importante, aussi j'ai trouvé bon de lui consacrer un compte-rendu plus minutieux pour lequel j'espère votre approbation...

A. D. Xenopol

(Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises 13.695, f. 138—138 v.).

³⁵ Paris, 1897. Recenzia a apărut în „Revue critique”, 20 dec. 1897, p. 480—489.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA SITUAȚIEI ECONOMICE A ROMÂNIEI ÎN PERIOADA DICTATURII MILITARO-FASCISTE (6 SEPTEMBRIE 1940—23 AUGUST 1944)

DE

D. ȘANDRU, J. BENDITER și I. SAIZU

În preajma celui de-al doilea război mondial s-a întărit rolul statului român în diverse sectoare ale economiei naționale. Măsurile pe plan diplomatic, economic și militar luate de guvernele române până la 6 septembrie 1940 au izvorât din necesitatea apărării unității și independenței naționale, a integrității teritoriale a României. Din a doua jumătate a deceniului al patrulea al secolului nostru, cercurile dominante din România au luat în acest scop, noi măsuri de întărire a rolului statului asupra economiei. În 1938 s-a creat Consiliul Superior Economic, cu scopul de a dirija întreaga economie a țării. În același scop, ca o măsură importantă, s-a elaborat decretul-lege din octombrie 1939, care prevedea cartelarea obligatorie a întreprinderilor pe ramuri de producție, fapt ce a favorizat totodată lupta acestora pentru subordonarea întreprinderilor mici. Prin decretul-lege din 4 martie 1940, „pentru activarea producției, controlul prețurilor la produsele industriale, agricole și la produsele importate”, Ministerului economiei naționale i se rezerva dreptul de a introduce prețuri fixe la o serie de mărfuri. Printr-un alt decret-lege, din 30 mai 1940¹, același minister era împuternicit să reglementeze, pe plan intern, organizarea, coordonarea și controlul producției, circulația și consumul articolelor necesare armatei și populației civile, iar pe plan extern, să dirijeze schimburile cu străinătatea. O altă expresie a întăririi rolului statului în

¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, XXVIII, partea I-a, p. 319—325.

același scop o constituie crearea oficiilor în diferite ramuri de producție, prin care se urmărea să se asigure aprovizionarea întreprinderilor cu materii prime și desfacerea mărfurilor lor.

În urma impunerii dictatului de la Viena, cînd „poporul român s-a găsit singur, fără nici un sprijin din afară, părăsit de toate puterile Europei”², România a pierdut numai în domeniul industriei, 493 fabrici cu o forță motrice de 40 683 H.P., cu 24 994 salariați și o producție totală de 3 372 172 000 lei^{2a}.

Guvernul dictaturii militaro-fasciste, instaurat la 6 septembrie 1940, a tirat țara, în iunie 1941, alături de Germania hitleristă în războiul contra U.R.S.S. „Dictatura militaro-fascistă, executînd ordinele Germaniei — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu —, a dus o politică de exploatare prădalnică a resurselor naturale, a bogățiilor țării, a pus industria, agricultura și transporturile în slujba războiului agresiv hitlerist”^{2b} Trebuie precizat din capul locului că în toți anii cît țara a fost tirată în războiul hitlerist, Germania, deși era interesată în sporirea capacității economice și militare a României în vederea susținerii războiului hitlerist agresiv, a căutat să se sustragă permanent de la obligațiile ce i se fixau prin acorduri și convenții, urmărind să impună României cît mai multe eforturi, cît mai multe jertfe.

Dictatura militaro-fascistă a luat o serie de măsuri pentru intensificarea producției și achiziționarea materiilor prime în sectoarele deficitare, înzestrarea întreprinderilor cu utilaje și instalații, pentru procurarea din Germania și Italia a acelor materii prime necesare industriei de război, care nu se găseau în țară. Trebuie subliniat faptul că în înfăptuirea politicii sale, dictatura fascistă a întîmpinat o serie de greutăți generate și de factori subiectivi: atitudinea ostilă a maselor (muncitori, țărani, intelectuali, funcționari ș.a.). Unele categorii ale burgheziei, lovite de planurile Germaniei, n-au fost alături de politica economică a dictaturii fasciste și ca atare, întreprinderile pe care le patronau, nu lucrau cu întreaga lor capacitate de producție pentru războiul antisovietic. Aceste categorii vor intra în frontul rezistenței îndreptate împotriva acestei politici. „Rezistența față de dictatura fascistă și Germania hitleristă — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — cuprinde cercuri largi, inclusiv ale partidelor burgheze și palatul regal, care își manifestau adversitatea față de ocupația germană, protestau împotriva jefuirii țării de către hitleriști. Însși re-

² Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Editura politică, Buc., 1966, p. 47.

² „Buletinul industriei și comerțului”, Buc., an. VI (25 octombrie—25 noiembrie), 1940, p. 11.

^{2b} Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 48.

prezențianții Germaniei în România constatau că la Banca Națională și în rindul cercurilor burgheze care stăpîneau industria petrolieră, minieră și metalurgică se dezvoltă o puternică rezistență antigermană³.

Cu ajutorul măsurilor luate, statul, prin organele sale vechi sau prin cele nou create, și-a întărit dreptul de a interveni în organizarea producției întreprinderilor private, de a le controla și de a impune profilarea activității lor economice spre realizarea politicii guvernului. În vederea îndeplinirii acestui scop, au fost înființate o serie de instituții de îndrumare și control în toate ramurile economiei naționale. Ca o primă măsură a guvernului în această direcție se înscrie înființarea, pe baza decretului-lege din 1 octombrie 1940, a Ministerului Coordonării și al Statului Major Economic⁴.

Pen'ru încurajarea industriei indigene legată de pregătirea războiului, care avea asigurată o bază de materii prime internă, s-a hotărît în ședința Consiliului de Miniștri din 17 octombrie 1940 gruparea industriilor pe cicluri de fabricație și renunțarea la întreprinderile „parazitare”, pe temeiul necesității asigurării unei producții sporite de „bunuri”. Totodată, statul a căutat prin decretul-lege din 4 martie 1941 „pentru interpretarea decretelor-legi nr. 529 și nr. 533” să-și asigure dreptul de folosință și control asupra capitalurilor din întreprinderile industriale și comerciale în care finanța străină era interesată și să le oblige în același timp să lucreze pentru interesele dictaturii. În acest scop, statul, prin mandatarii lui, a controlat direct orice transfer de fonduri de la o întreprindere la alta, acordînd înlesniri în această direcție societăților române, germane și italiene⁵.

În vederea asigurării rolului său, statul și-a sporit direct sau indirect participațiile la întreprinderile particulare. Totalul participațiilor statului date în administrarea Casei Autonome de Finanțare și Amortizare (C.A.F.A.) s-a ridicat pînă la 1 decembrie 1943 la 8,5 miliarde lei, din care: 6,3 miliarde lei reprezentau acțiuni proprietate ale statului; 664 856 971 lei participații fără acțiuni la Institutul Național al Cooperăției (INCOOP), Institutul de Credit Român și Societatea „Lonea”; 1 488 668 277 lei reprezentînd obligațiunile Creditului Agricol Ipotecar al României⁶. Statul a orientat participațiunile sale în primul rînd spre principale ramuri ale industriei. Acțiunile proprietate ale statului în valoare de 6 334 098 000 lei erau astfel repartizate: 216 425 500 lei în instituții bancare, 877 192 500 lei la Institutul de Credit Specializat, 98 127 100 lei în întreprinderi petroliere, 3 264 308 000 lei în întreprinderi metalurgice, 823 000 000 lei în exploatarea miniere, 430 807 000 lei în transporturi, 29 800 000 lei în aeronautică, 152 506 400

³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 49.

⁴ „Monitorul Oficial” nr. 229 din 1 octombrie 1940, p. 5 627.

⁵ Biblioteca Centrală de Stat, Fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 55—57; 62.

⁶ „Bursa”, Buc., an. XLIII, nr. 1.975 din 27 februarie 1944, p. 75.

lei în industria chimică, 80 000 lei în industria forestieră, 14 891 000 lei în construcții, 50 000 000 lei în arte grafice, 55 000 000 lei în cinematografie, 300 000 000 lei în industria alimentară și 21 960 500 lei în diverse⁷.

Prin legea pentru activarea producției, regimul prețurilor, regimul speculei ilicite și a sabotajului economic din 3 mai 1941, revizuită și republicată în „Monitorul Oficial” din 1 mai 1943, considerată de unii economiști ai epocii ca „cheia de boltă a dirijării economiei românești”⁸, se stabileau liniile generale ce trebuiau urmate de Ministerul Economiei Naționale în direcția dirijării producției și circulației bunurilor. Ministerul Economiei Naționale, direct sau prin organele sale, avea latitudinea de a lua, prin decizii, orice fel de măsuri care să contribuie la dirijarea și controlul producției, la circulația, distribuția și consumul mărfurilor. În scopul înlăturării oricărei evaziuni de la dispozițiile legii, industriașii, comercianții, producătorii, mărfurile, în stare brută sau prelucrată, munca de orice fel, au fost supuse dispozițiilor sale.

Tot în scopul „raționalizării și dirijării” producției au fost create noi Oficii centrale de colectare și desfacere a diverselor produse, care lucrau sub controlul și conducerea statului, iar industriașii au fost organizați în mod obligatoriu pe ramuri de producție în asociații profesionale. Astfel, pe lângă vechile oficii și asociații create înainte de 6 septembrie 1940 într-o serie de ramuri, s-au înființat după această dată altele noi, prin care s-a reușit de fapt să se controleze de către stat activitatea întregii economii⁹.

Printr-un ansamblu de decizii și legi, folosirea materiilor prime și a materialelor, în special a celor metalurgice și de construcție a fost în așa fel reglementată încât ele nu puteau fi consumate de persoane particulare decât în cazul „de absolută trebuință și în modul cel mai rațional”. Prin legea specială din 24 august 1942 se iau noi măsuri în vederea unei îndrumări „temeinice” a economiei pentru scopurile războiului¹⁰. În 1943 au fost înființate Inspectoratele de Mobilizare Industrială, câte unul în fiecare județ, care depindeau direct de Ministerul Înzestrării Armatei și a Producției de război. Misiunea lor era de a ține o evidență precisă a întreprinderilor industriale din punctul de vedere al producției, al unui regim de muncă cât mai „rațional” și cu maximum de randament, de a se îngriji de înzestrarea lor cu personal, utilaj, materii prime, combustibil etc.¹¹.

⁷ „Bursa”, Buc., an. XLIII, nr. 1975 din 27 februarie 1944, p. 75.

⁸ Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească în 1943*, în „Analele economice și statistice”, Buc., an. XXVII, nr. 1–3, ianuarie-martie 1944, p. 128.

⁹ *Ibidem*, p. 129.

¹⁰ Constantin Georgescu, *Noul ministru al coordonării și noua organizare a Ministerului Economiei Naționale*, în „Economia română”, Buc., an. XXIV, nr. 6–7, noiembrie–decembrie 1942, p. 1.

¹¹ Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 133.

Concomitent cu legile elaborate în vederea reorganizării și punerii economiei țării în slujba susținerii războiului s-au luat măsuri de înăsprire a regimului muncii. O serie de întreprinderi au fost militarizate. În numeroase fabrici muncitorii au fost considerați ca mobilizați pe loc; au fost instituite gărzi ale Siguranței care să supravegheze și să reprime orice împotrivire față de politica dictaturii. Ziua de muncă în industrie a fost prelungită¹².

Legislația muncii elaborată în anii 1940—1944 prevedea pedepse aspre pentru nerespectarea regimului de lucru pe timp de război. La 31 octombrie 1940 a fost elaborat decretul-lege pentru reprimarea sabotajului¹³ care prevedea, în cazul infracțiunilor de acest fel, pedeapsa cu munca silnică sau internarea în lagăre. Prin decretul-lege nr. 382 din 1 mai 1943 s-a introdus pedeapsa cu moartea pentru actele de sabotaj.

În vederea aplicării cât mai operative a legislației sale, guvernul a prevăzut prin decretul-lege nr. 397 din 25 iunie 1943 modificarea unor dispozițiuni din Codul de procedură penală. În virtutea noii legislații, justiția a avut o largă libertate de acțiune în folosirea unor procedee cât mai sumare de judecată și în aplicarea maximului de pedeapsă „infractorilor” considerați ca sabotori ai politicii guvernului.

Cu toate că teritoriul țării fusese simțitor redus în vara anului 1940, prin nefastul dictat de la Viena, în timpul guvernării dictaturii militaro-fasciste, industria, în ansamblul ei, a cunoscut până în 1943, în comparație cu perioada 1930—1939¹⁴, o oarecare dezvoltare a producției și a investițiilor de capital, fără însă ca toate ramurile economiei să înregistreze un spor absolut. Această dezvoltare de ansamblu are loc însă pe baza creșterii producției și investițiilor în ramurile adaptate necesităților de război, deoarece în unele sectoare ale economiei destinate a produce bunuri pentru populația civilă, și uneori chiar în unele ramuri ale industriei de război, se înregistrează un regres.

Dictatura militaro-fascistă a sprijinit într-o însemnată măsură acele ramuri ale industriei care aveau o primă importanță în aprovizionarea armatei și susținerea războiului. Din acest punct de vedere,

¹² Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Min., dos. 1.184/1943.

¹³ „Monitorul Oficial”, nr. 256 din 1 noiembrie 1940, p. 6256; „Bursa”, Buc., an. XXXIX, nr. 1874 din 3 noiembrie 1940, p. 1114.

¹⁴ În ansamblul economiei, valoarea absolută a producției a crescut de la 83 313 502 000 lei în 1940 la 104 819 332 000 lei în 1941, la 133 645 000 000 lei în 1942, ceea ce în cifre relative reprezintă un spor de 66,14% în 1940 față de media decadelor 1930—1939, de 109,03% în 1941 față de media aceleiași decade și 166,52% în 1942. Capitalul investit în industrie în 1941 era de 55 381 240 000 lei, ceea ce reprezenta un spor de 18,12% față de anul precedent (Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Min., dos 1206/1943, f. 7). Trebuie precizat faptul că *leiul* a cunoscut treptat o depreciere a valorii lui, datorită și politicii economice a dictaturii antonesciene, care practica inflaționismul.

cea mai mare atenție a fost acordată industriilor metalurgice și petroliere. Datorită rolului pe care metalurgia îl juca în pregătirea și susținerea războiului, ei i-au fost asigurate comenzi ce i-au permis să lucreze cu un potențial relativ ridicat și să sporească în primii ani capacitatea de producție. Industria metalurgică ocupa în 1941 locul întâi pe ramuri de producție în ceea ce privește numărul muncitorilor, întrecând pe cea textilă care deținuse acest loc pînă atunci.

În întreprinderile industriei metalurgice și siderurgice se intensifică procesul de concentrare a producției și centralizare a capitalului. Dacă în 1940 la venirea guvernului Antonescu, la teritoriul de atunci al țării, existau 714 întreprinderi cu un număr de 174 915 salariați care lucrau pentru armată, în 1943, numărul întreprinderilor scade la 595 în vreme ce numărul muncitorilor crește la 211 314¹⁵.

În vederea asigurării unui potențial maxim al producției de război, dictatura militaro-fascistă a trecut în patrimoniul statului o serie de întreprinderi metalurgice, ca „Malaxa”, „Industria Sirmei” — Cîmpia Turzii, cu fabricile sale din Cîmpia Turzii, Brăila, ș.a.¹⁶, a impus participarea efectivă a statului în consiliile de administrație, statul rezervîndu-și dreptul de a avea majoritatea în conducerea unora din cele mai importante societăți metalurgice și de armament, de muniții, motoare, ca: „Reșița”, S.A.R. „Astra”, S. A. „Șantierelor Navale Galați”¹⁷. De altfel, trebuie de precizat că prin pirghiile de comandă nou create statul și-a putut asigura controlul asupra tuturor întreprinderilor metalurgice din țară. În acest scop statul a înființat Comisariatul General pentru Industria Metalurgică și de Armament, cu Direcțiile Producției de Război și cea a Fabricației Munițiilor, a numit „îndrumători militari” pe lângă întreprinderile producătoare de furnituri militare, metalurgice și de armament, precum și în exploatarea miniere; a înființat Inspectoratele regionale militare cu misiunea de a dirija execuția comenzilor, a sprijinit dirijarea producției siderurgice și metalurgice în scopul folosirii acestor ramuri pentru cerințele urgente ale armatei, a sprijinit acțiunea de reprofilare a unor întreprinderi metalurgice, a restrîns consumul unor produse în favoarea armatei, creînd în acest scop o serie de oficii speciale și a hotărît instituirea de sancțiuni împotriva tuturor furnizorilor statului care nu respectau termenele de contractare.

Paralel cu întărirea rolului statului în industria metalurgică, capitalul german, cu concursul dictaturii militaro-fasciste¹⁸, acaparează total sau parțial o serie de întreprinderi principale, ca: „Reșița”, „Malaxa”, „Uzinele Metalurgice Copșa Mică-Cugir”, „Astra”, „Șantierelor Navale Galați”, S. A. „Farola”, S. A. „Z.A.M.”, „Sandrik

¹⁵ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Min., dos. 1206/1943, f. 7.

¹⁶ „Transilvania”, an. LXXIII, nr. 2—3, februarie-martie 1942, p. 191.

¹⁷ B.C.S., fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 2.

¹⁸ „Finanțe și industrie”, Buc., an. VIII, nr. 38 (29 septembrie) 1940, p. 966—967.

Română", S. A. „Macazul”, „Forja Poldy”, „I. A. R.”, „Prerom”, ș. a.¹⁹, prin preluarea participațiilor capitalului inamic de la acestea și pătrunderea unor hitleriști în consiliile de administrație. Acapararea întreprinderilor metalurgice de către Germania a fost prezentată de delegații hitleriști în tratativele purtate cu guvernul român ca o măsură imperios cerută pe linia reorganizării acestei ramuri a economiei și a adaptării ei la „noua ordine economică europeană”²⁰. În realitate, ea avea drept scop exploatarea la maximum a capacității industriei metalurgice în vederea susținerii războiului și obținerii pe această cale a importante beneficii de către consernele germane. Dovadă o constituie faptul că în anii 1940—1944 trusturile hitleriste n-au efectuat nici o activitate pe linia reorganizării acestei ramuri; din contra, atunci când o serie de întreprinderi românești au devenit nerentabile, hitleriștii au obligat statul român să le răscumpere. Pe de altă parte, politica economică a Reichului de a satisface aprovizionarea cu materii prime a întreprinderilor metalurgice din Germania s-a răsfrânt negativ asupra aprovizionării cu materii prime a industriei românești. Atât guvernul Reichului care se angajase prin convenții să livreze materii prime României, cât și consernele germane interesate în industria metalurgică românească, nu și-au respectat obligațiile privind furnizarea lor.

Hermann Goering Werke, unul din cele mai importante conserne metalurgice hitleriste din anii celui de-al doilea război mondial, reușește să obțină participarea la multe din întreprinderile menționate mai sus²¹. Punctul de plecare al subordonării celei mai mari întreprinderi metalurgice din țară, „Reșița” capitalului german, l-a constituit ocuparea Cehoslovaciei în martie 1939 de către Germania hitleristă, cu care ocazie consernul Hermann Goering Werke preia 177 600 acțiuni ce le posedă aici societatea cehoslovacă „Zbrojowka” — Brno²². La începutul anului 1941, reprezentantul lui H.G.W., Guido Schmidt, a încheiat cu guvernul român protocolul cunoscut sub numele de „protocol Schmidt”, în conformitate cu care statul român ceda lui H.G.W. 26% din acțiunile „Uzinelor de Fier și Domeniile Reșița”, conducerea comercială, financiară și tehnică a uzinelor, postul de vicepreședinte al societății, două locuri — din trei — în consiliul de direcție o jumătate din cifra de afaceri în schimbul cărora „Uzinele Reșița” urmau să primească „specialiști”, „ajutor tehnic” și „experiență” ger-

¹⁹ *Documents on German Foreign Policy, 1918—1945*, Seria D, vol. IX, Washington, 1958, doc. 663, p. 1113; Arh. Min. Af. Ext. a R. S. România, cazier 4, vol. 20 și cazier 87, vol. 47, f. 81; B.C.S., fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 46—47.

²⁰ B.C.S., Fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 8—9.

²¹ Tudor Savin, *Economia românească sub jugul imperialismului german*, Editura „Scinteia”, 1946, p. 134—140.

²² *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, Ed. Acad. R. S. România, Buc., 1963, p. 38—40.

mană²³. Ulterior, hitleriștii au mai preluat de la Max Aușnit 200 000 de acțiuni pe care acesta le poseda la Reșița, astfel că în 1941 ei dețineau aici o treime din capital²⁴, opt locuri în consiliul de administrație, două în consiliul de direcție și unul de director adjunct.

Același concern german și-a extins participarea și asupra altor întreprinderi metalurgice românești. Concernul H.G.W. participă ca asociat cu un capital de 75 milioane lei alături de Banca Națională a României la întreprinderea „Rogifer” înființată în baza acordului româno-german din 4 decembrie 1940. Unul din țelurile urmărite de trustul german era acela de a-și întări participarea la exploatarea uzinelor „Malaxa”, ce fuseseră expropriate în baza decretului-lege nr. 370 din 19 februarie 1941²⁵, în care scop încă din 13 februarie 1941 H.G.W. a încheiat o convenție cu statul român ce punea bazele participării concernului german la această societate, ca și la „Reșița” și „Șantierul Naval Galați”²⁶. Participarea germană la aceste întreprinderi varia între 10—20% din totalul capitalului social²⁷. Cu toate că Germania prin concernul amintit nu s-a achitat de obligațiile prevăzute în contract, că venea cu o participație minoră la „Malaxa” de 75 milioane lei, față de 1,5 miliarde lei cât avea societatea, concernul german a exploatat-o, consumând peste 1 miliard lei din capitalul social, epuizându-i stocurile de materii prime, dezorganizând acest complex industrial. După aceasta, concernul german a abandonat întreprinderea la 31 decembrie 1942, nemaifiind-i rentabilă, statul român rămânând singurul ei acționar, după ce a cumpărat cu sume mari propria sa întreprindere²⁸.

²³ „Probleme economice” nr. 12/1948, p. 115.

²⁴ *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste...*, p. 38—40.

²⁵ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXIX, partea I, p. 217—221.

²⁶ B.C.S. fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 46—47.

²⁷ *Ibidem*, f. 2.

²⁸ N. N. Constantinescu, *Exploatarea și jefuirea economiei românești de către Germania hitleristă în perioada 1939—august 1944*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 6/1963, p. 98—99; Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1152/1943. După trecerea uzinelor „N. Malaxa” în patrimoniul statului s-a încheiat cu Societatea „Reichswerke Hermann Göring”, Convențiunea nr. 2 pe baza unui contract din 13 februarie 1941 pentru fondarea societății „Rogifer” cu participațiuni egale, hotărându-se ca noua societate să organizeze în așa fel întreprinderea încât să poată îndeplini cu ajutorul industriei germane scopurile ce-i fuseseră stabilite prin convențiunea dintre Reich și regatul României cu data de 4 decembrie 1940 și pentru a sprijini în același timp încadrarea acestei industrii în „noua ordine economică europeană”. S-a stabilit, de asemenea, că produsele noii societăți vor fi livrate statului cu un câștig de 8% etc. Prin decretul-lege nr. 1633 din 2 iunie 1941 s-a autorizat constituirea societății anonime „Rogifer”, ea luând mai tirziu ființă, la 11 septembrie 1941. La 7 octombrie același an s-a încheiat între „N. Malaxa” și Societatea „Rogifer” contractul de arendare a uzinelor pe termen de 10 ani. Prin scrisoarea din 26 septembrie 1941 anexată la contractul de arendare, H. G. W. se obliga a pune la dispoziția industriei românești câte 3000 tone lunar de zegle, calitatea Thomas, de la uzinele Witkowitz, circa 2000 tone cocs lunar până la încheierea convenției economice româno-

Pe baza acordurilor din 4 decembrie 1940 încheiate între guvernele român și cel german, acesta din urmă se angaja să pună la dispoziția industriei metalurgice din România însemnate cantități de materii prime și produse semifabricate (minereuri de fier, cocs metalurgic, fier, fontă, oțel etc.²⁹). Germania, urmărind să realizeze politica sa agresivă cu eforturi tot mai mari din partea României, nu și-a respectat integral acest angajament, în nici unul din compartimentele economiei noastre naționale. În numeroasele convorbiri purtate în anul 1941 de Mihai Antonescu cu o serie de reprezentanți ai statului și industriei germane — ministrul Germaniei la București, von Killinger, reprezentantul și directorul general al firmei H.G.W., Guido Schmidt, ministrul secretar de stat, Körner, consilierul Steltzer, însărcinat de afaceri al Germaniei la București în lipsa lui Killinger, colaboratorul ministrului economiei naționale Schacht, Blessing, ministrul de finanțe, Krosigk, Neubacher, Clodius ș.a. — guvernul român își exprima îngrijorarea pentru faptul că în timp ce el își respectase angajamentele luate prin acorduri, guvernul Reichului n-a furnizat materiile prime necesare industriei metalurgice³⁰. În convorbirea dintre Mihai Antonescu și Guido Schmidt din 23 septembrie 1941, vicepreședintele Consiliul de miniștri român arăta că, în urma experienței lungilor așteptări ale României de a primi materii prime pentru industria metalurgică, rămase fără urmări, se vede nevoit să treacă la revizuirea convențiilor dintre cele două state, „pentru a fi sigur că colaborarea germano-română în materia industriei metalurgice nu va însemna pentru noi servituții inutile”³¹. Cu toate acestea, cererile insistente ale guvernului român formulate reprezentanților Reichului n-au fost decât parțial satisfăcute. Astfel, pînă la 20 decembrie 1941 Germania a livrat României 115 000 tone cocs metalurgic, 108 000 tone fier și 13 000 tone tuburi pentru conducte³². În 1942 însă Germania n-a livrat nici o tonă din cantitatea de 400 000 tone minereu de fier la care se angajase a exporta în acel an în România³³. De asemenea, nu a fost pînă la 1 mai 1944 livrată României nici o tonă din minereul de fier prevăzut în acordul din 9 februarie 1944³⁴.

germane și cite 4 000 tone lunar minereu din Croația. În anul 1942, guvernul german a renunțat la „colaborare” și H. G. W. a vîndut statului român acțiunile societății „Rogifer” la 31 decembrie 1942 pe prețul de 84 101 211 lei, plus 30 milioane lei cheltuieli și speze. La 9 octombrie 1943 s-a elaborat o lege prin care între stat și „N. Malaxa” s-a constituit pe termen de 5 ani o societate de exploatare. Statul a arendat „Malaxeii” uzinele de la Tohan și Hunedoara, fiind fondator cu 50% din capital. „Malaxa” a primit prin lege privilegiu de scutiri de dări (Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 70/1944, f. 1, 3—7, 9—10).

²⁹ „Finanțe și industrie”, Buc., an. VII, nr. 50 (25 decembrie) 1940, p. 1150.

³⁰ B.C.S., Fond St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 65, 123, 224—225, 229—230.

³¹ *Ibidem*, f. 98.

³² *Idem*, pachet LXXVII, dos. 3, f. 73.

³³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 110/1942, f. 12—20.

³⁴ *Idem*, dos. 362/1942.

Cu toate că lipsa materiilor prime împiedica realizarea sarcinilor impuse de guvern în domeniul industriei grele în ansamblul ei, cu toate că prin Dictatul de la Viena capacitatea de producție a industriei metalurgice a scăzut cu 16,8% ^{34 bis} cu toate că industria metalurgică dispunea de un utilaj învechit și într-o stare de uzură avansată, totuși prin intermediul intensificării exploatării bogățiilor subsolului, a aprovizionării industriei metalurgice și siderurgice cu minereuri din regiunile vremelnice ocupate ³⁵ și prin intensificarea exploatării muncii s-a putut realiza o creștere a producției metalurgice până în 1943, în comparație cu 1940, raportată la același teritoriu, după cum rezultă din datele de mai jos ³⁶:

Produse	Producția în procente		
	1940	1942	1943
Fontă	100	127,6	139,6
Oțel	100	113,1	138,5
Laminate	100	111,9	133,9
Produse de atelier	100	—	147,3
Mașini-unelte	100	—	136,0

Trebuie subliniat că acest spor de producție în metalurgie, realizat în anii 1940—1943, nu se ridică la nivelul producției anului 1939, cu excepția aceleia din ramura siderurgică, unde se înregistrează un progres. La grupa produselor de atelier, de pildă, producția scade în 1942 cu 32% față de 1939, iar la cea de unelte și mașini de tot felul coboară cu 33% față de nivelul aceluiași an ³⁷.

Pe baza sporirii investițiilor în industria producătoare de armament are loc o creștere însemnată a principalelor produse de acest fel, între anii 1940—1943 media lunară a creșterii producției principalelor armamente și muniții fiind următoarea ³⁸: la muniții de infanterie producția crește în 1943 cu 56% față de 1940; la muniții de artilerie crește cu 210%, la pulbere cu 68%, iar la explozivi cu 27%. În unele sectoare însă, producția s-a menținut la un nivel relativ constant sau chiar a fost redusă. Astfel, la armament de infanterie producția în 1943 se menține la același nivel ca și în 1940, în vreme ce la armament de artilerie producția scade în 1943 cu 75% față de

^{34 bis} Ministerul Finanțelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1941/1942*, p. 362.

³⁵ Arh. St. Buc., fond Președ. Cons. de Min., dos. 1118/1943.

³⁶ *Idem*, dos. 1203/1943.

³⁷ *Idem*, dos. 1290/1943, f. 19.

³⁸ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos 1304/1943, f. 42.

1940³⁹. Păstrarea unui ritm constant al producției la armamentul de infanterie și scăderea celei de artilerie este o consecință a faptului că Germania a livrat, în baza unor contracte, în acești ani statului român armament de acest fel.

Agravarea situației economice a țării în condițiile unei acute crize politice a dictaturii militaro-fasciste, dezorganizarea transporturilor, epuizarea stocului de materii prime extrase, nelivrarea de către Germania a comenzilor de materii prime, purtarea operațiunilor militare pe o parte a teritoriului țării, distrugerea sau avarierea în urma bombardamentelor a unor întreprinderi metalurgice, toate acestea au făcut ca industria metalurgică să-și reducă simțitor producția în anul 1944 față de nivelul anului 1943⁴⁰.

Produce	Producția pe ani (în tone)	
	1943	1944
Producția de fontă	172 000	140 000
Producția de oțel	324 070	225 000
Producția de laminate	281 000	178 000

Asigurind întreprinderilor metalurgice un volum relativ mare de comenzi pentru susținerea războiului, statul a încercat să limiteze beneficiile acestora la numai 8%⁴¹. În realitate, profiturile obținute de societățile metalurgice au depășit cu mult plafonul stabilit. Astfel, deși industria metalurgică a fost subordonață în parte Germaniei, deși în anul 1944 ea a intrat în criză de producție, totuși, în întreaga perioadă a războiului ea a obținut beneficii însemnate. La un capital de 8 125 milioane lei pe care îl amortizase în întregime, ea își crease rezerve în valoare de 4 450 milioane lei și realizase un beneficiu net de 1 094 milioane lei⁴². Uzinele „Reșița”, de pildă, își sporesc beneficiul de la 268 milioane lei în 1942 la 305 milioane lei în 1943⁴³; Uzinele metalurgice „Titan-Nadrag-Călan” care în 1941 realizaseră un beneficiu net de 120 722 200 lei, obțin în 1943 un beneficiu net de 146 334 044 lei, sporindu-și totodată capitalul social de la 500 la 600 milioane

³⁹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1304/1943, f. 42.

⁴⁰ „Probleme economice”, nr. 2/1948, p. 48; Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale*, în „Analele economice și statistice”, Buc., an XXVI, nr. 1—3, ianuarie-martie, 1943, p. 98.

⁴¹ B.C.S., fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 3, f. 2.

⁴² „Economia României”, nr. 1/1944, p. 86—87.

⁴³ Zece ani de la eliberarea patriei noastre, 23 August 1944—23 August 1954, E.S.P.L.P., 1954, p. 87.

lei⁴⁴. Repetăm precizarea făcută mai înainte că în aprecierea reală a acestor sume este necesar să se aibă în vedere deprecierea continuă a valorii leului.

În scopul asigurării minereurilor necesare industriei prelucrătoare care deservea războiul, dictatura militaro-fascistă încurajează dezvoltarea producției miniere prin redeschiderea unor mine părăsite, prin acordarea unor înlesniri întreprinderilor pentru aducerea din străinătate a instalațiilor și materialelor de exploatare necesare (mașini, cabluri etc.), prin sporirea prețului minereurilor, prin intensificarea exploatării muncii, prin mobilizarea la lucru în această ramură a prizonierilor de război, prin mobilizări pentru muncă, scutiri de concentrări etc.

Statul a căutat totodată să descopere noi zăcămintе miniere. În urma lucrărilor de cercetare efectuate de Societatea „Industriile Miniere din Banat”, pe teritoriul județului Severin au fost explorate și date în exploatare 3275 hectare, în al căror subsol se aflau minereuri de fier⁴⁵. O deosebită atenție a acordat-o statul extracției minereurilor de fier și în general tuturor acelor minereuri folosite ca materii prime în industria de război. Astfel, exploatarea minereului de fier cunoaște o creștere de la 150 570 tone în 1940, la 166 426 tone în 1941, la 215 250 tone în 1942, la 252 000 tone în 1943, pentru ca în anul următor să scadă la 243 000 tone⁴⁶.

În domeniul extracției manganului necesar prelucrării fierului are loc o exploatare nerațională și intensivă menită să suplinească lipsa acestui minereu pe care Germania hitleristă nu l-a livrat României în cantitățile prevăzute în acorduri. Astfel, exploatarea manganului înregistrează o creștere de la 15 044 tone în 1941, la 27 000 tone în 1942, pentru ca în anul următor să ajungă la 36 000 tone⁴⁷.

Totodată, se intensifică exploatarea altor minereuri. Dacă în primii ani ai dictaturii militaro-fasciste s-au obținut la unele minereuri cantități sporite, în comparație cu anii anteriori, spre sfârșitul războiului, extracția acestora înregistrează o scădere. Astfel, producția de minereu de pirită crește de la 1123 tone în 1937 la 25 108 tone în 1941, pentru ca în anul 1943 să scadă la 19 549 tone⁴⁸. Un caracter de exploatare intensivă îl cunoaște și extracția minereurilor de bauxită, a celor auro-argintifere ș.a.⁴⁹.

⁴⁴ „Analele minelor din România”, Buc., an XXV, nr. 9, septembrie 1942, p. 199; „Bursa”, Buc., an XLIII, nr. 1977, 26 martie 1944, p. 188.

⁴⁵ „Finanțe și industrie”, Buc., an. VIII, nr. 41 din 19 octombrie 1940, p. 1007.

⁴⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1206/1943, f. 24; Florin Codrescu, op. cit., p. 98; „Probleme economice”, nr. 2/1948, p. 8.

⁴⁷ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1206/1943, fila 24.

⁴⁸ Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale*, în „Analele economice și statistice”, Buc., an. XXVI, nr. 1—3, (ianuarie-martie) 1943, p. 98; „Bursa”, Buc., an. XLIII, nr. 1979 (31 mai) 1944, p. 215.

⁴⁹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 311/1943, f. 3—4.

În industria cărbunelui, cu toate măsurile întreprinse de stat, extracția globală a suferit în 1941 o scădere: 2 428 381 tone față de 2 637 749 tone extrase în 1940⁵⁰. Ca urmare a creșterii necesității de cărbune la căile ferate, s-a impus, în urma angajamentelor luate de guvernul român față de Reich, prin care locomotivele au fost adaptate pentru folosirea cărbunelui drept combustibil, intensificarea extracției acestui produs. Drept consecință, în 1942 producția de cărbune a crescut la 2 616 258 tone. Din anul 1940 până în prima jumătate a anului 1943 (primele cinci luni) extracția de cărbune a avut următoarea evoluție⁵¹.

Anii	Producția în tone
1940	2 637 749
1941	2 428 381
1942	2 616 258
1943 (primele cinci luni)	1 232 607

Cu toate acestea, volumul de cărbune extras nu a satisfăcut decît parțial consumul pentru căile ferate. Cu scopul de a asigura întreaga cantitate necesară, în special căilor ferate, la 2 mai 1942, guvernul român, prin administrația C.F.R., a încheiat un contract cu „Reichsvereinigung Kohle” din Berlin pe baza căruia, în schimbul limitării consumului de păcură și exportarea ei pentru cracă în Germania, Sindicatul de cărbuni din Silezia de Sus și Societatea anonimă pentru vînzarea cărbunelui trebuiau să livreze combustibil solid⁵².

O atenție deosebită a acordat-o guvernul, industriei petrolului, una dintre ramurile cele mai importante ale economiei naționale. Ținînd seama de rolul jucat de produsele petroliere în schimburile comerciale ale României și în războiul în care dictatura militaro-fascistă tirise poporul român, aceasta a căutat să asigure extracția și prelucrarea unor cantități tot mai mari de țiței menite să satisfacă cererile Germaniei și necesitățile armatei române⁵³. Deși problema acaparării petrolului românesc de către Germania hitleristă nu intră în preocupările de față, întrucît această problemă am prezentat-o într-un articol special⁵⁴, este necesar să subliniem că în întreaga perioadă a războiului această bogăție a deservit în primul rînd Germania și într-o mică măsură interesele burgheziei românești în ansamblul ei. Trustu-

⁵⁰ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1192/1943.

⁵¹ *Idem*, dos. 311/1943, f. 7; dos. 1206/1943, f. 23.

⁵² Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos 117/1942, t. 31.

⁵³ Vezi N. N. Conștăntinescu, *op. cit.*, p. 88—89.

⁵⁴ D. Șandru și I. Saizu, *Cu privire la acapararea petrolului românesc de către Germania hitleristă (1940—1944)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, t. II, 1965, p. 5—35; vezi și A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, Editura științifică, Buc., 1965, p. 286—287.

rile germane și-au asigurat subordonarea unor întreprinderi cu capital inamic, prin participarea la o serie de rafinării cu capital românesc și prin numeroasele convenții și acorduri încheiate cu guvernul Antonescu, privitoare la aprovizionarea cu petrol brut și produse derivate de pe piața românească⁵⁵.

Politica dictaturii militaro-fasciste în domeniul petrolului s-a concretizat prin încurajarea societăților de exploatare, cărora le-au fost puse la dispoziție, pe termen nelimitat, întinse suprafețe cu zăcămintele, le-au fost reduse taxele ce trebuiau plătite statului, asigurându-li-se în același timp condiții favorabile pentru intensificarea extracției și prelucrării țițeiului. În vederea „armonizării” intereselor proprietarilor societăților petrolifere particulare cu cele ale statului, acesta din urmă a căutat să grupeze toate societățile petrolifere române într-o asociație unică, care s-a bucurat de un larg concurs din partea guvernului⁵⁶.

Dictatura militaro-fascistă a permis exploatarea intensivă a perimetrelor petrolifere deja explorate, ceea ce a determinat, în ciuda creșterii numărului de metri foraj, o reducere a cantităților de țiței extrase, ca urmare a secătuirii unor rezerve de petrol. Astfel, deși numărul metrilor foraj a crescut de la 235 000 în 1940 la 341 458 în 1943, extracția de țiței scade de la 5 738 mii tone la 5 323 mii tone⁵⁷. În prima jumătate a anului 1944 însă, cu toate că numărul metrilor foraj se reduce la circa 40% — 140 000 metri — se obține totuși, datorită intensificării la maximum a exploatării țițeiului, o producție de 3 519 000 tone⁵⁸. Trebuie precizat că producția anuală de țiței a fost, în întreaga perioadă, sub nivelul de 6 600 000 tone atins în 1938⁵⁹.

În condițiile cind Germania, care se angajase între altele, ca în schimbul petrolului primit să livreze României utilaj petrolier pentru modernizarea instalațiilor de foraj și de prelucrare a țițeiului, nu și-a respectat decât în parte angajamentele⁶⁰, industriașii români au fost nevoiți să aducă o serie de îmbunătățiri procesului de rafinare și distilare, fapt care a avut ca efect creșterea din punct de vedere cantitativ și calitativ a principalelor derivate necesare războiului: benzină, uleiuri, motorină, extrase din țiței⁶¹.

Eforturile depuse de guvern în vederea sporirii capacității de extracție și prelucrare a țițeiului n-au dus la rezultatele scontate de

⁵⁵ vezi Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, ed. II, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 262 și urm.

⁵⁶ D. Șandru și I. Saizu, *op. cit.*, p. 15—16.

⁵⁷ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 101; *Trei ani de guvernare*, Buc., 1943, p. 121—122.

⁵⁸ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 101.

⁵⁹ Ministerul Finanțelor, *Expunere de motive la bugetul general al Statului pe exercițiul 1946/1947*, p. 324.

⁶⁰ vezi Rezultatele „colaborării” economice cu Germania și ale participării noastre la războiul hitlerist, Buc., 1945, p. 10.

⁶¹ „Monitorul petrolului român”, vol. III-IV, 1945.

acesta. Din cauză că nivelul de extracție a țițeiului brut nu a înregistrat valori sporite, în vreme ce unele rafinării și-au mărit capacitatea de producție sau și-au modernizat utilajele, încă la sfârșitul anului 1941 se crease un decalaj între capacitatea relativ mare de rafinare a țițeiului și volumul scăzut de petrol brut extras⁶². Astfel, după însăși datele oficiale, capacitatea de prelucrare a celor 48 de rafinării existente în țară, care era de 11 milioane tone, depășea de fapt cu mult producția de țiței extras⁶³. Acest decalaj a fost adâncit pe parcursul anilor de război de guvernul român, care a dat curs cererilor germane de a restrânge consumul intern⁶⁴ și a-i livra cantități tot mai mari de petrol în formă brută.

Pentru a da un impuls dezvoltării industriei petrolului, guvernul român elaborează la 17 iulie 1942, în urma insistențelor Germaniei⁶⁵, o nouă lege a minelor. Potrivit dispozițiilor ei, erau încurajate într-o însemnată măsură marile societăți cu capital românesc. Totodată, în scopul asigurării unui capital sporit, legea permitea fuziunea unor societăți petroliere românești. Legea minelor avea în vedere întreprinderea unor acțiuni de descoperire a noi terenuri cu bogății subterane, nu numai de natură petroliferă, ci și cărbuni, minereuri și gaze de orice fel⁶⁶, care trebuiau puse în valoare pentru întreținerea războiului. Cu toate că legea din 17 iulie 1942 venea ca o măsură cu care să se atingă scopul amintit, în extracția petrolului nu s-a înregistrat pînă la sfârșitul anului decît un spor neînsemnat de țiței, pentru ca în anul următor, 1943, volumul acestuia să scadă cu 301 000 tone. Pe de altă parte, datorită încheierii unor convenții cu Germania, în urma presiunilor Reichului, care permitea reducerea volumului de păcură cracă în țară pentru a fi exportată și prelucrată în distilăriile din Germania, se anihilau o serie din dispozițiile privitoare la încurajarea industriei indigene, prevăzute în legea minelor. De altfel, Ion Antonescu încă înaintea elaborării legii minelor, la 15 noiembrie 1941, în discuția avută la București cu Neubacher s-a arătat dispus a restrânge consumul intern de păcură pentru a o exporta în Germania, cu condiția ca guvernul Reichului să livreze României conducte, pentru a folosi gazul metan, și cărbunele, care să înlocuiască păcura în industrie⁶⁷.

În condițiile cînd exportul petrolului românesc era aproape în exclusivitate orientat spre Germania, la un preț sub valoarea medie de pe piața mondială, economia națională, a avut de suferit serioase pre-

⁶² Arniva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. 10, dos. 190, f. 1.

⁶³ vezi Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale...*, p. 97.

⁶⁴ B.C.S., fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 250.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Ion Vintilă, *Încercări de reorganizare a economiei românești*, în „Analele economice și statistice”, Buc., XXVI, nr. 1—3, ianuarie-martie 1943, p. 82—83.

⁶⁷ B.C.S., fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 250.

judicii. Aceasta cu atât mai mult cu cât în timp ce prețul unor produse primite în schimbul petrolului crescuseră cu 300—500%, cel al petrolului cunoscuse doar un spor de 88% ⁶⁸. Cu toate că exportul masiv de petrol efectuat în Germania era făcut din punct de vedere al prețului în condiții dezavantajoase, cu toate că în anii războiului un procent însemnat din derivatele țițeiului era pus la dispoziția armatei române, de asemenea la un preț scăzut, totuși în anii 1941—1943, societățile petrolifere românești au înregistrat beneficii, care nu pot fi apreciate la adevăratele lor proporții, decît ținînd seama de devalorizarea leului. Astfel, în perioada 1941—1943, societatea „Astra” a obținut un profit net de 888 milioane lei, iar capitalul ei a sporit în anii 1939—1943 cu 600 milioane lei; societatea „Româno-Americană” a realizat profituri nete de 1,3 miliarde lei, sporindu-și capitalul cu 600 milioane lei. Numai în anul 1943 această societate a obținut un beneficiu net de 726 milioane lei ⁶⁹. Societatea „Steaua Română” și-a sporit beneficiul de la 116 517 011 lei în 1940 la 221 125 389 lei în 1942, iar capitalul său social a fost majorat de la 1 miliard la 1,5 miliarde lei ⁷⁰.

Este necesar de subliniat faptul că aceste profituri s-au realizat atât în urma furniturilor de petrol livrate Germaniei și armatei române, dar mai cu seamă pe baza creșterii prețurilor produselor petrolifere destinate a fi consumate pe piața internă și prin intensificarea exploataării muncii. Este concludent de arătat în acest sens faptul că la unul din memoriile Asociației Industriașilor de Petrol din România, prin care se solicita o intervenție a guvernului Antonescu pe lângă Germania pentru a spori prețul petrolului cumpărat de aceasta din urmă, Ministerul Finanțelor răspunde la 15 iunie 1944 că prețul produselor petrolifere nu poate fi majorat decît la cele destinate consumului intern ⁷¹.

Industria lemnului a pierdut în urma dictatului de la Viena 37% din numărul întreprinderilor, 30% din capital și 36% din forța motrice ⁷². Deși această ramură a economiei nu a jucat un rol de primă importanță în susținerea războiului, ea cunoaște totuși o oarecare dezvoltare în ceea ce privește numărul întreprinderilor și muncitorilor.

⁶⁸ Arh. St. Buc., fond. Președ. Cons. de Min., dos 36/1944, f. 1018—1019.

⁶⁹ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Buc., 1962, p. 265—266; *Zece ani de la eliberarea patriei...*, p. 87.

⁷⁰ „Bursa”, Buc., an. XL, nr. 1897 din 4 mai 1941, p. 276; an. XLII, nr. 1956 din 16 mai 1943, p. 219.

⁷¹ Arh. St. Buc., fond. Președ. Cons. de Min., dos. 36/1944, f. 668.

⁷² Ministerul Finanțelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1941/1942*, p. 364.

Din acest punct de vedere între anii 1940—1942 situația întreprinderilor din industria lemnului se prezintă astfel ⁷³:

	1940	1942
Numărul întreprinderilor	499	509
Numărul lucrătorilor	31 310	32 200
Forță motrice (H. P.)	96 339	98 500

Dacă în ceea ce privește fabricarea cherestelei producția scade simțitor ⁷⁴, în alte ramuri ale industriei lemnului o serie de întreprinderi, mai ales unele fabrici de celuloză și placaje își sporesc capacitatea de producție datorită modernizării utilajului sau faptului că sînt reprofileate pentru fabricarea unor produse necesare războiului. Astfel, la fabricile de hirtie Letea-Bacău și Bușteni, se instalează noi utilaje, ceea ce permite Fabricii Letea, de pildă, o sporire anuală a producției de celuloză de la 10 500 la 14 000 tone ⁷⁵. Totodată, la Letea a intrat în producție și o nouă secție pentru fabricat sulfatul de aluminiu ⁷⁶. Cel mai mare spor de producție — 1 000% în 1943 față de 1940 — l-a înregistrat industria lemnului în ceea ce privește construirea căruțelor care erau în exclusivitate puse la dispoziția armatei ⁷⁷. Pe ansamblul industriei lemnului însă producția la diferite grupe de fabricate a cunoscut un proces de scădere ⁷⁸.

Cererile sporite de produse de lemn, hirtie și celuloză, necesare pentru armată sînt satisfăcute nu atît printr-o creștere a producției interne, cit prin „raționalizarea” consumului acestor produse des-

⁷³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 11—14.

⁷⁴ Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale...*, p. 99.

⁷⁵ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 12.

⁷⁶ *Idem*, dos. 1203/1943.

⁷⁷ *Idem*, dos. 1304/1943, f. 42.

⁷⁸ Iată evoluția medie lunară a producției unor ramuri forestiere.

Denumirea produsului	U/M	1940	1941	1942	1943
Cherestea	tone	74 000	62 400	62 800	43 552
Parchete	"	400	270	220	185
Placaje	"	730	760	690	626
Celuloză	"	4 460	2 340	2 800	2 710
Hirtie	"	5 000	4300	4000	4548
Mucava	"	1 040	1 290	1 270	1 031

(Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 16; 1079/1943, f. 91; 1206/1943, anexele 1, 2, 5, 7, f. 14).

tinute populației civile. Ca și în celelalte ramuri ale economiei, și în industria forestieră are loc o trecere a unor întreprinderi în patrimoniul statului pe temeiul așa zisei „românizări”. În 1943, statul acceptă participarea hitleriștilor la exploatarea în comun a acestora. Societatea forestieră „Carpatina” Brezoi, avind un capital subscris de 126 075 000 lei, repartizat în 252 150 acțiuni cu o valoare nominală de 500 lei fiecare, imense fonduri forestiere, numeroase imobile etc., evaluate la 859 297 730 lei — a fost „românizată” prin decretul-lege nr. 361 din 5 octombrie 1940. Cel mai mare număr de acțiuni — 146 833 îl posedă la „Carpatina” societatea „Holding Internationale des Bois”, Monaco. În afară de aceasta, un număr de 10 000 acțiuni posedă aici banca Japhet din Londra. La 3 ani după intrarea fabricii în posesia statului român, cu autorizația din 10 noiembrie 1943, a comitetului interministerial economic, acțiunile societății „Holding Internationale des Bois”, Monaco, au fost vândute cu 220 000 000 lei, din care 197 000 000 lei în 3 300 000 mărci germane prin intermediul clearingului româno-german și 23 000 000 lei Casei Autonome de Finanțare și Amortizare. Prin transferul din noiembrie 1943, statul român a aprobat participarea hitleriștilor cu un procent însemnat în exploatarea acestei mari întreprinderi⁷⁹.

Industria ușoară a fost și ea canalizată spre necesitățile războiului. Deși prin dictatul de la Viena industria textilă, de pildă, pierdea 116 fabrici sau 16,8% din capacitatea de producție, ea continua să mențină unul din primele locuri din punct de vedere al valorii producției⁸⁰. Pentru dirijarea și buna funcționare a industriei textile prin decizia Subsecretariatului de stat al aprovizionării s-a creat, în primăvara anului 1941, pe lângă Direcția Industriei din cadrul Ministerului Economiei Naționale, o comisie cu menirea de a stabili modul de distribuire a cotelor de bumbac filaturilor, în funcție de posibilitățile de aprovizionare cu materii prime. Printr-o altă dispoziție, bumbacul brut a fost blocat, iar fabricile obligate să aducă la cunoștință ministerului stocurile de materii prime ce le posedau⁸¹. Prin legea din 10 septembrie 1943 a fost creat Oficiul Bumbacului, Inului și Cînepei, care și-a început activitatea în octombrie același an. Una din problemele importante ce le-a avut de rezolvat O.B.I.C-ul în condițiile cînd lipsa materiilor prime necesare acestei ramuri de producție se făcuse extrem de mult simțită și datorită faptului că s-au restrîns posibilitățile de aducere a unor materii prime din străinătate, a fost aceea de a sprijini cultura bumbacului în țară, colec-

⁷⁹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 585 B./1944, f. 36—37, f. 0.

⁸⁰ Ministerul Finanțelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1941/1942*, p. 362.

⁸¹ „Buletinul industriei și comerțului”, Buc., seria II-a, an. VII, nr. 74—75, aprilie-mai 1941, p. 34—35; „Bursa”, Buc., an. XLIII, nr. 1972 din 16 ianuarie 1944, p. 6.

tarea și egregarea lui. Încă înainte de venirea lui Antonescu la cîrma țării, cercurile guvernante au inițiat o serie de măsuri pentru cultivarea în țară a bumbacului.

Deși în condițiile date, prețul la care se ridica tona de bumbac cultivat în țară era superior celui importat, cultivarea în țară a bumbacului s-a impus totuși datorită izbucnirii celui de-al doilea război mondial, care a limitat la extrem schimburile României cu statele exportatoare de bumbac, îndeosebi după tirirea țării în războiul hitle-rist. Asigurarea unui minimum de materii prime s-a făcut prin sporirea suprafețelor destinate culturii de bumbac de la 17 000 ha în 1941 la 37 366 ha în 1943. În același timp, suprafețele destinate culturii cînepei au fost mai mult decît dublate, sporind de la 35 000 ha în 1940 la 80 020 ha în 1943, iar cele destinate culturii inului au fost aproape triplete de la 13 200 ha la 38 570 ha⁸².

Pe baza sporirii culturii inului și cînepii și punerii lor la dispoziția fabricilor textile, producția de fire de in și cînepă a crescut în anul 1943 cu 840% în raport cu 1940⁸³, raportat la teritoriul existent după dictatul de la Viena. Prin acest spor considerabil a fost suplinită lipsa țesăturilor de bumbac, a cărei producție a fost în scădere și s-a asigurat într-un anumit grad aprovizionarea armatei române cu țesături. În ansamblul ei însă, producția industriei textile scade de la 30 000 tone în 1941 la 29 000 în 1942, în 1943 cunoaște un spor ușor pentru că în anul următor să scadă cu 50%⁸⁴. În ciuda măsurilor de a spori activitatea economică a industriei de prelucrare a bumbacului, producția țesăturilor de acest fel a fost treptat redusă. Din cantitățile restrînse de bumbac intrate în țară, pe calea importului dintr-o serie de state neutre sau aliate, abia 20% erau destinate populației civile, țesăturile fiind combinate cu celofibră în proporție de 50%⁸⁵. Producția suferă între anii 1940—1944 o reducere de 50%, ceea ce s-a răsfrînt defavorabil asupra populației, care în anul 1944 a putut consuma abia 21% din țesăturile de lînă și bumbac, comparativ cu anul 1939⁸⁶.

O descreștere simțitoare față de 1938 în ceea ce privește producția înregistrează și industria alimentară. Producția de făină nu reprezenta în 1944 decît 62,6% din producția anului 1938, a uleiului comestibil doar 26,6%, iar cea a zahărului 24,5%. În raport cu anul 1940 însă, la teritoriul rămas după dictatul de la Viena, producția principalelor articole alimentare cunoaște în anii 1941—1942 unele fluctuații, pentru că în

⁸² Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1206/1943, f. 11; „Bursa”, Buc., an. XLIII, nr. 1975 din 27 februarie 1944, p. 98; nr. 1977 din 26 martie 1944, p. 164.

⁸³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1304/1943, f. 42.

⁸⁴ Ministerul Finanțelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1946/1947*, p. 325.

⁸⁵ „Argus” din 4 februarie 1944.

⁸⁶ M. Maevschi, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României între cele două războaie mondiale*, Ed. Științifică, Buc., 1957, p. 268—269.

anul 1943 să înregistreze un spor însemnat, după cum rezultă din cifrele de mai jos :⁸⁷

Denumirea produsului	U/M	1940	1941	1942	1943
Uleiuri vegetale comest.	tone	1 526	2 270	1 303	1 660
Zahăr	"	6 185	5 250	4 583	10 000
Spirt	"	1 176	1 733	1 016	1 400
Bere	"	4 597	10 417	8 460	5 000
Conserve	"	373	300	392	580
Săpun	"	530	416	517	900*

Dacă în 1941 producția industriei alimentare în ansamblu se ridica la 771 431 tone, în 1942, ea scade la 608 670 tone, în 1943 cunoaște o relativă creștere, fără a atinge însă nivelul anului 1941, pentru ca în anul 1944 să scadă la 570 120 tone⁸⁸. Cu toate că unele ramuri ale industriei alimentare au înregistrat pînă în 1943 un spor relativ mare de producție, această creștere nu s-a răsfrînt favorabil asupra standardului de viață a maselor muncitoare, deoarece guvernul a aplicat prin organele sale o serie de dispoziții restrictive referitoare la distribuirea bunurilor de larg consum populației civile, în scopul dirijării producției și a sporului ei spre susținerea războiului și a exportului în Germania. La 23 mai 1941, de pildă, se decretează obligativitatea predării către stat a întregului „surplus” de grâu, secară, orz, făină, sub sancțiunea — în caz de refuz — a pedepsei cu închisoarea între 5—20 ani⁸⁹. În urma punerii la dispoziția armatei a unor produse de larg consum în proporții ce depășeau de multe ori 50% — semifabricatele și produsele de pie-lărie, de pildă, erau destinate în proporție de 80% armatei⁹⁰ —, populației civile cu toate că producția acestor articole sporise în 1943 cu 140% față de 1940⁹¹, i s-au fixat, prin regulul raționalizării și cartelării, cantități cu totul insuficiente. Astfel, în 1942, rația zilnică de pîine, în a cărei compoziție făina de grâu reprezenta doar 50%, era de 250 gr, rația lunară de zahăr varia între 100—600 gr, cea de ulei între 100—500 mililitri, iar cea de carne între 250—1 000 gr. Deși fixate în cantități insuficiente, de multe ori acestea nici nu erau distribuite populației^{91bis}. După statisticile oficiale, consumul mediu de pro-

⁸⁷ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 16 ; 1079/1943, f. 91 ; 1206/1943, anexele 1, 2, 5, 7 și f. 14.

⁸⁸ Pentru anul 1943 producția de săpun este dată în cantități probabile.

⁸⁹ Ministerul Finanțelor, *Expunere de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1946/1947*, p. 327.

⁹⁰ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXIX, partea a II-a, 1941, p. 1145—1147.

⁹¹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1192/1943.

^{91bis} *Idem*, dos. 1304/1943, f. 42.

^{91bis} „Curentul”, Buc., 21 septembrie 1942.

duse de primă necesitate pentru populație a scăzut îndeosebi la zahăr, glucoză, sare, uleiuri, făină, bumbac ș.a.⁹²

Situația tuturor ramurilor industriei s-a agravat deosebit de puternic în ultimul an al participării României la războiul hitlerist. Starea de spirit ostilă războiului hitlerist și dictaturii fasciste, trecerea teatrului de război pe teritoriul României, bombardamentele succesive efectuate asupra unor centre demografice și industriale au contribuit, alături de lipsa materiilor prime și a creditelor, la dezvoltarea crizei economice, mai ales în industrie, ajunsă în pragul haosului din cauza secătuirii ei pentru necesitățile războiului. Deși „Liga pentru dezvoltarea economiei naționale” reclama tot mai insistent în acel timp măsuri care să asigure creditele necesare industriei, băncile refuzau acordarea acestora, chiar atunci când se ofereau mărfuri în gaj de valori duble sau triple, în raport cu creditul solicitat, invocând argumentul nesiguranței plasamentului. Ca urmare a situației amintite, între 1 ianuarie—30 iunie 1944 s-a aprobat reducerea sau încetarea activității a 417 fabrici, ateliere și firme comerciale din industria alimentară, 330 din industria chimică, 193 din cea producătoare de materiale de construcție, 16 de ceramică, 36 de sticlărie, 591 textile, 65 întreprinderi din industria pielăriei, 276 din industria lemnului, 110 din industria hârtiei și artelor grafice⁹³. În mai 1944, cele mai multe întreprinderi din

Ramura	Întreprinderi cu peste 10 salariați		
	care lucrau din plin	care și-au redus activitatea	care s-au închis
— Metalurgiei-mecanică	448	33	26
Alimentară	372	25	25
Textile	328	62	37
Îmbrăcăminte	195	16	21
Lemnului	226	26	36
Pielărie	72	17	11
Chimie	215	15	13
Construcții	159	10	5
Arte grafice	94	10	12
Extractivă	85	7	3
Precizie	37	1	—
Sticlărie, ceramică	39	8	10
Rafinării	14	7	6
Petrol	168	12	4
Diverse	402	25	37
Total	2854	274	246

⁹² Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale...*, p. 104.

⁹³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 41/1944, f. 50—51.

București, Ploiești, Brașov aveau o activitate productivă redusă. Iată care era situația numerică a întreprinderilor industriale și comerciale cu peste 10 salariați, ce lucrau din plin la 3 august 1944 și a celor care și-au redus sau încetat activitatea în același timp⁹⁴ (vezi tabelul la p. 105).

Gruparea în acest tabel a întreprinderilor industriale și comerciale ce depășeau un număr de 10 salariați, fără o diferențiere a lor, nu ne oferă posibilitatea de a cunoaște veridic procentul cu care a fost redusă producția pe ramuri de activitate și structură. Din cercetarea diverselor surse documentare rezultă că în numărul întreprinderilor care și-au redus sau încetat activitatea în acel an se încadrează, de multe ori, întreprinderile cu cea mai mare capacitate de producție din ramura respectivă. Astfel, la 3 august 1944 și-au încetat total activitatea întreprinderile I.A.R. Brașov, rafinăriile „Creditul Minier Brazi”, „Orion”, „Redevența”, „Lumina”, „Noris”, „Steaua Română” din Cîmpina, „Astra Română”, „Vega”, „Colombia” — Ploiești ș.a. Numai în București la aceeași dată au fost închise 118 întreprinderi, între care și Atelierele Grivița.

O dată cu reducerea sau încetarea producției întreprinderilor s-a lărgit, din motivele enunțate mai sus, procesul de concediere a muncitorilor. Din situația întocmită la 3 august 1944, numărul salariaților concediați și a celor care lucrau sub 8 sau 10 ore din întreprinderile cu peste 10 salariați era următorul⁹⁵:

Regiunea industrială		Numărul salariaților concediați	Numărul salariaților care lucrau sub 8 sau 10 ore
Reg.	I Timișoara	120	4 267
"	II Sibiu	11 8	3 980
"	III București	14 328	20 863
"	IV Craiova	1 174	342
"	V Iași - Bacău	10 680	1 230
"	VI Arad	1 089	31 425
"	VII Brașov	3 225	7 726
"	VIII Galați	932	1 570
"	IX Constanța	386	1 119

Rezultă din datele de mai sus, pe de o parte, că în unele regiuni industriale s-a păstrat un regim al muncii, iar pe de altă parte, că numărul salariaților concediați nu reprezenta în acel timp decît o etapă a procesului de concediere și pauperizare a proletariatului. Restrîngerea sau încetarea producției unor întreprinderi industriale a avut ca urmare

⁹⁴ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. De Mîn., dos. 32/1944, f. 4, 5.

⁹⁵ Arh. St. Buc., Președ. Cons. de Min., dos. 32/1944, f. 6.

dispariția într-o măsură tot mai mare a produselor destinate consumului populației. Lipsa alimentelor și a altor produse necesare pieții interne, mai ales a grîului, uleiului, cărnii, carburanților, săpunului, sării și zahărului explică de ce aprovizionarea a constituit un obiectiv important în programul revendicărilor economice și politice ale maselor în anii dictaturii militaro-fasciste.

*

Pentru înțelegerea unor probleme legate de agricultura României în perioada 6 septembrie 1940—23 august 1944 este necesar să se aibă în vedere că Dictatul de la Viena din 30 august 1940 a răpit țării noastre un teritoriu în suprafață de 43 000 kmp, cu o populație de 2,6 milioane locuitori. Pe lângă acest act, care a redus suprafața agricolă a țării se adaugă lipsa de credite, de inventar viu și mort, mobilizările, transformarea țării spre sfîrșitul războiului în teatru de operațiuni militare etc., care au determinat scăderea suprafețelor cultivabile și a producției agricole. Ca urmare a pierderilor teritoriale și a factorilor mai sus menționați, suprafața destinată culturii cerealelor a scăzut de la 11 181 000 ha în 1939 la 5 977 000 ha în 1944⁹⁶.

Politica economică a dictaturii militaro-fasciste în acest domeniu reflectă preocupările cercurilor guvernante de a face din acest sector al economiei una din sursele de bază în aprovizionarea armatei și asigurarea exportului de cereale în Germania. Ca și în industrie, cercurile reacționare impun, în vederea creșterii producției, regimul muncii forțate. Ministerul Agriculturii în colaborare cu Marele Stat Major a emis o serie de ordine și hotărîri care aveau în vedere punerea țăranilor sub comanda directă a ofițerilor rezerviști nemobilizabili, cu scopul de a-i constrînge să îndeplinească obligațiile impuse de guvern. În ianuarie 1941 prin noua redactare a legilor învoielilor agricole, se imprimă acestora un caracter retrograd. Paralel cu aceasta s-au impus noi mijloace de constrîngere, prevăzute în legea muncii obligatorii și în legea mobilizării agricole⁹⁷. Pe baza aplicării mijloacelor de constrîngere s-a încercat să se asigure producția de cereale necesare armatei și exportului în Germania, în primul rînd prin executarea muncilor agricole pe terenurile moșierilor, arendașilor și chiaburilor. În mod silnic au fost tîrîți pe moșii femei, bătrîni, schilozi, premilitari și chiar străjeri, care lucrau 12—13 ore pe zi în condiții grele, cu o hrană insuficientă și de proastă calitate⁹⁸.

Măsurile luate pentru asigurarea în primul rînd a condițiilor de lucru pe pămînturile moșierilor, arendașilor și chiaburilor au pus pe țărani în imposibilitatea de a-și lucra loturile lor. De asemenea, în cele

⁹⁶ M. Maievschi, *op. cit.*, p. 267.

⁹⁷ Arh. St. Botoșani, fond. Pref. jud. Botoșani, dos. 15/1941, vol. 1.

⁹⁸ Arh. St. Birlad, fond Poliția oraș Tecuci, dos. 89/1942, f. 25—26.

mai multe cazuri, utilajul agricol modern era folosit numai pe moșile marilor proprietari. Țăranii nu numai că nu dispuneau de utilaje moderne, dar de multe ori ei nu posedau nici chiar unelte rudimentare, mijloace de tracțiune, semințe etc. Se cunosc numeroase exemple când ei, deși își achitaseră integral sumele pentru cumpărarea semințelor, n-au putut să-și însămînțeze suprafețele din cauza speculei făcute cu ele de către intermediari⁹⁹. În multe localități, datorită faptului că țăranii au fost mobilizați pe front sau concentrați la muncă pe pământurile boierești, recoltele lor n-au putut fi strinse la timp și astfel au fost compromise¹⁰⁰.

În afară de măsurile de constrângere luate de dictatura militaro-fascistă împotriva țăranilor, sprijinind prin aceasta interesele marilor proprietari și ale burgheziei sătești, guvernul a încurajat și dezvoltat acele verigi ale producției agricole care favorizau activitatea economică pe exploatarea agricole mari și mijlocii. Creditul Național Agricol a avut un rol important în acest proces. Prin spolierea gospodăriilor țărănești și înglodarea țăranilor în datorii, această instituție a reușit să-și sporească plasamentul de la 729 837 000 lei la 31 decembrie 1940 la 2 450 000 000 lei peste trei ani. Numărul debitorilor agricoli la această unitate era la 30 noiembrie 1943 de 53 638, din care 36 882 deținători de terenuri pînă la 10 ha¹⁰¹.

Creditul Național Agricol a pus la dispoziția proprietarilor cu peste 50 ha, 31,47% din totalul creditelor acordate, în vreme ce proprietăți țărănești sub 5 ha nu i s-a acordat decît 12,7%. Practica de a rezolva cu precădere problema creditelor în favoarea marilor proprietari o ilustrează, între altele, faptul că la 31 decembrie 1943 aceeași unitate de credit avea următorul plasament: 6,06% pentru proprietatea pînă la 5 ha; 32,9% în proprietatea cuprinsă între 5—50 ha; 61,04% pentru marea proprietate¹⁰². Cu toate că din punct de vedere organizatoric statul și-a propus în martie 1942 înființarea prin B.N.R. a Caselor de credit și economie pentru țărani, dotate cu un capital inițial între 5 și 20 milioane lei, care să aibă menirea de a difuza creditele în masele țărănești¹⁰³, această problemă n-a fost de fapt rezolvată. În scopul acoperirii cheltuielilor de război statul a căutat să determine țăranimea debitoare să-și achite datoriile intrate în conversiune, reducînd în acest scop cu 9% prin legea din 23 septembrie 1943 datoriile acelor țărani care le achitau integral¹⁰⁴.

În anii 1941—1942 agricultura a primit credite în valoare de 21 miliarde lei, pentru ca în 1943 acestea să scadă simțitor. Criza sistemu-

⁹⁹ Arh. St. Suceava, fond Pref. jud. Suceava, dos. 306.

¹⁰⁰ *Idem*, dos. 18.

¹⁰¹ Arh. St. Buc., Fond. Presed. Cons. de Min., dos. 12/1944, f. 55.

¹⁰² Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Ed. Acad. R. S. România, 1956, p. 83.

¹⁰³ Ion Vintilă, *Încercări de reorganizare a economiei românești...*, p.84.

¹⁰⁴ Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 132.

lui bancar s-a răsfrint puternic asupra agriculturii, mai cu seamă asupra micilor exploatări. Creditul Agricol Ipotecar, de pildă, căutînd să scape de criză, și-a plasat întregul fond inițial cu care a fost dotat în împrumuturi ipotecare, continuînd operațiunile cu circa 150 milioane lei anual, provenite din amortizări, restituiri anticipate, dobînzii etc. Această instituție nu avea posibilitatea de a satisface în totalitate cererile de credit ce i se prezentau ¹⁰⁵.

Investițiile în agricultură, care s-au cifrat la 483 456 781 lei în 1941/1942, la 590 391 305 lei în anul 1942/1943 și la 1 404 866 000 lei în exercițiul 1943/1944 ¹⁰⁶, nu reprezentau o contribuție reală la dezvoltarea acestei ramuri, deoarece inflația își pusese cu tărie amprenta pe moneda națională. În aceste condiții este lesne de înțeles că țărănimii n-a putut prin valorificarea produselor sale să-și sporească utilajul agricol și inventarul viu. Deși în rapoartele oficiale departamentale autoritățile s-au străduit să arate că prin mijloace tehnice se asigura o tot mai rapidă dezvoltare a agriculturii, acest compartiment al economiei suferea în realitate de lipsa inventarului agricol suficient și corespunzător. Gradul scăzut de înzestrare a agriculturii cu unelte agricole era ilustrat în 1941 de faptul că la 100 ha reveneau 14,5 pluguri, 10 grape, 0,8 semănători, 0,5 secerători, 15,7 căruțe și care etc. ¹⁰⁷. În cursul anilor de război inventarul agricol a scăzut nu numai cantitativ, dar și calitativ. Din numărul total de 9 722 tractoare existente la 1 aprilie 1944 mai mult de o pătrime, adică 2 722 erau incomplete, neutilizabile ¹⁰⁸. Din numărul mic de tractoare existente în întreaga țară, cele mai multe, în raport cu mărimea exploatării agricole, le dețineau marii proprietari, după cum ilustrează situația de mai jos referitoare la anul 1943 ¹⁰⁹:

Mărimea exploatării agricole (ha)	Numărul tractoarelor	În %
Total	9 538	100,0
0	765	8,0
1— 5	956	10,0
6— 25	2 100	21,9
26—100	1 715	17,8
101—300	1 513	15,8
Peste 300	1 303	13,6
Nespecificată	1 236	12,9

¹⁰⁵ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 2/1944, f. 38.

¹⁰⁶ *Idem*, dos. 1304/1943.

¹⁰⁷ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 103—104.

¹⁰⁸ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 36/1944, f. 902.

¹⁰⁹ *Idem*, dos. 1304/1943.

Rezultă din tablouarele decalaj existent între numărul mic de tractoare care reveneau micilor exploatare și numărul relativ ridicat aparținând proprietății mijlocii și mari. Datele de mai sus subliniază totodată caracterul demagogic al programului economic anunțat în diverse ocazii de către guvern, prin care se promitea întregii țărăni unelte și mașinile necesare exploatareilor agricole „ca să sporesc — cum arăta Ion Antonescu în ziarul „Cuvintul generalului către săteni” — prețul rodului și să vă dau spor muncii voastre”¹¹⁰.

Creșterea numărului de tractoare, ca și a altor mașini și unelte agricole, a fost împiedicată într-un însemnat grad, între altele, de nerespectarea acordurilor economice de către Germania. Angajamentele acesteia de a furniza României anumite mașini și unelte pentru ridicarea producției agricole n-au fost îndeplinite decît într-o foarte mică măsură. În convorbirile dintre Mihai Antonescu și Neubacher din 10 și 24 octombrie 1941, ministrul român își exprima îngrijorarea pentru modul defectuos în care Germania își îndeplinea obligațiile privitoare la livrările de mașini agricole în România. „I-am atras atenția d-lui ministru Neubacher — arăta la 10 octombrie 1941 M. Antonescu — că este multă vreme de cînd ni s-a făgăduit că importul de mașini agricole, unelte și tractoare să fie sporit și că nu se poate cere numai României să facă jertfe economice, atunci cînd nu primește în schimb nimic”¹¹¹. După cum procurarea armamentului este pentru noi o chestiune esențială — sublinia la 24 octombrie ministrul român lui Neubacher — „furnizările de mașini agricole ne sînt indispensabile pentru a putea întreține o protecție românească și a da o satisfacție producătorului țăran, care azi nu poate să mai cumpere nimic datorită lipsei mărfurilor și nici nu-și poate ameliora producția datorită lipsei inventarului”¹¹².

Fără de repetatele cereri ale guvernului român, Germania a livrat României doar o parte din cantitățile la care se angajase. În cursul anului 1941, inventarul agricol al României a sporit pe această cale cu 976 tractoare, 1 000 pluguri-tractoare, 3 594 mașini de semănat, 29 412 pluguri, 10 000 grape, 770 măcinătoare de cereale, 2 070 mașini de treierat, 150 selectoare, 60 prese pentru paie și 560 trioare¹¹³. Deosebit de evident apare decalajul dintre comenzile făcute în Germania și livrările efectuate de ea pe anii 1943—1944¹¹⁴ (vezi tabelul la p. 111).

Compararea valorilor absolute, ca și a celor relative, ne demonstrează că Germania a căutat și reușit să se sustragă de la propriile sale obligații față de România, lăsînd pe seama acesteia rezolvarea unor grele sarcini economice în vederea susținerii războiului. Ea n-a

¹¹⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ Cons. de Min., dos. 313/1940.

¹¹¹ B.C.S., fond St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 135.

¹¹² *Ibidem*, f. 172.

¹¹³ Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale...*, p. 94—95.

¹¹⁴ T. Savin, *op. cit.*, p. 41.

	1943		1944	
	Comenzi	Livrări	Comenzi	Livrări
Tractoare	3870	708	1 750	292
Pluguri-tractoare	3890	633	1 300	296
Pluguri-vite	77 850	18 500	25 000	1 500
Mașini semănat	5 600	1 300	2 000	540
Mașini secerat	2 800	425	1 000	460
Prăgitoare	40 500	5 150	4 000	1 044
Grape	14 800	4 790	5 200	489
B toze	625	114	250	22
Trioare	1 050	195	1 000	1 21
Selectoare	550	35	50	80
Total	151 535	31 850	41 550	4 844
%	100	21	100	11

livrat în 1943 decît 22% din volumul comenzilor, iar în anul următor, deși comenzile au avut un volum mai mic, România n-a primit decît 11%.

O situație tot atît de grea o avea și inventarul viu al agriculturii, care se resimțea puternic de pe urma efectelor războiului. Rechiziționarea animalelor de tracțiune, sacrificarea nerațională și masivă a acestora pentru alimentarea trupelor și pentru export au determinat ca în 1943 la 100 ha teren arabil să revină 18 animale de muncă¹¹⁵. Numărul animalelor, inclusiv al celor de tracțiune a scăzut între 1941—1944, după cum rezultă din cifrele de mai jos¹¹⁶:

	1941	1944 (toamna)
Vite de muncă	3 386 834	2 543 505
Cai	1 268 716	751 590
Porci	2 458 138	1 016 177
Oi	11 639 685	5 755 833

Lipsa furajelor a determinat pe țărani să-și vîndă vitele pe prețuri foarte mici¹¹⁷, sau să le sacrifice. Scăderea simțitoare a numărului de vite producătoare de lapte din cauza procurării cu greutate a furajelor, fapt care a provocat o subnutriție a lor, ca și creșterea impozitelor asupra inventarului viu, a contribuit la restringerea numărului lor.

¹¹⁵ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 105.

¹¹⁶ *Situația economică actuală*, Buc., 1947, p. 9.

¹¹⁷ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1088/1943, f. 1.

Insuficiența creditelor, a pământului, a inventarului viu și mort a avut grave consecințe asupra maselor de țărani. Datele din Recensământul anului 1941, deși incomplete, întrucât în acel an s-a recensat numai 52,2% din întreaga suprafață a țării, ne arată că cel puțin 20,9%, din numărul gospodăriilor țărănești recensate nu puteau fi numite „exploatări agricole propriu-zise”, deoarece familiile respective erau nevoite să-și procure mijloacele de trai mai ales în afara gospodăriei proprii, prin închirierea forței lor de muncă sau prestarea de munci auxiliare. Acestea erau în realitate gospodării ale proletarilor agricoli¹¹⁸. Același recensământ ne arată că din numărul familiilor recensate peste 1 100 000 familii țărănești, din care 471 618 ale muncitorilor agricoli, 431 627 ale țăranilor săraci și 289 018 ale țăranilor mijlocasi, care luau pământ în dijmă, erau supuse direct exploatării moșierești și chiaburești. În afară de muncitorii agricoli, Recensământul înregistrează aproximativ 8% din țăranii săraci care plecau în alte regiuni pentru a găsi de lucru. Analiza acestor date conduce la concluzia că arendășia capitalistă în agricultură s-a dezvoltat până la data culegerii datelor de către organele statistice. Într-adevăr, după datele aceleiași recensământ, 28,2% din numărul gospodăriilor țăranilor muncitori luau pământ în arendă sau dijmă pentru completarea lotului propriu. Gospodăriile cu 1—3 ha reprezentau în acel an 33% din totalul gospodăriilor agricole¹¹⁹. Fenomenul crește și după recensământul din 1941 până la reforma agrară din 1945.

Ca urmare a lipsei de credite, a slabei înzestrări cu inventar viu și mort, a pierderilor masive în cadrul șeptelului, a rechizițiilor, a scăderii fertilității solului, ca și altor cauze, producția agricolă a înregistrat un regres simțitor. Recolta la grâu, secară, orz, ovăz, porumb, s-a soldat în 1940 cu un deficit general de 23 513 vagoane care a fost acoperit din rezerva anilor precedenți și ulterior din preluarea unei cantități de 20 000 vagoane grâu rezervate anului următor¹²⁰. Producția de grâu coboară de la 44 528 000 q în 1939 la 26 529 000 q în 1944, iar cea de porumb de la 60 512 000 q la 32 649 000 q. Randamentul culturii grâului scade de la 12,3 q la ha la 6,09 q, iar al porumbului de la 13,3 q la ha la 5,49 q la ha¹²¹.

În condițiile micșorării producției agricole și a constrîngerii economiei de a alimenta trupele germane din țară și de a exporta cereale pentru Germania, producția rezervată consumului intern a scăzut neîntrerupt. Pentru sporirea recoltei necesară Germaniei și trupelor ei, dictatura militaro-fascistă a luat o serie de măsuri de reorganizare a exploatărilor agricole. Prin legea din 24 iunie 1942, pe baza căreia se organizează obștiile agricole, acestea erau obligate să se supună pla-

¹¹⁸ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 60—61.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 219, 222.

¹²⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1921/1943, f. 13.

¹²¹ M. Maievșchi, *op. cit.*, p. 267.

nului agricol întocmit și impus de organele de specialitate¹²². Legea din iunie 1942 pentru înființarea așa-ziselor obștii sătești, care înrăutățea și mai mult situația materială a țăranimii, oferea monopolurilor germane posibilitatea de a-și plasa mașinile agricole pentru exploatarea capitalistă a agriculturii. Legea contribuia totodată la transformarea României în grătarul Germaniei industriale, constituind o etapă în aplicarea acordurilor semnate la 4 decembrie 1940, potrivit cărora România urma să devină numai producătoare de cereale și un larg debușeu pentru produsele monopolurilor hitleriste.

Pentru îndeplinirea obligațiilor luate față de Germania, cerealele au fost declarate proprietate de stat, vânzările fiind permise numai Subsecretariatului de stat al aprovizionării și I.N.C.O.O.P.-ului la prețuri oficiale care întotdeauna erau sub nivelul prețului pieții. Orice încălcare a acestor măsuri era calificată ca act de sabotaj și pedepsită. Pentru cumpărarea produselor agricole, monopolurile germane au creat societăți speciale, care au avut sarcina de a aproviziona Reichul cu cereale. Aceste societăți au monopolizat piața produselor agricole, subminând pozițiile economiei și aprovizionarea populației cu alimente. În 1943 se numărau în România 829 firme comerciale germane și 825 mixte¹²³. Germania a reușit să acapareze în așa măsură producția agricolă a României, încât însuși guvernul Antonescu s-a văzut silit să ceară permisiunea Reichului pentru a putea folosi o parte din grâul românesc cumpărat de monopolurile germane.

Subordonarea agriculturii intereselor războiului și Germaniei hitleriste a limitat la extrem posibilitățile de aprovizionare ale populației, îndeosebi a maselor nevoiașe. Puterea de cumpărare a țăranimii scade vertiginos. Dacă puterea de cumpărare a țăranimii reprezenta 61,9% în 1940 față de media anilor 1927—1929, în decembrie 1942, după calculele economiștilor, fără a include povara impozitelor, aceasta scade la 39,4%¹²⁴.

Cu toate greutățile în care se zbăteau masele țărănești, autoritățile centrale au mărit aparatul represiv, de jefuire și colectare a ultimelor posibilități de hrană ale populației. Dovadă sînt cifrele care atestă creșterea volumului colectărilor de la 4557 vagoane cereale în 1940 la 28966 vagoane în 1941 și 29221 vagoane în anul următor¹²⁵.

Situația țăranimii s-a înrăutățit mai mult în cel din urmă an al participării României la războiul hitlerist. Pentru 2 ha luate în dijmă, de pildă, țăranul de pe moșia din comuna Gostavățu (județul Romanai),

¹²² Ion Vintilă, *Încercări de reorganizare a economiei românești...*, p. 80.; Florin Codrescu, *Dinamismul economiei naționale...*, p. 96.

¹²³ Н. И. Лебедев, *Румыния в годы мировой войны*, Издательство ИМО Москва 1961, p. 107.

¹²⁴ Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. II, Buc., 1943, p. 347; Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 92.

¹²⁵ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1290/1943, f. 76.

era obligat să presteze suplimentar următoarele munci : să are gratuit cu boii 3 ha ; să secere și transporte recolta de pe un pogon pentru care moșierul îl plătea cu 60 lei, plus paiele ; să treiere și transporte recolta de pe un pogon secerat cu secerătoarea, pentru care țăranul primea 20 lei ; să muncească pentru moșier 5 zile cu brațele în schimbul a 10—25 lei pe zi ; să grăpeze pogoanele arate, putînd să-și răscum-pere această obligație prin plata a 150 lei de fiecare pogon. Fărana nu i se asigura pe tot timpul cit executa aceste munci ¹²⁶.

Situația grea a țăranimii, datorită politicii dictaturii militarofasciste și a războiului, care cerea numeroase sacrificii materiale și umane, a determinat țăranimea să se manifeste alături de întregul popor în lupta împotriva fascismului și a războiului.

În concordanță cu interesele sale pe plan intern și extern, reacțiunea română a legat într-o însemnată măsură, în perioada 1940—1944, problema transporturilor de necesitățile armatei și războiului ¹²⁷. În ceea ce privește transportul feroviar se constată o creștere a traficului de trenuri militare germane și române, paralel cu restrîngerea circulației trenurilor pentru civili. Numai pînă în februarie 1942 România a transportat 22 000 trenuri militare germane ¹²⁸, perioadă în care a fost simțitor redus traficul de călători ¹²⁹.

Cu toate că în perioada 1940—1944 căile ferate au fost exploatate intens, investițiile făcute în direcția întreținerii și dezvoltării lor nu s-au ridicat în primii ani la nivelul perioadei antebelice. În 1940/1941 C.F.R. au primit credite de numai 2 446 milioane lei față de 1938/1939 cînd li s-au acordat credite în valoare de 3 626 milioane lei ¹³⁰. Ulterior, investițiile la căile ferate au crescut considerabil, valoarea lor micșorîndu-se prin deprecierea continuă a leului. În perioada august 1942 — august 1944 s-au deschis credite extraordinare speciale în valoare de 74,5 miliarde lei pentru executarea lucrărilor de refacere, ca și pentru lucrările de electrificare și construcție a conductelor de gaze. În plus, s-au majorat de la 12,7 miliarde la 26,5 miliarde lei plafonul comenzilor în Germania. Pînă la 31 decembrie 1943 din creditele alocate s-au efectuat lucrări în valoare totală de 27 miliarde lei, din care 19 miliarde numai în 1943 ¹³¹.

Cercurile conducătoare au căutat în anii 1940—1944 să extindă capacitatea transporturilor, prin construirea de noi căi ferate, prin modernizarea instalațiilor unor stații, prin forțarea gradului de întrebuin-

¹²⁶ „Scinteia”, Buc., 17 ianuarie 1945.

¹²⁷ N. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 95.

¹²⁸ B.C.S., fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 15.

¹²⁹ *Idem*, dos. 5, f. 1—10.

¹³⁰ „Analele economice și statistice”, an. XXIV, nr. 8—12, august-decembrie 1941, p. 336.

¹³¹ „Bursa”, an. XLIII, nr. 1982 din 15 august 1944, p. 304.

tare a parcului existent și prin crearea unor noi posibilități de creștere a mijloacelor de transport. În acest scop, în perioada dictaturii militaro-fasciste a fost întreprins un program de măsuri pentru construirea de noi linii ferate, de dublare a unor căi ferate de interes economic sau strategic, de modernizare a unor stații principale etc. Astfel, între 1940—1943 s-au construit 26,45 km linii noi și s-au dublat 128,9 km de cale ferată. Media anuală de construire de linii noi era de 8,82 km și de 42,97 km în ceea ce privește ritmul de dublare¹³². Între altele, s-a lucrat la dublarea liniei Buzău-Mărășești și s-a dublat calea ferată Cîmpina-Brașov-Stupini.

Trebuie de subliniat că în acțiunea de modernizare a transporturilor feroviare, societățile germane au monopolizat o parte însemnată din lucrări. Firma berlineză Eisenbahn-Signal Werke, de pildă, a obținut un contract în valoare de 436 milioane lei pentru centralizarea a 14 stații situate pe linii cu trafic intens. În anul 1943 guvernul român a inițiat un program de refacere a căilor ferate la baza căruia a trebuit să stea importurile de materiale din Germania. Ca și în alte sectoare însă, Reichul căutând să pună în sarcina României cât mai mari poveri în susținerea războiului, a livrat cantități neînsemnate din materialele comandate. Astfel, din contingentul de 80 000 tone șine și 10 000 tone poduri metalice, prevăzute a fi livrate prin contractul din 2 februarie 1943, pînă la expirarea lui — sfîrșitul anului 1943 — au fost expediate în România doar 40% din prima categorie și 2% din cea de-a doua^{132 a}. Mai mult, în urma tratativelor duse de comisiile guvernamentale ale celor două state, delegația germană a precizat că Reichul nu va mai putea reînnoi contractul decît în condițiile în care România va plăti mărfurile livrate prin intermediul clearingului, fapt ce a determinat renunțarea la acord^{132 b}. În același scop, guvernul român a acordat atenție întreținerii parcului de locomotive și vagoane care să poată asigura efectuarea transporturilor în condiții normale. Valoarea lucrărilor de modernizare a traficului feroviar se ridica la 97 miliarde lei, din care pînă la 1 aprilie 1942 s-au executat o bună parte¹³³. Iată cum a crescut numărul de locomotive în anii 1940—1944¹³⁴:

Anul	Total parc	În serviciu	Diferența între total parc și în serviciu
1940	3 306	2 044	1 262
1941	3 513	2 293	1 220
1942	3 633	2 534	1 099
1943	3 746	2 844	902

^{132 a} Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1054/1943.

^{132 b} *Idem*, 1263/1943.

¹³³ *Idem*, dos. nr. 202/1940—1944, f. 21—25.

¹³⁴ *Idem*, dos. 1072/1943, f. 10.

Creșterea continuă a parcului de locomotive în ansamblul lui, a locomotivelor aflate în circulație, ca și scăderea diferenței dintre cele două categorii, subliniază o intensificare a transportului pe căile ferate. Datele de mai sus, care evidențiază sporirea parcului de locomotive de la un an la altul, ca și creșterea numărului celor aflate în circulație, dovedesc preocuparea dictaturii militaro-fasciste pentru rezolvarea problemei transporturilor pe C.F.R., în scopul deservirii războiului.

Concluzii asemănătoare se obțin și din cercetarea tabloului de mai jos, privind evoluția parcului de vagoane, cu deosebirea că în timp ce diferența la vagoane-călători scade, la vagoane-marfă urcă ¹³⁵:

Anul	Parc vagoane-călători			Parc vagoane-marfă		
	Total	În serviciu	Diferență	Total	În serviciu	Diferență
1940	4 026	3 067	959	57 605	54 118	3 487
1043	3 965	3 341	624	60 654	55 113	5 541

În urma bombardamentelor efectuate în perioada august 1943 pînă în august 1944 de către aviația anglo-americană asupra principalelor noduri de cale ferată, o parte însemnată a materialului rulant a fost distrusă, fapt care a avut ca efect dezorganizarea aproape completă a transporturilor feroviare. Situația devenise atît de grea în acest domeniu încît însuși Ion Antonescu, vorbind în ședința din 21 iulie 1944 a Consiliului de Miniștri despre reducerea capacității traficului feroviar la 3 550 vagoane pe zi, sublinia că în acele condiții exista perspectiva de a se reveni „la cărăușia veche, pe care am întrebuițat-o la '77” ¹³⁶.

Din punctul de vedere al capacității de transport pe apă, la începutul anului 1941 România dispunea de următorul parc de vase maritime, insuficient dotat ¹³⁷.

Categoria de vase	Nr. buc.	Tonaj registru net	Încărcătură (tone)	Putere H.P.
Călători	5	11 367	3 450	49 300
Mixte	8	21 768	48 800	19 000
Marfă	12	24 862	61 480	16 485
Tancuri petroliere	3	8 721	25 722	7 000
Total		66 718	139 452	91.786

¹³⁵ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1072/1943, f. 10—11.

¹³⁶ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 31/1944, f. 54, 61.

¹³⁷ Idem, dos. 1171/1943, Anexa 6.

În afară de acestea, statul și armatorii particulari dispuneau de următorul parc fluvial: 25 vase călători; 95 remorchere; 548 motoșleperi și șleperi; 2 mototancuri; 69 tancuri de petrol¹³⁸.

O dată cu izbucnirea războiului, o însemnată parte din mijloacele de transport navale de stat și particulare au fost puse la dispoziția Reichului. Astfel, în baza unui contract intervenit între Societatea germană de navigație D.D.S.G. și Subsecretariatul de stat al marinei române, guvernul român a pus la dispoziția celui german sub formă de închiriere 90 vase fluviale, proprietate a C.N.R. și particulare. În afară de faptul că hitleriștii au luat sistematic locul echipajelor române de pe vasele comerciale și de război ale României, care continuau totuși să navigheze sub pavilion național¹³⁹, ei nu și-au respectat obligațiile pe care le aveau față de statul român și prin diverse mijloace au încercat și reușit, în bună parte, să se sustragă de la ele. Astfel, deși contractul de închiriere dintre cele două părți, menționat mai sus, prevedea clauza că în caz de pierdere, vasele vor fi înlocuite în termen de 30 de zile și cu toate că din cele 90 de vase fluviale 24 au fost distruse, intervențiile făcute de guvernul român pe lângă Reich de a-și respecta angajamentele, n-au dus la nici un rezultat¹⁴⁰.

În condițiile punerii la dispoziția Germaniei și a războiului a parcului și așa insuficient de vase, o parte a burgheziei legată de activitatea comercială, și care nu împărțasea politica economică a dictaturii militaro-fasciste, a încercat să sugereze guvernului Antonescu inițierea unor măsuri pentru dezvoltarea șantierelor navale existente în interes comercial. Cererile, prin care burghezia urmărea de fapt să-și sporească beneficiile, n-au putut fi îndeplinite de guvern, întrucât cu toate dispozițiile luate¹⁴¹, nu s-au putut asigura decât transporturile pe Dunăre, foarte dezvoltate în comparație cu cele maritime care și-au redus simțitor volumul, datorită faptului că exportul se îndrepta cu precădere către Germania și Italia¹⁴².

În ceea ce privește căile de transport rutier, existau în 1940 în țară 72 201 km drumuri naționale, județene și comunale¹⁴³, dintre care un număr extrem de mic de kilometri de șosea modernizată. Deși din punct de vedere numeric rețeaua căilor rutiere era relativ dezvoltată, din punct de vedere a capacității de folosință, situația acestora era nesatisfăcătoare. Astfel, din cei 9 526 km drumuri naționale, mai mult de jumătate erau impracticabile; din cei 21 787 km șosele județene mai bine de 3/4 erau în aceeași stare, iar din totalul de 40 888 km drumuri comunale abia 15—20% puteau fi considerate bune pentru

¹³⁸ „Bursa”, Buc., an. XL, nr. 1892, din 23 martie 1941, p. 186.

¹³⁹ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 52/1944, f. 295.

¹⁴⁰ *Idem*, dos. 202/1940—1944, f. 672 și urm.

¹⁴¹ *Vezi Idem*, dos. 202/1940—1944.

¹⁴² „Bursa”, Buc., an. XLIII, nr. 1983/17/IX/1944, p. 331.

¹⁴³ „Finanțe și industrie”, Buc., an. VIII, nr. 47/1/XII/1940, p. 1114.

circulație în tot cursul anului ¹⁴⁴. În vederea îmbunătățirii traficului rutier, guvernul român a încheiat o serie de contracte cu firme germane și italiene pentru modernizarea unor șosele. Conform acordului semnat cu Societatea de drumuri italo-română, aceasta urma până în 1945 să modernizeze și definitiveze 750 km șosea, iar grupul de firme germane „Derubau”, în baza contractelor încheiate pe termen de 7 ani, urma să modernizeze alt lot de șosele de 3 200 km, care trebuiau adăugate celor 1 750 km șosea modernizată existentă până atunci. În afară de aceasta, conform programului Direcției Generale a Drumurilor s-au construit până la 1 august 1942 un număr de 701 km șosea nouă, s-au definitivat și modernizat 1 314 km șosea și s-au pietruit alți 17 957 km ¹⁴⁵.

În comparație cu creșterea rețelei rutiere, mijloacele de transport auto erau insuficiente, atât din punct de vedere numeric, cât și din punct de vedere al întreținerii și calității lor. În ședința din 28 august 1942 a Consiliului de Miniștri s-a recunoscut faptul că numărul camioanelor era redus și că cele mai multe dintre ele erau lipsite de piese de schimb, în special de cauciucuri ¹⁴⁶. La aceasta a contribuit între altele, și faptul că Germania nu s-a achitat decît parțial de obligațiile sale. Astfel, deși se angajase să exporte 6 000 tone cauciuc brut, ea n-a exportat în cursul anului 1941 decît 1 020 tone ¹⁴⁷. În același an, Germania a livrat lunar cîte 100 turisme, 100 autocamioane și 1 195 motociclete ¹⁴⁸. Ulterior, Germania a redus și mai mult exportul mașinilor în România pe calea nerespectării comenzilor, astfel încît în 1943 n-a mai livrat nici o mașină din cota de 3 600 la care se angajase ^{148 a}. Trebuie subliniat că și aceste puține mijloace auto primite din Germania, pe baza acordurilor, erau folosite îndeobște de către armată.

În strînsă legătură cu transporturile trebuie tratată și problema conductelor, prin care se expediau produsele petrolifere spre principalele porturi românești. După instaurarea dictaturii militarofasciste s-a decretat la 3 decembrie 1940 extinderea monopolului statului asupra tuturor conductelor de petrol ¹⁴⁹. Înainte de război existau în România numai patru conducte petrolifere avînd următoarele caracteristici ¹⁵⁰:

¹⁴⁴ „Finanțe și industrie”, Buc., an. VIII, nr. 47 (1 decembrie), 1940, p. 1114.

¹⁴⁵ Florin Codrescu, *op. cit.*, p. 101.

¹⁴⁶ B.C.S., Fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 5, f. 11—15.

¹⁴⁷ *Idem*, dos. 3, f. 73.

¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 74.

^{148 a} Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 362/1942.

¹⁴⁹ „Finanțe și industrie”, Buc., an. VIII, nr. 48 din 8 decembrie 1940, p. 1123.

¹⁵⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 31/1944, f. 110.

Traseul	Lungimea Km	Capacitatea vag /zi	Produsul transportat
Cîmpina — Constanța	300	260	lampant
Băicoi — Giurgiu	150	50	țigeci
Băicoi — Giurgiu	150	50	țigeci
Băicoi — București	80	70	țigeci

În preajma tiririi țării în războiul hitlerist, Germania obține, pe baza acordului din 4 decembrie 1940, angajamentul guvernului român de a construi noi conducte petrolifere. Orientarea spre construirea de conducte se datora avantajelor pe care acestea le ofereau în raport cu cele feroviare: transportul prin conducte era de 4 ori mai ieftin decât cel efectuat cu ajutorul cisternelor; cheltuielile de întreținere și administrație, erau, de asemenea, mai mici; se evita înapoierea cisternelor goale; în plus, exista o mai mare siguranță împotriva unor eventuale atacuri aeriene¹⁵¹.

În condițiile intensificării exportului de petrol spre Germania, portul Constanța și-a pierdut poziția dominantă ce o deținuse în exportul acestui produs, întrucît transportul petrolului prin acest port era mai puțin rentabil pentru Germania decât prin altele. Astfel, dacă în 1936 s-au exportat prin Constanța 5,5 mil. tone petrol, în 1940 cuantumul petrolului exportat prin acest port scade la 1,4 mil. tone pentru ca în 1941 să ajungă doar la 0,47 milioane tone petrol. Locul portului Constanța în exportul petrolului îl ia, începînd cu anul 1940, portul Giurgiu, care reprezenta o cale mai sigură și mai directă spre Germania¹⁵².

Imediat după încheierea acordurilor din 4 decembrie 1940 s-a început construirea a două conducte spre Dunăre (una pentru benzină și alta pentru motorină), cu o capacitate de 2 200—2 500 tone/zi. Ca urmare a acestor construcții s-a ajuns ca în perioada 1940—1943 să se transporte pe această cale 3 421 492 tone produse petrolifere, cu o medie anuală de 1 140 497 tone¹⁵³. Spre sfîrșitul participării României la războiul hitlerist, Reichul repune în discuția guvernului român cererea formulată încă înainte de izbucnirea lui¹⁵⁴ de a construi o conductă de petrol pe traseul Ploiești—Pitești—Rm. Vilcea—Sibiu—Cluj. Keittel aprecia acest fapt ca singura posibilitate de a asigura Germaniei transporturile de petrol pînă la o stație de cale

¹⁵¹ T. Savin, *op. cit.*, p. 184—185.

¹⁵² Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Fond 10, dos. 190, f. 2—3.

¹⁵³ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 184—185.

¹⁵⁴ M. Pizanty, *Privire retrospectivă asupra industriei petrolifere în perioada 1930—1939*, Buc., 1940, p. 31.

ferată cu o capacitate maximă de transport. Construirea acesteia era dictată de necesitatea Germaniei de a suplini mijloacele sale feroviare și navale scoase din funcțiune în urma bombardamentelor, ca și din cauza reducerii capacității de transport pe căile ferate și Dunăre în urma atacurilor aeriene. În ședința din 21 iulie 1944 Consiliul de Miniștri s-a arătat dispus să satisfacă această cerere. Guvernul german se obliga să furnizeze conductele, pompele și rezervoarele și să realizeze prin firma Wifo, în termen de 6 luni, construcția ei¹⁵⁵. Evoluția rapidă a evenimentelor, victorioasa insurecție din august 1944 au împiedecat dictatura militaro-fascistă și pe hitleriști de a începe punerea în practică a acestui plan.

Orientarea transporturilor cu precădere spre necesitățile războiului, a provocat uriașe pagube economiei naționale prin dezorganizarea și scăderea traficului intern. De pe urma acestei situații au avut de suferit în primul rând masele populare, deoarece insuficiența mijloacelor de transport, alături de alte cauze, au agravat situația lor materială.

Potrivit intereselor sale, dictatura militaro-fascistă a căutat să dezvolte pe cât posibil comerțul interior și exterior al României. În domeniul comerțului interior se constată în perioada 1940—1944 o creștere a numărului de firme comerciale¹⁵⁶, care au desfășurat însă o activitate redusă datorită restringerii volumului de produse destinate consumului intern. Printr-o serie de legi guvernul a căutat să întărească rolul statului în achiziționarea și vânzarea pe piața internă și externă a celor mai multe produse. Deși legea din 7 iulie 1943 privitoare la vânzarea și circulația cerealelor înlocuia statul ca unic cumpărător care lucra prin mandatar, cu firmele comerciale și morile particulare, totuși statul, pentru a-și menține poziția de monopol în comerț, a însărcinat Subsecretariatul de stat al aprovizionării armatei și a populației civile de a cumpăra prin INCOOP sau Centrala cooperativelor de import-export, ca mandatar, cantitățile de cereale achiziționate de morile și firmele comerciale¹⁵⁷.

În timp ce comerțul interior avea un volum redus de afaceri, datorită construngerii economiei de a lucra pentru război, fapt care a permis fabricanților și comercianților să sporească peste pretul oficial¹⁵⁸ cu cel puțin 40% prețul produselor destinate pieții, comerțul exterior a fost deosebit de intens în perioada 1940—1944. Pînă în 1944, Germania, care ocupa locul principal în comerțul exterior al României, și Italia, au reușit să-l acapareze aproape în întregime. Importul României era efectuat în proporție de 86,3% din cele două țări, iar exportul ei în aceleași state era făcut în proporție de 87,7%¹⁵⁹. În

¹⁵⁵ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. Min., dos. 31/1944, f. 112.

¹⁵⁶ Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 133.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 130—131.

¹⁵⁸ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1088/1943.

¹⁵⁹ M. Maevschi, *op. cit.*, p. 269.

afară de Germania și Italia, România avea relații comerciale cu Bulgaria, Elveția, Turcia, Croația, Suedia, Finlanda, Slovacia, Portugalia și Danemarca¹⁶⁰. Volumul global al comerțului exterior al României a înregistrat următoarele valori: la export, 492 000 vagoane în 1941, 398 000 în 1942 și 365 000 în 1943; la import volumul crește de la 39 000 vagoane în 1941 la 91 000 în 1942, pentru ca în anul următor să scadă la 84 000 vagoane. În urma acestor schimburi în anii 1941 — 1942 s-a înregistrat în balanța comercială un excedent de 18,6 miliarde lei, pentru ca în anul 1943 comerțul exterior să acuze un deficit de 18,9 miliarde lei¹⁶¹.

Pregătirile pentru război și susținerea lui de către dictatura militaro-fascistă, politica economică a Axei pentru crearea unui regim favorabil desfacerii mărfurilor germane și italiene, au determinat guvernul român ca prin derogări de taxe să faciliteze importul. La cererea hitleriștilor, Direcția generală a vămilor a întreprins revizuirea din punct de vedere „tehnic” a tarifului vamal și a inclus noi tarife, care au format în cea mai mare parte obiectul convențiilor cu Germania și Italia¹⁶². Caracterul prădălnic al acordurilor încheiate de Germania cu România este ilustrat într-o largă măsură de faptul că în intervalul 1939—1944 prețul mărfurilor importate din Germania a sporit în medie cu 614% în vreme ce prețul materiilor prime exportate de țara noastră în același stat a crescut cu numai 123%¹⁶³. Prețul șinelor de cale ferată, de pildă, furnizată de monopolurile hitleriste, a fost majorat de 7 ori, al cărbunilor cu cca. 13 ori, în timp ce benzina exportată de România s-a urcat între 1943 și 1944 cu numai 2,4%¹⁶⁴. Schimburile neechivalente între România și Germania reprezentate prin indicii prețurilor: 223 în 1944 (trim. I) față de 100 în 1939 la exportul în Germania și 714 în 1944 (trim. I) față de 100 în 1939 la importul din același stat¹⁶⁵ au constituit o supapă de pierdere a însemnate venituri. Scoaterea de sub regimul contingentării a majorității mărfurilor importate din Germania a avut ca imediată consecință micșorarea activității economice în unele ramuri, întrucât mărfurile respective au intrat în țară fără nici o piedică, concurând pe cele indigene. Datorită aceluiași regim au fost importate și numeroase sortimente de mărfuri germane, care nu-și găseau plasaamentul pe altă piață.

Politica prețurilor dintre cele două state a provocat economiei naționale uriașe deficite. În timp ce cerealele noastre erau vândute Ger-

¹⁶⁰ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1286/1943, vol. II, IV; dos. 376/1942; dos. 29/1944, f. 1.

¹⁶¹ „Economia română”, Buc., an. XXVII, nr. 1—4, ianuarie-decembrie 1945, p. 60—62.

¹⁶² Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1079/1943, f. 40—41.

¹⁶³ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 53.

¹⁶⁴ *Ibidem*; *Zece ani de la Conferința Națională a P.C.R., 1945—1955*, Buc., 1956, p. 54.

¹⁶⁵ M. Maevschi, *op. cit.*, p. 269.

maniei la prețuri fixe, aceasta ne trimitea mărfuri ale căror prețuri au fost modificate succesiv, conform creșterii prețurilor pe piața mondială. „Înghetarea”, de pildă, a prețurilor la unele produse petroliere la nivelul antebelic, adică rămânerea lor neschimbată în tranzacțiile comerciale cu Germania, fapt fixat prin acordul din 4 decembrie 1940 față de prețurile mondiale care au sporit neîncetat, a constituit unul din principalii factori care a redus posibilitățile de creștere a venitului național. În timp ce populația plătea 14 lei litru de benzină și 4 lei litru de petrol, imperialiștii germani procurau aceste produse cu 2,85 lei litru de benzină și 2,41 lei litru de petrol¹⁶⁶. Din această situație, monopolurile germane au realizat uriașe beneficii, întrucât o parte importantă din petrolul românesc, ca și din alte produse, era vândută de acestea altor state la prețul mondial¹⁶⁷. Prin aceste metode, și ca urmare a regimului prețurilor, Germania a substituit România în afacerile rentabile pe care trebuia să le facă pe piața mondială.

În condițiile în care cursul mărcii a crescut de la 40—60 lei, iar în 1944 se trata pentru creșterea din nou a acestuia, economia națională a pierdut uriașe sume care au rezultat din acest tratament neechivalent. Este lesne de înțeles, prin urmare, că în comparație cu echivalentul produselor exportate de țara noastră, importul României din Germania era în descreștere. Nu trebuie pierdut din vedere că pagubele suferite de economia României sînt cu alit mai mari cu cît luăm în considerație posibilitatea de a contracta vinderea acelorași produse în alte țări la prețuri mai mari decît le fixase Germania pentru ea, dacă aceasta nu și-ar fi impus monopolul asupra exportului României. La aceeași concluzie se ajunge și din analiza regimului politicii vamale, aplicat în condiții exclusiv avantajoase Reichului.

Pe baza convențiilor dintre cele două state, Germania se angaja, în schimbul exportului român de petrol, cereale, lemn ș.a., să livreze materii prime pentru industria metalurgică, armament, diverse mașini și unelte agricole. Guvernul Reichului însă a căutat să eludeze sistematic aceste prevederi¹⁶⁸, livrînd României în locul petrolului, cerealelor și lemnului mărfuri de o importanță secundară. Trimiterea de către Germania pe piața românească a mărfurilor lipsite de importanță pentru consumul populației, a avut drept consecință neabsorbirea lor din comerț, ca și accelerarea emisiunii B.N.R. pentru ca statul să poată finanța îndeplinirea obligațiilor sale față de Germania, îndeosebi la petrol și cereale.

Prevederea ca în schimbul produselor petroliere România să primească armament printr-o compensație nemijlocită a celor două articole a fost modificată succesiv de Germania în defavoarea României și în locul prevederii de mai sus, inclusă în convențiile dintre cele două

¹⁶⁶ Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 295.

¹⁶⁷ B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 146, 132—133.

¹⁶⁸ B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 96—97.

state, Reichul a impus clearingul. Acest fapt i-a permis să exporte în România, în schimbul unei părți din armament, alte mărfuri, neimportante din punct de vedere economic. Armamentul primit ca echivalent pentru o parte din petrol era pus în practică tot la dispoziția îndeplinirii planurilor agresive ale Germaniei, așa că beneficiul României de pe urma acestui schimb era neînsemnat. Regimul de subordonare a economiei față de Germania rezultă și din modul cum aceasta înțelegea să folosească metoda clearingului: România exporta mai mult decât avea permisiunea să importe. Diferența de prețuri rezultată din valoarea mare a exportului românesc și cea scăzută a importului a rămas însă la Berlin la „Deutsche Verrechnungskasse” sub formă de mărci blocate¹⁶⁹. Datorită sistemului de clearing cu Germania, plățile externe ale României față de Reich au ajuns în 1941 la un sold de peste 14 miliarde lei favorabil României, reprezentând valoarea exportului rămas fără schimb, faptul transformând România în unul din principalii creditori ai Germaniei¹⁷⁰. Cu toate acestea situația favorabilă a României a fost pierdută datorită relațiilor economice de subordonare impuse de Germania, iar Reichul, deși debitor, a reușit să se infiltreze tot mai mult și mai puternic în cele mai importante ramuri ale economiei naționale.

Prin clearingul neechivalent, Germania, ca stat industrial, a urmărit să-și asigure importante cantități de materii prime și produse alimentare, iar pe piața românească să-și asigure un plasament al produselor sale industriale. Caracterul și efectul ruinător al clearingului a influențat atât de puternic asupra economiei României datorită restrîngerii relațiilor economice cu alte state, încît aceasta și-a canalizat întregul comerț exterior spre Germania. Același tratament a fost aplicat de Germania și altor state¹⁷¹. Hitleriștii nu numai că au cîștigat principala pondere în comerțul exterior al României, dar au și impus executarea unor comenzi cît mai mari. Astfel, prin protocolul din 11 ianuarie 1943 semnat de Clodius și Mihai Antonescu, hitleriștii au cerut și obținut ca guvernul dictaturii militaro-fasciste „să îngrijească prin măsuri administrative, și la nevoie chiar prin legi, ca exportul de produse petroliere spre Germania și Italia să fie sporit la 4 000 000 tone în cursul anului 1943, prin restrîngerea consumului intern și prin sporirea producției”¹⁷². Iată cum a evoluat exportul total de produse petroliere al României și cum a crescut ponderea Germaniei în acest domeniu între anii 1939—1943¹⁷³:

¹⁶⁹ Aurel Vijoli, *Sistemul bănesc în slujba claselor exploatare din România*, Editura Științifică, Buc., 1958, p. 299.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ P. V. Dragan, *Clearingul în cadrul unor noi concepții de politică economică*, Buc., 1940, p. 36—38.

¹⁷² *Procesul marilor trădări naționale*, Editura „Eminescu”, 1946, p. 258.

¹⁷³ Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 292.

Anul	Total export de produse petroliere (mii tone)	Din care în Germania (mii tone)	% deținute de Germania
1939	4 177	848,6	20,3
1940	3 491	1 147,8	32,8
1941	4 072	2 714,8	66,6
1942	3 374	2 163,6	65,1
1943	3 159	2 511,3	79,4

Din situația de mai sus se desprinde, în primul rând, constatarea că exportul petrolului spre Germania crește în anii respectivi atât ca valori absolute, cât și ca valori relative; în al doilea rând, că sporirea exportului către Germania are loc chiar în condițiile când totalul exportului de produse petroliere din anii 1940—1943 s-a aflat sub volumul anului 1939. Cifrele oficiale prezentate mai sus nu constituie decât o mică parte din totalul jafului săvârșit de monopolurile germane în producția de petrol a țării. În afară de volumul petrolului exportat în Germania, hitleriștii au primit pentru armatele lor aflate în România alte cantități nu numai din cele destinate consumului intern, dar și din rezervele armatei române. Însuși Ion Antonescu recunoștea în memorandumul adresat la 11 februarie 1942 lui Hitler, prin care cerea Germaniei o compensație echitabilă față de contribuția României, că pînă la acea dată „a pus la dispoziția Germaniei 2 672 700 tone petrol, dîndu-și ultimele rezerve de benzină ale propriei sale aviații și impunînd privațiunile cele mai absolute populației sale”¹⁷⁴.

Din volumul mărfurilor trimise în Germania o pondere însemnată o aveau produsele agricole. În vederea jefuirii bogățiilor agricole și pentru trimiterea lor în Germania au luat ființă mai multe societăți puse sub controlul Germaniei: „Dunarex”, „Semina”, „Agromex”, „Solagra”, „Südostropa”, „Transmare”, „Comcel”, „Horticola” ș.a.¹⁷⁵. Parte din acestea — „Solagra”, „Sola”, „Südostropa” ș.a. —, create pentru monopolizarea colectării plantelor industriale, au fost dirijate de Oficiul german pentru cereale (Reichsstelle für Getreide). Pentru acoperirea cererilor Germaniei cu cereale, dictatura militară-fascistă a declarat aceste produse proprietate de stat, a ordonat extinderea suprafețelor de culturi la oleaginoase, zarzavaturi, orez, a restrîns volumul acelor produse care erau destinate consumului intern. Pe de altă parte, dictatura militară-fascistă a expediat în Germania mai multe cantități de cereale chiar decât prevedeau acordurile. În același memorandum, din 11 februarie 1942, Ion Antonescu recunoștea că guvernul român „a

¹⁷⁴ B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LXXVII, dos. 15, Memorandumul din 11 februarie 1942.

¹⁷⁵ „Finanțe și industrie”, Buc., an. VIII, nr. 46, din 24 noiembrie 1940, p. 1087—1088.

Înlesnit aprovizionările militare germane, lăsînd ca, în afară de contingentele oficiale destinate Germaniei, să se adauge — indirect și prin operațiuni neregulate — zeci de mii de tone de cereale și mărfuri¹⁷⁶. În 1941, de pildă, s-au trimis acestea 22 000 tone de griu peste contingentele prevăzute, iar în anul următor un surplus de cereale de zeci de mii de tone peste contingentele oficiale.

Exportul de cereale crește de la 105 000 tone în 1942, la 296 000 tone în primele luni ale anului 1944. În aceste cifre nu sînt incluse livrările făcute armatelor germane din țară, al căror consum era extraordinar de mare. În același interval exportul de legume a sporit de la 13 000 tone la 30 000 tone. O dată cu cereale, România a exportat în Germania sau pus la dispoziția trupelor hitleriste aflate în țară un însemnat contingent de animale (boi, porci, cai, oi), în timp ce pentru populația civilă s-a impus regimul cartelelor pentru distribuirea în cantități mici a principalelor produse. Germania a importat din România în anii războiului 75 147 tone de animale vii și produse animale. Exportul de vite crește de la 3 025 tone în 1941 la 19 020 tone în 1942 și la 18 608 tone în anul următor¹⁷⁷. Ca și la cifrele privind exportul altor produse, în valorile de mai sus nu sînt incluse cantitățile de produse animale consumate de armata hitleristă aflată pe teritoriul României. Același lucru trebuie precizat și în legătură cu exportul de piei, cu toate că industria de încălțăminte din țara noastră nu dispunea de materiile prime necesare.

Rezultă, prin urmare, că în perioada dictaturii militaro-fasciste, comerțul interior și exterior a constituit una din pîrghiile prin care s-a adîncit și agravat procesul de pauperizare a maselor populare din România.

Politica financiară a dictaturii militaro-fasciste a avut în vedere îndeplinirea unui larg program de investiții care să asigure executarea sarcinilor considerabil de mari legate de înarmare și de susținerea operațiunilor militare. Pentru finanțarea războiului, dictatura a recurs în primul rînd la impozite și împrumuturi, căutînd să evite, pe cît posibil, apelul la Institutul de emisiune¹⁷⁸. În vederea asigurării programului de înzestrare a armatei, guvernul Antonescu a luat o serie de măsuri menite să restabilească și să mențină „ordinea financiară”, prin mărirea fiscalității asupra maselor și încasarea prin violență a tuturor „drepturilor” statului. Impozitele au constituit baza financiară prin intermediul căreia dictatura a finanțat cheltuielile militare, acestea cunoscînd o mărire continuă pe parcursul anilor de război. „Prin „reforma

¹⁷⁶ B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LXXVII, dos. 15, Memorandumul din 11 februarie 1942.

¹⁷⁷ Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimia muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945, vol. III, Ed. politică, Buc., 1960, p. 47—48; Rezultatele „colaborării” economice cu Germania..., p. 5.

¹⁷⁸ Ion Vintilă, Aspecte de politică economică românească..., p. 134.

fiscală" din 1 aprilie 1940 pentru așezarea contribuțiilor directe asupra veniturilor, modificată la 1 aprilie 1941 și 1 aprilie 1942, pe lângă faptul că au fost reunificate o serie de impozite, a fost sporit impozitul excepțional ce se percepea la toate vânzările ¹⁷⁹.

Analiza bugetelor din anii guvernării militaro-fasciste subliniază cu prisosință caracterul de clasă al acestora, faptul că ele au fost orientate mai mult ca oricând spre scopurile urmărite de cercurile guvernante. Creșterea fiscalității asupra maselor caracterizează toate bugetele din această perioadă. Stabilirea unor impozite mărite și modul lor de încasare a dus la încheierea exercițiilor financiare cu însemnate surplusuri de încasări. În exercițiul 1942/1943 prevederile au fost depășite cu 55,7% ¹⁸⁰. Din punct de vedere al structurii lor, bugetele din această perioadă se prezintă astfel: un buget ordinar, un buget al fondurilor cu destinație specială și un buget al fondurilor pentru înzestrarea armatei în care erau incluse F.A.N. (Fondul Apărării Naționale) și F.N.A.M. (Fondul Național al Aviației și Marinei). În exercițiul financiar 1940/1941 veniturile globale ale celor trei bugete întrunite s-au ridicat la 58 064,4 milioane lei, depășind cu 6 184,7 milioane lei, adică cu aproape 12% evaluările ¹⁸¹.

Bugetul anului următor, 1941/1942, era destinat să răspundă într-o măsură și mai mare necesităților de război și sprijinirii acelor ramuri ale economiei care deserveau nevoile lui. Începînd cu acest exercițiu financiar, o serie de cheltuieli suplimentare, cum sînt cele pentru construirea drumurilor strategice și concentrărilor, care pînă atunci fuseseră acoperite prin credite speciale, au fost înserate în bugetul „apărării naționale”. Totodată, s-a prevăzut alimentarea cheltuielilor de înzestrare peste veniturile din buget cu resurse ale tezaurului sau din plusul de încasări ce trebuia să-l realizeze bugetul ordinar. Bugetul ordinar al statului a fost fixat la 44 870 milioane lei față de 35 595,7 milioane lei cît era în exercițiul precedent, deci cu un spor de 9 274,3 milioane lei. Bugetul special al „apărării naționale”, în care se înglobau F.A.N. și F.N.A.M., a fost fixat la 16 miliarde lei față de 14 285 milioane lei cît era în anul anterior, deci cu un spor de 1,715 miliarde lei. Pentru obținerea acestui „plus” a fost lărgită fiscalitatea. Față de prevederi însă, în anul 1941/1942 s-a obținut un excedent de 32 411 milioane lei la bugetul ordinar și 4 698 milioane lei la „bugetul special al apărării naționale” ¹⁸².

¹⁷⁹ Constant Georgescu, *Reforma fiscală din 1 aprilie 1941*, în „Analele economice și statistice”, Buc., an. XXV, nr. 8—12, (august-decembrie), 1941, p. 371; *Legea pentru așezarea contribuțiilor directe asupra veniturilor*, Editura Monitorului Oficial, Buc., 1942.

¹⁸⁰ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1069/1943, f. 2.

¹⁸¹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1079/1943, f. 5—6.

¹⁸² *Ibidem*, f. 11—12.

În exercițiul financiar 1942/1943 s-au prevăzut evaluări la bugetul ordinar în sumă de 72.529,9 milioane lei, cu 27 659,9 milioane lei mai mult decât în anul precedent ¹⁸³, iar la cel al Fondului Apărării Naționale de 93 529,9 milioane lei, cu 77 529,9 milioane lei mai mult ¹⁸⁴, ceea ce reprezintă un spor global de aproape 37% față de evaluări.

În anul 1943/1944 statul încearcă să-și sporească și mai mult sursele de venituri bugetare, prin impunerea de noi sarcini fiscale asupra maselor. Astfel, prin Legea nr. 72 din 9 martie 1944 s-a impus răscumpărarea în bani a prestației pentru apărarea antiaeriană activă a Bucureștiului de către toți bărbații din oraș, între 21 și 60 de ani, cu suma de 3 000 lei fiecare ¹⁸⁵. În aceeași perioadă s-a dispus ca după încheierea campaniei de recoltare din vara anului 1944 să se aplice noi impozite asupra maselor de țărani ¹⁸⁶, în vederea continuării războiului, cu toate că însuși guvernul recunoscuse încă din 1943 că impozitele și contribuția țăranilor, ca și alte greutăți, au scăzut considerabil standardul de viață al acestora, în timp ce „burghezia a făcut beneficii enorme” ¹⁸⁷. Evoluția situației de pe front și înfăptuirea însurtecției din august 1944 au făcut imposibilă punerea în practică a acestor măsuri.

Analizînd proveniența veniturilor realizate pe exercițiile financiare constatăm că un însemnat procent din acestea erau acoperite prin impozite. În exercițiul bugetar 1941/1942, de pildă, impozitele reprezentau 53,7% din cheltuielile militare, în timp ce emisiunile reprezentau 24,2%, împrumuturile 20,6%, iar mijloacele speciale doar 1,5%. Insuși guvernul Antonescu sublinia în ședința Consiliului de Miniștri din 28 martie 1941 importanța ce o reprezentau impozitele, subliniind că prin încasarea lor „s-a asigurat o bază fiscală satisfăcătoare” ¹⁸⁸. Pe exercițiul financiar 1943/1944 impozitele indirecte și directe reprezentau 56,6% și respectiv 18,6% din ansamblul veniturilor înscrise în buget ¹⁸⁹.

Principala sursă de acoperire a acestor impozite provenea din impozitele pe salarii care reprezentau 15,9 miliarde lei (49%) în vreme ce contribuția industriașilor și comercianților la impozitele directe era doar de 10,7 miliarde lei (33%), restul fiind acoperit din impozite pe clădiri, asupra veniturilor profesionale ș.a. ¹⁹⁰. Un procent ce varia anual între 60—70% din cuantumul impozitelor și taxelor, care în

¹⁸³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1079/1943, f. 15.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 16.

¹⁸⁵ „Monitorul oficial”, nr. 33 din 9 martie 1944.

¹⁸⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 28/1944, f. 30—31.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 24.

¹⁸⁸ *Idem*, dos. 202/1940—1944, f. 38.

¹⁸⁹ *Idem*, dos. 1079/1943, f. 20.

¹⁹⁰ Ilie D. Marinescu, *Bugetul nostru sub raportul echității*, în „Analele economice și statistice”, Buc., an. XXVII, nr. 8—12, august-decembrie 1944, p. 388.

intervalul 1939/1940—1943/1944 au crescut de aproape 5 ori, de la 44 548 milioane lei, la 214 448 milioane lei, era destinat acoperirii cheltuielilor militare ¹⁹¹.

Creșterea regimului fiscalității în România în anii dictaturii militaro-fasciste în vederea acoperirii cheltuielilor de război apare evidentă dacă o comparăm cu regimul fiscalității aplicat în anii primului război mondial. În primul război, impozitele au reprezentat doar 13% din totalul cheltuielilor, în vreme ce în perioada celui de-al doilea război mondial ele s-au ridicat la 53,7% ¹⁹². Paralel cu sporirea fiscalității în vederea acoperirii necesităților de război, statul a căutat să finanțeze și pe alte căi cheltuielile militare. Una din acestea, emiterea bonurilor de tezaur, puse în circulație prin B.N.R., a făcut din această citadelă a finanței interne un pilon de bază al politicii monetare de sprijinire și întreținere a războiului. În baza convenției secrete încheiate între stat și B.N.R. la 19 iunie 1941, deci în preajma declanșării războiului antisovietic, aceasta din urmă a pus la dispoziția statului 12 miliarde lei, suma fiind sporită în 1944 până la 42,6 miliarde lei ¹⁹³. Drept consecință a sporirii volumului de emisiune, la sfârșitul războiului, B.N.R. deținea 70% din totalul bonurilor de tezaur puse în circulație ¹⁹⁴.

Paralel, Banca Națională a României și-a întărit rolul în această acțiune prin intermediul C.A.F.A., instituție creată prin decretul-lege din 13 decembrie 1938, tocmai în scopul finanțării diverselor întreprinderi. În martie 1943 C.A.F.A. primește o nouă organizare, atribuindu-i-se caracterul unei bănci a tezaurului și un câmp lărgit de acțiune. Ea a asigurat și distribuit mijloacele bănești necesare executării programului financiar stabilit de guvern, a creat mijloace de trezorerie pentru lucrări publice, înzestrarea armatei, administrarea participațiilor statului, controlul și îndrumarea financiară a întreprinderilor la care participa statul, a urmărit îndeaproape politica financiară a instituțiilor publice, a executat operațiuni financiare pentru amortizarea datoriei publice și a angajamentelor tezaurului, a efectuat răscumpărări de rente și operațiuni de bază pe seama instituțiilor publice ¹⁹⁵.

Finanțarea războiului s-a făcut și prin intermediul emiterii „bonurilor de tezaur” de către Ministerul de finanțe și a „certificatelor de plată” pentru a lichida datoria statului făcută în acest scop. Numai pe calea împrumuturilor interne datoria statului s-a ridicat în perioada dictaturii militaro-fasciste la 30 677 milioane lei ¹⁹⁶. La 1 aprilie

¹⁹¹ A. Vijoli, *op. cit.*, p. 312.

¹⁹² Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1079/1943, f. 23.

¹⁹³ A. Vijoli, *op. cit.*, p. 313.

¹⁹⁴ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1063/1944.

¹⁹⁵ *Idem*, dos. 202/1940—1944, f. 367—368; Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică...*, p. 137.

¹⁹⁶ A. Vijoli, *op. cit.*, p. 312.

1943, ca urmare a apelurilor frecvente ale statului la împrumuturile interne și a neachitării împrumuturilor mai vechi, datoria acestuia a ajuns la 55,4 miliarde lei (exclusiv bonuri de înzestrare de 12,7 miliarde lei și inclusiv 17,8 miliarde lei subscrieri pentru „împrumutul reintregirii”) ¹⁹⁷. Prin aceste mijloace, statul a putut spori cheltuielile de finanțare a întreprinderilor producătoare de armament și a războiului.

În perioada 6 septembrie 1940—15 august 1943 s-au investit pentru comenzi militare 301 miliarde lei, ceea ce înseamnă că ritmul pentru înzestrarea armatei a fost în medie de 20 ori mai intens decât în anii 1920—1940, când au fost investite pentru aceste comenzi 107 miliarde lei ¹⁹⁸. În ceea ce privește întreținerea războiului au fost alocate pe ani următoarele sume: 117,7 miliarde lei, reprezentând un procent de 75,9% pe exercițiul financiar 1941/1942; 174,8 miliarde lei sau 75,3% în 1942/1943 și 73,8 miliarde lei sau 70,6% în anul 1943/1944 (primele 4 luni) ¹⁹⁹.

Comparat cu cheltuielile de pregătiri militare și întreținere a armatei din perioada 1920—1940, valoarea livrărilor efectuate în anii războiului este de 30 ori mai mare ²⁰⁰. Politica dictaturii militaro-fasciste de finanțare cu precădere a industriei legate de înarmare și sprijinirea acesteia cu credite s-a răsfrint defavorabil asupra celorlalte ramuri ale economiei. Trebuie subliniat faptul că în condițiile războiului instituțiile bancare nu au fost capabile să asigure în întregime nici măcar creditele necesare înarmărilor, cu toate că, așa cum recunoșteau unii economiști burghezi, în acei ani creditul a dominat necesitățile „apărării naționale” ²⁰¹. Creditarea întreprinderilor care lucrau pentru armată s-a efectuat pe seama reducerii tot mai mari a sumelor ce trebuiau acordate celorlalte ramuri ale economiei. Astfel, în 1942, instituțiile bancare n-au acoperit decât 8 200 milioane lei din cererile de 14 800 milioane pe care le-au făcut industriașii la diverse bănci, prin intermediul guvernului. De altfel, în unul din memoriile adresate în același an lui Ion Antonescu de către „Liga pentru dezvoltarea economiei naționale” se sublinia necesitatea imperioasă ca creditul pentru industrie să fie cel puțin dublat, iar pentru agricultură să se acorde un credit de 22 milioane lei. Ridicarea plafonului de credite, se arăta într-un alt memoriu al aceleiași asociații, constituie „necesitatea actuală a vieții noastre economice și a efortului de război” ²⁰².

¹⁹⁷ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 765/1941.

¹⁹⁸ *Ibidem*, dos. 1069/1943; 1304/1943, f. 43; 1305/1943, f. 10.

¹⁹⁹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 28/1944, f. 29.

²⁰⁰ *Idem*, dos. 1069/1943; dos. 1304/1943, f. 43; dos. 1305/1943, f. 10.

²⁰¹ Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 135.

²⁰² Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1105/1943.

În scopul asigurării potențialului de război crește finanțarea făcută de B.N.R. pentru aprovizionarea armatei, în vreme ce finanțarea ramurilor de activitate destinate a asigura consumul populației civile cu produse de primă necesitate cunoaște o scădere. Urmărind procesul de finanțare de către B.N.R. a industriei de război, cât și a celor care lucrau pentru populația civilă ne dăm seama că nici pentru cea dintii și cu atât mai puțin pentru cea din urmă nu au fost asigurate fondurile necesare. Trebuie subliniat însă că în timp ce finanțarea industriei de război cunoaște un spor aproape dublu în anii 1941—1942, cea care lucra pentru populația civilă scade într-o însemnată măsură, după cum rezultă din cifrele de mai jos ²⁰³.

Anul	Pentru armată (în milioane lei)	Pentru populația civilă (în milioane lei)
1941	2 500	6 000
1942	4 700	4 750

Rezultă, așadar, o creștere cu precădere a finanțării armatei pe seama restrîngerii finanțării industriei producătoare de bunuri de larg consum.

Structura repartiției creditului în anii dictaturii militarofasciste subliniază preocuparea cercurilor guvernante pentru alimentarea în primul rînd a acelor ramuri ale economiei care aveau drept obiectiv înzestrarea armatei și susținerea războiului. Acest fapt este concludent ilustrat în repartiția creditelor acordate. În 1942, de pildă, creditelor acordate de B.N.R. au fost astfel repartizate ²⁰⁴: 67,73% industriei, inclusiv înzestrarea armatei; 14,96% agriculturii, inclusiv valorificare, însămînțări etc.; 1,46% meseriașilor; 13,69% comercianților; 2,16% pentru diverse. Pe ansamblul economiei, situația creditelor acordate industriei se prezintă astfel ²⁰⁵:

Anul	Credite acordate întreprinderilor (în milioane lei)			
	Total	Cît reprezintă în % față de totalul acordat de Banca de emisiune	Repartizat din total întreprinderilor cu producție de război	Diferență pentru alte categorii
1941	32 996	10,22	24 228	8 768
1942	38 889	11,47	26 158	12 731
1943	55 013	11,84	38 502	16 511
1944	75 343	3,20	64 078	11 265

²⁰³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1063/1944.

²⁰⁴ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1105/1943.

²⁰⁵ A. Vijoli, *op. cit.*, p. 316.

În vederea întăririi instituțiilor de credit, în 1942 a fost reorganizat Creditul Național Industrial, s-a creat Consiliul Superior de Îndrumare și Coordonare a Institutelor de Credit Agricol, a fost reorganizat Creditul Național Agricol, iar în 1943 s-au înființat Casele Țărănești de împrumut și economie²⁰⁶. Tot în 1943 instituțiile bancare, printr-o serie de legi și dispoziții au fost reorganizate în vederea găsirii unor soluții care să satisfacă măcar parțial nevoile de credit. Prin legea din 17 februarie 1943 pentru repunerea în vigoare, modificarea și completarea unor dispoziții ale legii din 8 mai 1934 pentru organizarea și reglementarea comerțului de bancă, băncile erau obligate să-și constituie fonduri de rezervă și depuneri sporite pentru investiții. Pe baza aceleiași legi se acordau înlesniri pentru fuzionarea băncilor neviabile. La 23 septembrie 1943, legea din 17 februarie suferă unele modificări în sensul că se permite băncilor, în anumite condiții, să achiziționeze pe cont propriu titluri și acțiuni purtătoare de dividende, precum și să creeze întreprinderi, să participe la finanțarea întreprinderilor de orice natură²⁰⁷. Prin legea din 31 martie 1943 s-a creat Oficiul General al Planurilor de Investiție, Înzestrare și Furnituri Publice, pendinte de Ministerul de Finanțe, menit să coordoneze din punct de vedere financiar politica de „înzestrare” și investiții și să lege această politică de posibilitatea reală de îndeplinire financiară²⁰⁸. Cu toate că acest organ urmărea o politică „armonioasă” de investiții și de distribuire a creditelor, an de an, pe parcursul perioadei 1941—1944, a crescut decalajul dintre volumul creditelor acordate întreprinderilor cu producție de război și a celor avansate altor întreprinderi.

Ca urmare a întăririi rolului unor societăți de credit în economie și a numărului mare de operațiuni de acest fel, acestea înregistrează beneficii însemnate, a căror valoare este însă micșorată de deprecierea continuă a leului. Profitul net al Băncii Românești, de pildă, a sporit de la 56 300 000 lei în 1938 la 97 327 249 lei în 1942, la 125 105 041 lei în 1943, iar capitalul ei de la 350 milioane lei la 625 milioane lei²⁰⁹. În 1942 Creditul Național Industrial și-a dublat profitul față de 1933²¹⁰; la un capital de 700 milioane lei, această instituție a obținut o creștere a beneficiului de la 90 122 400 lei în 1942 la 106 277 857 lei în 1943²¹¹.

²⁰⁶ Ion Vintilă, *Aspecte de politică economică românească...*, p. 135—138.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 135.

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 128.

²⁰⁹ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 266; „Bursa”, Buc., an. XLII, nr. 1949 (2 februarie 1943), p. 52—55; *Idem*, nr. 1974 din 13 februarie 1944, p. 68—69.

²¹⁰ V. V. Protopopescu, G. M. Marin, I. Bozgan, *Ghidul pieței financiare*, Buc., 1943, p. 44, 111, 129.

²¹¹ „Bursa”, Buc., an. XLII, nr. 1951 din 7 martie 1943, p. 96—97; an. XLIII, nr. 1974 din 13 februarie 1944, p. 64—65.

Tot în scopul înzestrării armatei cu materiale și pentru finanțarea acestei operațiuni s-au unificat acordurile de credit cu Germania, Italia și Franța. Acordul cu Germania, încheiat la 4 decembrie 1940 și lărgit pe baza noului acord din 17 ianuarie 1942 prevedea un amplu plan de „înzestrare” a economiei României și a armatei, ceea ce însemna de fapt transformarea României într-un debușeu pentru produsele Germaniei. Reichul a pus la dispoziția României un credit de 900 milioane mărci germane din care 90% erau destinate pentru acoperirea furniturilor de război²¹². „Colaborarea” cu Germania din punct de vedere financiar a lărgit flagelul inflației, numărul bancnotelor puse în circulație crescând de la 64 349 milioane lei în decembrie 1940 la 228 392 milioane lei în august 1944²¹³. La aceasta a contribuit și regimul prețurilor în schimburile economice româno-germane, mărirea volumului emisiunii B.N.R. fără o acoperire în aur pentru nevoile armatei și a exportului în Germania, ca și faptul că trupele hitleriste cantonate sau în trecere prin România și o serie de societăți de stat și particulare germane au achiziționat mărfuri de strictă necesitate de pe piața românească, „oferind prețuri mult mai mari decât acelea fixate și, natural, creînd prin aceasta o prăbușire a ordinii economice și o ridicare neînchipuită a prețurilor”²¹⁴. În august 1944 B.N.R. avea de primit de la „aliați” o sumă de peste 94 miliarde lei pentru care emisesse bancnote. Din această sumă aproape 36 miliarde lei le-au constituit mărcile germane cumpărate cu garanțiile statului²¹⁵. Cu toate acestea, guvernul român a primit nu contravaloarea bancnotelor emise, ci credite în lei sau furnituri militare din partea Germaniei și Italiei, garantate cu petrol și produse agricole²¹⁶.

Tot în scopul susținerii războiului a fost destinat și „Fondul de reconstrucție al statului”, creat în urma hotărârii din 17 octombrie 1940 a Consiliului de miniștri. Din acest fond, care se alimenta cu sumele rezultate prin vânzarea la licitație a bunurilor evreiești expropriate, urmau să se facă investiții noi pentru a alimenta bugetul statului. Prin decretul-lege nr. 3825 din 16 noiembrie 1940 s-a dispus exproprierea a numeroase bunuri evreiești sub pretextul „reconstrucției țării”²¹⁷. Pe temeiul acestui decret au fost expropriate păduri în suprafață de 47 455 ha fabrici de cherestea, material lemnos etc., în valoare totală de 1 851 341 940 lei. Ulterior, în baza decretului-lege din 5 decembrie 1940 au mai fost expropriate 146 vase plutitoare. Bunurile rurale expropriate pînă la 1 august 1943 pe baza decretelor-legi din 5 octombrie și 17 noiembrie 1940, în suprafață de 72 126 ha au fost

²¹² Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1069/1943, f. 13–15.

²¹³ A. Vijoli, *op. cit.*, p. 315.

²¹⁴ B.C.S., Fond. St. Georges, pachet LV, dos. 7, f. 123.

²¹⁵ A. Vijoli, *op. cit.*, p. 317.

²¹⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1069/1943, f. 13–15.

²¹⁷ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 318/1940.

evaluate la 5 063 364 350 lei. Prin legea din 10 octombrie 1941 au fost expropriate creanțele evreiești garantate cu ipoteci, al căror număr pînă la 1 august 1943 s-a ridicat la 564 în valoare nominală de lei 180 milioane. În patrimoniul „statului” au intrat, de asemenea, 432 811 acțiuni și 75 385 apartamente în valoare totală de 59 191 728 351 lei²¹⁸. Numai în primul semestru al anului 1944 s-au încasat de la evrei, conform datelor comunicate de Comisariatul General al Problemelor Evreiești suma de 2 109 150 377 lei²¹⁹. La începutul aceluiași an, guvernul Antonescu, încercînd să facă față cheltuielilor mereu sporite a dispus ca lunar să se vîndă bunuri evreiești în valoare de circa 1 miliard lei, iar sumele să fie vărsate bugetului. O parte din aceste fonduri și bunuri evreiești au intrat în posesia statului, o alta, cu concursul Creditului Național Agricol și a Institutului de Credit Românesc, înființat prin decretul-lege din 30 aprilie 1941 cu misiunea de a finanța acțiunea de „românizare” a industriei²²⁰, intră în mina burgheziei române, iar o alta, în special întreprinderile industriale și comerciale, a fost acaparată de societățile germane.

Politica financiară a dictaturii militaro-fasciste a determinat o creștere continuă a prețurilor. Indicele prețurilor cu amănuntul față de exercițiul 1938/1939, luat ca bază, crește în medie cu 116,3 în 1939/1940, cu 173,3 în 1941/1942, cu 323,6 în 1941/1942, pentru ca în decembrie 1942 să ajungă la 504%²²¹. Considerînd ca bază exercițiul 1938/1939, prețurile s-au dublat în 1940/1941, au crescut la 400 în 1942/1943, pentru ca în 1944 să ajungă aproape de coeficientul 800²²², fapt care a lovit grav în masele largi populare.

Întreaga politică a dictaturii s-a răsfrînt negativ asupra venitului național, asupra nivelului de trai al poporului român. În 1944 venitul național reprezenta doar o jumătate din cel antebelic. În anii războiului hitlerist economia României „a fost ruinată, resursele țării au fost secătuite, ceea ce a făcut ca la sfîrșitul războiului producția industrială să reprezinte circa 50 la sută față de cea dinainte de război”²²³.

Deși tratarea stării de spirit a populației nu intră în cadrul preocupărilor noastre de față, este necesar să arătăm că istoriografia socialistă a analizat în numeroase și valoroase studii creșterea rezistenței maselor populare față de politica dictaturii militaro-fasciste și războiul hitlerist²²⁴. Partidul Comunist Român, „exponent al intereselor națio-

²¹⁸ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1192/1943.

²¹⁹ *Idem*, dos. 36/1944, f. 52.

²²⁰ Ion Vintilă, *Încercări de reorganizare a economiei românești...*, p. 80.

²²¹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 28/1944, f. 9.

²²² *Ibidem*, f. 16.

²²³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 48.

²²⁴ Vezi M. C. Stănescu și V. I. Mocanu, *Din lupta antifascistă a oamenilor muncii din regiunea Brașov sub conducerea P.C.R. între anii 1941 și 1944*, în „Studii”, an. XVI, nr. 6/1963, p. 1283—1296; Gh. I. Ioniță, M. Valea și C. Enea, *Lupta muncitorilor mineri din Valea Jiului împotriva exploatării capitaliste și a dictaturii militaro-*

nale ale întregului popor, s-a ridicat de la început cu hotărâre împotriva agresiunii Germaniei fasciste și a războiului împotriva Uniunii Sovietice, a dat glas frământărilor și aspirațiilor uriașei majorități a populației țării, a organizat rezistența antifascistă și lupta maselor pentru răsturnarea regimului antonescian, ieșirea din războiul purtat alături de Germania și alăturarea forțelor antihitleriste”²²⁵.

LA SITUATION ÉCONOMIQUE DE LA ROUMANIE SOUS LA DICTATURE MILITAIRE FASCISTE (6 SEPTEMBRE 1940—23 AOÛT 1944)

RÉSUMÉ

Se soumettant aux ordres de l'Allemagne, la dictature militaire-fasciste, instaurée en Roumanie le 6 septembre 1940, a mené une politique d'extrême exploitation des ressources de notre pays, qui ont été mises à la disposition de Hitler afin que celui-ci puisse continuer la guerre d'agression qu'il avait déclanchée.

Utilisant de nombreuses informations, les auteurs exposent l'évolution des différentes branches de l'économie nationale. Dès le début, ils mettent en évidence que l'Allemagne, quoiqu'il eût été, à cette époque, de son intérêt d'accroître la capacité économique et militaire de la Roumanie, pour soutenir la guerre d'agression hitlerienne, s'est pourtant efforcée de se soustraire elle-même aux obligations qui lui incombait en vertu des accords et des conventions conclues avec la Roumanie. Elle a imposé à notre pays des sacrifices de plus en plus grands.

fasciste, în „Studii”, an. XVII, nr. 1/1964, p. 5—22; E. Cimponeriu, *Din lupta maselor populare împotriva fascismului și a înfeudării țării de către Germania hitleristă*, „Studii”, an. XVII, nr. 4/1964, p. 749—772; Minea Stan, Al. Neamțu, *Aspecte privind atitudinea ostilă a militarilor români împotriva fascismului și a pregătirii războiului antisovietic (septembrie 1939—22 iunie 1941)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, an. X, nr. 1/1964, p. 59—68; S. Davicu, *Din lupta maselor populare din Iași împotriva dictaturii militar-fasciste și a războiului hitlerist*, Idem, nr. 2/1964, p. 49—62; M. Tălăngescu, T. Pinte, *Acțiuni ale muncitorilor celerști împotriva dictaturii militar-fasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)*, Idem, nr. 3/1964, p. 85—94; M. Covaci, *Din lupta muncitorilor minieri în primii ani ai dictaturii militar-fasciste*, Idem, nr. 3/1964, p. 95—105; M. Grosu, Gh. Găinușe, B. Iani, *Acțiuni ale muncitorilor din industria metalurgică și de armament pentru sabotarea războiului hitlerist*, Idem, nr. 5/1964, p. 20—36; I. Iacoș, *Lupta oamenilor muncii din Dobrogea împotriva dictaturii militar-fasciste (1941—1944)*, Idem, nr. 6/1964, p. 27—40; Titu Georgescu, *Contribuția intelectualității la lupta antifascistă din România (1933—1944)*, Idem, an. XI, nr. 3/1965, p. 35—51; M. Covaci, *Din lupta muncitorilor din București în anii dictaturii militar-fasciste și ai războiului hitlerist (1940—1944)*, Idem, nr. 4/1965, p. 145—156; A. Petri, D. Tuțu, P. Ilie, *Manifestări ale stării de spirit antifasciste și antihitleriste a armatei române din timpul războiului hitlerist*, Idem, nr. 6/1965; *Din istoria contemporană a României*, Editura Științifică, 1965, p. 73—223.

²²⁵ Nicolae Ceaușescu, op. cit., p. 48.

La politique économique du régime de dictature a eu pour conséquence la diminution du niveau de vie du peuple roumain, la diminution du revenu national, qui, en 1944, était réduit à 50% en comparaison de l'époque d'avant guerre. Cette politique a provoqué l'indignation des masses (ouvriers, paysans, intellectuels, fonctionnaires publics, etc.), dirigées par le Parti Communiste Roumain.

ORGANIZAREA FINANCIARĂ A MOLDOVEI DE LA 1832 LA 1849*

DE

N. CORIVAN

Dezvoltarea capitalismului în Moldova era îngreuiată, în mare parte și de instabilitatea legislativă, de regimul fiscal arbitrar și extrem de variabil, de sistemul capanului și de multe îngrădiri ale libertății comerțului. Dările erau încasate în vederea consolidării formelor de administrație specifice acestei perioade. Lenin a arătat că „pentru întreținerea unei forțe publice speciale, care se situează deasupra societății, sînt necesare impozite și împrumuturi de stat”¹.

Lipsa de stabilitate a dărilor, multiplicitatea și caracterul abuziv al modului de percepere, impuneau o nouă reglementare. Pentru a se asigura buna funcționare a tuturor instituțiilor, era nevoie de o regularitate și o mai bună precizare a veniturilor țării.

În memoriile de reorganizare a statului de la începutul secolului și mai ales din vremea premergătoare perioadei regulamentare, chestiunea veniturilor vistieriei și a modului de impunere formează unul din punctele principale. În proiectul găsit printre hîrțile lui I. Rosetti Roznovanu redactat pe la 1818 se cerea alcătuirea unui buget și ca domnul să nu se mai amestece în treburile vistieriei, neavînd decît dreptul de a supraveghea. În alte memorii se făcea din vistiernic un dregător cu puteri deosebite în conducerea statului care pe lîngă supravegherea încasării impozitelor și a cheltuielilor statului să aibă și conducerea întregii

* Studiul de față constituie o parte dintr-o lucrare de plan consacrată finanțelor Moldovei de sub regimul Regulamentului Organic. Publicăm prima parte care tratează despre impozitele directe în perioada de la 1832 la 1849.

¹ V. I. Lenin, *Statul și revoluția*, Editura Politică, București, 1965, p. 17.

administrații². Arzmagzarul din 1821 conținea propuneri cu privire la atribuțiile vistiernicului³.

Alecu Russo, în *Amintiri*, ia în discuție alte proiecte de reformă ale marii boierimi, în care chestiunile financiare au un destul de mare rol. Într-unul din ele se propunea laicizarea administrației averilor mănăstirești, fixarea unui bir de 18 lei pe cap de locuitor și menținerea scutirii de bir a boierilor⁴. Într-un alt proiect se cerea desființarea deselinei, gorștinei și a vădrăritului ca venituri ale domniei, urmînd ca ele să fie percepute în folosul vistieriei⁵.

Într-unul din proiectele din 1821 de organizare administrativă ale lui Nicolae Rosetti Roznovanu se propunea ca impozitele să fie stabilite printr-o înțelegere între domn și adunarea marilor boieri⁶. În alte memorii se prevedea fixarea lefurilor pentru dregători și reorganizarea casei răsurilor⁷. Limitarea veniturilor domnești, separarea listei civile de veniturile țării, fuseseră cerute în actul de cheazăsie din 1824⁸.

În adunarea boierilor din 1827, care după convenția de la Akerman trebuia să elaboreze un regulament general⁹, s-a discutat stabilirea unui mod de încasare a rusumaturilor care să excludă abuzurile slujbaşilor, desființarea veniturilor din slujbe și fixarea lefurilor, organizarea vistieriei, chestiunea scutelnicilor¹⁰.

Deși în aceste proiecte se rezerva puterea de stat marii boierimi, totuși se constată o tendință de a se aduce reforme. Din conținutul lor se observă că se simțea nevoia unei noi reglementări a vistieriei prin care să se asigure stabilirea impozitelor, alcătuirea unor bugete precise și se prevedea luarea de măsuri contra abuzurilor fiscale. O nouă alcătuire a vistieriei, în cadrul unui plan de organizare a statului, era cerută de nevoile timpului. Aceasta a fost îndeplinită de Regulamentul Organic.

Regulamentul Organic reprezintă trecerea de la sistemul de organizare medieval la cel modern. El constituia prima lege fundamentală de organizare a țărilor române, care, înlocuind sistemul obiceiului pă-

² Val. Popovici, *Cu privire la opoziția marii boierimi moldovene împotriva lui Ioan Sandu Sturza „Domnul cărvunarilor”* în „Studii și cercetări științifice, istorie”, Academia Republicii Socialiste România, Filiala Iași, fasc. I, 1957, p. 92—93.

³ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Buc., 1932, p. 78.

⁴ Alecu Russo, *Scrisorile comentate* de P. V. Haneș, ed. Scrisul românesc, Craiova, f. d., p. 87; Al. Dima, *Alecu Russo*, E.S.P.L.A., Buc., 1957, p. 189.

⁵ Iuliu Ciubotaru, *Un proiect moldovenesc de organizare a statului după eterie*, în „Studii și cercetări științifice, istorie”, Academia Republicii Socialiste România, Filiala Iași, fasc. 2, 1961, p. 25.

⁶ Val. Popovici, *op. cit.*, p. 90.

⁷ *Uticarul*, vol. VII, p. 97.

⁸ D. Ionescu, Gh. Tuțui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. Științifică, Buc., 1957, p. 76.

⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 78.

¹⁰ *Ibidem*.

mintului, a stabilit în mod sistematic principiile și normele de organizare statală, luate în mare parte din legislația burgheză a timpului¹¹. Prin Regulamentul Organic s-au introdus unele instituții de tip burghez în administrație, susceptibile de a favoriza dezvoltarea capitalismului. În acest scop, au fost organizate ministerele și s-au înființat instituțiile centrale referitoare la învățământ, asistență socială și finanțe.

Regulamentul, în esență, a consacrat însă boierimii o mare putere, limitând întrucâtva puterea domnească, mai ales în materie financiară. Una dintre cele mai însemnate atribuții ale adunării era discutarea și votarea bugetului. Dar, totodată, încep să participe la conducere — într-o mică măsură — și elemente ale burgheziei. Totuși, deși noua organizare cuprindea unele instituții moderne, în alcătuirea ei persistau încă multe vestigii feudale.

În perioada anterioară Regulamentului Organic, vîstieria reunea atribuțiile mai multor ramuri de administrație, atât judiciare cît și executive¹², avînd o sferă largă de activitate. Prin Regulamentul Organic, atribuțiile vîstieriei sînt mai limitate, dar în același timp mai bine precizate.

Veniturile țării la începutul secolului al XIX-lea se compuneau din veniturile publice ale statului (veniturile vîstieriei) și veniturile domnești (cămara domnească). Cele din urmă erau destinate să acopere plata tributului și felurile funcționarilor statului, ceea ce nu împiedica, ca multe din cheltuielile pentru interesele domnului să fie luate tot din aceste venituri. Izvorul cel mai bogat al acestor venituri îl constituia birul, care apăsa mai ales asupra maselor țărănești. Veniturile cămării domnești proveneau din rusumaturi: gorștina, desetina, vădrăritul, și din venitul ocnelor și vămilor. Existența cămării se constată pînă la Regulamentul Organic, căci în pronomiile din 1827 se spune: „din vinărit pe 40 mii pogoane cîte 15 lei de pogon, bez bani, ce are să se plătească la cămară și în havaeturi pe suma de 25 000 lei”¹³.

Istoricii care au studiat sămile din timpul lui Ioniță Sandu Sturza au arătat că nu se poate vorbi în această perioadă de vreo concepție financiară și că principiul modern al bugetului a fost în afară de o aplicare reală¹⁴. Totodată, se precizează că vîstieria în această perioadă nu cunoștea încă principiul separațiunii cheltuielilor domnului de cele ale statului¹⁵.

Una din caracteristicile vechii organizări fiscale era multiplicitatea impozitelor. Sarcinile fiscale asupra satelor erau foarte numeroase. În 1826, deci la o dată apropiată de elaborarea regulamentului, numărul

¹¹ D. Ionescu, Gh. Țuțui, Gh. Matei, *op. cit.*, p. 83.

¹² N. Suțu, *Mémoires*, Vienne, 1899, p. 96.

¹³ *Uricarul*, vol. VI, p. 104.

¹⁴ Gh. Zane, *Vîstier a Moldovei în timpul lui Ioan Sandu Sturza*, în „Cercetări istorice”, 1928, nr. 2, p. 24.

¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

lor se ridica la 18¹⁶. Dintre acestea, cel mai important era birul, pe care îl plăteau mai ales locuitorii satelor și o parte din populația Țirgurilor. El se plătea de obicei în patru rate. De multe ori, adausurile de bir se scoteau, punându-se o dare suplimentară cu titlul de „ajutor spre întîmpinarea cheltuielilor pămîntului”¹⁷. Alteori, se luau sub formă de împrumut pe țară.

Regulamentul Organic reduce impozitele la unul singur, capitația. Totodată, spre deosebire de perioada anterioară, se fixează cît are să plătească birnicul¹⁸, așa încît el știa precis cît are să plătească pe an și la fiecare sfert.

Prin sistemul financiar instituit de Regulamentul Organic se desființau unele vechi instituții și categorii de obligații fiscale și se înlocuiau prin altele, mai puține, dar mai bine determinate. Regulamentul desființează apoi multe din impozitele care erau aplicate pe diferite izvoare de venituri. Din acestea, rsumaturile formau dările cele mai importante. Boierimea, care nu fusese supusă la plata birului, plătise însă aceste impozite. Prin desființarea lor se favoriza în special clasa privilegiată, boierimea fiind scutită nu numai de bir, ca pînă acum, ci și de acest impozit. Din acest venit a persistat numai darea ce se lua pe berbecii, oile și caprele păstorilor străini, care veneau în țară pentru varat și iernat¹⁹.

S-a renunțat apoi la multe din obligațiile locuitorilor din vechiul mod de impunere, caracteristice orînduirii feudale. Astfel, s-au desființat dările în natură, cum erau acelea în orz, lemne, iarbă, fîn²⁰, precum și toate obligațiile în natură în legătură cu ținerea poștelor²¹. Prin Regulament au fost desființate rechizițiile. De asemenea au fost abolite toate havalelele adică obligațiile în munci gratuite către diferite instituții ale statului²².

Au fost înlăturate apoi toate dările strînse pentru cutia milelor de către vorniceii satelor, precum și toate celelalte dări pentru diferite case obștești²³. În același timp a fost înlăturată darea de un galben pe an, pe care o plăteau preoții, diaconii și cîntăreții bisericești către casa școlilor naționale²⁴.

A fost desființată casa răsurilor, ale cărei venituri proveneau din zeciueile adiționale la bir. Din casa răsurilor se plăteau lefurile și

¹⁶ Gh. Zane, *Vistieria Moldovei în timpul lui Ioan Sandu Sturza*, în „Cercetări istorice”, 1928, nr. 2, p. 34.

¹⁷ *Uricarul*, IV, p. 18.

¹⁸ I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, Buc., 1934, p. 142; Justin Lupus, *Sistemul financiar al Principatelor Române prevăzut de Regulamentul Organic*, în „Economia Națională”, 1904, nr. 7, p. 603.

¹⁹ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 80; Vezi și Tudor Savin, *Sistemul financiar în Regulamentul Organic*, în „Finanțe și Credit”, 1956, nr. 10, p. 62.

²⁰ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 66, punctul c.

²¹ *Ibidem*, art. 66; pct. b.

²² *Ibidem*, pct. e. Totuși, într-o anumită măsură ele au continuat să existe.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, art. 67.

penziile. Prin noul sistem financiar achitarea lor nu se mai făcea din încasarea unor impozite cu destinație specială pentru acest scop, ci din fondurile vistieriei²⁵. A dispărut și camera domnească, înlocuită fiind prin lista civilă a domnului. Vistieria alcătuia un rezervor al veniturilor, de unde se distribuiau sumele pentru întreținerea tuturor instituțiilor statului.

O parte a burgheziei comerciale a reușit să impună măsuri conforme cu interesele ei. Ca urmare, au fost abolite dările pentru ridicarea obstacolelor în vederea liberului exercițiu al comerțului. De aceea au fost înlăturate toate vămile interne²⁶.

Arendașii veniturilor indirecte erau obligați în perioada anterioară ca, în afară de suma pe care o plăteau pentru arendă, să dea și alte sume pentru diferite case obștești²⁷. Astfel, sumele pe care trebuiau să le plătească antreprenorii pentru arende erau în realitate mult mai mari.

O altă dare care a fost înlăturată prin Regulamentul Organic era taxa, care sub numele de gloabă se încasa de la țișanii statului, cu prilejul vânzării catirilor²⁸.

Noua legiuire hotărăște, în vederea măririi veniturilor statului, abolirea unor privilegii și scutiri. În acest scop au fost desființate mitele domnești și scutirile de vamă pentru vite acordate boierilor și clerului²⁹.

În vederea măririi masei impozabile, Regulamentul a desființat unele instituții vechi feudale, cum erau scutelnicii și breslașii³⁰. În modul acesta s-a mărit numărul contribuabililor, care nu mai plăteau contribuția lor boierilor sau mănăstirilor, ci statului. Tot în acest scop au fost abolite scutirile de care se bucurau unii slujitori, ca plăeșii, surugiii, cărucerii sau alți slujitori ai poștelor, precum și lemnarii, joldunarii și cărbunarii, care erau scutiți de bir³¹. Prin Regulament se aducea astfel abolirea multor instituții feudale și se înlocuia vechiul sistem financiar cu altul nou, modern.

Organizarea statului în perioada premergătoare Regulamentului Organic era necorespunzătoare stadiului de evoluție a societății moldovenesti. Vechiul sistem financiar cu instituții feudale devenise anacronic față de evoluția dezvoltării forțelor de producție din această perioadă. Se cerea din ce în ce mai imperios adaptarea formei de administrare a statului la noile condiții ale dezvoltării economice și sociale. Din punct de vedere financiar, prin Regulamentul Organic au fost create instituții noi, cum este controlul și bugetul. Cheltuielile publice urmau să fie efectuate pe bază de bugete anuale și sub controlul adunării. Impozitele au fost reglementate în vederea introducerii unei mai

²⁵ Regulamentul Organic din 1831, art. 66, pct. a.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Gh. Zane, *op. cit.*, p. 13.

²⁸ Regulamentul Organic din 1831, art. 68.

²⁹ *Ibidem*, art. 70.

³⁰ *Ibidem*, art. 71.

³¹ *Ibidem*, art. 66 și 69

mari ordini și stăvilirii abuzurilor. Totodată, s-a organizat sistemul salărilor funcționarilor, înlăturându-se sistemul havaeturilor. S-a hotărât publicarea legilor, astfel ca fiecare să știe care îi sînt îndatoririle.

Transformările economice și sociale în această perioadă a descompunerii feudalismului au determinat alcătuirea unei noi organizări administrative. Dezvoltarea producției de mărfuri și a schimbului, în care era atrasă clasa conducătoare, a determinat alcătuirea de noi norme de drept. Prin Regulament, boierimea deținea însă în'reaga putere de stat. Deși unele privilegii feudale au fost înlăturate, totuși în cea mai mare parte ele au fost menținute. De aceea, în scopul întocmirii unui regim de mai mare siguranță, au fost adoptate norme ce-și găsiseră aplicarea în țările burgheze, care însă n-au alterat caracterul predominant feudal al reglementării financiare.

I. *Organizarea Ministerului de Finanțe.* În administrația centrală, Regulamentul Organic a reorganizat ministerele și a înființat unele instituții centrale. El a înzestrat Moldova cu instituții moderne care au contribuit la dezvoltarea capitalismului și a înlocuit vechea organizare administrativă cu alta nouă, corespunzătoare necesităților societății din această vreme. El a consacrat însă menținerea relațiilor feudale de producție.

Deosebită importanță în administrația țării avea Ministerul de Finanțe sau vistieria, cum se spunea la începutul perioadei de care ne ocupăm. Vistiernicul, împreună cu ministrul dinlăuntru și cu secretarul de stat, alcătuiau Sfatul Administrativ.

Organele centrale. Ministerul de Finanțe, ca și cel Dinlăuntru și al Dreptății, avea, pe lângă titularul ministerului, un director numit de domn, care semna imediat după ministru în ordinea ierarhică. Această funcție n-a existat de la început, de aceea nici nu apare în textul Regulamentului Organic, din 1831, ci a fost creată de Kiselev în februarie 1833³². Atribuția acestuia era de a ajuta pe ministru la conducerea ministerului, de a-i ține locul în caz de boală sau absență, de a accelera buna funcționare și a supraveghea păstrarea în bune condițiuni a dosarelor. Directorul era răspunzător de orice neglijență sau întârziere în executarea lucrărilor, ca și de orice omisiune în conturile ministerului, oricare ar fi fost autorul ei, el fiind în drept de a cere exacta îndeplinire a îndatoririlor fiecăruia. El era scutit de responsabilitate pentru inexactitudini și omisiuni, dacă, în vederea ameliorării, el ar fi făcut un raport ministrului, care n-ar fi fost luat în considerație. În acest caz, și mai ales dacă era vorba de chestiuni de utilitate publică ori de importanță majoră, directorul era în drept să refere direct Sfatului Administrativ, care urma să prezinte un raport domnului³³.

³² *Analele parlamentare*, vol. III², p. 345.

³³ *Reg. Organic din 1835*. Anexa Q, art. VI—XVII. Nu se găsește în textul *Regulamentului din 1831*.

Ministerul de Finanțe era alcătuit din secții, iar acestea din mese sau birouri. Ministerul avea o registratură și o arhivă. În fruntea secțiilor era un șef de secție, iar fiecare masă era condusă de un nacialnic, adică șef de masă. Personalul ministerului prin Regulamentul Organic era alcătuit din ministru, doi șefi de secție, un casier și un ajutor, zece scriitori, doi registratori și un arhivar. Toată cheltuiala ministerului, împreună cu salariile, se ridica la 88 200 lei pe an³⁴.

Ministerul avea trei secții. Prima secție cuprindea corespondența cu ispravnicii, sameșii ținuturilor și cu toate celelalte organe financiare; secția a doua era însărcinată cu ținerea contabilității, iar secția a treia cu comerțul.

Organele locale. Modul de percepere a impozitelor și executarea ordinelor ministerului se făceau prin isprăvnicii. Printre inovațiile Regulamentului Organic a fost și organizarea statului pe principiul separației puterilor. Isprăvnicia, prin noua organizare, nu mai cumula atribuții executive și judecătorești. Atribuțiile ei sînt mai bine precizate decît înainte. Pe măsură ce trece timpul, atribuțiile devin din ce în ce mai bine determinate. Prin isprăvnicii se transmiteau ordinele vistieriei.

În cadrul isprăvnicii, funcționarul care se ocupa în special cu chestiunile financiare ale ținutului era sameșul. Mai tîrziu el va purta numele de casier. El era ales din doi candidați propuși de Sfatul Administrativ și numit de domn³⁵.

Ținuturile erau împărțite în ocoale, în fruntea cărora se afla cîte un privighetor, care era ales pe trei ani de vorniceii satelor, dintre boierii de ranguri inferioare, neamuri sau mazili și trebuiau să fie proprietari de pămînt din același ținut. Alegerile lor erau aduse la cunoștința Ministerului de Interne de către ispravnic. Acesta, după ce le aproba, le supunea sancționării domnului³⁶. Ei puteau fi menținuți și mai departe dacă dădeau dovadă de vrednicie și erau aleși din nou de vorniceii. Îndatoririle acestora erau de a supraveghea aplicarea ordinelor și deci și strîngerea impozitelor, de a informa isprăvnicia de orice întîmplare dăunătoare satelor și de a apăra pe locuitori împotriva oricăror silnicii, fiind datori în asemenea cazuri de a înștiința pe ispravnicul ținutului³⁷.

În fiecare sat exista cîte un vornicel, reprezentantul isprăvnicii. Sarcina sa principală era perceperea impozitelor de la locuitorii satelor, sub supravegherea proprietarului, a delegatului său sau a arendașului³⁸.

În administrația centrală organizarea era mai bine determinată, pe cînd la ținuturi, ispravnicul cu organele sale subalterne îndeplineau atît sarcini trasate de Ministerul de Interne, cit și fiscale. La fiecare isprăv-

³⁴ *Regulamentul Organic din 1831*, anexa litera B.

³⁵ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 403.

³⁶ *Ibidem*, art. 404.

³⁷ *Ibidem*, art. 405.

³⁸ *Ibidem*, art. 101.

nicie, sameșul era organul care centraliza toate încasările fiscale și era în strinsă legătură cu Ministerul de Finanțe. Ordinele pe care le primea pentru a fi executate sau rapoartele pe care le înainta, le făcea prin intermediul isprăvniceii.

Astfel, deși au fost înfăptuite inovații de către Regulamentul Organic, organizarea administrativă periferică a rămas în bună parte aceeași. Se constată inovații în ce privește organizarea financiară, mai ales în sistematizarea și precizarea organelor centrale și introducerea principiului separației puterilor. Deși au fost introduse multe modificări, se menține însă o parte din vechea organizare. Se iau multe măsuri cu privire la înlăturarea abuzurilor și la o cit mai bună funcționare.

În Regulamentul din 1831 se constată că se lăsase perceperea impozitelor de la orașe în seama isprăvniceii, fără specificări deosebite. Din lipsa unui număr mai mare de slujitori și de funcționari speciali pentru capitală, stringerea impozitelor întâmpina mari greutăți, ceea ce periclita bunul mers al funcționării aparatului de stat. Insuficiența de personal, lipsa de competență a organelor de percepere, dar mai ales abuzurile care constituiau o notă caracteristică a acestei perioade, alcătuiau principalele cauze ale acestor dificultăți. Încasările fiscale mergeau atît de greu încît în 1832 din 180 000 lei cît trebuia să se strîngă în orașul Iași, se percepute numai 20 000 lei. Vistieria a propus ca încasarea impozitelor în capitală să fie trecută asupra agiei, în cadrul căreia să se înființeze o secție alcătuită dintr-un sameș cu 400 lei lunar și trei scriitori cu cîte 250 lei, care să fie însărcinați cu supravegherea percepției impozitelor³⁹. Totodată se mai cerea ca ajutor și 25 de slujitori care trebuiau să aibă și concursul comisariilor cvarतालnici ai mahalalelor. În proiectul vistieriei nu se spunea nimic despre modul de percepere la celelalte orașe.

Proiectul a fost înaintat Obșteștei Adunări care, la 17 decembrie 1832, aprobă înființarea unei secții deosebite, avînd în fruntea ei un șef de secție, trei scriitori și la care să se adauge 25 de slujitori, dar hotărâ ca aceasta să nu funcționeze în cadrul agiei, ci să facă parte din isprăvnicie⁴⁰. În această formă apare și în textul Regulamentului Organic din 1835⁴¹. În afară de aceste organe, perceperea birului se făcea și cu ajutorul vorniceilor mahalalelor⁴².

Noua organizare fiscală cerea, în scopul unei cit mai bune percepri a impozitelor, un număr mai mare de funcționari pe care autorii Regulamentului nu îl prevăzuseră. Astfel, deși s-a căutat să se dea o organizare mai bună Ministerului de Finanțe, ea n-a dat rezultatele

³⁹ *Analele parlamentare*, tom. III², p. 180.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Regulamentul Organic din 1835*, art. 105.

⁴² *Ibidem*. Vezi sistemul fiscal.

cerute de evoluția societății. Responsabilitatea ministerială era mai mult nominală, organele ministerului erau insuficiente și de loc pregătite, iar imprecizia competenței crea deseori încălcări de atribuții și uneori chiar confuzii în ce privește rolul lor. Apoi, abuzurile care erau admise, făceau ca aplicarea literei legilor să întâmpine mari dificultăți și ca în relațiile statului cu populația să domine tot sistemul bunului plac și să aibă întâietate interesele claselor dominante.

II. *Controlul de stat.* Organizarea ministerului s-a schimbat prea puțin pînă la 1848. Un pas însemnat în organizarea finanțelor Moldovei a fost înființarea controlului în vederea verificării socotelilor, veniturilor și cheltuielilor statului. Prin art. 116 din Regulamentul Organic se prevedea un controlor care să revizuiască toate conturile și a le stabili într-un mod precis pentru a putea fi supuse Adunării Obștești⁴³. Deși nu făcea parte, la început, din componența Ministerului de Finanțe, controlul era însă o instituție financiară, care verifica o mare parte din activitatea lui și era strîns legat de rolul pe care-l avea acest minister în organizarea administrativă a țării. În textul Regulamentului Organic din 1831 se prevedea înființarea lui. El este creat în 1834. Controlul era alcătuit dintr-un controlor numit de domn și cîțiva funcționari, care erau aleși de către controlor. El depindea de domn, dar funcționa pe lîngă Secretariatul de Stat. Controlul avea două sarcini importante: să verifice toate veniturile și cheltuielile statului și să prezinte o situație în care să se oglindească bilanțul veniturilor și cheltuielilor pe anul expirat.

În vederea verificării veniturilor și cheltuielilor, vistieria trebuia să trimită la control situațiile fiscale de la toate isprăvnicile din țară. Ea trebuia să prezinte în fiecare an copii de pe buget și de pe contractele de arendare a veniturilor. Pe baza situațiilor primite de la isprăvnicii cu privire la veniturile birului, care se alcătuiau trimestrial, controlul verifica socotelile pe ținuturi, arătînd cît trebuia să se strîngă după buget, cît s-a adunat și cît a rămas nestrîns (rămășița)⁴⁴.

Situația pentru venitul patentei se făcea deosebit. Se cerceta întii totalul patentelor eliberate și apoi se vedea care este suma banilor ce a intrat în vistierie, după condicele ei.

Vistieria era obligată să trimită controlului o situație trimestrială purtînd numele de extract, despre adausurile sau scăderile care se făceau la patente. La verificarea socotelilor, în caz de nedumerire, controlorul cerea informații suplimentare de la vistierie.

În ce privește veniturile vămii, verificarea se făcea pe baza condicilor trimise de funcționarii de la diferitele puncte de vamă cît și după biletele de liberă trecere, care trebuiau alăturate la condică.

Referitor la cheltuielile ordinare, controlul trebuia să verifice dacă ele au fost prevăzute în buget, dacă n-au fost depășite creditele,

⁴³ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 116.

⁴⁴ *Analele parlamentare*, tom. IV², p. 202.

dacă s-au verificat prețurile, dacă banii au fost încasați de către acei care trebuiau să-i primească, dacă au fost respectate toate formele legale la plata cheltuielilor etc.

Totodată controlul trebuia să constate dacă excedentele au intrat în vistierie și nu li s-a dat altă destinație. El era împuternicit să ceară de-a-dreptul de la isprăvnicii și de la celelalte instituții toate informațiile de care avea nevoie, iar ministerele trebuiau să înlesnească lucrările și cercetările de verificare.

Ministerul de Interne era obligat să prezinte controlului listele de slujitorii care se găseau în slujbă în fiecare ținut, după situațiile trimise de către isprăvnicie ministerului. Listele erau înaintate controlului la fiecare trimestru și conțineau orice schimbare ivită cu privire la slujitori, adică dacă au fost înlocuiți sau a fost redus numărul lor pentru a se vedea dacă s-a realizat vreo economie.

Controlul, la verificarea cheltuielilor extraordinare, era dator să cerceteze dacă sumele date pentru cheltuieli respectau porunca domnească. Apoi trebuia să cerceteze dacă pentru plățile efectuate existau acte legale și, în cazul cînd creditele fuseseră prevăzute pentru unele însărcinări, dacă ele au fost îndeplinite.

Alcătuirea sărilor. Controlul avea sarcina să alcătuiască sările, adică să prezinte o situație generală a veniturilor și a cheltuielilor pe anul expirat. În acest scop, la întocmirea ei, pentru venituri, avea să țină seama de următoarele puncte :

a) ce sume trebuiau să fie încasate după bugetul întărit de Obșteasca Adunare ; b) ce schimbări s-au ivit în venituri și căror cauze s-au datorat ; c) ce venit trebuia să aducă fiecare capitol ; d) cîți bani s-au strîns ; e) cît a mai rămas de încasat și asupra cui anume.

În ce privește cheltuielile, controlul trebuia să arate : a) ce sume trebuiau să se cheltuiască și la ce capitol ; b) cît s-a cheltuit ; c) ce a rămas în urma cheltuielilor făcute ; d) dacă s-a cheltuit mai mult, să se alăture o situație în care să se indice datorită căror cauze s-a cheltuit mai mult ⁴⁵.

Controlul, după ce alcătuiă situația, o înainta Obșteștii Adunări. Aceasta avea de cercetat și aprobat două lucrări financiare și anume : a) proiectul veniturilor și cheltuielilor pe anul în curs prezentat de vistierie, adică proiectul de buget și b) situația financiară a veniturilor și cheltuielilor pe anul expirat, prezentată de control, adică sama.

În afară de aceste obligații, domnul, dacă credea necesar, putea să însărcineze controlul cu verificarea și a cheltuielilor eforturilor și ale casei milelor sau ale altor case obștești. După verificare, controlul urma să prezinte un raport domnului ⁴⁶.

⁴⁵ Analele parlamentare, tom. IV², p. 202.

⁴⁶ *Ibidem*.

În ce privește repartizarea sarcinilor în munca de control, ea se făcea în modul următor : toate hîrțiile și lucrările erau văzute de controlor, după care se treceau în jurnalul de intrare. După aceea, el repartiza sarcinile de control la fiecare din funcționari și revizuia toate dările lor. Dacă era cazul, controlorul cerea de la departamente lămuriri suplimentare. În caz cînd departamentul întîrziea de a da informațiile necesare, controlorul raporta domnului.

Controlul după 1848 va căpăta un rol mai important. Controlul de la 1832 la 1848 a avut o importanță mai mică. El avea un caracter administrativ. Dar, fără îndoială, crearea lui constituia o inovație importantă care formează una din notele caracteristice cele mai însemnate. Crearea acestei instituții formează una din trăsăturile ce deosebește organizarea financiară din perioada regulamentară de perioada anterioară. Ea reprezintă o tendință de modernizare și de progres, în scopul limitării abuzurilor și de a încerca să stăvilească bunul plac în minuirea banilor. Aceasta se vede și din expunerea de motive cu ocazia elaborării legii înființării controlului, cu care ocazie se spune că se organizează „pentru cercetarea socotelilor veniturilor și a cheltuielilor sumelor Principatului în toate madelile, ca hazonaua să nu suferă nici un fel de păgubiri de la nici una din madeli”⁴⁷.

Pe cînd verificarea veniturilor și cheltuielilor de către Obșteasca Adunare constituia o îngrădire a puterii domnești, verificarea de către controlul statului, care funcționa pe lângă secretariatul de stat dar depindea de domn, căuta să controleze situația financiară atît a vistieriei, cît și a celorlalte departamente și instituții dependente de ele. Controlul, la început, era un organ dependent de domnie, care verifica starea financiară a țării, în vederea unei cît mai bune funcționări, adică pentru o cît mai exactă încasare a veniturilor și a cheltuielilor, căutînd să oprească excesul de abuzuri. Domnul urmărea și prin control asigurarea încasării veniturilor statului. Totuși, el nu și-a ajuns decît în parte scopul. Este adevărat că crearea controlului a contribuit la o mai bună reglementare și organizare a finanțelor, obligînd toate organele financiare la respectarea normelor fixate, dar sub forma respectării formelor legale se ascundea de multe ori mita, abuzul sau silnicia. Deși această instituție a luat ființă dintr-o necesitate reală și însemna o contribuție la modernizarea organizării statului, funcționarea ei efectivă a fost însă continuu frînată de regimul de favoruri al timpului.

III. *Atribuțiile Ministerului de Finanțe.* Atribuțiile Ministerului de Finanțe erau variate. Aceste atribuții se exercitau, între altele, asupra unora din cele mai importante compartimente ale organizării statului, anume asupra stringerii veniturilor și a repartizării cheltuielilor. Ele erau specificate în mai multe articole din Regulamentul Or-

⁴⁷ *Analele parlamentare*, tom. IV², p. 190.

ganic. Art. 110 spunea: „vistiernicul este însărcinat de a siguri psi primirea banilor, atît a birului, a obşteştilor orîndăluiri şi a altor în-
 timplătoare venituri ale statului”⁴⁸.

Datorită caracterului acestor atribuţii, activitatea ministerului se întindea pe o rază foarte mare. În acelaşi timp, după cum vom vedea, datorită unei lipse de organizări mai sistematizate, modul de funcţionare era destul de complicat.

Competenţa ministerului se extindea şi asupra altor sfere de activitate care nu erau în strînsă legătură cu finanţele ţării. Astfel, în competenţa lui intrau şi o serie de atribuţii cu privire la comerţ. În Regulament se arăta că departamentul trebuia să se ocupe de „orice alte osăbite aşezămînturi în priinţa negoţului”⁴⁹.

În afară de acestea, ministerul trebuia să alcătuiască situaţia importului şi a exportului, să se ocupe de organizarea vămilor şi de a propune măsuri pentru ameliorarea limanului Galaţi⁵⁰.

O altă atribuţie importantă era facerea catagrafiilor. Aceasta era de fapt o lucrare pregătitoare în vederea impunerii birului şi care se făcea odată la 7 ani⁵¹.

În Regulamentul Organic există un capitol intitulat „Regulamentul de finans”, care cuprindea şapte secţiuni. Dacă în capitol se aflau multe dispoziţii cu privire la modul de percepere a impozitelor, la contabilitate, la veniturile şi cheltuielile statului, se găsesc şi chestiuni care nu intrau în cadrul financiar. Astfel, în acest capitol era inclusă şi reglementarea raporturilor dintre proprietari şi ţărani. Comitetul de reformă moldovean hotărîse, ca în ce priveşte zilele de muncă datorate proprietarului de către ţărani să fie legate de capitolul finanţelor, deoarece atîngea interesele contribuabililor⁵².

Dispoziţiile din Regulament au consacrat pe cale legislativă noile relaţii agrare, înăsprind exploatarea feudală.

Unul din scopurile noului sistem financiar era stăvilirea abuzurilor şi nedreptăţilor care predominau în vechea formă de administraţie. Aceasta se observă chiar din primele articole din Regulament cu privire la finanţe. La art. 64 din textul din 1831 se spune: „Spre statornica întemeiere a reglementului din finanţ... s-au judecat de trebuinţă... de a întîmpina toate abuzurile urmate întru strîngerea dărilor, prin aşezarea unui mijloc regulat şi de un singur fel întru adunarea lor”.

⁴⁸ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 110; vezi şi art. 142: „El [ministrul de finanţe] va fi dator a se îngriji şi a siguri psi adunarea tuturor veniturilor statului, precum şi de a face plătirile legiuite”.

⁴⁹ *Ibidem*, art. 143.

⁵⁰ *Ibidem*, art. 143 şi 64.

⁵¹ *Ibidem*, art. 97.

⁵² *Regulamentul Organic din 1831*, art. 118 şi cel.

Din cauza impreciziei atribuțiilor se întâmplau multe încălcări de competență⁵³. Deși prin Regulament se fixase Ministerului de Finanțe atribuția de alcătuire a unei liste a prețului produselor, prin circulara Sfatului Administrativ din 10 ianuarie 1832 se preciza că isprăvnicia trebuia să comunice Ministerului Dinlăuntru informațiile cu privire la prețul produselor, lemnului, vânzării vitelor în orașe etc.⁵⁴; e posibil ca Ministerului de Finanțe să-i fi revenit atribuția de a alcătui listele de prețurile mărfurilor și produselor de import și export, pe cînd Ministerului Dinlăuntru, acela de pe piața internă, deși Regulamentul nu specifica care anume preț.

Prin circulara Sfatului Administrativ din 10 ianuarie 1832 se specificau atribuțiile financiare ale isprăvniceiei. După ce se arată că „isprăvnicia care pînă acum cuprindea atît ramuri judecătorești, cît și ocîrmuitor”, se spune că de acum înainte ea nu se va mai amesteca în chestiuni de judecată, acestea fiind de competența judecătorilor. Totodată, se precizează acelea în care trebuie să se exercite obligațiile isprăvniceiei față de vistierie. Acestea se refereau la tot ce se alingea de stringerea birului, de poște, de vămi, de negoț și prețurile produselor, de tot ce se referea la clasificarea categoriilor fiscale și la orice interes al vistieriei⁵⁵.

Dispozițiile cu caracter financiar ale ocîrmuirii vădesc un pronunțat caracter de clasă. Toate impozitele suplimentare care se aplicau în această perioadă, pînă la 1858, împovărau mai cu seamă pe țărani și populația săracă și apoi pe negustori și meseriași. Clasele privilegiate au continuat să se bucure de scutiri și să beneficieze în mare măsură de veniturile țării.

În Regulament se găsește inovații în ce privește atribuțiile ministerului față de perioada anterioară. Cea mai importantă era alcătuirea bugetului. Prin art. 64 se preciza că una din atribuțiile ministerului era: „A orîndui, după aceasta, dările și cheltuielile neaparate pentru fiștecarea an și înzăstrarea caselor de facere de bine și de folosinți obștești”. Aceasta era o atribuție nouă, care era menită să aducă o îmbunătățire în organizarea financiară. Atît bugetele cît și situația veniturilor și a cheltuielilor urmau să fie verificate de către controlul statului și de către Obșteasca Adunare.

În decursul timpului se introduc, pînă la 1849, modificări de puțină importanță.

Desigur însă că, în afară de imprecizia atribuțiilor, la încălcările de competență contribuia și modul abuziv de guvernare. Unii miniștri, care se bucurau de influență, de multe ori încălcau atribuțiile altor

⁵³ În 1844 are loc conflictul dintre ministrul Dinlăuntru cu cel de Finanțe în chestiunea breslei blănarilor din Huși. Vezi Eugen Pavlescu, *Economia breslelor. În Moldova, București, 1939, p. 469.*

⁵⁴ *Manualul administrativ*, II, p. 615, nr. 931.

⁵⁵ *Manualul administrativ*, vol. II, p. 615, nr. 931.

departamente în vederea favorizării unor anumite persoane sau instituții la care erau interesați personal. Deși se introduseseră unele modificări cu privire la modernizarea organizării statului, dar domnia și boierimea erau în această perioadă încă destul de puternice pentru a frâna funcționarea aparatului de stat în noile forme. De altă parte, noua organizare avea multe rămășițe feudale. Apoi, funcționarea aparatului de stat era îngreuiată de lipsa de mijloace bănești suficiente și de lipsa unui personal calificat. Dorința boierimii de a-și păstra puterea și controlul asupra întregii vieți sociale și economice explică tendința de a concentra în mina ei puterea, iar din partea marilor dregători de a depăși limitele competenței lor.

IV. *Modul de funcționare.* Organizarea și bunul mers al vistieriei formau una din garanțiile principale ale bunei funcționări a instituțiilor. Se stabilește patrimoniul general al statului, ale cărui cheltuieli erau precizate⁵⁶. Serviciile publice erau alimentate din acest patrimoniu. Prin art. 142 se specificau sarcinile acestui minister: „el (Ministerul de Finanțe) va fi dator a se îngriji și a siguripsi adunarea tuturor veniturilor statului, precum și de a face plătirile legiuite”⁵⁷.

La vistierie se adunau toate sumele trimise de sameșii ținuturilor, care proveneau fie din stringerea birului, fie din alte venituri și erau trecute în condica luaturilor⁵⁸.

În acest scop erau centralizate la vistierie toate situațiile fiscale de la ținuturi, iar veniturile și cheltuielile dintr-un trimestru nu trebuiau amestecate cu acelea din trimestrul precedent. Totodată, se preciza că fiecare categorie de venituri să formeze un cont aparte⁵⁹.

Sumele încasate de la ținuturi erau trimise sub bună pază de slujitori, iar sameșii erau făcuți răspunzători pentru orice pierdere a banilor primiți de către dișii. Tot în seama Ministerului de Finanțe era și păstrarea contractelor încheiate cu antreprenorii vâmlor, ocnelor și ale altor venituri ale statului, arendate prin licitație.

Cheltuielile erau trecute în condica daturilor. Atât condica daturilor cât și aceea a luaturilor erau șferuite și pecetluite cu pecetea domnească. În condica daturilor, fiecare ministru iscălea în rubrica sa, la fiecare șert, pentru sumele pe care le primea, precum și toți acei ce primeau bani din casa statului. Încheierea socotelilor nu se putea îndeplini decât pe baza acestor condici și a jurnalelor Sfatului Administrativ referitoare la aceste plăți.

Vistierul nu putea face nici o cheltuială în plus peste sumele fixate, decât numai în cazuri extraordinare, în urma încheierii unui jurnal iscălit de toți membrii Sfatului Administrativ, întărit de către

⁵⁶ P. Negulescu, *Studiul juridico-politic asupra Regulamentelor Organice*, „Revista de drept public”, 1943, nr. 3—4.

⁵⁷ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 142.

⁵⁸ *Ibidem*, art. 110.

⁵⁹ *Ibidem*, art. 114.

domn⁶⁰. El trebuia să supravegheze ca, la sfârșitul fiecărui trimestru, să fie întocmite toate socotelile⁶¹. Casierul vistieriei trebuia să țină o contabilitate exactă de sumele intrate și ieșite, conform instrucțiunilor primite. El era răspunzător pentru orice irosire a banilor publici.

La fiecare sfârșit de trimestru, membrii Sfatului Administrativ trebuiau să revizuiască toate socotelile și să verifice sumele rămase în casa statului. Rezultatul acestui control îl făceau cunoscut domnului⁶². În acest scop, s-a înființat pe lângă secretariatul de stat instituția controlului, care avea această sarcină⁶³.

Vistierul era obligat la fiecare sfârșit de an să prezinte situația veniturilor și cheltuielilor. În vederea aceasta, controlul trebuia să verifice toate socotelile și să le lămurească cât mai precis spre a putea fi supuse Obștei Adunări⁶⁴. Tot la control erau trimise spre verificare și bugetele⁶⁵. Sama și bugetul erau înaintate domnului, care le supunea spre a fi verificate Obștei Adunări⁶⁶. Vistierul era dator să înfățișeze toate documentele ce i s-ar cere cu privire la încasări și cheltuieli. Astfel, erau prezentate extracturile împreună cu condicele de luături și daturi.

În 1833, când s-a prezentat sama pe anul expirat, nu s-a făcut nici o încheiere „găsindu-se cuviință a se face când se va înfățișa adunării spre cercetare sămile pe anul 1832”⁶⁷. Președintele adunării prezenta unei comisii atît sama cît și bugetul, care erau în două exemplare, împreună cu raportul vistierului⁶⁸.

Cînd se revizua suma, comisia cerceta întii veniturile apoi cheltuielile⁶⁹. La verificarea veniturilor, se examinau întii tăblițele (tablourile cu situația fiscală) a satelor, în care era trecut numărul locuitorilor fiecărui sat și suma banilor pe care a dat-o fiecare sat la sămeșiile ținuturilor. După aceea se verificau și celelalte venituri ale vistieriei. La cheltuieli, se cerceta dacă fiecare credit din buget a fost cheltuit conform prevederilor și dacă existau acte justificative care să adeverească eșirea sumelor din vistierie. În al treilea rînd, se examina situația casei de rezervă⁷⁰. Prin regulament se prevedea că se puteau verifica socotelile și în plină adunare și să se semnaleze domnului abuzurile pe care le-ar fi descoperit⁷¹.

⁶⁰ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 112.

⁶¹ *Ibidem*, art. 114.

⁶² *Ibidem*, art. 115.

⁶³ *Ibidem*, art. 116; *Analele parlamentare*, tom. IV², p. 190.

⁶⁴ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 116.

⁶⁵ *Analele parlamentare*, tom. IV², p. 192.

⁶⁶ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 117; *Analele parlamentare*, vol. VII², p. 713; *Ibidem*, vol. XIV², p. 58.

⁶⁷ *Analele parlamentare*, vol. III², p. 436.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 432.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. XIV², p. 58.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. V², p. 654.

⁷¹ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 54.

Comisia, după ce-și termina misiunea, întocmea un raport asupra sămilor cît și asupra bugetului, pe care-l înapoia adunării⁷². Aceasta lua în dezbatere raportul comisiei și, după ce încuviința cu majoritate de voturi, punea rezoluția pe raportul comisiei ca să se scoată copii de pe sama vistieriei. Sama era iscălită de către președinte și 12 membri ai adunării, 6 din capitală și 6 din provincie⁷³. După aceea, Adunarea, prin anafora, înainta domnului copie de pe sama vistieriei, împreună cu actele anexe, spre întărire⁷⁴. Cu ocazia aceasta, cîte odată, Adunarea prezenta unele obiecții față de modul cum s-a executat sama. În 1837, cu ocazia trimeriei acesteia către domn, Adunarea hotărăște ca prin anafora să se zică: „fiindcă în sumă se văd oareșicare adăogiri de lefi și altele, adunarea roagă pe domn ca pe viitor să binevoiască a porunci să se mărginească cheltuielile potrivit cu cuprinsul bugelii”⁷⁵.

Pentru buget se urma aceeași procedură ca și pentru samă. Adunarea aducea modificări bugetului⁷⁶. În 1833, Adunarea a discutat smeta, adică proiectul de buget, și a îmbunătățit-o cu oarecare adăogiri, cu care ocazie a hotărît să se alcătuiască o altă smetă, ținînd seama de acele adausuri⁷⁷. Art. 54 din regulament preciza că nici o modificare esențială nu se putea face și nici un impozit extraordinar nu se putea ridica fără aprobarea prealabilă a celor două puteri protectoare⁷⁸. Cu timpul nu s-a mai ținut seama de această prevedere.

Controlul adunării era însă mai mult o formalitate. Bugetele erau alcătuite cu respectarea formelor legale și erau întocmite în bună rînduială. După ce erau aprobate de Adunare, atît sămile cît și bugetele erau înaintate domnului⁷⁹.

În afară de bugete, orice lege cu privire la finanțele țării trebuia să fie votată de Obșteasca Adunare. Legile puteau să fie elaborate de miniștri, cum se întîmpla de cele mai multe ori, sau de Adunare. În primul caz, proiectul de lege era înaintat secretariatului de stat spre a fi văzut de Sfatul Administrativ. Alteori, îl prezenta domnului printr-o anafora, iar domnul îl trimitea Sfatului Administrativ⁸⁰. În caz că era aprobat de sfat și de domn, el era trimis Obșteștei Adunări. Aceasta alcătua o comisie, urmîndu-se aceeași procedură ca și la aprobarea bugetului. Proiectul de lege dezbătut și votat de Adunare era înaintat domnului. După aprobarea domnească el revenea la Sfatul Administrativ, care îl trimitea la secretariatul de stat, spre a fi aplicat⁸¹.

⁷² *Analele parlamentare*, vol. V², p. 654.

⁷³ *Ibidem*, vol. VII², p. 714.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 713; vol. XIV², p. 58; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, Buc., 1915, p. 476.

⁷⁵ *Ibidem*, vol. VII², p. 713.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, vol. III², p. 51.

⁷⁸ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 54 și 55.

⁷⁹ *Ibidem*, art. 117.

⁸⁰ *Manualul administrativ*, II, p. 10, nr. 481.

⁸¹ *Analele parlamentare*, vol. III², p. 166.

În cazuri excepționale, în chestiuni de finanțe, pentru a se da mai multă autoritate, cum a fost hotărîrea din 1848 de a se lua un spor de două zecimi la dările țării, participau la ședință, în afară de membrii Sfatului Administrativ, și unii boieri proprietari de pămînturi⁸².

În afară de legi, acte normative de mai mică importanță, care nu modificau legile existente, puteau fi elaborate de către miniștri. De multe ori ei alcătuiau un referat pe care-l înaintau Sfatului Administrativ, care puneă încheierea. Din 1834 se luase hotărîrea ca referatele miniștrilor să fie depuse la secretariat cu o zi înainte de ședințele Sfatului Administrativ, hotărîre, care însă, din cauza nerespectării, a fost din nou întărită mai categoric în 1845⁸³. Alteori, pe baza referatului ministrului de Finanțe, Sfatul Administrativ întocmea o anafora pe care domnul puneă rezoluția⁸⁴. Se întimpla ca rezoluția domnească să modifice sau să fie contrară referatului ministrului⁸⁵.

De multe ori, referatele vistieriei erau elaborate în urma sesizării organelor subalterne care raportau asupra lipsei de precizie a legilor în vigoare sau comunicau faptul că legea nu mai corespundea împrejurărilor⁸⁶. Dacă referatele aduceau modificări legilor în vigoare, atunci hotărîrile Sfatului Administrativ trebuiau aprobate de Obșteasca Adunare⁸⁷. Uneori, Adunarea ruga pe domn prin anafora de a lua măsuri în anumite chestiuni⁸⁸.

Actele normative obișnuite se aduceau la cunoștința organelor periferice de către ministru prin porunci. Subalternii se adresau către organele superioare prin rapoarte⁸⁹. Un mod obișnuit de comunicare a ministerului era prin circulări. Ministrul de Finanțe exercita ordinele cele mai multe prin organele Ministerului de Interne. Vistieria trimitea ordine și circulări isprăvniciilor, care erau obligate să raporteze⁹⁰. Multe instrucțiuni de ordin financiar erau trimise isprăvniciilor prin ofis domnesc⁹¹. Uneori, chestiunile referitoare la finanțe erau comunicate prin instrucțiunile trimise isprăvniciilor de către Sfatul Administrativ⁹². Alteori, erau trimise de către Ministerul de Interne⁹³.

⁸² „Albina românească”, Iași XX, nr. 101 din 19 dec., 1848; „Buletin, Foile oficiale”, nr. 102 din 23 decembrie 1848.

⁸³ *Manualul Administrativ*, I, p. 33, nr. 21.

⁸⁴ *Ibidem*, II, p. 61, nr. 556.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 500.

⁸⁶ *Ibidem*, II, p. 3, nr. 468 și 469.

⁸⁷ *Analele parlamentare*, tom. III², p. 166.

⁸⁸ *Ibidem*, tom. VII², p. 714; tom. IX², p. 461.

⁸⁹ *Manualul administrativ*, I, p. 67, nr. 44.

⁹⁰ *Ibidem*, II, p. 18, nr. 492.

⁹¹ *Ibidem*, p. 634, nr. 941.

⁹² *Ibidem*, p. 623, nr. 932.

⁹³ „Buletin, foie oficială”, 10 octombrie 1835, nr. 80.

SISTEMUL FISCAL

VENITURI DIRECTE

1. *Lucrările pregătitoare impunerii și perceperii impozitelor ; cata-grafiile.* În vederea impunerilor fiscale, vistieria făcea un recensământ al tuturor locuitorilor birnici din țară⁹⁴. Această înregistrare a dajnicilor se făcea odată la șapte ani⁹⁵. Pe baza ei vistieria putea ști la ce sumă se ridicau impozitele și să întocmească tabelele sau tăblițele pentru fiecare ținut, împărțite pe ocoale și sate, cu sumele care trebuiau să fie încasate. Catagrafiile cuprindeau numai numărul dajnicilor, nu și averea lor. După numărul birnicilor dintr-un sat, vistieria știa ce venit avea să-i aducă impozitul capitației pus pe locuitorii satului. Tabelele făcute de către vistierie pe baza catagrafiilor erau prezentate de către Obșteasca Adunare domnului. Acestea, având pecetea domnească și fiind adevărate de vistierie⁹⁶, erau trimise prin isprăvnicii la satele respective.

Situația fiscală fixată cu ajutorul catagrafiilor nu trebuia să se schimbe timp de șapte ani. Chiar în caz de deces sau fugă a locuitorilor de pe moșii, vistieria trebuia să încaseze în acest decurs de timp aceeași sumă de la birnici.

Tot în atribuțiile comisiilor ținutale intra și obligația de a face numărătoarea pogoanelor de vie ale străinilor pe care trebuia să le treacă în catagrafie⁹⁷.

2. *Lucrările pentru întocmirea catagrafiilor.* Pentru întocmirea catagrafiei se întrunea câte o comisie pentru fiecare ținut, compusă dintr-un boier din rangul I, care să nu aibă moșie în acel ținut, deputatul ținutului și protoereul⁹⁸. La alcătuirea catagrafiei capitalei, era inclus în comisia ținutului Iași și vel aga⁹⁹. Mai târziu, după 1835, pentru orașul Iași s-a format o comisie specială din patru membri, din care făceau parte un boier orășean, vel aga orașului, unul din protoereii capitalei și mai marele staroste. Acesta din urmă a fost inclus în urma referatului ministrului de Finanțe din 7 mai 1838¹⁰⁰ și reprezenta un succes al burgheziei care reușise să includă în componența comisiei pe un reprezentant de-al său.

⁹⁴ *Regulamentul Organic din 1831, art. 84.*

⁹⁵ *Ibidem, art. 97.*

⁹⁶ *Ibidem, art. 101.*

⁹⁷ *Ibidem, art. 99.*

⁹⁸ *Ibidem, art. 84.*

⁹⁹ *Ibidem, art. 95.*

¹⁰⁰ *Manualul administrativ, II, p. 8, nr. 475.*

De la început se prevedea ca ispravnicul să dea tot concursul, atât prin informații, cât și prin orice alte mijloace de care ar fi avut nevoie membrii comisiei ¹⁰¹.

Comisia umbla din sat în sat, unde aduna pe toți locuitorii, preoții și proprietarii moșilor pe care se afla satul. Ea strângea în fiecare sat pe vornicel și un număr de 9 locuitori — 3 „frunțași”, 3 „mijlocași” și 3 „codași” — care, după ce depunea jurământ, trebuiau să ajute la numărătoarea familiilor din sat. Se făcea înscrierea tuturor birnicilor obișnuiți, a oamenilor fără căpătii, a bejenarilor. Vorniceii, bătrînii trecuți în vîrstă și văduvele erau înscrși separat ¹⁰². Comisiile înscriau și pe ȧiganii statului din cetele care se aflau în ținuturile unde se făcea recensămîntul. Ei erau înregistrați într-o condică specială ¹⁰³. ȧiganii care aparțineau particularilor, atât cei din tîrguri cât și cei din sate, nu se înscriau în catagrafii ¹⁰⁴.

După aceea se făcea înscrierea privilegheților, adică a acelor locuitori care se bucurau de scutiri, din care categorie făceau parte neamurile, apoi postelniceii, polcovniceii, vorniceii de poartă și alți slujitori ¹⁰⁵. Aceștia erau scutiți de havalele (obligații de muncă). Dar aceste privilegii nu se transmiteau la urmași, dacă nu intrau în slujbă. Ei erau obligați să prezinte actele necesare că aparțineau acestor categorii. Deoarece privilegheții se bucurau de scutiri, pentru ca ocîrmuirea să nu piardă din veniturile ei, Obșteasca Adunare alcătua o comisie care să verifice titlurile acestora.

Se înscriau în foi separate mazilii, ruptașii și ruptele vistieriei, care formau o categorie fiscală separată. Aceștia trebuiau să aducă documentele doveditoare că se trag din familii vechi de mazili. Aceia însă a căror trecere în categoria mazililor se constata că se făcuse în mod abuziv, erau trecuți într-un tabel separat care se alătura la acel al salului ¹⁰⁶.

După ce se termina înregistrarea tuturor locuitorilor care trebuiau să plătească capitația, se făcea înscrierea tuturor negustorilor creștini, împărțiți pe stări, precum și a meseriașilor înscrși în bresle ¹⁰⁷.

Tuturor acelorora care aveau dreptul la patentă, li se dădea cîte una la fiecare înscriere, care cuprindea quantumul dării la care erau impuși ¹⁰⁸. Tot în foi separate erau înscrși evreii, atât cei pămînteni cât și sudiți, indicîndu-se starea și meșteșugul fiecăruia. Acei constătați fără ocupație și acte în regulă, aveau să fie îndepărtați din țară ¹⁰⁹.

¹⁰¹ Regulamentul Organic, din 1831, art. 84.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, art. 86.

¹⁰⁴ *Ibidem*, art. 89.

¹⁰⁵ *Ibidem*, art. 87.

¹⁰⁶ *Ibidem*, art. 88.

¹⁰⁷ *Ibidem*, art. 89.

¹⁰⁸ *Ibidem*, art. 90.

¹⁰⁹ *Ibidem*, art. 94.

Pentru sudiți, se întocmea o listă specială, în care se scria numele, naționalitatea, ocupația, categoria, domiciliul, imobilele care le aveau în țară, pașaportul și data sosirii în țară ¹¹⁰.

După terminarea alcătuirii catagrafiei, ea era adeverită de stăpînul moșiei sau de vechilul său, de preotul satului și de jurați. Toți erau răspunzători pentru orice omisiune sau înșelătorie ce s-ar fi făcut ¹¹¹.

Pe baza catagrafiei se alcătuiau tăblițele. Ele serveau la încasarea impozitelor, aveau pecetea domnească și adeverirea vistieriei care trimitea prin isprăvnicii la sate cîte două exemplare. Unul din ele era dat proprietarului de moșie și altul județului sătesc. Un alt exemplar era la vistierie și altul la isprăvnicie ¹¹². La satele cu răzeși, tăblițele erau încredințate celor mai de frunte dintre ei ¹¹³. Cheltuielile cerute pentru membrii comisiilor se hotărau de ocîrmuire și se achitau din bugetul statului. Cu ocazia alcătuirii cataografiilor se făceau multe greșeli și abuzuri, fiind trecuți uneori aceeași birnici de cîte două și trei ori în tăblițe ¹¹⁴. În instrucțiunile din 1845 se preciza că după terminarea înscrierii locuitorilor dintr-un sat, trebuia să rămînă o copie acolo, adeverită cu iscăliturile comisiei, în vederea prezentării reclamațiilor. Cei nemulțumiți puteau în termen de 40 de zile să prezinte reclamații la vistierie, pe baza verificării tăbliței rămase în sat, cerînd o nouă cercetare ¹¹⁵. Tot prin aceste instrucțiuni se mai hotăra ca lucrarea catagrafiei să înceapă întîi în reședința ținutului și apoi să treacă la sate. După ce se făceau convenitele rectificări, în urma reclamațiilor primite, catagrafiile rămîneau definitive timp de 7 ani, în care timp trebuia să încaseze aceeași sumă în fiecare an la oricare sat sau oraș, indiferent de fluctuația populației.

IMPUNEREA ȘI PERCEPEREA IMPOZITELOR DIRECTE DE LA 1831 PÎNĂ LA 1849

1. *Capitația. Categoriile fiscale care plăteau capitația.* Capitația și patenta formau principalele impozite directe pe care se sprijinea sistemul financiar al Regulamentului Organic.

Capitația era darea personală plătită de țărani, țiganii statului și de toți birnicii care nu plăteau patente.

a. *Țăranii.* Țăranii, atît cei clăcași cît și cei liberi, plăteau aceeași dare, cîte 30 de lei de fiecare gospodar ¹¹⁶. Pe lîngă aceasta, ei mai plăteau zeciuiala adițională, adică un supliment de impozit de 10 % din capitație; deci ei mai plăteau încă cîte trei lei la cutia sătească.

¹¹⁰ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 79.

¹¹¹ *Ibidem*, art. 85.

¹¹² *Ibidem*, art. 101.

¹¹³ *Ibidem*, art. 102.

¹¹⁴ „Buletin, foaie oficială”, nr. 60 din 29 iulie 1848.

¹¹⁵ „Buletinul oficial al Moldovei”, 1 aprilie 1845, nr. 26.

¹¹⁶ *Regulamentul Organic din 1831* art. 79.

Uneori, ei trebuiau să mai dea un plus de impozit, atunci când domnul găsea cu cale să mai scoată un adaos la impozit pentru a împlini lipsurile. Ei erau obligați să presteze, fără plată, munca la construirea podurilor și a drumurilor lătrualnice de pe moșiile pe care le locuiau¹¹⁷. De asemenea, erau datori să lucreze, pe baza unui tarif stabilit, la facerea drumurilor mari, precum și la pavarea capitalei, după un calcul al numărului de stinjeni ce trebuiau lucrați de oamenii din sate¹¹⁸.

Modul de percepere. Capitația țăranilor se calcula pe numărul birnicilor, dar se percepea pe sate. Atunci când se făcea catagrafia unui sat, după ce se afla care este numărul locuitorilor, se fixa și suma birului ce revenea întregii obștii a satului; se alcătuia un total care trebuia să rămână neschimbat până la noua catagrafie, neputînd fi mărit ori scăzut. Chiar dacă în acest decurs de timp, unii din locuitorii birnici mureau sau plecau din sat, plata capitației acestora rămânea asupra satului, care continua să o achite regulat pînă la noul recensămînt.

S-a afirmat că Regulamentul Organic a supus pe toți locuitorii la plata unei capitații individuale și uniforme¹¹⁹ și că, mai înainte de Regulament, impozitul personal, birul, se percepea prin repartizare sau cislă. O cercetare mai amănunțită infirmă această concluzie și arată că în perioada regulamentară birul, în Moldova, s-a perceput tot prin sistemul cisluirii. Dealtfel, chiar din textul Regulamentului se poate vedea că se menținea vechiul sistem feudal de percepere a birului. La art. 79, vorbindu-se despre modul de încasare a birului, se spunea în mod clar: „Iar împărțirea banilor birului sus pomenit o vor face locuitorii între dinșii, după cea din vechi obicinuința lor...” Tot în legătură cu stringerea birului, la art. 100 se spune: „Subt îndatorire însă: ca toți locuitorii aceluia sat să fie unul pentru altul răspunzător despre totimea birului ce are a plăti satul lor”. Astfel, în ce privește încasarea birului exista o răspundere solidară.

Aplicarea sistemului de cisluire a fost de la început în intenția acelor care au elaborat Regulamentul Organic al Moldovei. În 1829, în instrucțiunile pe care le primise comitetul din București al Regulamentului pentru ambele Principate de la autoritățile rusești, în perioada ocupației, se spunea: „Obiceiul moldovenesc de a împărți birul asupra satelor și de a le îndatori dinsele să plătească partea ce se va veni între locuitori prin de cisle (adică împărțiri analoghisite între locuitori), este fără de îndoială mai vrednic de ales (decît al Valahiei...)”¹²⁰.

¹¹⁷ Regulamentul Organic din 1831, anexa lit. Z, articolul XXXVII.

¹¹⁸ *Ibidem*, art. 36 și art. 74.

¹¹⁹ I. C. Filții, *Principatele române de la 1828 la 1834*, Buc., 1934, p. 145; „Capitația, uniformă, de 30 lei, se percepea în comune, la fiecare trimestru, de vornice în Moldova, de pîrcălabi în Muntenia, sub supravegherea proprietarului”. *Ibidem*, p. 146.

¹²⁰ *Analele parlamentare*, tom. I², p. 25.

Locuitorii nu plăteau capitația în mod egal. Birnicul care era impus să plătească 30 de lei capitația, reprezenta o unitate fiscală. Vistieria stabilea pe baza catagrafiei numărul contribuabililor fiscali care aveau să plătească cîte treizeci de lei. Pe baza numărului se stabilea suma repartizată satului. Nu însă toți locuitorii plăteau aceeași sumă, ci fiecare după averea lui; unul plătea mai mult, altul mai puțin. Dovezi că birul îl plăteau țaranii după sistemul cislei și că nu plătea fiecare o sumă fixă, se constată atît din materialul arhivistic inedit, cît și din actele oficiale ale ocîrmuirii publicate.

O serie de acte oficiale atestă existența sistemului cisluii în perceperea impozitelor. Într-o publicație a Ministerului de Interne, din 10 octombrie 1835, se spune: „pentru cislă, fiindcă din ispită este dovedit că în cisluirea banilor birului între săteni să întrebuințează un însămnător catahrisis pentrucă cisla făcîndu-se de către cei mai înstăriți, ei se apără pre sine de dreptatea analoghiei cuvenită a răspunde potrivit cu starea lor și împovărează mai mult pe acii mai puțini înstăriți”¹²¹.

Din această dispoziție se observă că se făceau multe abuzuri cu ocazia alcătuirii cislei; cei mai avuți împovărau pe cei săraci, obligîndu-i să plătească o cotă mai mare, peste puterile lor, iar ei căuînd să plătească o cotă mai mică decît se cuvenea față de averea pe care o aveau.

Criteriul de apreciere la fixarea cotei de plată erau în special animalele. Nu însă toate intrau la alcătuirea cislei. De aceea unii căutau să-și pună animalele din cele care intrau în cislă în rîndul acelor care nu intrau. Aceasta se constată dintr-un proiect de lege din februarie 1844¹²².

Astfel, criteriul de evaluare pentru fixarea cotei la plata birului era numărul de vite pe care îl avea birnicul. În acest număr puteau intra atît animalele mari cît și mici, stabilîndu-se valoarea lor.

La început se pare că cislele erau făcute de locuitorii cei mai înstăriți¹²³. Pe urmă se constată că pentru alcătuirea lor se alegeau delegați dintre toți locuitorii satului.

Toată obștea era împărțită în trei stări: fruntași, mijlocași și codași. Din fiecare stare se alegeau cîte unul, doi sau trei oameni, care în prezența preotului și a vornicelului alcătuiau cislele¹²⁴ sub

¹²¹ „Buletin, foaie oficială”, 10 octombrie 1835, nr. 80.

¹²² „Nepotrivita orînduială ce se întrebuințează într-o facere a cislilor care neurmîndu-se după art. 79, lit. A, Cap. al 3-lea din Regulamentul Organic și fiind cu totul lăsată la voința și cumpănirea unora din săteni, din aceasta prilejuiește îngreuirea acelor ce s-ar cuveni a fi mai ușurați în privirea stării lor și pe lîngă altele viclenia ce se uneltește de către unii de a preface vitele lor în felul acelor ce nu intră în cislă, aduce nu mai puțin îngreuire a celui mai neavut asupra căruia cade mai multă greutate”. *Analele parlamentare*, tom XII², nr. 532.

¹²³ „Buletin, foaie oficială”, 10 octombrie 1835, nr. 80.

¹²⁴ Arh. St. Iași, Mss. 1507/1. f. 32 și urm.

supravegherea proprietarului, ¹²⁴ arendaşului sau a vechilului ¹²⁴ bis. În toate foile de cislă se menţionează că cisluirea s-a făcut fără asuprire în faţa întregului sat şi că fiind dreaptă s-a încredinţat cu pecetea satului. Ele trebuiau să fie adevărate de proprietari şi de privighetor ¹²⁵. Cislele erau făcute trimestrial ¹²⁶. În 1844, ocirmuirea hotărăşte ca să se facă odată pe an şi anume la începutul trimestrului al doilea ¹²⁷. Dar la 25 martie 1851 se revine asupra acestei măsuri, hotărîndu-se ca cisluirea să se facă tot la 3 luni, cu aceeaşi procedură ca şi înainte ¹²⁸.

În interiorul satului, suma capitaţiei care fusese stabilită de vistişerie, după numărul locuitorilor, se repartiza pe capii de familie, pe gospodărie. Cum am spus, locuitorii nu plăteau în mod egal, ci fiecare după averea lui. Aceste deosebiri de avuţie în interiorul satului, aduceau cu sine şi deosebiri în privinţa cislelor. În toate foile de cislă se spune întotdeauna: „această cislă făcîndu-se pe nume şi vite s-au însemnat în fiinţa tuturor lăcuitorilor după starea fieştecarui dajnic” ¹²⁹.

În condica de cisle, în dreptul fiecărui locuitor, se trecea numărul animalelor, a firtelor de vie sau a feciorilor holtei.

Datorită diferenţelor de avere, cislele erau foarte variate. Inegalitatea de avere în sinul satului oglindeşte procesul de diferenţiere a ţărănimii. Astfel, în satul Toporăşti, ținutul Vaslui, erau locuitori care nu aveau nimic, iar alţii care aveau cîte 8 vite mari. De aceea cisla variază de la 5 lei pînă la 15 lei, ajungînd să se plătească întreit ¹³⁰.

La determinarea cotei nu contribuia însă numai numărul de vite, ci şi numărul locuitorilor existenţi din trimestrul cînd se făcea cisla. Chiar dacă în cursul celor 7 ani se micşora numărul locuitorilor din sat, se plătea aceeaşi sumă, mărindu-se în felul acesta cota fiecărui locuitor, ei fiind solidari la plata sumei fixată asupra satului de la data cînd s-a făcut catagrafia ¹³¹. Satul Mumbăteşti, la data cînd s-a făcut catagrafia în 1832, avea 82 de locuitori. De aceea suma fixată asupra satului a fost de 2 460 lei pe an, ceea ce însemna pe trimestru cîte 615 lei. Între timp, unii locuitori au fugit, alţii au decedat. Se constată că

¹²⁴ bis Art. 79 *Regulamentul Organic din 1831*, Arh. St. Iaşi, Mss. 1507/1, f. 60.

¹²⁵ Arh. St. Iaşi, Mss. 1507/1, f. 80.

¹²⁶ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 79.

¹²⁷ *Analele parlamentare*, tom. XII², p. 533.

¹²⁸ „Adaos la foaia satească”, 25 martie 1851, nr. 28.

¹²⁹ Arh. St. Iaşi, Manuscris 1507/1, L. 45.

¹³⁰ În unele sate erau locuitori care aveau numai 3 oi, iar alţii care aveau cîte opt vite mari. Din această cauză cisla varia de la 4 lei 20 parale pînă la 24 lei zece parale. Arh. St. Iaşi, Manuscris 1507/1, f. 48.

¹³¹ Cu ocazia întocmirii cislei satului Ipăteni se arată că locuitorii existenţi în sat, în trimestrul al III-lea pe anul 1838, erau obligaţi să plătească şi partea celor morţi sau fugiţi din sat: „Pe arătaţii mai sus birnici s-au încarcat şi darea a patru morţi şi un fugit, care sînt dintre cei cuprinşi în tăbliţă”. Arh. St. Iaşi, Manuscris 1507/1, f. 122.

„În soma aceasta de 831 lei şasezeci parale sînt însemnaţi lăcuitorii aceşti 71, ci sînt de faţă, cu 21 morţi şi zece fugiţi, pe care se vor însemna aici de faţă...”. Cislă satului Şcheia. *Ibidem*, f. 129 şi 131.

de la 1832 pînă la 1838 numărul locuitorilor scăzuse de la 82 la 50. Deci suma de 615 lei, care trebuia achitată trimestrial de către 82 de birnici, acum trebuia dată de către un număr mult mai mic. În cazul acesta, cota parte devenea cu mult mai mare. Dacă ar fi fost numai principiul solidarității fiscale, ar fi însemnat ca suma să fie repartizată în mod egal la toți locuitorii, adică fiecare locuitor, în loc să plătească cite 7 lei și douăzeci parale, cit ar fi fost în cazul dacă existau 82 de locuitori în sat, să plătească acum cite 12 lei și doisprezece parale. Dar cota fiecărui locuitor nu era egală, ci era fixată după numărul de animale. De aceea ea a variat de la 6 lei și 33 parale pînă la 20 lei și 20 parale ¹³².

Din cauza variației numărului locuitorilor, cota parte pe cap de locuitor și pe o vită nu era aceeași în fiecare sat. Aceste schimbări puteau să aibă mai multe cauze. Unele din ele puteau proveni din anumite considerente cu privire la gospodăria individuală; altele, se datorau unor cauze care influențau situația generală a satului.

Pe lângă birnicii obișnuiți, mai existau în sat nevolnici și văduve, care plăteau în mod deosebit și mai puțin.

Cisla odată întocmită, se făcea tabelul cu numele locuitorilor și cit avea să dea fiecare. După îndeplinirea acestor formalități urma încasarea dărilor, conform cislurii. Controlul cislei și al cutiei satești trebuia să fie făcut de două ori pe an ¹³³. Amenințările cu pedepsire pentru cei ce nu vor alcătui cisle drepte arată cit de frecvent era acest procedeu. În caz că ispravnicii descopereau vreo neregulă la controlul cislei și al cutiei satești, atunci paznicii, împreună cu vornicelul, trebuiau să plătească din averea lor nedreptatea făcută acestor săteni ¹³⁴.

La satele de răzeși, tabelul era încredințat celui mai de frunte din sat, care împreună cu județul satesc și cu vornicelul aveau sarcina înasării birului ¹³⁵.

În caz că între cele două catagrafii se întîmpla într-un ținut sau sat vre-un flagel, incendiu sau vreo altă nenorocire care să facă imposibilă plata birului, atunci Sfatul Administrativ, după o prealabilă cercetare la fața locului, trebuia să dea dispoziții în vederea ușurării birului. Sfatul Administrativ, în acest caz, trebuia să păstreze jurnalul pentru aceste scăderi pentru a-l prezenta Obșteștei Adunări ¹³⁶.

Cutia satească. Banii cutiei satești proveneau din zeciuiala adițională de la capitație. Fiecare gospodar căsaș, pe lângă capitație trebuia să mai dea 3 lei pe an la cutia satească instituită în fiecare sat sau

¹³² Arh. St. Iași, Cisla Satului Scheia, f. 69—70.

¹³³ „Buletinul oficial al Moldovei”, 10 octombrie 1835, nr. 80.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 102.

¹³⁶ *Ibidem*, art. 108.

tirg. Tot aici se adunau și banii însurățeilor, care în primii ani de căsătorie plăteau între 4 și 12 lei.

Regulamentul Organic prevedea ca din cutia sătească să se achite deficitul birului impus satului, cauzat prin neplata vreunui birnic¹³⁷.

De fapt, achitarea capitației celor morți, fugiți sau rău platnici, se făcea de către locuitorii rămași în sat, prin cisluire, fondul cutiei sătești fiind prea mic pentru a putea achita obligațiile fiscale ale tuturor dispăruților din sat.

Intr-un act de cislă din 1842 se spune: „Izvod de lăcuiitorii birnici ce au să-și analghisască banii birului celor fugiți, morți și răi, care se cer de către hazna a se plăti. Pre acești s-au cisluit”¹³⁸.

Aceasta se vede și din actele oficiale. Intr-un act domnesc din 28 septembrie 1853 către isprăvnicie se spune: „... în inapoierea pribegiților lăcuiitori de la un sat la altul fără a lua învoire în mărginirea așezământului, încît din aceasta, satele care sînt legate de dările a niște lîuzi, strîmtoare a istovi după așezămînt la fiecare șfert dările haznelii, sînt silite a cislui asupra rămașilor, atît birul cît și alte havalele sătești, privitoare pe pribegiți...”¹³⁹.

De altfel, în foile de cislă se spune des că pe capetele locuitorilor rămași în sat se încarcă și cislă celor dispăruți.

Uneori, ocîrmuirea lua pentru plata cheltuielilor construirii drumurilor din banii cutiilor sătești, care erau destinați pentru interesul satului. În 1844 vistieria hotărâște ca banii necesari pentru procurarea diferitelor instrumente la facerea drumurilor în sumă de 40—500 lei să fie luați din cutiile sătești din țară¹⁴⁰. Alteori, vistieria obliga unele sate să plătească din cutia sătească birul unor oameni însărcinați cu anumite munci pentru stat. Astfel, capitația a 35 de cantoniști, în a căror sarcină era paza și ținerea în bună stare a drumurilor din ținutul Iași, era achitată din cutiile satelor din acest ținut¹⁴¹.

În afară de aceste cheltuieli, satul mai avea și alte obligații pecuniare pentru a căror achitare se luau bani tot din cutia sătească. Întreținerea slujitorilor se făcea tot din banii cutiei sătești. Fiecare sat era obligat să suporte cheltuiala hainelor și a armelor slujitorilor pedestri, iar la cei călări aveau obligația în plus și procurarea calilor. Apoi mai trebuia să dea pentru subsistența acestora cîte un leu la cei pedestri și 60 (șaiszeci) de parale la cei călări¹⁴².

Avînd în vedere că slujitorii călări necesitau o cheltuială mai mare decît cei pedestri, se hotărîse ca întreținerea unui slujitor pedestru să fie făcută de 100 gospodari, iar a unui slujitor călare de

¹³⁷ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 106.

¹³⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dos. 1119, f. 4.

¹³⁹ „Buletin...” 11 octombrie 1853. nr. 81.

¹⁴⁰ Aduas la „Foia sătească” din 9 iulie 1844, nr. 29 și 30.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² *Regulamentul Organic din 1835*, anexa C, art. VIII.

150¹⁴³. Cînd numărul contribuabililor dintr-un sat nu era suficient pentru a putea susține întreținerea unui slujitor, atunci satul se unea cu un altul pînă ajungea la numărul de locuitori necesar pentru întreținerea unui slujitor¹⁴⁴.

Administrarea fondului cutiei satești se încredința județului sătesc¹⁴⁵, care era alcătuit din preot și trei membri jurați, aleși din cele trei stări ale satului, adică un fruntaș, un mijlocăș și un codaș¹⁴⁶.

Perceperea acestui impozit se făcea pe baza tabelului vistieriei. Registrul cheltuielilor și veniturilor casei era ținut de către preotul satului, iar socotelile erau adevărate de către ceilalți membri ai județului¹⁴⁷.

La început însă, rolul cutiei satești n-a corespuns scopului pentru care a fost creată. Aceasta o remarcă Nicolae Suțu, în calitate de ministru de finanțe, într-o dare de seamă din februarie 1842, în care arată că în multe părți cutiile satești n-au putut funcționa, fie că obștiile satelor n-au depus banii zeciuiei, fie că acest fond a fost utilizat în alt scop sau, de multe ori, acești bani au fost însușiți pe nedrept de vornice și privighitor. În urma acestor constatări, vistieria a luat măsuri. S-au înființat cutii cu două incuierători, una din chei fiind încredințată proprietarului, și s-a hotărît să se facă un control asupra cutiilor; în caz de lipsă, banii trebuiau restituiți de acei care aveau în seama lor cutia satească. Ispravnicii erau însărcinați cu controlul.

O altă dispoziție a fost ca darea capitației locuitorilor, care intrau în categoria slujitorilor, în loc să se restituie acestora, să se dea în folosul cutiei satești¹⁴⁸.

La ispravnicie, odată cu banii șfertului, erau trimiși și banii zeciuiei strînși la cutia satească. Sămășia ținutului trebuia să țină o contă pecetluită și șnuruită, cu evidența sumelor depuse.

Birnicii orașelor. La orașe, toți locuitorii care nu plăteau patentă erau impuși la capitație. Locuitorii mahalalelor, care se ocupau și cu lucrul pămîntului, plăteau capitația tot prin sistemul cislei. Articolul 105 din Regulamentul Organic spunea: „Acei rămași în capitație prin mahalale, de vreme ce intră în cislă ca și locuitorii satelor...”¹⁴⁹. Atît birul cit și zeciuiala se încasau de către vornicelul mahalalei. Dajnicii erau solidari de suma birului impus tuturor locuitorilor din mahală timp de 7 ani, întocmai ca la sate. De multe ori birnicii mahalalelor erau închiși fiindcă nu plăteau dările dispăruților. În 1835, birnicii din mahalaua Ciurchi—Iasi se plîng că din pricina unui număr de 90 de

¹⁴³ *Regulamentul Organic din 1835*, anexa C, art. IX.

¹⁴⁴ *Ibidem*, art. IV.

¹⁴⁵ *Regulamentul Organic din 1831*, art. 106.

¹⁴⁶ *Ibidem*, art. 319.

¹⁴⁷ *Ibidem*, art. 106; *Regulamentul Organic din 1835*, art. 107.

¹⁴⁸ *Analele parlamentare*, tom. XI², p. 182.

¹⁴⁹ *Regulamentul Organic din 1835*, art. 105, aliniat d.

gospodari, dintre care unii trecuseră în categoria slujitorilor, alții fugiseră, iar alții erau nevoznici, au fost obligați să plătească birul acestora. Deoarece ei erau săraci și în neputință de a plăti atât darea lor, cit și a acestora, patruzeci de inși din numărul birnicilor mahalagii au fost închiși. Ei implorau mila ocîrmuirii ca să fie scutiți de a mai plăti dările celor dispăruți ¹⁵⁰.

Stringerea dărilor din tirguri era încredințată ispravnicilor. Din cauza greutății perceperii, vistieria voia în 1832 să o treacă asupra agiei.

Obștea mahalalei avea cutia ei. Spre deosebire de cutia satească, la aceasta nu se stringea decît banii înșurăteilor, banii strînși din zeciuiala capitației mergînd la eforiile orășanești ¹⁵¹.

Astfel, banii cutiei mahalalei, care trebuiau cheltuiți pentru nevoile locuitorilor, se stringeau numai din impozitul înșurăteilor, care se percepea tot de către vornicelul mahalalei. Regulamentul Organic prevedea, referitor la banii cutiei mahalalei, că: „din aceasta și cu chipul cisluirii se vor îndeplini lipsurile” ¹⁵². Așadar, fondul strînș pentru nevoile obștii mahalalei era mai mic decît al cutiilor satești, zecuielile mergînd la eforii, iar din banii înșurăteilor trebuind să se plătească și alte cheltuieli pe lîngă simbria vornicelului și împlinirea capitației celor dispăruți. Cum acest fond era insuficient pentru plata dărilor celor lipsă, rămînea să se strîngă acești bani de la birnicii rămași prin sistemul cislei ¹⁵³. În tirgurile unde nu existau eforii orășanești, birnicii aveau cutii după pilda satelor, unde se aduna zeciuiala ¹⁵⁴.

Organele de percepere a capitației. Prin Regulamentul Organic se desființează funcțiile ocolășilor și zapciilor însărcinați cu perceperea birului, care era un prilej de nesfîrșite abuzuri. Capitația se încasa de vornicelul satului în patru șferturi, sub supravegherea proprietarului, a vechilului sau a arendașului, după tăblița trimisă de ispravnicie la fiecare trimestru. Birul era depus la județul satesc, care-l trimitea îndată, prin oamenii aleși din sat, la ispravnicie ¹⁵⁵. Cheltuielile pentru deplasare cădeau în sarcina cutiei satești ¹⁵⁶. În cazul cînd nu se puteau stringe toți banii, vornicelul și județul satesc aduceau numele restanțierilor la cunoștința proprietarului, care le fixa un termen de plată. În caz de neexecutare, proprietarul cerea ispravniciei să ia măsuri în vederea constringerii la plata birului.

În satele care întrețineau slujitori, trei locuitori erau scutiți de capitație în folosul satului, precum și de havalele, de încartiruire silită,

¹⁵⁰ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dos. 8, f. 10.

¹⁵¹ Regulamentul Organic din 1835, art. 105.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dos. 1119, f. 4.

¹⁵⁴ Manualul administrativ, II, p. 2, nr. 467.

¹⁵⁵ Regulamentul Organic din 1831, art. 101.

¹⁵⁶ *Ibidem*, art. 106; art. 107 în ediția Reg. Org. din 1835.

de facerea podurilor și de alte obligații, în schimbul cheltuielilor făcute cu întreținerea slujitorilor. Nu erau scutiți de obligațiile către proprietari ¹⁵⁷.

Sumele pentru plata capitației, strinse de la sate și trimise la isprăvnicie, erau încredințate sameșului ținutului. Ele erau înscrise pe dosul tablitelor încredințate proprietarului satului. La sfârșitul anului, vistișeria trebuia să adune toate aceste tabele de la isprăvnicie pentru ca Obșteașca Adunare să se poată încredința de modul cum s-au perceput impozitele ¹⁵⁸. Vornicelul satului percepea odată cu birul și banii ze-ciuielii, care se stringeau la cutia sătească.

Țăranii negustori. Deși prin unele articole ale Regulamentului Organic se prevedea că țăranii birnici puteau să fie meșteșugari și să se ocupe cu comerțul — dacă nu aveau dughiană în târguri — fără a mai lua patentă ¹⁵⁹, totuși în alt articol se hotăra că oricine se ocupa cu vreun meșteșug sau făcea comerț, trebuia să aibă patentă ¹⁶⁰. Această contrazicere făcea ca țăranii care se ocupau cu meșteșugul sau comerțul la sate să fie obligați de multe ori să ia patente, ceea ce îngreuiua mult situația acestora. Astfel, țăranii care erau meșteșugari și se îndeletniceau cu comerțul la sate plăteau și darea pentru patentă și capitație. De aceea, la 21 februarie 1838 s-a hotărât ca să nu se mai facă patentarea la sate pe temeiul art. 79 ¹⁶¹.

Prin această dispoziție rămânea în deplină vigoare numai articolul din Regulament prin care țăranii puteau să se ocupe la sate cu meșteșugul și cu negustoria, fără a mai fi obligați să plătească impozitul de patentă.

În 1845 se face o modificare în această chestiune cu privire numai la birnicii de prin mahalalele târgurilor care plăteau capitație. O parte din acești locuitori se ocupau cu lucrul pământului, iar o parte cu diferite meserii sau cu comerțul, fără a avea însă dughiană. Cu timpul, aceștia, dorind să deschidă și dughiană, voiau să intre în categoria patentarilor și să se înscrie în bresle. De aceea, ei nu mai voiau să plătească capitația. Aceasta lovea însă în interesele fiscolei. Prin încadrarea lor în categoria de patentari însemna să renunțe la calitatea lor de contribuabili ai capitației, care se plătea după sistemul cisluiirii. Or, locuitorii din mahalale care se ocupau cu comerțul și meserii erau de obicei locuitorii cei mai înstăriți. Ieșirea lor din cislă ar fi avut drept consecință că toată greutatea capitației din mahalale să cadă pe umerii locuitorilor celor mai săraci. Ar fi putut deci rezulta pribegirea locuitorilor săraci rămași în mahala, care nu se puteau înscrie în categoria patentarilor, situație pe care ocîrmuirea voia s-o evite.

¹⁵⁷ *Regulamentul Organic* din 1835, anexa C, art. III.

¹⁵⁸ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 105.

¹⁵⁹ *Regulamentul Organic* din 1835, anera B. art. XXXVIII și XXXIX.

¹⁶⁰ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 79.

¹⁶¹ *Analele parlamentare*, tom. XIII², p. 582.

În afară de aceasta, tendința mahalagiilor de a deschide dugheni putea constitui un imbold pentru mulți locuitori de la sate de a veni la târguri să se facă negustori. Or, în această perioadă se constată că ocîrmuirea, prin diferite măsuri, căuta să îngreueze cît mai mult strămutarea țăranilor la târguri. De aceea, Sfatul Administrativ a hotărît ca locuitorii mahalalelor din târguri, care ar dori să deschidă dughiană, să fie obligați să plătească atît patentă cît și capitație¹⁶².

În modul acesta situația lor devenea mai grea decît a negustorilor sau a meseriașilor patentari, fiind obligați să achite două impozite. Astfel, se constată în mod vădit caracterul de clasă al dispozițiilor luate de către ocîrmuire. Pe cînd negustorii și meseriași înscrîși în bresle plăteau numai impozitul patentei, fiind scutiți de capitație, locuitorii din mahalalele orașelor, impuși la capitație, dacă voiau să se ocupe cu negustoria, ori meserii, trebuiau să plătească ambele impozite.

Perceperea capitației era prilej de mari și nenumărate abuzuri. Regulamentul Organic prevedea o serie de pedepse din care se pot deduce împrejurările în care aveau loc aceste abuzuri. Astfel, se interzicea amănințare de aspre sancțiuni ca vorniceii să ceară vreo altă sumă, în afară de bir, în folosul lor.

Uneori, vorniceii își însușeau banii capitației. Ispravnicii erau obligați să facă cunoscut vîstieriei aceste infracțiuni, iar dacă le îngăduiau erau scoși din funcție¹⁶³.

Un alt prilej de abuzuri era întocmirea cislelor. Mihai Sturza, cu ocazia unei vizite prin țară, a primit sute de jalbe în care țăranii se plîngeau de nedreptatea cu care se întocmeau cislele. De aceea s-au luat unele măsuri¹⁶⁴, fără însă a se putea îndrepta răul.

Abuzuri făceau și organele administrative care controlau modul cum se alcătuiau cislele, cu care ocazie se lăsau adesea mituiți¹⁶⁵. Abuzurile erau atît de frecvente, încît ocîrmuirea, în instrucțiunile date ispravnicilor, recomanda întotdeauna de a avea în vedere stîrpirea nedreptății ce se făcea cu prilejul încasării birului¹⁶⁶.

b. *Oamenii fără căpătîii (căpătîerii)*. În rîndurile țăranimii existau mai multe subcategorii, care, din punct de vedere fiscal, se deosebeau, fie prin cuantumul birului, fie prin modul de plată. Din această ultimă categorie făceau parte oamenii fără căpătîii sau căpătîerii. Mulți din ei erau veniți de peste hotare. Alții proveneau dintre țăranii birnici săraci, care neavînd nici un fel de avere, nici locuri de hrană, se an-

¹⁶² *Manualul administrativ*, II, p. 61, nr. 556.

¹⁶³ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 107.

¹⁶⁴ „Buletin, foaie oficială”, 10 octombrie 1835, nr. 80.

¹⁶⁵ *Manualul administrativ*, II, p. 634, nr. 941.

¹⁶⁶ În instrucțiunile către ispravnicii, din 10 mai 1835, se spune: „subt povățuirea vîstieriei, ispravnicul este dator să se îngrijească de adunarea birului și de conținerea abuzurilor întru aceasta”. *Man. Administrativ*, II, p. 625, nr. 937.

gajau de nevoie argați la moșii sau în sate pe la țărani liberi mai înstăriți ori pe la tirguri. Datorită ocupației lor, fiind ciobani, văcari, haidăi, porcari, jitari, nu aveau o locuință stabilă. Ei petreceau vara într-o anumită regiune și iarna într-alta, schimbau des stăpînii, ceea ce creaa o mare dificultate fiscalului, putînd fi greu urmăriți. Ei erau scutiți de havalele și de celelalte munci către stat¹⁶⁷. Prin Regulamentul Organic li se dădeau acestora foi de impozit individuale, numite peciuri, care conțineau numele și semnalmentele lor. În peciuri se arăta ce impozit trebuiau să plătească pe an. Stăpînii sau satele, care ar fi vrut să-i angajeze, erau obligați să nu-i primească, dacă căpătîerii nu prezentau aceste peciuri, în care trebuia să se vadă dacă și-au îndeplinit îndatoririle către fisc¹⁶⁸. Perceperea impozitului de la căpătîeri prezenta multe dificultăți din cauza nestabilității așezării lor. De aceea ocirmuirea a căutat să-i statornicească.

În sesiunea legislativă din 1833, printre primele proiecte de lege supuse Obșteștii Adunări, a fost și acela cu privire la căpătîeri¹⁶⁹.

Proiectul prevedea o serie de dispoziții pentru asigurarea încasării capitației acestora din partea vistieriei, care se bazau pe o procedură mai riguroasă cu privire la modul de percepere a birului. În vederea limitării strămutării acestora de la un sat la altul, ocirmuirea căuta să-i fixeze pe cîți mai mulți în sate, legîndu-i la bir cu ceilalți locuitori. Astfel, existau două categorii de căpătîeri: căpătîerii slobozi, care aveau peciuri și circulau dintr-un loc într-altul, și cei statornici. Aceștia din urmă erau legați de sate și erau supuși la plata capitației ca și țărani birnici obișnuiți. Vistieria voia să aibă cît mai mulți căpătîeri statorniciți, în vederea asigurării capitației. Dificultățile de urmărire pentru plata impozitelor au continuat, căci de multe ori căpătîerii, după ce se statorniceau, plecau din nou din sat. Căpătîerii, legați cu satele, erau scutiți, la început, de havalele¹⁷⁰. Evaziunea fiscală a căpătîerilor, atît a celor slobozi, cît și a celor statorniciți, era foarte frecventă. La aceasta contribuia și complicitatea proprietarilor care îi angajau cu simbrie, fie nedeclarîndu-i, fie declarînd că au murit sau că au fugit. De aceea, s-au luat o serie de dispoziții, nepermițîndu-se strămutarea acestora decît cu învoirea autorității administrative. S-au dat apoi ordine pentru întocmirea de tabele cu căpătîeri statorniciți și de acei angajați cu simbrie la stăpîni. Apoi, s-a hotărît o cercetare amănunțită pe la sate pentru depistarea căpătîerilor fugiți și a celor morți. Măsurile de ordin fiscal, care încuviințau strămutările căpătîerilor, se refereau la acele dintr-un sat în altul în cadrul aceluiași ocol, de la un ocol la altul și de la un ținut la alt ținut.

¹⁶⁷ *Manualul administrativ*, II, p. 27, nr. 506.

¹⁶⁸ *Analele parlamentare*, vol. III², p. 159—161.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Manualul administrativ*, II, p. 18, nr. 492.

În tirguri, stăpînul care angajase căpătieri în serviciul său era obligat să vestească isprăvnicia în caz de fugă a acestora. Deoarece strămutările căpătierilor nu puteau fi oprite, în 1845 ocîrmuirea dă dispoziții că cei neuniți la bir cu satele trebuiau să prezinte la isprăvnicie o chezășie scrisă din partea stăpînului, prin care acesta se obliga să-și ia răspunderea plății dării căpătierilor către vistierie. Dacă ei voiau să treacă la un alt stăpîn, sau să se mute în altă parte ca oameni slobozi, nu puteau fi oprîți, însă trebuiau mai întîi să dea de știre privighetorului, iar acesta isprăvnicea, pentru a muta darea la locul unde s-au așezat și să dea o altă chezășie¹⁷¹. Această garanție, pe care o lua ocîrmuirea de la stăpîni pentru căpătieri angajați în serviciu, se numea închezeșuire¹⁷².

c. *Bejenarii hrisovuliți*. O altă categorie fiscală erau bejenarii hrisovuliți. Aceștia erau oameni aduși de peste hotare de către proprietarii de moșii pe cheltuiala lor și așezați pe moșile acestora.

Temp de șase luni, ei erau scutiți de orice impozit, iar după aceea plăteau capitația pe jumătate, adică numai 15 lei. Cînd se scoteau adăsurii suplimentare la bir, uneori erau scutiți de ele. Copiii lor, care se nașteau în Moldova și se căsătoreau în țară, plăteau capitația ca și ceilalți țărani birnici¹⁷³.

Imigrarea lor se făcea pe baza unei cereri din partea proprietarului de moșie către vistierie, în care acesta, declarînd că moșia este steapă, și că are loc, ruga să i se dea învoirea de a-și aduce un număr de coloniști de peste hotare, pe care să-i așeze pe moșia lui și care să se bucure de avantajele fiscale cuvenite bejenarilor hrisovuliți¹⁷⁴.

Unii proprietari cereau avantaje mai mari pentru coloniștii lor, așa cum face în 1836 stăpînul moșiei Mogoșești, care cere pentru coloniștii săi ca timp de 3 ani să nu plătească nimic și după aceea — timp de alți șapte ani — să plătească birul numai pe jumătate¹⁷⁵. După scurgerea acestui interval de timp, adică după 10 ani, trebuiau să fie trecuți în rîndul birnicilor obișnuiți¹⁷⁶. Vistieria dădea ordin isprăvnicea ținutului, în care se afla moșia proprietarului, ca să se cerceteze, dacă în adevăr solicitatorul avea proprietate acolo și dacă era încăpătoare pentru viețuirea numărului de familii cerut¹⁷⁷. În urma raportului pozitiv al isprăvnicea, vistieria dădea cuvenita încuviințare. Numărul coloniștilor varia de obicei între 10—25 dar uneori se ridica pînă la 50—60 de familiiști¹⁷⁸.

¹⁷¹ „Buletin oficial al Moldovii”, nr. 26, 1 aprilie 1845.

¹⁷² *Ibidem*.

¹⁷³ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 99, al. B.

¹⁷⁴ Arhivele St. Iași, Tr. 766, op. 868, dos. 17, f. 11, 28, etc.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 22.

¹⁷⁷ *Ibidem*, f. 15.

¹⁷⁸ Așa cum cere Scarlat Miculescu în 1837. *Ibidem*, f. 9.

De obicei, proprietarii cereau ca aceștia să nu fie legați la bir cu ceilalți locuitori. Noii veniți, în calitate de bejenari, plătind mai puțin, ar fi dat naștere la conflicte cu ocazia alcătuirii cislelor.

Proprietarii, care obțineau învoirea, cereau ca autoritățile de la graniță să nu facă greutăți intrării bejenarilor în țară¹⁷⁹.

Ceilalți oameni străini care veneau în Moldova, nechemați de nici un proprietar și fără să invoce nici o protecție străină, erau înscrși în tabele separate. Timp de trei ani nu plăteau nimic, iar după expirarea acestui termen, timp de 7 ani plăteau birul pe jumătate. După aceea, ei plăteau capitația ca oricare birnic al Moldovei¹⁸⁰.

d. *Mazilo-ruptașii*. O altă categorie fiscală era a mazilo-ruptașilor și a ruptașilor vistieriei. Ei plăteau o dare de 30 de lei, ca și țărarii birnici, precum și zeciuiala la cutia satească. Totuși, existau unele deosebiri în ce privește modul de plată¹⁸¹. Darea lor se numea patentă și era personală. Regulamentul îi menționează ca o „clasis de dajnici privilegietă”, adică care se bucurau de anumite privilegii¹⁸², printre care și acela de a nu face havalele și podvoade. Ei aveau însă obligația, din vechime, de a fi zapcii la munca sămănăturilor și la repararea drumurilor, muncă pe care trebuiau s-o facă fără plată¹⁸³. Intrând în slujba militară, aveau dreptul să fie primiți în rangul de unterofițer, iar în slujbele administrative ca scriitori. Totodată, ei aveau dreptul să participe la alegerea deputatului ținutului pentru Extraordinara Obștească Adunare¹⁸⁴. Plata patentei o făceau la privighetorul ocolului¹⁸⁵. Ei erau mai numeroși decât oamenii fără căpății și bejenarii. Cu timpul, darea mazilio-ruptașilor se va mări.

În 1832, Sfatul Administrativ întocmise un proiect de lege prin care se aducea o ușurare la plata dării sau a patentei văduvelor maziilor. Prin acest proiect, văduvele erau împărțite în trei categorii: 1, acele cu avere și copii vîrstnici care trebuiau să plătească patenta întreagă; 2, acele cu avere sau avere puțină și cu copii nevîrstnici urmau să plătească patenta pe jumătate; 3, acelea care erau sărace și aveau copii nevîrstnici, erau scutite integral¹⁸⁶. Vistieria, în vederea înlăturării abuzurilor, era de părere ca să rămîie numai două categorii, a doua și a treia, ceea ce Obșteasca Adunare, la 14 decembrie 1832, a încuviințat, adăugînd cu privire la copiii văduvelor din categoria 3-a că urmează să plătească patenta de la 25 de ani în sus și mai înainte dacă se vor căsători¹⁸⁷.

¹⁷⁹ Arhivele St. Iași, Tr. 766, op. 868, dos. 17, f. 11, 28, etc.

¹⁸⁰ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 99, alin. A.

¹⁸¹ *Ibidem*, anexa litera 2, art. 2.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ *Manualul administrativ*, I, p. 123, nr. 73.

¹⁸⁴ *Regulamentul Organic* din 1831, anexa lit. Z, art. 5.

¹⁸⁵ *Ibidem*, art. 104.

¹⁸⁶ *Analele parlamentare*, t. III², p. 166.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

În 1835, Sfatul Administrativ hotărăște reînnoirea publicației din 1831, prin care fiii contribuabililor din categoria mazilo-ruptașilor și a ruptelor vistieriei, dacă se căsătoreau, erau obligați după șase luni să prezinte vistieriei adeverință din partea isprăvniceii că sînt fii de mazili sau de ruptași. Pentru obținerea ei, trebuiau să aducă o mărturie scrisă din partea preotului satului, a privighetorului ocolului și din partea a trei mazili. Dacă nu prezentau aceasta în termen, erau dați la bir și trebuiau să achite impozitul ca și ceilalți birnici¹⁸⁸.

Cu ocazia aceasta se întîmplau multe ingerințe din partea organelor administrative. Uneori, fiii mazilo-ruptașilor, după ce se însurau, deși aveau dreptul să fie scutiți, erau obligați să plătească patenta, pe care o încasa privighetorul ocolului în folosul său personal, fără ca să facă cunoscut vistieriei¹⁸⁹.

Abuzurile și corupția organelor fiscale se manifestau sub forme foarte variate. Ele porneau de la cei mai mici funcționari pînă la marii dregători. Acei care trebuiau să dea mărturie din partea satului, printre care vorniceii, pasnicii și preoții, în schimbul mitei dădeau adeverințe false de mazili sau fii de mazili la diferiți birnici, care nu aveau acest drept¹⁹⁰.

Pentru evitarea evaziunilor fiscale, vistieria a luat măsuri de control din ce în ce mai severe. În 1836, s-a dat ordin ca în caz de deces a vreunui mazil sau ruptaș, isprăvnicia, pe lîngă procedura stabilită, să nu întocmească raporturi de scădere către vistierie mai înainte de a trimite o persoană vrednică de încredere să constate la fața locului decésul mazilului și să raporteze de starea și vîrsta copiilor¹⁹¹. În 1841 se precizează că, odată cu raportul asupra decesului mazilului, să se trimită vistieriei și patentele cu însemnarea fiilor mazilului decedat¹⁹².

Cu cît se mergea mai sus în ierarhia administrativă, corupția era mai mare. Privighetorii de ocoale săvîrșeau tot felul de încălcări de lege. Unii din ei luau bani de la birnici pentru a-i trece în categoria mazililor. Alteori făceau plastografii, ștergînd din patentă numele titularului și punînd în loc nume de însurăței, care se bucurau pentru cîțva timp de scutire de bir¹⁹³.

În vederea stîrpirii acestor abuzuri, cîrmuirea ia o serie de măsuri și dă ordin isprăvniciilor ca împărțirea patentelor la mazilo-ruptași să se facă de către sameși personal¹⁹⁴. Protoiereii erau obligați

¹⁸⁸ *Manualul administrativ*, II, p. 9, nr. 477.

¹⁸⁹ *Analele parlamentare*, tom. XI², p. 882.

¹⁹⁰ „Buletinul oficial al Moldovei”, 5 iulie 1851, nr. 2.

¹⁹¹ *Manualul administrativ*, II, p. 9, nr. 478.

¹⁹² *Ibidem*, p. 10, nr. 480.

¹⁹³ Arhivele Statului Iași, Tr. 766, op. 868, dos. 191, f. 1; cazuri de mituire a slujbașilor isprăvniceii pentru trecerea birnicilor la categoria mazilo-ruptașilor. *Ibidem*, dos. 55.

¹⁹⁴ *Manualul administrativ*, II, p. 11, nr. 482.

să prezinte isprăvnicilor lista de fii mazilo-ruptașilor, care s-au însurat, la sfârșitul fiecărei luni.

Vornicii și pasnicii, dacă pînă în șase luni nu făceau cunoscut pe acei însurați din fiii mazililor și ruptașilor, trebuiau să plătească dajdia lor ¹⁹⁵.

Abuzurile vor continua însă în aceeași măsură. Corupția își găsea o largă aplicare în domeniul fiscalității. Ea se ilustra atît prin formele variate, prin intensitate și frecvență, dar și prin constatarea ei la întreaga ierarhie administrativă. O altă trăsătură este neaplicarea integrală de către oiganele în subordine a măsurilor fiscale luate de ocîrmuire.

e. *Țiganii*. Din punct de vedere fiscal, Țiganii erau împărțiți în două categorii: Țiganii care plăteau impozite și cei care erau scutiți. Din prima categorie făceau parte Țiganii statului, din a doua Țiganii mănăstirilor și cei ai particularilor.

Țiganii au avut o organizare a lor specifică. Pînă la Regulamentul Organic, supravegherea lor era încredințată unui boier de clasa I, numit nazîrul Țiganilor. Perceperea impozitelor se făcea în cadrul acestei organizări, cu ajutorul Țiganilor și al organelor fiscale. În fruntea lor era nazîrul, care încasa capitația, sameșul, ocolașii și 12 slujitori. Prin Regulamentul Organic, nazîrul nu mai avea dreptul să perceapă în folosul său nici o amendă sau vreo dare, așa cum procedase înainte ¹⁹⁶. Nazîrul era ajutat de un sameș. Textul Regulamentului Organic din 1835 precizează, referitor la numirea acestuia, din urmă, că ea trebuia să fie făcută prin prezentarea a doi candidați de către nazîr, din care cîrmuirea numea unul ¹⁹⁷.

Țiganii erau răspîndiți în cete, conduse de bulubași. Pînă în 1832 venitul impozitului Țiganilor din Moldova se ridica la 143 550 lei, din care 96 000 se dădea la vistierie și restul de 47 550 lei se cheltuiau cu lefurile funcționarilor însărcinați cu perceperea impozitelor. Pînă la Regulamentul Organic nu plăteau toți la fel, ci erau împărțiți în trei stări. Cei din starea I-a plăteau cîte 16 lei, cei din starea II-a cîte 13 lei și cei din starea III-a cîte 7 lei ¹⁹⁸.

Prin art. 103 din Regulamentul Organic se stabilise că, după efectuarea recensămîntului Țiganilor statului, ocîrmuirea să dea ocolașului fiecărei cete cîte o listă cu numele familiilor cetei și cu sumele birului pe care trebuia să le plătească. Birul (capitația), era încasat pe sferturi și era încredințat sameșului Ținutului, unde se afla ceata. Acesta adevărea primirea banilor, însemnîndu-i în dosul foi.

Aceste dispoziții din Regulament presupuneau însă o statornicire a cetelor Țiganilor, lucru care nu prea corespundea realității. Ulterior,

¹⁹⁵ Manualul administrativ, II, p. 9, nr. 477.

¹⁹⁶ Regulamentul Organic din 1831, anexa lit. J, art. I.

¹⁹⁷ Regulamentul Organic din 1835, anexa lit. O, art. I.

¹⁹⁸ Analele parlamentare, tom. III², p. 283.

s-au adus noi precizări cu privire la modul de plată a ȝiganilor, din care cauză este o diferență de redactare cu privire la ȝigani între textele Regulamentelor Organice editate în 1831 și 1835.

Din cauza nestatornicirii ȝiganilor, vistieria a întocmit în 1832 un proiect de lege prin care, arătându-se greutățile aplicării dispozițiilor din Regulament relativ la modul de percepere a impozitului, a propus revenirea la vechiul mod de percepere și reducerea lefurilor organelor fiscale¹⁹⁹.

Obșteasca Adunare a adus însă o serie de amendamente prin care se modifica proiectul vistieriei. Ea hotări menținerea postului de nazir, cu același salariu, și a postului de sameș cu un salariu mai scăzut decât înainte. Totodată, se stabilea menținerea ocolășilor, adică a percepitorilor cetelor, și suprimarea slujitorilor. Sarcina acestora era de a ajuta pe ocolăși la perceperea birului, care trebuia să fie îndeplinită de 100 de ȝigani în schimbul scutirii la plata capitației. În expunerea de motive a Obșteștii Adunări, se arăta că prin înlocuirea slujitorilor cu ȝigani se micșorau cheltuielile la perceperea impozitului.

Obșteasca Adunare menținea punctul de vedere al vistieriei cu privire la reducerea veniturilor bulubașilor²⁰⁰.

Comparând hotărîrea Adunării cu proiectul vistieriei relativ la organizarea modului de percepere a capitației ȝiganilor, se constată că cheltuielile cu lefurile organelor fiscale sînt aproape aceleași, fiind ceva mai reduse acelea din proiectul vistieriei. Deosebirea constă în aceea că Obșteasca Adunare, care era formată din reprezentanții marii boierimi, voia menținerea funcției și a lefilor ridicate ale nazirului și ale sameșului, funcții care erau încredințate reprezentanților clasei dominante. În schimb, ea era pentru reducerea lefurilor micilor funcționari ai naziriei și a veniturilor conducătorilor cetelor ȝigănești. Pentru a se face economii, în vederea asigurării lefurilor marii ale nazirului și sameșului, Adunarea Obștească hotări înlocuirea slujitorilor însărcinați cu perceperea capitației cu un număr de ȝigani care nu erau plătiți, dar erau scutiți de bir pentru aceasta. Interesul de clasă al boierimii determină modificarea proiectului vistieriei.

Singura concesie pe care a făcut-o Obșteasca Adunare era ca în funcția de nazir al ȝiganilor să nu fie numiți numai boieri de starea I-a, ci putea să fie încredințată această funcție și boierilor din celelalte stări.

O altă modificare pe care o aduce Obșteasca Adunare la proiectul vistieriei era aceea cu privire la cutia cetei. În proiectul vistieriei se prevedea — ca și la cutia satească — ca la cutia cetii să meargă zeciuiala capitației, la care se mai adăugau impozitul însurăteilor, de unde se achita indemnizația bulubașilor și a impozitului celor morți.

¹⁹⁹ *Analele parlamentare*, tom. III², p. 271.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 279.

Tinerii țigani însurați, care se bucurau de aceleași avantaje fiscale ca și însurăteii țăranilor birnici, trebuiau să achite la cutia cetei o dare care varia între 4 și 12 lei. Totodată se prevedea ca taxa de 1 leu pentru bulubașa să fie achitată din cutia cetei.

Obșteasca Adunare a hotărît ca zeciuala capitației să nu mai fie dată la cutia cetei, ci la vistierie ca să servească la plata lefurilor, asigurându-se în modul acesta leafa nazirului și a sameșului, care constituiau cheltuielile cele mai mari. Banii pentru bulubași, ca și achitarea capitației țăganilor decedați, trebuia să se îndeplinească prin cisluirea între țăgani. Banii de la tinerii țigani însurați se strîngeau la cutia cetei. În modul acesta, Obșteasca Adunare a dat altă destinație zeciuielilor. Ele nu mai mergeau la cutia cetei, ci la vistierie, avînd destinația specială de a contribui la plata cheltuielilor naziriei²⁰¹. Păstrarea cutiei cetei era încredințată unui comitet format din bulubașa și doi membri de încredere ai cetei²⁰².

Tendința de statornicire a țăganilor. Vistieria, în vederea unei cifre mai sigure și mai regulate încasări a impozitelor de la birnicii țării, urmarea o reglementare mai bună a regimului fiscal, care presupunea în primul rînd fixarea domiciliului contribuabilului, ca să știe de unde să încaseze impozitele. De aceea, s-a căutat statornicirea țăganilor statului pe diferite moșii. În acest scop s-a făcut cunoscut prin publicații ca acei proprietari care ar dori pentru diferitele munci de pe moșii să aibă un număr de muncitori, să se adreseze Ministerului de Interne, arătînd pentru ce fel de munci au nevoie de brațe de muncă și numărul țăganilor pe care ar dori să-l aibă. Boierii au avut prevederea de a insera în Regulament că proprietarii nu vor fi responsabili de instabilitatea acestora²⁰³.

După ce ministerul prin organele sale se încredința de condițiile oferite de proprietar, se încheia o învoială în scris, între minister și proprietar, care conținea condițiile cu privire la îndatoririle proprietarilor și ale țăganilor. Acei dintre țăgani care erau de meserie muncitori de pămînt, odată stabiliți pe moșie, erau obligați la zilele borescului. Proprietarii trebuiau să le dea loc de hrană, loc de livadă, să le înlesnească construirea caselor²⁰⁴. Se puteau face și diferite învoieli între proprietari și țăgani așezați referitor la obligațiile reciproce. Învoielile trebuiau să fie adevărate de ispravnici și trimise la departamentul de finanțe²⁰⁵.

Țigani puteau fi așezați la locurile fixate în număr de 20—70 familii; ei trebuiau să-și aleagă un conducător care purta numele de giurat. Dacă numărul lor depășea cifra de familii indicată se ale-

²⁰¹ *Analele parlamentare*, tom. III².

²⁰² *Regulamentul Organic* din 1835, anexa O, art. I.

²⁰³ *Ibidem*, art. II.

²⁰⁴ *Manualul administrativ*, II, p. 51, nr. 540.

²⁰⁵ *Ibidem*.

geau doi giurați, care aveau îndatorirea să strângă birul. Capitația giuraților se plătea de la cutia cetii, așa cum se proceda și la țărani birnici cu plata vorniceilor²⁰⁶. Modul de percepere a birului era același ca și la ceilalți țigani ai statului²⁰⁷.

Pentru a îndemna pe țigani să se statornicească, ocîrmuirea îi scutea de orice havalele, precum și de obligația de a da cîte un om la straja pămînească. În ce privește birul, ei erau scutiți timp de un an de zile²⁰⁸.

Atît statul, cît și proprietarii, aveau interesul de a fixa pe țigani de pămînt: statul, în vederea perceperei regulate a birului, iar proprietarul pentru a-și mări numărul brațelor de muncă.

În afară de cele de mai sus, s-au luat măsuri pentru a stăvili plecările de pe locurile fixate. Țiganului îi era interzis să circule chiar în ocolul aceluiași ținut, iar în caz că trebuia să meargă în alt ocol, trebuia să aibă răvaș de la dregătorul locului, care se elibera pe baza adeverinței proprietarului. Totodată, nimenea nu avea voie să primească în oraș sau sat vreun țigan dacă nu avea acte în regulă. În caz că se constata vre-un țigan fugit, autoritățile Țîrgului sau județul sîtesc erau obligate să-l prindă și să-l trimită la isprăvnicie. Acel care i-ar fi tănuț, erau amendați în proporție cu timpul cît i-a ținut ascunși și cu numărul țiganilor tănuți, în folosul cutiei sătești, fiind răspunzători și pentru paguba pricinuită proprietarului datorită fugii țiganilor²⁰⁹.

În caz de nemulțumire din partea proprietarului care i-a primit pe moșie sau din partea țiganilor, strămutarea acestora nu se putea face decît cu învoirea Ministerului de Interne.

Cu supravegherea lor, precum și a respectării obligațiilor, din partea ambelor părți, era însărcinat privighetorul de ocol, care trebuia să raporteze ministerului pentru toate chestiunile în legătură cu țiganii statului²¹⁰. Așezările lor pe moșiile proprietarului nu se puteau face decît cu învoirea acestora din urmă.

Statornicirea țiganilor a fost o preocupare permanentă din partea cîrmuirii. În 1842, vistieria dă noi dispoziții cum să se facă așezarea acestora pe moșiile particulare. Deși multe din aceste dispoziții sînt repetări din Regulament, totuși unele din ele conțin precizări suplimentare. Astfel, în ce privește condițiile de așezare, ele se făceau prin învori scrise între proprietar și țigan. Ele trebuiau să fie adeverite de isprăvnicie și predate naziriei țiganilor, care la rîndul ei le înainta vistieriei pentru a se scădea birul pe primul an de așezare.

²⁰⁶ *Regulamentul Organic* din 1835, anexa O, art. 5.

²⁰⁷ *Ibidem*, art. VII.

²⁰⁸ *Ibidem*, art. VI.

²⁰⁹ *Ibidem*, art. IX.

²¹⁰ *Ibidem*, art. XV.

Relativ la modul de percepere se hotărăște să se facă tăblițe cu numele lor, pentru toate familiile de țigani, întocmai ca și la satele țărănești, cu arătarea sumei birului, ce au de plată. Banii trebuiau depuși la sămeșia ținutului, care adeverea primirea lor pe dosul tăbliței²¹¹.

În ce privește țiganii particulari, mănăstirești și boierești, ei nu erau supuși la nici o dare sau havalele către stat și nu aveau obligații decât către stăpînii lor. Țiganul dezrobît intra în categoria contribuabililor. Ocîrmuirea recomanda ca raporturile între țigani și stăpîni să fie acelea care erau între proprietari și țiganii statului așezați pe moșiile celor dintîi²¹².

Țiganii lăeși sau lingurari, ai căror stăpîni nu aveau moșii unde să-i statornicească, puteau, cu permisiunea stăpînilor, să se învoiască cu alți proprietari de moșii²¹³.

Situația țăganilor dezrobiți. Evoluția relațiilor de producție și răspîndirea ideilor progresiste au reușit să impună cîrmuirii hotărîrea de a dezrobi pe țigani. La început s-a făcut numai dezrobirea țăganilor statului și a celor mănăstirești. Rezistența boierilor, care nu voiau să renunțe la mina de lucru gratuită, a făcut ca dezrobirea țăganilor boierești să întîrzie pînă în 1855.

La 31 ianuarie 1844 se votează legea pentru dezrobirea țăganilor mitropoliei, a episcopiiilor și ai mănăstirilor²¹⁴. Dezrobirea acestora se votează cu amendamentul, ca din fondurile strînse de vistierie pe impozitul țăganilor dezrobiți să se elibereze țiganii boierești, prin răscumpărare²¹⁵. La 14 februarie 1844 vine în dezbateră adunării proiectul pentru dezrobirea țăganilor statului. În proiect se spunea numai că țiganii, care pînă acum se aflau statorniciți cu locuința prin sate, să fie scutiți de bir timp de un an de zile și de toate celelalte îndatoriri ale locuitorilor birnici către ocîrmuire timp de 3 ani²¹⁶.

După trecerea acestui interval de timp, ei urmau să aibă aceleași îndatoriri ca și țărani birnici²¹⁷. Adunarea mai propusese și desființarea naziriei țăganilor. Domnul, printr-un ofis, a arătat că deși aproba această propunere, o modifică, înlocuind naziria cu o comisie compusă din trei boieri fără leafă, care să se ocupe cu supravegherea țăganilor²¹⁸.

Din cauza ocupațiilor diferite ale țăganilor, exista oarecare dificultate în ce privește repartizarea lor fiscală. De aceea, prin legea dezrobirii se hotărăște ca țiganii vătrași (acei care aveau ocupația la

²¹¹ *Manualul administrativ*, II, p. 152, nr. 54.

²¹² *Regulamentul Organic* din 1835, anexa O, art. XV.

²¹³ *Manualul administrativ*, II, p. 50, nr. 539.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 49, nr. 538.

²¹⁵ *Analele parlamentare*, tom. XII², p. 435.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 521.

²¹⁷ *Manualul administrativ*, II, p. 53, nr. 542.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 50, nr. 539.

cîmp) să aibă aceeași situație ca și locuitorii liberi și să se înțeleagă cu proprietarii în aceleași condiții ca și ceilalți locuitori birnici, urmînd a plăti dările după modul de impunere a acestora. În ce privește ȧiganii breslași (meșteșugari), care de obicei locuiau prin ȧrguri, ei trebuiau să fie repartizați la categoria patentarilor ²¹⁹.

Prin dezrobire, deși se crea o situație juridică egală pentru toți ȧiganii eliberați, atît cei mănăstirești, cît și cei ai statului, din punct de vedere fiscal existau deosebiri. Prima deosebire consta în destinația birului. Pe cînd banii strînși de la capitația ȧiganilor statului dezrobiți intrau în vistierie, cei strînși din capitația ȧiganilor mănăstirești dezrobiți aveau o destinație specială.

În afară de aceasta, exista o deosebire în ce privește modul de percepere a capitației. Prin actul de dezrobire, creîndu-se acestora o situație similară cu aceea a ȧăranilor birnici, ȧiganii statului dezrobiți, care se aflau așezați pe moșii, urmau să fie legați la bir cu locuitorii satelor unde se găseau și să fie trecuți în tăbliță cu ceilalți locuitori. Deoarece venitul ce se scotea din impozitul ȧiganilor mănăstirești dezrobiți avea o anumită destinație, Sfatul Administrativ hotărî ca aceștia să nu fie legați la bir cu ceilalți locuitori ²²⁰.

În 1848 se ia măsura ca ȧiganii eliberați prin „iertare” să fie așezați în categoria bejenarilor hrisovuliți, care, după cum am văzut, plăteau capitația pe jumătate. Copiii lor intrau însă în categoria birnicilor obișnuiți ²²¹.

Situația ȧiganilor dezrobiți, în genere, era foarte grea. Lipsa locurilor de hrană îi silea să pribegască de pe o moșie pe alta ²²².

Transformările economice și sociale din această fază a descompunerii feudalismului au determinat stabilirea de noi norme juridice. Cu desființarea robiei dispărea una din formele juridice anacronice. Prin aceasta statul își mărea numărul contribuabililor, iar foștii robi deveneau s'ăpîni pe persoana lor. Legile de dezrobire îi trecea însă pe ȧigani în categoria iobagilor, obligîndu-i pe cei proveniți de la mănăstiri să plătească impozite. Realizînd această reformă, statul obținea sporirea masei impozabile. Totodată, elibera mina de lucru a ȧiganilor care aparțineau clerului și statului. Desființarea robiei, în afară de faptul că făcea pe ȧigani s'ăpîni pe persoana lor, nu aducea o mare ușurare situației lor economice. Intrînd în categoria ȧiganilor birnici, ei trebuiau să suporte al't povara fiscalității, cît și exploatarea boierească, care decurgea din situația de ȧărani clăcași.

²¹⁹ *Manualul administrativ*, II, p. 49, nr. 558.

²²⁰ *Ibidem*, p. 53, nr. 542.

²²¹ „Buletin...”, 23 mar'e 1852; *Manualul administrativ*, II, p. 85, nr. 573.

²²² *Manualul administrativ*, II, p. 32, nr. 512.

2. *Patenta. Impunerea patentei.* O altă dare importantă era patenta, pe care o plăteau negustorii și meseriașii. Darea acestora nu era egală, ci se plătea în funcție de amploarea negoțului sau a meseriilor. Negustorii erau împărțiți în trei categorii numite trepte:

a) Acei care făceau comerț cu ridicata și cu amănuntul atât în țară cât și în străinătate, plăteau 240 lei.

b) Acei care făceau comerț cu ridicata și amănuntul numai în țară, plăteau 120 lei.

c) Acei care făceau comerț numai cu amănuntul în țară, plăteau 60 lei²²³.

Meseriașii erau împărțiți în trei categorii numite stări:

a) Acei care aveau o întreprindere mare plăteau 120 lei pe an.

b) Acei care aveau o întreprindere mai mică plăteau 80 lei.

c) Acei care lucrau și vindeau produsele muncii în dughiana lor plăteau 50 lei²²⁴.

Împărțirea în categorii arată diferențierea care exista în rândul negusturilor și al meseriașilor.

Ațit negustorii cât și meseriașii erau constituiți în bresle profesionale, după natura meșteșugului sau a comerțului lor. Exercițarea oricărei profesiuni fiind bazată pe îndeplinirea angajamentelor contractate și pe o garanție valabilă, nici un meseriaș nu-și putea exercita profesiunea fără a fi înscris în breaslă și fără a fi obținut o patentă din partea cirmuirii²²⁵. Cel primit în breaslă era obligat să se înscrie în controalele vistieriei. Aceasta îi elibera, prin intermediul starostelui, patenta treptei din care făcea parte. Nimeni nu putea deschide dughiană fără să fi obținut în prealabil o patentă²²⁶. Patenta era nominală și netrasmisibilă²²⁷. Cînd domnul percepea în unii ani un adaos la impozite, ei erau impuși să plătească un spor de 10% la impozitul patentei.

Negustorii și meseriașii străini, care se stabileau în țară, erau înscrși în breslele respective. Ei nu puteau exercita profesiunea lor înainte de a fi obținut o patentă și să-și fi îndeplinit obligațiile fiscale. Erau exceptați proprietarii de întreprinderi care introduseseră în țară o anumită ramură a industriei folositoare țării. Aceștia erau scuțiți pe un anumit număr de ani. De aceleași privilegii se bucurau și pămîntenii, care ar fi voit să facă astfel de întreprinderi²²⁸.

Calfele de prin dughene sau ale meseriașilor plăteau capitație²²⁹. Pînă la Regulamentul Organic, darea la vistierie nu era plătită decît de

²²³ *Regulamentul Organic* din 1831, anexa lit. Z, art. 11.

²²⁴ *Ibidem*, art. 19.

²²⁵ *Ibidem*, art. 25.

²²⁶ *Ibidem*, art. 12.

²²⁷ *Ibidem*, art. 11.

²²⁸ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 99.

²²⁹ *Ibidem*, anexa Z, art. 27.

calfele care erau capii unei familii, holtei fiind scutiți. Prin Regulament se desființează distincția fiscală între holtei și casași; s-a acordat însă o scutire de bir calfelor pînă la majorat. Deci, în locul criteriului de holtei și casași se introduce acela de vîrstă²³⁰. În 1838, Sfatul Administrativ hotărăște ca înscrierea calfelor la plata capitației să se facă de la vîrsta de 25 de ani²³¹.

După intrarea în vigoare a Regulamentului Organic se constată o oarecare preocupare pentru dezvoltarea meșteșugurilor. În afară de înființarea unei școli de meserii, se caută să se încurajeze cei mai harnici absolvenți ai școlii. Prin anaforaua Epitropiei Învățăturilor publice din 28 aprilie 1841 se hotărăște ca acei ucenici, care prin buna lor pregătire, vor obține un premiu, vor fi promovați calfe. După ce vor mai învăța încă un an de zile, li se da titlul de maîștri primind din partea școlii instrumente și unelte necesare meșteșugului lor și o patentă din partea cîrmuirii spre a putea deschide ateliere în țară. Timp de 3 ani, ei erau scutiți de toată darea către cîrmuire²³².

Erau scutiți de patentă slugile negustorilor²³³ și ucenicii meseriașilor. Aceștia, cînd ajungeau la majorat, erau impuși, la capitație. Erau de asemenea scutiți negustorii supuși străini, care făceau comerț cu ridicata și care se bucurau, ca și în trecut, de drepturile fixate în tratatele încheiate de Poartă cu marile puteri. Aceștia, dacă voiau să facă comerț cu amănuntul, trebuiau să ia patentă după întinderea comerțului pe care-l făceau²³⁴. Boierii puteau exercita orice fel de negustorie, fără a fi obligați să aibă patentă²³⁵.

Fiecare negustor trebuia să exercite comerțul conform gradului treptei lui pentru care plătea patenta cuvenită. Dacă depășea întinderea comerțului pentru care avea patentă, atunci trebuia să achite retroactiv darea după întinderea comerțului pe care-l exercitase²³⁶.

Negustorii din fiecare treaptă a oricărui oraș își alegeau starostele lor²³⁷. În Iași, fiecare breaslă avea cîte un staroste, iar în celelalte țirguri, din cauza numărului mic de meseriași, exista un singur staroste pentru toate breslele la un loc. Numai în capitală era mai marele staroste. El avea rolul să coordoneze întreaga activitate a producției, a circulației, apărîndu-le de concurența străină²³⁸. Toate ordinele și dispozițiile ocîrmuirii cu privire la comerț se făceau cunoscute prin mai marele staroste. Tot prin el se comunica autorităților doleanțele și pro-

²³⁰ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 99.

²³¹ *Manualul administrativ*, II, p. 4, nr. 469.

²³² *Ibidem*, II, p. 347, nr. 813.

²³³ *Regulamentul Organic* din 1831, anexa Z, art. 13.

²³⁴ *Ibidem*, art. 14.

²³⁵ *Ibidem*, art. 40; *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. XLVI.

²³⁶ *Ibidem*, anexa Z, art. 16.

²³⁷ *Ibidem*, art. 17.

²³⁸ *Eig. Pavlescu, op. cit.*, p. 210.

punerile breslelor ²³⁹. În celelalte orașe, poruncile ocîrmuirii și propunerile membrilor breslelor se transmiteau prin staroști ²⁴⁰.

Mai marele staroste trebuia să aibă cel puțin 30 de ani și să poată avea bunuri în valoare de minimum 50 000 lei. Sarcina lui era să colaboreze cu isprăvnicia Iașului în ce privește perceperea dărilor de la negustori ²⁴¹. Totodată el lua parte la ședințele tribunalului din Iași în calitate de membru. El era retribuit cu un salariu de 400 lei pe lună.

Staroștii erau însărcinați cu distribuirea patentelor. Înscrierea în bresle nu se putea face decît prin intermediul și recomandarea acestora ²⁴². Starostele care ar fi sustras pe un negustor de la plata patentei era supus la o amendă în folosul breslei, echivalentă cu plata patentei negustorului pe timp de un an de zile ²⁴³.

Prin Regulamentul Organic era oprit ca membrii unei bresle să se îndeletnicească cu meșteșugul sau comerțul altei bresle ²⁴⁴. Nerespectarea acestei dispoziții a obligat cîrmuirea să o repete la 5 octombrie 1843, în urma reclamației breslelor ²⁴⁵. Acei care nu participau la obligațiile și cheltuielile breslelor nu puteau să exercite vreun comerț sau vreo meserie ²⁴⁶.

Nerespectarea împărțirii negustorilor în cele trei trepte dădea naștere la multe reclamații. Concurența dintre negustorii din diferitele stări provoca conflicte care necesitau intervenția vistieriei. De multe ori negustorii din categoria III-a, care plăteau darea pentru patentă mai mică și al căror comerț era limitat la comerțul cu amănuntul, și numai în țară, se duceau peste hotar, aducînd de acolo marfă străină. De aceea, în 1838, s-au luat măsuri ca la toate răvașele de drum și la pașapoartele ce se dădeau negustorilor, ce treceau peste hotar, să se indice din ce țară făceau parte, iar la cei care se constata că au altă patentă decît de clasa I-a, li se interzicea trecea peste hotar cu marfa pînă cînd nu schimbau patentă.

O altă cauză care provoca multe conflicte era faptul că mulți negustori pămînteni, pentru a se bucura de avantajul sudiților, treceau sub protecție străină. Prin aceasta se aducea prejudicii fîscului ²⁴⁷.

În 1843, datorită insistenței negustorilor, vistieria a așezat pe fiii de negustori, căsătorii prin sate, în categoria ruptelor vistieriei, spre a beneficia de avantajele ruptașilor ²⁴⁸.

²³⁹ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 167.

²⁴⁰ *Manualul administrativ*, II, p. 7, nr. 474.

²⁴¹ *Regulamentul Organic* din 1835, art. 168.

²⁴² *Regulamentul Organic* din 1831, anexa Z, art. 16.

²⁴³ *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. XXXII.

²⁴⁴ *Ibidem*, art. XXII.

²⁴⁵ *Manualul administrativ*, II, p. 8, nr. 476.

²⁴⁶ *Analele parlamentare*, tom. III², p. 167.

²⁴⁷ *Manualul administrativ*, II, p. 3, nr. 468.

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 6, nr. 472.

Se observă pe măsură ce trece timpul că statul dă satisfacție din ce în ce mai mult cererilor negustorilor. Creșterea puterii burgheziei în formare o determină să caute participarea tot mai largă la conducerea statului. În această perioadă rolul ei se limita mai mult la administrarea ținuturilor și a orașelor. Ea lupta pentru a obține cât mai multe drepturi și să înlăture obstacolele care existau în calea exercitării comerțului și a meseriilor. Se observă, după cum vom vedea, că existau rivalități puternice între marii și mici negustori, cei dinții avînd unele interese comune cu ale boierilor și dorind menținerea unora din privilegiile feudale contra intereselor micilor negustori.

Modul de percepere. Patentarii plăteau două feluri de impozite: unul către vistierie și altul către eforia orașelor. Darea către vistierie era patenta și varia după întinderea negoțului sau a meseriei. De aceea erau împărțiți pe stări²⁴⁹. Darea către eforie consta din zeciuiala dării patentei²⁵⁰. Plata impozitelor se făcea prin bresle. Negustorii și meseriașii erau scutiți de havalele²⁵¹ și de capitație. Ei plăteau impozit numai pentru exercitarea ocupației lor, fără a fi obligați și la impozitul personal. Singurii care plăteau capitație și patentă erau locuitorii mahalalelor, lucrătorii de pămînt care făceau comerț. Un alt caz specific era acela al droșcarilor. Aceștia, prin Regulamentul Organic, erau scutiți de plata capitației și a patentei în schimbul unei taxe lunare percepută de eforie, de o jumătate de galben de droșcă și 5 lei pentru căruță²⁵². Se constata că mulți contribuabili ai orașului, printre care chiar negustori patentari, închiriau căruțe și droșce pentru a scăpa de plata fie a capitației, fie a patentei²⁵³. De aceea, aceștia au fost obligați pe lîngă plata taxei către eforie și la plata capitației²⁵⁴.

Deși patenta era nominală și netransmisibilă, iar Regulamentul Organic preciza că se plătea după întinderea negoțului, modul lui de percepere a rămas de fapt tot prin sistemul cisluirii. Vistieria a menținut principiul răspunderii solidare a membrilor breslei și la plata impozitului patentei.

Prin modul de alcătuire a catagrafiei, vistieria voia să-și aibă asigurată încasarea impozitelor timp de 7 ani. Catagraria cuprindea numărul patentarilor aflați în anul cînd se începea catagrafia, împărțiți pe stări, după care vistieria își stabilea venitul. Deoarece în această durată de timp se puteau întîmpla multe scăderi, datorită decesului sau plecării din breaslă, ori să fie adaosuri, vistieria lăsa în seama breslei ca să aranjeze ea singură aceste schimbări, cu condiția numai ca să i se plătească suma fixată după numărul stabilit la data cînd s-a făcut

²⁴⁹ Vezi mai sus.

²⁵⁰ *Regulamentul Organic* din 1831, anexa Z, art. 11.

²⁵¹ *Ibidem*, art. 7.

²⁵² *Regulamentul Organic* din 1835, anexa lit. H, art. XIX.

²⁵³ *Manualul administrativ*, I, p. 141, nr. 88.

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 140, nr. 82.

catagrafia, pe baza treptelor fiscale. Dacă se adăugau noi membri în breaslă, prisosul de la dările acestora rămânea în seama ei, pentru ca din această sumă să se achite dările celor scăzuți din breaslă. Dacă numărul celor plecați era mai mare decât a celor adăuși, atunci breasla trebuia să achite această lipsă către fisc. Articolul XXVIII din Regulamentul Organic din 1835, anexa P, spunea: „pentru ca să lipsească prilejul de prifacere cu morți și fugiți și pentru a rămâne vistieria sigurisită în dările de la patentari cu callele lor în curgerea vremii de la o catagrafie până la alta, să rămâie în socoteala breslelor sporiul ce ar urma între patentari și calfe, ca din acelea să se îndeplinească lipsurile morților și a fugiților...”²⁵⁵.

Deși fiecare negustor sau meșter era impus la un anumit impozit după sfera mai largă sau mai îngustă a meseriei lui, de fapt patenta se achita după sistemul cisluirii. Aceasta se vede și din următoarele dispoziții ale cîrmuirii.

Prin Regulamentul Organic se hotărîse a se da staroștilor în fiecare an cite o condică, în care trebuiau să fie trecute toate dările membrilor breslei și care urmau să fie achitate individual. Ulteric s-au trimis staroștilor tăblițe, așa cum se trimiteau la sate pentru înscrierea birnicilor. În 1840, vistieria, într-un referat către Sfatul Administrativ, arăta că: „deoarece prin facerile de sporuri și scăderi pentru fugiți și morți, sint lăsate în socoteala breslelor, încît staroștii breslelor pe asemeni temei nu mai sint îndatoriți a da socoteală pentru darea ce împlinesc, în osebite de la fieștecare dajnic al breslei, de vreme ce aceasta o plătesc ei mai mult prin cisle decât prin patente...”²⁵⁶. De aceea vistieria cere să nu mai dea condici la staroști, ci să se treacă plata impozitului în dosul tăblițelor „după orînduiala de la sate”²⁵⁷.

Isprăvnicia era datoare ca să oblige fiecare breaslă să-și întocmească cisle la fiecare sfert pentru lipsuri și după aceea să fie îndatorați staroștii să achite dările patentarilor din breaslă la sămășie, conform sumei convenite după tăblițe. Sămășul trebuia să procedeze așa cum se făcea și la sate.

Din această dispoziție se vede că în 1840 se ajunsese ca modul de percepere a patentelor să se facă aproape la fel ca acela pentru capitație. Astfel, perceperea patentei se baza tot pe principiul răspunderii solidare. În caz că un negustor cădea în stare de faliment, pînă la declararea falimentului darea lui se plătea din averea sa cu protimis, iar pînă la noua catagrafie ea rămânea în sarcina breslei care trebuia să i-o achite pe acest timp²⁵⁸.

După ce se termina lucrarea catagrafiei, se trimitea, în vederea percepției patentelor de la vistierie, la fiecare isprăvnicie cite o tăbliță

²⁵⁵ Regulamentul Organic din 1835, anexa P, art. XXVIII.

²⁵⁶ Manualul administrativ, II, p. 5, nr. 471.

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ Ibidem, p. 7, nr. 473.

pentru fiecare breaslă de numărul patentarilor. În același timp se expediau și patentele de negustori și meseriași, care erau date staroștilor²⁵⁹. Socotelile se făceau trimestrial²⁶⁰.

Eforiile orășenești primeau zeciuiala de la toți contribuabilii țărilor. De aceea, membrii și secretarii eforiilor colaborau cu organele isprăvniceii la perceperea dărilor din țiguri. În capitală, isprăvnicia trebuia să pună zapcii la dispoziția eforiei în vederea încasării dărilor, iar pe la țiguri, comisarii erau obligați să înlesnească isprăvniceii perceperea impozitelor. Pe la țiguri, unde nu erau eforii orășenești, perceperea revenea numai isprăvniceii, care o făcea prin staroștii acelor țiguri, iar cutia zeciuiei era încredințată breslei. Membrii și secretarii eforiilor erau răspunzători pentru orice irosire a banilor vistieriei²⁶¹.

Pentru ca vistieria să nu rămână păgubașă cu încasarea impozitului patentei, se luaseră o serie de măsuri de prevedere. Negustorii și meșterii pămînteni puteau să meargă prin țară pentru a-și exercita negoțul sau meseria, dar erau obligați să dea mai întâi cheazășie eforiilor, prin staroștii lor, că vor plăti regulat darea patentei. Eforia, după ce obținea aceste garanții, făcea cunoscut isprăvniceii care le slobozea răvășe de drum și comunica breslei locul unde se duce, pentru ca ea să știe pe toți acei ce ar lipsi din țîrg. Dacă plecau peste graniță pe un timp anumit, trebuiau să dea aceeași garanție²⁶².

Mutările dintr-un loc într-altul nu se puteau face decît dacă se îndeplinea o anumită procedură. Încă din 1833 se precizează că negustorul sau meseriașul, care voia să se mute în decursul unei durate de timp dintre două catagrafii, trebuia să dea întâi de știre eforiei orășenești prin starostele breslei, care făcea cunoscut isprăvniceii. Aceasta trebuia să înștiințeze vistieria spre a se scădea darea lui din localitatea unde se afla și să fie trecut în rînduiala fiscală de la țîrgul unde se mutase.

Una din sarcinile principale ale staroștilor era de a supraveghea stabilirea vreunui negustor sau meșter străin în localitate. În acest caz, starostele trebuia să anunțe îndată isprăvnicia, care supunea cercetării și în caz că nu era găsit cu formele îndeplinite, era trimis înapoi la locul de unde venise, după ce se încasa de la dînsul darea pe un an în tolosul starostelui²⁶³.

Toate aceste măsuri reflectă interesele fiscale precum și interesele de breaslă. Pe cînd patentarii doreau o limitare a numărului negustorilor, din cauza concurenței, și nu vedeau cu ochi buni apariția unui nou

²⁵⁹ *Manualul administrativ*, II, p. 74, nr. 559.

²⁶⁰ *Regulamentul Organic* din 1831, art. 104.

²⁶¹ *Manualul administrativ*, II, p. 2, nr. 467.

²⁶² *Ibidem*.

²⁶³ *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. XXXI.

negustor sau meșter, cîrmuirea avea interesul să fie cît mai mulți breslași, numai să fie asigurată încasarea impozitului.

Negustorii și meseriașii patentari erau și la sate. Cei dinții erau de obicei aceia care luau dughenile proprietarilor în arendă. Pe lângă aceștia erau mici negustori cu amănuntul care circulau prin tirgușoare și pe la sate. Ei plăteau patentă de clasa III-a.

Negustorii și meseriașii alcătuiau în mare parte burghezia țării. Ei participau din ce în ce mai mult la conducere. Orașele erau administrate de sfaturi municipale, ai căror membri erau aleși după criteriul de avere. Negustorii și meseriașii revendicau din ce în ce mai insistent noi drepturi la conducere și cereau abolirea privilegiilor feudale. Pînă după îndoită alegere a lui Alexandru Cuza, atît organizarea negustorimii, cît și modul de impunere a patentei, nu suferă modificări însemnate. Între primele legiuri introduse de noul domn se afla și legea cu privire la patente. Ea se încadra în șirul de inovații cu caracter fiscal, care trebuiau să ducă la transformarea radicală a sistemului fiscal.

3. „*Tacsia jidovilor*”. Evreii, erau de două feluri: evrei pămînteni și evrei sudiți. Din punct de vedere fiscal, în afară de categoria evreilor orîndari (adică cei care erau arendași de cîrciume), ei alcătuiau o singură categorie impozabilă, indiferent dacă erau sudiți sau pămînteni.

Ei aveau un mod de plată cu totul deosebit. Ocîrmuirea, pentru a simplifica și a-și asigura modul de percepere a impozitului asupra evreilor, încasa o anumită sumă de bani, fixată în funcție de numărul evreilor, care se chema „*tacsia jidovilor*”. Ea forma un venit aparte în bugetul vistieriei și se arenda. Evreii erau împărțiți pe bresle dar nu și pe stări. În acest sens, în *Manualul administrativ* se spune: „în privire cu darea jidovilor este hotărîtă într-o singură clasă fără osebite sudeț de raeli și fără alegeri de stări...”²⁶⁴.

Acest sistem de plată al taxei evreilor a existat și în perioada anterioară²⁶⁵. În textul Regulamentului Organic din 1831 nu se spune nimic cu privire la acest impozit. Autorii Regulamentului voiau să introducă un sistem fiscal uniform și individual, obligînd pe toți negustorii și meseriașii, indiferent de religie, la plata patentei care trebuia achitată prin bresle. Cu privire la evrei, în Regulamentul Organic din 1831 se spune: „Ei sînt datori a plăti patentă, după chipul neguțătoriei ce vor face sau a meșteșugului ce vor unelti. Iar acei care nici în clasis a neguțătorilor, nici a meșterilor nu vor intra, vor plăti capitație, după hotărîrea Regulamentului, precum și ceilalți locuitori din Principate”²⁶⁶.

²⁶⁴ *Manualul administrativ*, II, p. 64, nr. 558.

²⁶⁵ Hrisovul lui Ioan Sandu Sturza din 1 februarie 1823. *Manualul administrativ*, II, p. 43, notă.

²⁶⁶ *Regulamentul Organic* din 1831, anexa lt. Z, art. 47.

Deci evreii nu mai trebuiau să plătească impozitul prin „tacsia jidovilor”, ci urmau să plătească patentă sau capitația după modul obișnuit al celorlalți negustori și meseriași. Încasarea însă pe persoană în timpina multe dificultăți. De aceea generalul maior rus Mircovici, vice-președintele divanului din Iași, în 1833, hotărăște ca taxa evreilor să se dea în arendă prin vistierie²⁶⁷. În Regulamentul Organic din 1835 se vede cât de mari greutăți a avut vistieria în perceperea impozitelor de la evrei în alt mod decât prin „tacsie”. La articolul LIII, anexa lit. P, se spune: „fiindcă aplicația a descoperit ce chip, decât cu așezarea tacsiei după urmarea de mai înainte, și pe de altă parte însuși nația evreească din Eși a primit aceasta, ca un singur înlesnitor chip ce și ei au cunoscut că poate fi spre plata dărilor pusă asupra lor”²⁶⁸. De aceea, se hotărăște ca să se așeze taxa evreilor în toate târgurile din Moldova.

Arendașii taxei trebuiau să dea vistieriei suma pe care se angajau să o plătească prin contract, în urma licitației făcute. În ea se cuprindeau toate dările către fisc și către eforie. Suma era percepută de la evrei prin fixarea prețurilor la anumite articole. Antreprenorii puneau taxe pe următoarele obiecte, din al căror venit își scoteau suma pe care trebuiau să o achite vistieriei și eforiilor: I) pe carnea cușăr de vacă și de miel; II) pe grăsimea ce se întrebuința la bucate; III) pe măruntaele de vită. Taxele la toa'e aceste articole se estimau după valoarea sumei din contractul de arendă²⁶⁹. Pentru aceasta, prețul cărnii și al păsărilor care erau supuse taxei, trebuiau să fie stabilite în astfel de mod, încît totalitatea obligațiilor impuse evreilor, ca și restanțele la plata impozitelor din anii precedenți, să poată fi recuperate prin fixarea taxei.

Fixarea ei era făcută în sinagogi, în prezența unui trimis al autorităților locale și al delegaților tuturor breslelor evreești²⁷⁰. Nimeni din obștea evreească nu era slobod, în termenul contractului taxei, să aducă în tîrg carne sau păsări tăiate cușer din afara tîrgului, fără ca să plătească taxa și fără învoirea antreprenorului. Cășăpiile evreești erau închiriate de către arendașul acestui venit și era interzis de a se deschide noi cășăpii, chiar și în afară de oraș și împrejurul rohatcelor. Singura excepție se făcea cu tîrgușorul Nicolina, unde evreii plăteau darea lor deosebit de a evreilor din capitală²⁷¹.

Arendașul taxei evreilor din Iași trebuia să achite suma la vistierie. Cei din celelalte tîrguri o depuneau la sămășia ținutului. Banii arenzii se percepeau trimestrial, în a doua lună a fiecărui trimestru.

²⁶⁷ *Analele parlamentare*, tom. III, partea II-a, p. 358.

²⁶⁸ *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. LIII.

²⁶⁹ „Buletinul oficial al Moldovei”, 14 august 1858, nr. 65.

²⁷⁰ *Regulamentul Organic* din 1835, anexa P, art. LII.

²⁷¹ „Buletinul oficial al Moldovei”, 14 august 1858, nr. 65.

Atît din pravila din 1833, cit şi din docladul din martie 1839, se vede că din această „tacsie” trebuiau să se plătească patentele şi capi-taţia evreilor „în suma ce stăpînirea locului ar rîndui”²⁷².

După cum am văzut, aşezarea impozitelor, stabilite după cata-gra-fii, rămînea fixată pe tot timpul de 7 ani, adică pe tot timpul pentru cît fusese alcătuită catagrafia. În 1839, trebuind să se facă o nouă catagrafie, se hotărăşte ca darea evreilor să se perceapă pe tîrguri, tot sub forma de „tacsie a jidovilor”, iar în ce priveşte cuantumul să se socotească 60 lei de persoană, care trebuiau să se îplinească de la evreii din fiecare tîrg. Taxa, odată fixată, se percepea în aceeaşi sumă în toţi cei şapte ani, indiferent dacă numărul lor scădea sau sporea²⁷³. Vistieria prefera modul de încasare prin mijlocirea taxei evreilor, căci în felul acesta ea îşi avea asigurat venitul şi ştia exact pe ce sumă să se bîzuiască. Sistemul convenea şi evreilor, căci chiar dacă numărul lor sporea, ei plăteau aceeaşi sumă, micşorîndu-se cota de plată a fiecăruia.

Hahamii, tăietorii de vite şi de păsări, ca şi tejghetarii de la mă-celăriile evreeşti, erau sub ascultarea arendaşilor „tacsiei”. Ei trebuiau să perceapă preţurile după cum erau fixate de arendaşi, fiind însă plătiţi de către obştea evreească. Odată preţurile fixate, arendaşii nu mai puteau adăuga un ban mai mult peste cele statornicite. În suma „tacsiei” pe care trebuiau să o achite arendaşii, intrau toate dările cuvenite fîscului şi eforiilor²⁷⁴.

Membrii creştini ai breslelor plăteau, în afară de darea către stat, şi o taxă pentru nevoile breslei. La 31 mai 1838, Sfatul Administrativ face propunerea ca evreii să fie supuşi şi la taxa pentru trebuinţa breslelor. Mihai Sturza, desigur aşa cum avea obiceiul, după ce luase sume de bani de la negustorii evrei²⁷⁵, nu o aprobă, punînd rezoluţia că, „de vreme ce se strîng şi alte dări de la naţia lor pentru diferite nevoi”, nu mai sînt obligaţi să dea zeciuala în trebuinţele breslelor care nu sînt de neamul lor²⁷⁶.

În 1845 se confirmă menţinerea şi perceperea impozitelor prin sistemul „tacsiei” evreilor în aceleaşi condiţii ca cele fixate cu ocazia alcătuirii catagrafiei precedente, adăugîndu-se opt parale la leu²⁷⁷, ceea ce însemna o sporire cu o cincime²⁷⁸.

²⁷² *Analele parlamentare*, tom. II², p. 363.

²⁷³ *Analele parlamentare*, tom. IX², p. 461.

²⁷⁴ *Regulamentul Organic* din 1835, anexa lit. P, art. LIII; „Bul. Of. al Moldo-vei”, 16/VIII, 1858.

²⁷⁵ C. A. Kuch, *Starea de lucruri din Moldova şi Valahia de la anii 1828—1834*, în „Convorbiri literare”, 1891—1892, p. 205, 325.

²⁷⁶ *Manualul administrativ*, II, p. 41, nr. 527.

²⁷⁷ *Ibidem*, p. 43, nr. 530.

²⁷⁸ Leul avea patru zeci de parale.

Deși „tacsia” evreilor era fixată pe timp de 7 ani, totuși darea ei în arendă nu se făcea întotdeauna pe aceeași durată de timp²⁷⁹. În 1846, domnul dă un hrisov prin care obligă pe toți evreii autohtoni și străini din Galați să dea câte un leu la mia de lei din valoarea tuturor mărfurilor importate și exportate în beneficiul spitalului evreesc de acolo²⁸⁰.

Concurența economică face ca ocîrmuirea, la îndemnul negustorilor autohtoni, să ia măsuri contra evreilor. Prin anaforaua Sfatului Administrativ din 1 iulie 1839, aprobată de domn, se hotărăște ca evreii care se vor găsi neînscriși în catagrafie, chiar dintre cei născuți în țară sau veniți pe furis, să fie considerați în rîndul vagabonzilor și să fie trimiși peste hotare. Celor născuți în altă țară, dar înscriși în catagrafie, li se cerea dovada dacă au vreo meserie sau vreun capital de cel puțin cinci mii de lei, cu care să-și cîștige subsistența. Acei care nu îndeplineau aceste condiții, chiar dacă erau înscriși în catagrafii, erau izgoniți din țară²⁸¹.

Evreii, care luau în arendă crișme la sate sau la drumuri, trebuiau să plătească patenta acolo unde erau înscriși²⁸².

Mai înainte însă trebuiau să obțină un certificat de la Comunitatea israelită întărit de Eforie sau de autoritatea administrativă de care depindeau, prin care se adeverea buna lor purtare și se arăta că dispuneau de capitalul necesar pentru întreprinderea lor. După ce prezentau acest certificat la vistierie, obțineau patenta pe baza căreia puteau să ia în arendă crișma și să vîndă băuturi. Impozitul pe care-l plăteau evreii orîndari (arendașii crișmelor), varia după populația din satul unde se afla crișma. Pentru crișmele din satele care aveau peste 200 locuitori se plătea 6 galbeni de crișmă, pentru acele din satele care aveau peste 100 locuitori 4 galbeni pe an; pentru acelea din satele cu mai puțin de 100 locuitori și pentru ratoșele de la drumurile mari 2 galbeni, iar pentru crișmele răzlețe numai un galben.

Orîndarul evreu, al cărui contract expira, nu era scutit de impozit pînă cînd nu prezenta patenta la isprăvnicie, care era trimisă vistieriei. El își putea însă păstra certificatul care avea valabilitate timp de cinci ani²⁸³.

Scutiții. Sistemul fiscal introdus de Regulamentul Organic avea un pronunțat caracter de clasă. Deosebirea de sistemul anterior consta în faptul că era mai bine organizat și mai modernizat, ținînd seama de noile împrejurări în care se afla societatea. Scutirile din această epocă erau de o varietate mai mare decît în perioada anterioară și se refereau la categorii sociale sau administrative care, fie că

²⁷⁹ „Buletinul oficial al Moldovei”, 14 decembrie 1852, nr. 99.

²⁸⁰ *Manualul administrativ*, II, p. 43, nr. 529.

²⁸¹ *Ibidem*, I, p. 511, nr. 379.

²⁸² *Ibidem*, II, p. 45, nr. 532.

²⁸³ *Ibidem*, I, p. 521, nr. 385.

nu existau înainte, fie că existau și nu se bucurau de scutiri sau nu beneficiau de ele într-o mai mare măsură.

Scutirile de impozite erau totale, parțiale sau temporare. O altă clasificare era aceea că unele scutiri se făceau după originea socială (boierii), altele după funcții (slujitorii, membrii eforiei), iar altele după unele particularități ale clasei din care făceau parte contribuabilii (bejenarii, țigani, negustorii străini care vindeau cu toptanul etc.).

Din categoria scutiților de impozit direct făceau parte în primul rând boierii din oricare rang cu averile lor. Ei erau scutiți de capitație și puteau exercita orice fel de comerț fără a fi obligați la plata patentei. Clerul era scutit și el de orice impozit către stat. De asemenea, era scutit și „clasul” academic; el era scutit și de orice obligație de a da vreun adăpost militar. Privilegheții se bucurau de scutirea de capitație. Din această categorie făceau parte neamurile, vel căpitani, postelniceii, polcovniceii și alte ranguri militare care, fie prin origine, fie datorită serviciilor pe care le aduseseră ocîrmuirii, erau în posesia unor patente ce îi scutea de orice impozit și obligație de muncă. Privilegiile slujitorilor nu erau transmisibile urmașilor, dacă aceștia nu făceau parte dintre slujbașii statului. Vătafii de moșii se bucurau și ei de aceleași privilegii.

Beneficiau de unele scutiri și supușii străini, în limitele convențiilor încheiate de Poartă cu statele respective. Erau scutiți de impozitul patentei negustorii supuși străini care vindeau marfa în țară cu toptanul. Țigani particulari, de asemenea, nu plăteau nici un impozit.

Din categoria scutiților mai făceau parte nevolnicii, văduvele și contribuabilii bătrîni de la o anumită vîrstă. Nu plăteau bir evreii și otomaniibotezați, slujbașii volnici și locuitorii din saline.

Pentru fiecare slujitor dintr-un sat erau scutiți de capitație trei țărani, ca și de orice muncă la stat, de încartuire și alte sarcini, afară de obligațiile către proprietari. Scutiri de patentă se acordau acelor proprietari de întreprinderi care introduseseră o anumită ramură de industrie folositoare.

Erau scutițe de impozite unele instituții clericale, ca mănăstirea Sf. Spiridon, Neamț, Secul, Varatec, Socola, etc., care întrețineau spitale, seminarii sau comunități religioase.

Existau apoi scutiri temporare. Negustorii care erau membri ai eforiilor nu plăteau patentă atîta timp cît dețineau această funcție. Dacă erau aleși timp de trei ani consecutiv și dăduseră dovadă de zel și conștiinciozitate, erau înscrși între negustorii de starea întâia.

În afară de acestea, ocîrmuirea mai acorda scutiri parțiale, ale căror quantum și durată aveau o varietate destul de mare. Astfel, oamenii străini aduși de proprietari și așezați pe moșiile lor, timp de șase luni nu plăteau nimic, iar apoi plăteau numai jumătate din capitație. Orice lucrător de pămînt, străin, care venea în țară și nu aparținea nici unui stat, timp de trei ani era scutit de orice dare, iar

după aceea, timp de șapte ani plătea pe jumătate. Pentru ȧiganii dez-robiți se prevedea o serie de scutiri temporare.

În genere, se observă că cele mai mari scutiri și cu caracter per-manent le aveau clasele exploatatoare. Acordarea scutirilor pentru lucrătorii de pămînt era parțială sau temporară, datorită interesului de a avea cît mai multă mină de lucru. Ele erau date fie pentru a atrage oameni de peste hotare, care să muncească pămîntul, fie pentru a că-uta să-i fixeze pe cei dinlăuntru țării. Este de remarcat în această pe-rioadă împletirea intereselor boierimii cu cele ale statului, care, pen-tru a mări numărul contribuabililor, acorda unele scutiri fiscale, prin care se răspundea interesului boierimii de a avea cît mai multă mină de lucru pe moșiile ei în condițiile relațiilor iobăgiste.

Cu privire la impozitele directe, Regulamentul Organic a intro-dus inovația despre care am vorbit mai sus. El are meritul de a fi introdus un mare principiu financiar modern; impozitul să fie deter-minat iar nu arbitrar și să fie împlinit la anumite date mai înainte hotărîte²⁸⁴. Se introduce o contabilitate mai precisă și se crează un control în vederea îmbunătățirii și sistematizării funcționării finanțelor, aceasta în scopul de a face din organizarea financiară un mijloc de exploatare mai puternic. Cu toate acestea, în sistemul fiscal per-sistă încă vestigii feudale. Impunerea și perceperea unora din impozi-tele directe se făcea tot prin sistemul cisluirii, cum este la capitație. Regulamentul Organic, deși a legiferat la început impozitul nominal pe bază de patentă la evrei, a fost nevoit să renunțe și să revină la „tacsia jidovilor”, care se percepea prin cisluire. De asemenea, impo-zitul patentei, care trebuia să se perceapă nominal, de fapt se perce-pea tot prin cisluire.

★

Un alt vestigiu feudal este faptul că unele impozite directe se a-rendau, cum este „tacsia” evreilor.

Astfel, deși Regulamentul Organic a introdus unele inovații în sistemul fiscal, lipsa de cadre și de mijloace bănești suficiente pen-tru realizarea acestor sarcini a făcut ca să se revină asupra unora din aceste inovații. Favoritismul și corupția, care porneau de la virful aparatului de stat, contribuiau la ineficacitatea aplicării în mod prac-tic a multor măsuri legiferate de Regulament. Ele constituiau piedici în buna funcționare a organizării fiscale. La aceasta se adăuga și com-plicitatea unora din birnici care preferau, prin mită, să dea o sumă mai mică agenților fiscali decît să plătească impozitul către stat. Toate acestea n-au contribuit la întărirea regimului feudal, ci a frînat pro-cesul social. O modificare a sistemului fiscal era din ce în ce mai mult cerută de necesitățile societății moldovene.

²⁸⁴ Th. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul Organic pînă astăzi*, Buc., 1905, p. 16.

L'ORGANISATION FINANCIÈRE DE LA MOLDAVIE DE 1832 À 1849

RÉSUMÉ

La loi fondamentale de la Moldavie dénommée „Règlement Organique”, qui a été mise en vigueur le 1er janvier 1832, a remplacé l'ancien système financier féodal, devenu anachronique, par une nouvelle organisation destinée à faire face aux nouvelles conditions de la vie économique et sociale.

Le Règlement Organique a prévu que le budget de l'État sera annuel et qu'il sera soumis à l'approbation de l'Assemblée législative. Son exécution a été confiée au ministre des finances qui était assisté d'un directeur nommé par le prince. Ont été placés sous les ordres du ministre des finances dans les départements de la Moldavie le préfet et le trésorier payeur général (samêche). Ceux-ci eurent pour subalternes les administrateurs d'arrondissements (privighetori de ocoale) et les maires des villages (vorniceii satelor).

Le Ministère des finances devait procéder tous les sept ans à un recensement général de la population. Sur la base de ce recensement étaient établis les rôles des contributions pour chaque département, rôles qui prévoyaient les sommes d'argent que les contribuables avaient l'obligation de payer.

Les charges fiscales ainsi fixées ne pouvaient être modifiées pendant la période septennale. Si pendant cette période un contribuable décédait ou fuyait, les autres contribuables de la commune étaient contraints d'acquitter les impôts qui incombait au mort ou au fuyard.

Le Règlement Organique a autorisé la perception d'impôts directs et d'impôts indirects. Dans le présent article, l'auteur n'étudie que les impôts directs.

Les principaux impôts directs ont été la capitation et la patente. L'auteur indique la quotité de chacun de ces impôts, ainsi que les conditions dans lesquelles ils ont été perçus. Il indique ensuite les exemptions générales accordées, dont bénéficièrent surtout les boyards. C'est pourquoi le système financier du Règlement Organique a eu un très prononcé caractère de classe.

Néanmoins le Règlement Organique a eu le mérite de mettre fin à l'arbitraire qui régnait sous l'ancien régime en matière de finances. Il a créé des impôts dont la quotité a été établie avec précision et qui ont été perçus dans les délais fixés par la loi. La comptabilité publique a été organisée. Le contrôle des finances publiques a été plus rigoureusement et plus efficacement établi.

Quelques vestiges féodaux ont pourtant continué à persister. C'est ainsi que le Règlement Organique a prévu que certains impôts pouvaient être affermés et d'autres étaient payés globalement par chaque village qui, à son tour, répartissait entre tous les contribuables de la commune la somme à payer. Ce qui caractérisa cette répartition locale ce fut l'inégalité des contribuables: ils ne furent pas soumis tous aux mêmes charges, car les uns furent plus obérés que les autres.

L'organisation financière du Règlement Organique contient un grand nombre d'innovations. Toutes ne donnèrent pas de bons résultats à cause de l'insuffisance des cadres, du favoritisme et de la corruption. Ainsi le progrès social fut freiné. Une réforme générale devint bientôt indispensable, étant exigée par le développement nécessaire de la société moldave.

CU PRIVIRE LA UTILIZAREA MAȘINILOR ELECTRONICE DE CALCUL ÎN CERCETAREA ISTORICĂ

DE

GH. BUZATU

Importanța excepțională a descoperirii mașinilor cibernetice este, astăzi, în afara oricărei îndoieli. În această privință amintim că, după părerea prof. John Bernal, construirea mașinilor electronice de calcul reprezintă „cea mai mare descoperire din istoria omenirii”, care este menită să producă transformări radicale în sistemul nostru de viață și gândire¹. Însemnătatea acestei descoperiri, impusă și grăbită de avântul nemaiîntâlnit înregistrat în ultimul timp în dezvoltarea științei și tehnicii se poate aprecia încă de pe acum, cînd — deși nu ne despart decît două decenii de la construirea primului calculator electronic din lume — mașinile cibernetice au căpătat deja o întrebuințare foarte largă, deschizînd perspective nebănuite pînă în prezent în cele mai diferite domenii ale activității omenești.

Folosirea pe scară tot mai largă a mașinilor electronice se datorește, pe de o parte, perfecționării lor neîncetate, fapt care duce în mod natural la extinderea continuă a sferei lor de aplicabilitate în diverse domenii de activitate, inclusiv în cele legate nemijlocit de munca de cercetare științifică; pe de altă parte, utilizarea calculatoarelor electronice sporește neconținut pe măsura convingerii beneficiarilor de avantajele netăgăduite rezultînd din întrebuințarea lor, atît în privința rapidității rezolvării unor probleme ivite în cursul activității practice sau științifice, cît și a preciziei calculelor efectuate.

Folosirea mașinilor electronice de calcul în cercetările științifice nu mai prezintă azi o noutate. Utilizarea lor în cercetările matematice, fizice, chimice, biologice etc. a înregistrat progrese însemnate, astfel încît dezvoltarea acestor științe în viitor este de neconceput fără ajutorul mașinilor cibernetice². S re deosebire însă de aplicarea întinsă pe care și-au găsit-o în cadrul științelor numite „exacte”, utilizarea mașinilor electronice în științele umanistice este de dată mai recentă și poartă încă amprenta extraordinarului, lucru absolut firesc oricînd descoperirile științei vin să suplinească, într-o măsură mai mare sau mai mică, un întreg complex de activități socotit pînă la un moment ca ținînd exclusiv de domeniul intangibil al minții omenești.

¹ Vezi „Contemporanul”, nr. 37 (831) din 14. IX. 1962, p. 7.

² Cf. Acad. S. L. Sobolev, A. A. Leapunov, *Cibernetica și științele naturii*, în „Probleme de filozofie”, nr. 5, 1958, p. 144.

Legătura ciberneticii cu celelalte științe, îndeosebi cu cele sociale, s-a realizat cu multă greutate³. Pentru început, specialiștii în problemele de cibernetică sau în științele sociale au tăgăduit posibilitățile de aplicare a mașinilor electronice în cercetarea fenomenelor social-economice. Astfel, nu mai departe decât în 1961, cercetătorul sovietic V. Kolbanovski afirma că orice încercare de utilizare a calculatoarelor electronice în sociologie este sortită inevitabil eșecului⁴. În același timp, nu au lipsit nici punctele de vedere cele mai optimiste și chiar exagerate. Așa, de pildă, pe când unii cercetători susțineau că mașinile electronice de calcul pot fi folosite cu succes în domeniul științelor umaniste⁵, alții au mers până acolo încât au întrevăzut posibilitatea construirii unor mașini „mai inteligente decât omul”, care să suplinească total activitatea nervoasă superioară⁶.

În prezent, se consideră că orice problemă pentru a cărei soluționare dispunem de un *algorithm*⁷ poate fi transmisă în principiu mașinii electronice și rezolvată cu ajutorul ei⁸. În felul acesta, ar rezulta că progresul înregistrat până acum în utilizarea calculatoarelor electronice în cercetările matematice, fizice etc., se explică, în bună măsură, prin avantajul pe care îl prezintă o serie foarte largă de probleme tinând de domeniul științelor exacte de a fi prelucrate matematic și algoritmizate⁹.

În ce privește științele sociale, lucrurile sînt ceva mai complicate. Așa după cum se știe, legile sociale — ca oricare alte legi — exprimă relații calitative și cantitative. Pornind tocmai de la faptul că cibernetica este saturată de matematică, iar legile pe care le descoperă au eminamente un caracter cantitativ, adversarii ciberneticii pretind că aplicarea ei în analiza fenomenelor vieții sociale nu este posibilă, deoarece aceasta ar însemna desconsiderarea specificului calitativ al formelor superioare ale mișcării.

Partizanii ciberneticii resping, pe bună dreptate, aceste aserțiuni, arătînd că susținătorii lor pierd din vedere interacțiunea dialectică dintre calitate și cantitate. Așa după cum s-a observat, „în studiul oricărui obiect, al oricărei forme de mișcare, știința nu se interesează numai de legile calitative, ci și de cele cantitative. Or, știința care studiază relațiile cantitative ale lumii reale este matematica. De aceea, în principiu, metodele de investiție matematică sînt aplicabile (într-o măsură mai mare sau mai mică) tuturor formelor de mișcare ale materiei, inclusiv vieții și societății”¹⁰. În legătură cu acest lucru, este cunoscut faptul că Marx se gîndea, încă în urmă cu aproape o sută de ani, la posibilitatea de a exprima în formule matematice legile fundamentale ale apariției crizelor ciclice de supraproducție în societatea capitalistă. La 31 mai 1873 el îi scria lui Engels că este preocupat de problema de a „stabili matematic legile principale ale crizelor”¹¹. Aceasta înseamnă că legile economice și sociale ar putea fi descrise sub forma unui *algorithm* și studiate, deci, cu ajutorul mașinilor. În felul acesta, aprecierea lui Marx potrivit căreia în fața tuturor științelor moderne stă sarcina de a se ridica pe treapta unei analize matematice pre-

³ V. S. Kazakovțev, *Cibernetica și unele probleme ale legăturii dintre științe*, în „Probleme de filozofie”, nr. 3, 1962, p. 90.

⁴ Vezi *Filosofskie voprosy kibernetiki*, Moscova, 1961, p. 236.

⁵ Cf. A. D. Smirnov, *Mașini matematice moderne*, Buc., 1960, p. 108.

⁶ Cf. G. R. Boulanger, *La Révolution cybernétique*, în „Revue international de philosophie”, Fascicule 2, nr. 64, 1963, p. 236.

⁷ După ciberneticieni, *algorithmul* este o schemă logică care stabilește „o succesiune de operații care conduc la un anumit rezultat” — vezi Ed. Nicolau și C. Bălăceanu, *Cibernetica*, Buc., 1961, p. 9.

⁸ Cf. S. M. Saliutin, *Algoritmii și posibilitățile ciberneticii*, în „Probleme de filozofie”, nr. 6, 1962, p. 191.

⁹ Idem, *Cibernetica și sfera ei de aplicație*, în „Probleme teoretice ale ciberneticii”, Buc., 1963, p. 36.

¹⁰ *Ibidem*, p. 37.

¹¹ K. Marx și Fr. Engels, *Scrisori despre „Capitalul”*, Buc., 1955, p. 230.

cise a fenomenelor studiate¹², capătă o confirmare strălucită în zilele noastre prin încercările recente de aplicare a metodelor cantitative în cercetarea fenomenelor vieții sociale cu mașinile cibernetice.

Înfăptuirea cu succes a primelor experimente privind întrebuintarea calculatoarelor electronice în domeniul științelor sociale a devenit posibilă de-abia în ultimii ani, o dată cu gradul înalt de perfecționare realizat în construcția mașinilor de calcul. Succese importante în această direcție s-au obținut în lingvistică, psihologie, economie ș.a.¹³. Nu încapă îndoială că ultimele realizări ale ciberneticii și, mai ales, implicațiile lor practice asupra cercetărilor de specialitate au stîrnit un interes deosebit în rîndul istoricilor. Ciberneticieni și istorici — deopotrivă — și-au pus întrebarea dacă mașinile electronice de calcul, grație aptitudinilor lor de a rezolva probleme logice complexe și de a memora un volum imens de materiale, nu pot fi întrebuintate și în cercetarea trecutului societăților omenești? Rezultate concludente nu au întîrziat să apară. În diferite țări (Franța, S.U.A., Anglia), s-a reușit să se întocmească cu ajutorul mașinilor electronice indicii de nume sau localități (într-un timp record) la diferite cărți; acest lucru merită să fie luat în seamă, dacă ne gîndim de ce sprijin va dispune istoricul pentru alcătuirea indicilor absolut necesari la volumele de documente pe care le pregătești și pentru care cheltuiește o muncă îndelungată. De asemenea, au fost încununate de succes operațiile de stabilire, pe baza datelor transmise mașinilor cibernetice după anumite lucrări literare sau științifice, a unor texte aproximativ identice cu acestea din urmă¹⁴; în felul acesta istoricii vor avea în viitor posibilitatea să stabilească cu o mașină electronică textul integral al unor manuscrise și documente prețioase din care nu s-au păstrat decît fragmente. În fine, putem cita exemple în care mașinile electronice s-au dovedit folositoare pentru studierea unor fenomene complexe ale vieții sociale și economice din trecutul cel mai îndepărtat¹⁵ și ceva mai recent (Rusia, sec. XIX)¹⁶.

Majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de problema utilizării mașinilor cibernetice în studierea istoriei sînt în genere de acord că, deocamdată, cînd — cu toate progresele realizate — tehnica calculului este încă la început, posibilitățile de întrebuintare a acestor mașini în analiza fenomenelor vieții sociale prezintă limite serioase, dintre care unele, probabil, nu vor fi depășite niciodată. Referitor la această chestiune, amintim cele susținute de cercetătorul sovietic V. A. Ustinov, care este de părere¹⁷ că în momentul de față mașinile electronice nu pot servi decît la rezolvarea unui anumit tip de probleme specifice cercetărilor istorice. Aceste probleme se caracterizează, pe de o parte, prin cantitatea uriașă de materiale supusă analizei istoricului, iar pe de altă parte, prin marea varietate de forme sub care se

¹² Cf. *Vospominaniia o Markse i Enghelse*, Moscova, 1956, p. 66.

¹³ Amintim cîteva dintre studiile care tratează această problemă: S. K. Șaumian, *Problemele lingvistice ale ciberneticii și lingvistica structurală*, în „Probleme de filozofie”, nr. 9, 1960, p. 135 și urm.; G. Friedmann, *L'Automation. Quelques aspects et effets psycho-sociologique*, în „Annales”, nr. 4, 1958, p. 625 și urm.; E. Kolman, *Despre problemele filozofice și sociale ale ciberneticii*, în „Probleme teoretice ale ciberneticii”, p. 75 și urm.; D. G. Macrea, *Cybernetics and its relevance to social science*, în „British Journal of Sociology”, iunie, 1951, p. 135 și urm.; I. Stănculescu-Mehedinți, *Cibernetica și aplicațiile ei în economie*, în „Probleme economice”, nr. 5, 1966, p. 112 și urm.; V. Tonoiu, *Discuții recente despre cibernetică și teoria informației*, în „Probleme de filozofie”, nr. 2, 1966, p. 239 și urm.

¹⁴ Cf. „Science et vie”, nr. 588/1966.

¹⁵ Vezi J. C. Gardin et P. Garelli, *Étude des établissements assiriens en Cappadocie par ordinateurs*, în „Annales”, nr. 5, 1961, p. 837 și urm.

¹⁶ I. D. Kovalenko și V. A. Ustinov, *Primenenie elektronih vicislitelnih mašin v istoriceskoi nauke*, în „Voprosi istorii”, nr. 5, 1964, p. 54 și urm.

¹⁷ Cf. V. A. Ustinov, *Primenenie elektronih matematicheskikh mašin v istoriceskoi nauke*, în „Voprosi istorii”, nr. 8, 1962, p. 97.

prezintă aceste materiale sau *surse istorice* (depozite monetare, resturi arheologice, monumente epigrafice etc.). Se știe că în vederea folosirii acestor materiale în cadrul lucrărilor sau studiilor monografice, istoricul trebuie să depună o intensă și îndelungă muncă de rutină pentru trierea și clasificarea lor. Or, mașinile electronice de calcul pot efectua cu ușurință asemenea operații, dacă li se transmit programele adecvate. Așa se și explică faptul pentru care mașinile electronice au fost întrebuințate pentru prima dată și se utilizează și astăzi, cel mai mult, la rezolvarea acelor probleme ținând de disciplinele istorice (arheologia, epigrafia, numismatica), în care se impune — față de bogăția și varietatea materialelor — o riguroasă clasificare.

Desigur, nu este în intenția noastră să facem o expunere a tuturor rezultatelor obținute până acum în ceea ce privește utilizarea mașinilor cibernetice în cercetarea istorică sau în disciplinele înrudite. În primul rând, acest lucru nu se poate realiza într-un cadru limitat, ca cel al notei de față. Apoi, nu trebuie pierdut din vedere faptul că, în momentul de față, cercetătorul se găsește în mod practic în imposibilitate de a parcurge întreg materialul referitor la o singură problemă care apare într-o cantitate imensă și în diferite țări ale lumii. Așadar, țelul nostru este mult mai limitat, propunându-ne în esență să prezentăm doar unele dintre rezultatele dobândite și concluziile ce se degajă în urma încercărilor recente de folosire a mașinilor electronice în studierea fenomenelor istorice.

Așa după cum s-a relevat, arheologia, numismatica, epigrafia ș.a. sînt discipline istorice în care, deocamdată, aplicațiile ciberneticii și-au găsit un teren propice. Că este așa, ne-o dovedește studiul lui J.-C. Gardin și P. Garelli¹⁸, ambii cunoscuți prin preocupările lor mai vechi privind posibilitățile de utilizare a mașinilor electronice în istorie. Cei doi autori sînt conștienți că — spre deosebire de științele matematice, fizice, chimice, biologice — întrebuințarea mașinilor electronice în cercetarea istorică constituie încă o problemă. Cu toate acestea, ei se arată încrezători în perspectivele pe care cibernetica le rezervă studiilor istorice și, ca atare, își propun să demonstreze în studiul lor care este „tehnica cercetării fondată pe folosirea ordinarilor în științele istorice” (p. 838). Procedind apoi la studierea renumitelor tabele cuneiforme de la Kültepe cu ajutorul unui ordinar, cei doi autori reușesc să descopere unele aspecte importante din viața economică a Capadociei în sec. al XIX-lea î.e.n., cum ar fi circuitul, natura și prețul mărfurilor.

Studiul cercetătorilor francezi este deficitar însă în ceea ce privește adoptarea unei terminologii consecutive, care să fie pusă de acord cu realizările ciberneticii. Deși Gardin și Garelli descoperă toate fazele prin care trece prelucrarea informației în complexul „om-mașină”, el nu le delimitează cu precizie, fapt care poate provoca serioase confuzii.

Tehnica utilizării mașinilor electronice de calcul în cercetarea istorică a înregistrat un incontestabil și real progres în 1962, o dată cu apariția studiului deja citat aparținând lui V. A. Ustinov. Studiul lui Ustinov, intitulat *Folosirea mașinilor electronice matematice în știința istorică*, a stîrnit atunci un deosebit interes în rândul specialiștilor. El a fost tradus la scurt timp după apariție în limba franceză și publicat în paginile cunoscutei reviste „Annales”, însoțit fiind de interesantele comentarii ale lui J.-C. Gardin¹⁹. Apreciind studiul lui Ustinov drept o „excellentă demonstrație” și pledoarie în favoarea introducerii neîntîrziate și a folosirii pe scară cît mai largă a mașinilor cibernetice în cercetările istorice, Gardin arată că grație lui „istoricii și arheologii vor dispune de azi înainte de o sursă comodă de informație asupra funcționării calculatoarelor și aplicării lor în... științele umaniste”²⁰.

Pornind de la constatarea că specialiștii pe tărîmul istoriei cunosc într-o măsură insuficientă „nivelul actual de dezvoltare a tehnicii calculului și a matematicilor

¹⁸ J.-C. Gardin și P. Garelli, *op. cit.*, în „Annales”, nr. 5, 1961.

¹⁹ Vezi V. A. Ustinov, *Les calculateurs électroniques appliqués à la science historique*, în „Annales”, nr. 2, 1963, p. 259 și urm.

²⁰ *Ibidem*, p. 259.

aplicate", Ustinov își propune să vină în sprijinul acestora, oferindu-le prilejul de a se informa asupra principiilor fundamentale de funcționare a calculatoarelor electronice moderne, cât și a posibilităților actuale de utilizare a lor în lucrările de clasificare proprii mai multor discipline istorice. Autorul se oprește la examinarea unor probleme de numismatică, fără a neglija însă și alte discipline istorice pentru care sugestiile lui se dovedesc a fi extrem de interesante.

Ustinov este de părere că alegerea unor exemple concrete constituie soluția cea mai nimerită pentru explicarea și înțelegerea cât mai exactă a modalităților de lucru cu ajutorul mașinilor cibernetice. În consecință, în studiul său el prezintă într-o formă detaliată toate fazele prin care trece prelucrarea automată a două probleme de numismatică. În acest scop, autorul însuși a efectuat, cu un calculator electronic digital, seria operațiilor necesare în vederea rezolvării problemelor propuse. În ce ne privește, nu putem să urmărim aici, pas cu pas, demonstrația lui Ustinov. Plecând de la o problemă simplă (identificarea, cu ajutorul unui calculator electronic, a două monede identice dintr-o colecție), autorul expune cu rigurozitate toate operațiile îndeplinite: stabilirea izomorfismului (analogiei) între procesele importante ce se desfășoară în unele mecanisme și în organismele vii; de aici, identificarea celor patru faze observate în procesul rezolvării logice a unei probleme, care traduse în limbaj cibernetic, înseamnă: prelucrarea informației inițiale, întocmirea algoritmului, apoi a organigramei și, în sfârșit, aflarea rezultatului. Urmează, în ordine, descrierea calculatorului electronic, inițierea istoricului în munca cu calculatorul, operațiile de traducere a informației din sistemul zecimal în sistemul binar, întocmirea algoritmului și a organigramei, stabilirea; pe baza lor, a programului de lucru a calculatorului, operațiile efectuate de acesta pentru rezolvarea problemei, înregistrarea rezultatului. Elaptele parcurse sînt urmărite îndeaproape, demonstrația este completă.

Așa după cum am amintit, Ustinov nu se limitează, în interesantul său studiu, numai la analiza unor probleme de numismatică. El manifestă interes și pentru modalitățile de aplicare a ciberneticii în arheologie, epigrafie, antropologie etc. Numai pe baza folosirii rezultatelor tuturor acestor discipline, scrie Ustinov, istoricul va reuși să prezinte, în toată complexitatea lui, procesul dezvoltării istorice a omenirii din cele mai vechi timpuri pînă azi. Istoria e prin excelență o știință de sinteză și e natural ca cibernetica, expresia aceleiași orientări în cadrul științelor contemporane²¹, să-și ofere serviciile sale și cercetătorilor pe tărîmul istoriei. „Rămîne numai — își încheie V. A. Ustinov studiul său — ca istoricii să arate interes pentru tehnica calculului electronic și a matematicilor aplicate, manifestînd o preocupare permanentă pentru pregătirea diverselor cadre de specialiști care să-și însușească temeinic metodele și procedeele de lucru cu ajutorul calculatoarelor electronice”²².

Din cele arătate mai sus, reiese că ideea aplicării cuceririlor ciberneticii în domeniul științelor sociale, în genere, al celei istorice, în speță, a cîștigat treptat tot mai mulți aderenți, înregistrîndu-se în ultimul timp importante succese practice. Majoritatea autorilor amintiți manifestă o încredere deplină în perspectivele deschise de cibernetică. Extinderea pe scară tot mai largă a aplicațiilor ciberneticii în știința istorică va permite, netăgăduit, o revoluționare de metodă, lucru care — evident — va contribui la dezvoltarea acestei științe în viitor. Tratatul cibernetică marchează pătrunderea, în domeniile tradițional „umanistice” ale istoriei, a unor metode noi, matematice. Aceasta nu poate să fie decît în folosul științelor istorice. Însuși Marx arăta cîndva că „o știință își atinge perfecțiunea abia atunci cînd reușește să facă uz de matematică”²³.

O problemă care preocupă, totuși, pe istoric este aceea referitoare la limitele de dezvoltare a mașinilor electronice în viitor și, deci, a gradului lor de utilizare

²¹ Vezi I. Ciofu, *Cibernetica și creierul*, în „Veac nou”, nr. 35 (1963) din 30 august 1963.

²² În „Voprosi istorii”, nr. 8, 1962, p. 117.

²³ *Vospominaniia o Markse i Enghelse*, p. 66.

în cercetările de specialitate. El se poate întreba pe bună dreptate: care sînt posibilitățile de perfecționare a mașinilor cibernetice, se va ajunge, oare, ca ele să înlocuiască complet munca istoricului?

Ciberneticienii și filozofii marxiști au demonstrat convingător că, indiferent de gradul de dezvoltare pe care-l vor atinge mașinile electronice, acestea nu vor ajunge niciodată să posedă conștiință, fiind condamnate să rămînă în principiu în limitele logicii formale, mai precis — ale celei matematice. Pe cînd conștiința, ca trăsătură specifică numai activității nervoase superioare, se manifestă tocmai prin faptele de depășire a logicii formale și este în strînsă legătură cu variațiile diaiectice ale naturii și societății.

În privința perspectivelor de perfecționare a mașinilor electronice, socotim nimerit să amintim exemplul plastic dat de către doi ciberneticieni renumiți²⁴. Aceștia, comparînd creierul omului cu o dreaptă infinită, iar „creierul” mașinii cu un segment de dreaptă, arată că segmentul nu va putea acoperi dreapta pe toată lungimea ei. Cu alte cuvinte, „creierul” mașinii electronice nu-și va putea asuma niciodată toate funcțiile creierului uman. „Sîntem departe — scriau S. L. Sobolev și A. A. Leapunov — de ideea stabilirii unei identități între funcționarea conștiinței și funcționarea mașinilor. Aceasta nu înseamnă însă că putem trage o linie de demarcație clară, care să separe sfera activității intelectuale accesibilă mașinii și sfera activității intelectuale «profund umană» și principal inaccessibilă oricărei mașini. În prezent, stabilirea unei astfel de demarcații este imposibilă. Putem emite presupunerea că relația dintre posibilitățile gândirii umane și posibilitățile mașinii să fie analoge relației dintre o dreaptă infinită și un segment care pornește d.n. originea coordonatelor, dar nu există un segment care să acopere dreapta întregă. Tot astfel, fiecare act concret efectuat de conștiință poate fi transmis unei mașini, dar este probabil că nu vom putea face mașini care să-și asume toate funcțiunile conștiinței umane”²⁵. Rezultă că actualmente nu putem a recia care vor fi limitele de dezvoltare a mașinilor cibernetice, decît doar în planul prognozelor generale. Este mai mult ca sigur, însă, că mașinile electronice nu vor ajunge nicicînd să suplinească în întregime activitatea istoricului și mai cu seamă latura ei creatoare, ele rămînînd un auxiliar prețios — poate chiar indispensabil — în munca sa de cercetare.

În același timp este evident faptul că utilizarea în viitor, pe scară tot mai largă, a mașinilor electronice în istorie va prezenta o serie de avantaje, care pot contribui substanțial la accelerarea dezvoltării acestei științe. Întrebuințarea calculatoarelor electronice va permite, în primul rînd, diminuarea sensibilă și chiar înlăturarea interpretărilor, presupunerilor și concluziilor izvorîte din intuiție, datorate în majoritatea cazurilor insuficienței cantitative a volumului de materiale examinate de cercetător. Trebuie avut în vedere, de asemenea, că pe lîngă ridicarea în acest fel a nivelului calitativ al studiilor istorice, mașinile cibernetice vor influența pozitiv și asupra scurtării timpului necesar cercetării. Ele vor permite eliberarea — după cum sublinia Ustinov — a unui mare număr de specialiști calificați doar din punctul de vedere tehnic și neinventiv al muncii lor, dar care ocupă în prezent un loc important în cadrul personalului de cercetare. Pe lîngă toate acestea, reducerea simțitoare a timpului afectat muncii de rutină (triere, clasare etc.), va deschide posibilități reale pentru concentrarea, într-o măsură mai însemnată decît pînă acum, a eforturilor principale ale istoricului asupra muncii inventiv-creatoare, proprie activității sale.

²⁴ Vezi S. L. Sobolev și A. A. Leapunov, *op. cit.*, p. 154—155.

²⁵ *Ibidem*.

DATE ȘI SUBLINIERI PRIVIND SUCEAVA ÎN SEC. XV—XVIII *

DE

D. CIUREA

Timp de două secole (sec. XV—XVI), Suceava a ocupat un loc de prim plan în istoria orașelor Moldovei. Numele reședinței preferate a domnilor moldoveni are o circulație impresionantă în actele diplomatice, literatura cronicărească, relațiile călătorilor, tratate de istorie și geografie universală, enciclopedii, chiar și ulterior, în secolele XVII—XVIII, când cedase prioritatea Iașilor, cu care începe a fi confundată¹. În funcție de materialul existent, relativ suficient, se poate urmări evoluția istorică a acestei localități, de care se leagă atâtea evenimente istorice, hotărâtoare uneori pentru existența statului feudal însuși. Studiile și contribuțiile mai vechi, ale lui W. Schmidt, I. Fleischer, R. Fr. Kaindl, K. A. Romstorfer, Al. Lapedatu, R. Gassauer și alții, sînt utile, dar depășite față de exegetica actuală. Contribuțiile arheologice recente, publicate în monografii și periodice ale Academiei Republicii Socialiste România („S.C.I.V.” și „Dacia”), au abordat cu mai mult realism problema apariției și dezvoltării spațiale a orașului. S-a ajuns la o anumită unanimitate de vederi în ce privește formarea — în proporții modeste — a centrului urban: a doua jumătate a secolului XIV și aceasta nu atît pe baza materialului arheologic, cît, mai ales, pe baza aplicării metodei comparative, privind extinderea dreptului orășenesc. Suceava² a fost orașul domnesc prin excelență, care n-a cunoscut dominația și exploatarea boierească și bisericească. S-au delimitat, de la începutul secolului XV, două comunități cu organe proprii: română și armeană. Elementul săsesc-german, deși prezent

* Materialul documentar utilizat provine din studiul în manuscris, „Aspecte ale vieții urbane românești din trecut”.

¹ *Geography of the Known World by Emanuel Bowen*, London, 1747, vol. II, p. 33, Cf. și *Description de la Principauté de Moldavie*, în „Histoire de l'état prescut du royaume de la Hongrie”, A. Cologne, 1686, p. 116—120.

² În privința numelui, cf. Xenopol, *Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 136; cf. și B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*, 1875, p. 300. Explicația numelui la Ureche și Miron Costin se datorește unei realități din sec. XVII: existenței numărului mare de jocari și coincidenței termenului ungar cu prima parte a toponimicului. Dar Cantemir a văzut mai clar aici, fără a da, însă, o soluție justă: nu admitea nume „scornite din floarea de joc și din hîrburi de oale”, ci explicate prin „istoria adevărată”. Cf. *Hronicul*, ed. Tocilescu, 1901, p. 471.

și activ din sec. XV până în sec. XVII, a fost inconsistent³. Nu poate fi ignorat și elementul italian și cafeez⁴. Suceava a depășit repede Baia și Siretul, considerate exagerat, în 1370, un „oppidum insigne ac incolarum multitudinem copiosum” și promovat sediu episcopal catolic („civitas”) de papa Urban V⁵. A fost avantajată și prin poziția mai favorabilă. Până în a doua jumătate a sec. XVI Suceava a fost reședința preferată a domnilor moldoveni (faza pluralității), scaun de judecată, centru vama și religioasă. Urmează perioada de dualitate — aserțiunile lui R. Heidenstein, referitoare la mutarea sediului de la Suceava (considerat „locus infaustus”) la Iași, de Alexandru Lăpușneanu, nu se confirmă documentar și de sursele epocii — și în fine, declinul, spre sfârșitul secolului XVII, din care orașul nu și-a revenit sub dominația austriacă⁶. „Slăvita cetate de scaun a Sucevii”, cum este numită Suceava în textele slave, din sec. XV—XVI, a suferit jafuri și incendieri frecvente, datorită evenimentelor cunoscute din anii 1476, 1538, 1574, 1653, 1686⁷. Dezvoltarea spațială a orașului se poate urmări în unele documente interne, care conțin știri sporadice și vagi, inscripții și în memoriile călătorilor străini. Alex. Lapedatu afirma, în 1914, că nu se cunoaște altă descriere a Sucevii decât aceea a lui Angiolello, ignorând faptul că, anterior, Fleischer a publicat pe acelea ale lui Paul de Alep și Marco Bandini. Mai există și alte descrieri importante din sec. XVI, ca aceea a lui Pietro Diodat Bakšici, din 1641, și altele⁸. Datele din însemnările călătorilor pot fi coroborate cu acelea din documente, referitoare la străzi și evoluția spațială. Se poate urmări evoluția demografică a orașului din sec. XVII înainte. Materialul documentar ne oferă și posibilitatea reconstituirii hotarului țirgului și ocolului cetății și curții domnești din oraș, care au fost ignorate în studiile și contribuțiile anterioare. Prima mențiune documentară a Sucevii ca oraș și cetate (termenul „gorod” asumă ambele sensuri) este din 1388, (cu două decenii înainte de Iași). Din datarea topică a documentelor epocii rezultă că Alexandru cel Bun a stat de preferință la Suceava; la fel Ștefan cel Mare, dar cu mai multă mobilitate; Petru Rareș la Huși, Vaslui, Iași, Hirlău, Suceava; Ilie Rareș la Iași; Alexandru Lăpușneanu la Iași, Birlad, Vaslui, Huși, Hirlău, Suceava; Radu Mihnea la Iași, Suceava (1624—1625) și Hirlău; Miron Barnovschii la Suceava (1626, 1627), Hirlău și Iași; Vasile Lupu era la Suceava în 1637, 1643, 1646, 1648; Gheorghe Ștefan în 1653, 1655. Jeremia Movilă considera încă Suceava și Iași pe același plan ca importantă și se deplasa, în orice sezon, (cum rezultă și din datări topice din 1597 și 1602), în 3—4 zile, peste Siret, pe la Vercicani⁹. Petru Șchiopul a preferat Iași, fără a neglija Suceava, și din motive de sănătate („...nos non sumus asuefacti locum frigidum et timemus ne aliquis

³ În 1449 erau amintiți, alături, Serchiz „voit armean” și Nichil voit; în 1609 cel doi „birăi” Petru „rumănesc” și Norco „armenesc”. În 1510, Stan șoltuz din Suceava era menționat între „probi viri civitatis suchaviensis”, Toma „sasul” („saxo”) și „Gabriel valachus mercator”. Cf. Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 386; Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV, p. 204—226.

⁴ Până la descoperirea recentă a inscripției funerare din 1512 a fost ignorată figura lui Battista da Vesentino, tehnicianul lui Ștefan cel Mare.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. I—II, p. 160—162.

⁶ În 1700 un călător polon, la Suceava (Rafael Leszczynski), vedea lângă „biserica soborului”, palat domnesc de zid pustiu, unde „anticitus” locuiau domnii moldoveni. Cf. Heidenstein, *Rerum...*, ed. 1672, p. 318. Cf. și P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, 1930, p. 85.

⁷ *Cronici slavo-române*, ed. Panaitescu, 1959, p. 18, 90, 125, 110; *Cronici turcești privind Țările române*, București, 1966, p. 214, 254, 270.

⁸ Alex. Lapedatu, *Cetatea Sucevii*, Buc., 1914, p. 29. Matteo da Murano n-a scris și despre Suceava. Nu ne-a rămas o descriere a Sucevii de la umanistul Ivașco Peresvetov, care pretindea că ar fi stat aici cinci luni în anturajul „filozofului”, „doctor” Petru Rareș. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 36—37. Cf. și A. A. Zimin, I. S. Peresvetov i evo sovremenniki, Moscova, 1958, p. 281, 292—297.

⁹ *Diplomatarium Italicum*, vol. II, p. 55—57.

morbus incidat nobis")¹⁰. Înainte de Angiolello, trecea, în 1425, prin Suceava („capitala Valahiei mici”) fostul cruciat din Friesingen, Johann Schiltberger (luat prizonier de turci în 1396), în drum spre Lemberg¹¹. În 1476 Angiolello, aventurier italian din anturajul sultanului Mohamed al II-lea, vedea aici un oraș înconjurat de șanturi și întărituri din lemn (ca și la Cracovia), case și biserici din lemn, acoperite cu sindrilă, și cetatea („castello”), din piatră și mortar, alături de tîrg¹². În Suceava fixase Alexandru cel Bun și reședința episcopului armean Ohanes în 1401. În 1449 erau amintite „casele” lui Gheorghe heregar „în colț la Suceava”¹³. Cît de reduse erau proporțiile tîrgului Suceava în secolul XV rezultă și dintr-o mențiune din 1528 (martie 21). Se acordau scutiri, de dări și de contribuții, popli Luca din cetatea Sucevii, pentru casa lui din tîrgul Suceava de pe „ulița nouă”, lîngă „biserica învierii” (atunci de lemn), unde au fost Tătărașii¹⁴. În inscripția din 1535 a bisericii sf. Dimitrie din Suceava se face mențiunea că aceasta se afla „în mijlocul tîrgului” („vā posread tîrga Suciavskago”). O informație externă, se referea, în 1539, la 500 case ocupate de turci de la români¹⁵. Știri importante, despre oraș nu găsim nici în cele trei biografii ale lui Despot (Sommer, Gratiani și Guagnin). Sommer se referă și el la încadrarea mercenarilor lui Despot în oraș („milites distributi in hiberna per oppidum Szoazviam”)¹⁶. În 1563, Suceava era considerată „Landeshauptort nicht Stadt denn es ist keine da”¹⁷. La Sebastian Münster, totuși, „Hauptstadt... Sossavia zu Teutsch Sotschen”¹⁸. În 1582 erau menționate documentar „casele” lui Cirstea Mihăilescu uricar; în 1603 casa popii Drăgan; în 1623 „casele” lui Nicoară Prăjescu fost vistier, în „ulița armenescă” (aici se afla și biserica din 1611) date mănăstirii Solca. În 1629 erau amintite „casele” lui Bolea zătar din Suceava, din „ulița mitropoliei”¹⁹. În 1587, Johannes Czimor Decziu vizita Suceava „metropolis Moldaviae”, unde vedea „pulcherrimum palatium et destructam arcem”. Tot în 1587 un călător anonim (identificat cu abatele Ruggiero) se referea la cetatea „abandonată” („il castello di Soczava antica sedia de'prencipi...”)²⁰. În reședința domnească d'n oraș, construită de Alexandru Lăpușneanu și refăcută de Ieremia Movilă și Vasile Lupu (ca și cetatea), a stat Mihai Viteazul în mai-iunie 1600 („nel palazzo di detto Hieremia”)²¹. În 1632, minoritul Paul Bonnici considera Suceava un loc mai adă oștit de invazii datorită și cetății, unde s-ar putea înființa o școală. În 1641 P. D. Bakšici vedea Suceava, oraș fără ziduri, cu cetatea alături²², cu o populație mai civilizată, datorită contactului cu Polonia și Transilvania, cu palatul domnesc, cu biserica și grădina, cu spitalul și baia turcească în apropiere. Diodat Bakšici dă cifre statistice

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 280.

¹¹ *The Bondage and Travels of* — ed. London, 1879, p. 244—245.

¹² Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. Ursu, 1910, p. 89—91.

¹³ Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 336.

¹⁴ D.I.R., A. Moldova, v. XVI, vol. I, 1953, p. 278—279.

¹⁵ Veress, *Documente*, vol. I, p. 18.

¹⁶ Ed. Legrand, 1889, p. 26.

¹⁷ Anterior Verancius se exprima nefavorabil cu privire la aspectul orașelor din Moldova („...oppida nullis sepius communita, domos vero agrestes modice humo evectas, materia sylvestri compactas, limo illitas et culmo sive palcis tectas”). Cf. *Tesaur*, vol. III (1864), p. 178. Cf. și W. Schmidt, *Suczawa's historische Denkwürdigkeiten*, 1876, p. 17.

¹⁸ *Cosmographie*, ed. 1598 (Basel), p. 1262; ed. 1552 (Paris), p. 1138.

¹⁹ D.I.R., A. Moldova; Acad. R. S. România, *Documente* 61/35.

²⁰ „Revista Istorică”, vol. XI, 1925, p. 21. Cf. și Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, 1895, p. 14.

²¹ A. Ciorănescu, *Documente Simancas*, 1940, p. 160; Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, p. 521, 543; II₂, p. 354. Anterior „petrecuse” aici, timp de jumătate de an, Sigismund Bathory (în 1599—1600), „quotidie splendide indutus vino et musica delectabatur”. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 72—73.

²² *Diplomatarium Italicum*, vol. II, p. 332; vol. IV, p. 115.

acceptabile pentru populația orașului. Bandini, în 1646, arăta că era „reședința secundară a domnului”. În grădina curții („in principis horto”) se afla o biserică catolică, în care, după informația altui călător din 1650, se găsea mormântul lui Despot (confirmând, astfel, aserțiunea biografului anonim al acestuia identificat de C. Marinescu cu Guagnin). În 1669 era menționată „biserica doamnei din curte den târg de Suceava”, probabil aceeași²³. O importantă sursă pentru situația economică, demografică și edilitară a Sucevei în 1673 (în pragul decadentei) o constituie „Hrisovul frăției blănărilor și cojocarilor”, întocmit de Iane vornic de Suceava și întărit de mitropolitul Dosoftei, în timpul lui Ștefan Petriceico (care a stat în Suceava și ulterior). Se dau nume de străzi (10 uliți) ca: Fruntea (adică „mare”) lui Crimca, Podgoria (adică „sub cetate”), Mitropoliei etc. Sînt menționați 46 popi de târg și o serie de locuitori (capi de familie), circa 300, majoritatea pe profesii: bărbieri, blănari, cojocari, cizmari, curelari, croitori, olari, zלטari, zugravi, negustori, foști șoltuzi, pușcari de cetate (încă în funcție). În ulița „Fruntea” locuiau și doi frați ai mitropolitului Dosoftei (Chiriac și Vasile). Lipsește din document populația armeană²⁴. Împreună cu aceasta ar rezulta că numărul locuitorilor era mai redus față de cel din 1643 și mai apropiat de cel din 1779. Burgo semnală prezența olandezilor la Suceava în 1683²⁵. Decadența Sucevei s-a accentuat, spre sfîrșitul sec. XVII, datorită evenimentelor și izolării²⁶. În 1686 și 1691 se afla la Suceava Jan Sobieski și organiza aici apărarea cu o garnizoană. Cronicarii Muste și Nicolae Costin se referă la lucrările de întărituri („șantul la biserica armeană”, „acopul”, la „capîștea armeană” („Zamca”)²⁷. „Das gewaltige Schloss Suczava genannt”, era smintit și în 1691 (de Happelius), deși în ruină. În 1699 Suceava era încă „der vornehmste Ort”²⁸. În 1732 Grigore Ghica vizita „antichitățile Moldovei”, Cetatea Neamț, Baia, Suceava („au imblat prin cetatea Sucevei de o au văzut”, scria Neculce) și Probota²⁹.

Într-o „Descriptio Moldaviae”, din 1748, se sublinia, din nou, situația precară a puținelor orașe din Moldova și lipsa unor întărituri la acestea pentru apărare („Civitates Moldavia numerat paucas, easque miseras, nullo armorum munimine, nullis sepibus aut vallis praecinctas. Nullum pariter habent fortalicium, etsi quae antiquitus fuerant diruta et demolita exstiterunt a Turcis, a quibus vetitum est quodcumque genus fabricae, quae possit defensionis civium a facie hostium inservire”)³⁰. În 1781, la Suceava continuau să existe ateliere de pielărie („cordovane”) și un spital³¹. La 25 iulie 1786 se afla la Suceava Iosif al II-lea și se referea, într-o scrisoare, la

²³ Cf. Bandini, ed. V. A. Ureche, 1895, p. 246; Dipl. Ital., vol. II, p. 411; *Mélanges d'Histoire générale*, vol. II, 1938, p. 414. Pentru fanteziile lui St. Koczynski (1915), cf. „Revista Istorică”, vol. II, 1916, p. 121 (N. Iorga). Arh. St. Buc., Achiz. Noi 2519/22.

²⁴ Doc. orig. la Acad. Republicii Socialiste România. Textul reprodus de E. Pavelcu, *Econ. breslelor în Moldova*, Buc., 1939, p. 65—73, 83, 508—512.

²⁵ Viaggio, vol. III, Milano, 1688, p. 140.

²⁶ Dipl. Ital., vol. II, p. 140; Veress, *Documente*, vol. XI, p. 150, „Drumul mare al Sucevei”, din sec. XV—XVI, nu mai constituia o arteră internațională. În a doua jumătate a sec. XVII legătura între Varșovia—Caffa și Varșovia—Varna se făcea prin Iași, „la ville capitale de la Moldavie”, punct vamal principal. Cf. J.-B. Tavernier, *Les six voyages de — en Turquie...*, Paris, 1677, t. I, p. 303—304.

²⁷ *Letopisește*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, p. 38, vol. III, p. 109.

²⁸ *Historia moderna Europae* (Ulm), 1691, p. 133. (După *Theatrum Europaeum*, vol. VI, p. 1116).

²⁹ *Croniclele României*, ed. M. Kogălniceanu, vol. III, p. 172, vol. II, p. 370.

³⁰ *Omagiul Lapedatu*, 1936, p. 621.

³¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 459.

inaugurarea șoselei de legătură pe la Bîrgău³². În 1809, M. de Serres, călător în „imperiul Austriei”, considera Suceava „oraș liber regal”, înconjurat cu ziduri și șanturi³³, cum nu era în realitate.

CALIFICĂRI

Data	Mențiunea
1388	gorod (cu sensul de oraș și de cetate)
1425	<i>statt</i> Sedschoff <i>hoptstadt</i>
1440	nașa stolită u Suciavea
1488	arx Suczavia
1503	castrum nostrum zuchaviense
1538	<i>castrum</i> Zuchiava locus residentiae voievode
1541	caput et sedes Valachiae
1561	Sochiava principalis regni <i>civitas</i> .
1562	metropolis nostra Sozava
1563	arx solitae residentiae *
1564	<i>oppidum</i>
1566	oppidum nostrum Szuczaviense
1570	<i>oppidum</i>
1578	Soczavia <i>oppidum</i> sedes palatinorum
1581	curia nostra Szuchyaviensis
1587	Soczavia <i>metropolis</i> Moldaviae
1599	<i>metropolis</i>
1600	miejsca glawniejsza tej ziemie
1600	<i>oppidum</i> (civitas) Soczavia
1623	città
1646	secundaria principum sedes

POPULAȚIA

Data	Autorul	Case sau „focuri”	Total suflete
1599	Quir ni ³⁴	corect circa 600 nu 6000 focuri	(30 f. milii catolice cu 153 suflete)
1632	Bonnici	1 500	
1641	Diodat	1 000 case	4 600
1643	Basserti	962 case	5 450
1779	recens.	527 familii	
1845	Bendella ³⁵	978	6 151
1872	recens.		7 450
1893	Worobkiewicz ³⁶		11 000
1930	recens.		17 101
1956	recens.		20 942

³² Ziegler, *Geschichtliche Bilder aus der Bukovina*, Cernăuți, 1899, p. 139.

³³ *Voyage en l'Empire d'Autriche...*, Paris, 1814, vol. III, p. 237—239.

* „Suchiaviase arx quae vaivodae est regia” (A.M. Gratianni).

³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 549.

³⁵ T. Bendella, *Die Bukowina im Königreiche Galizien*, Wien, 1845, p. 21.

³⁶ E. Worobkiewicz, *Die geographisch-statistischen Verhältnisse der Bukowina*, Lemberg, 1893, p. 65.

Hotarul tirgului. Orașul domnesc Suceava dispunea de un teritoriu întins, pentru întreținerea populației. El s-a îngustat prin acordarea de porțiuni la mănăstiri ca Ițcani, Sf. Ilie, Hagigadar, Teodorenii (Burdujeni), Dragomirna³⁷. Privilegiul tirgului de la Ștefan cel Mare nu s-a păstrat nici nu este menționat ulterior³⁸. În documentele din 1453 și 1597 se făcea precizarea că oamenii din satul mănăstirii lui Iațco (probabil Hudici), vor putea cultiva cerealele în „țarina tirgului”, ca și orașenii. În 1627 Miron Barnovschi se adresa vornicului de tirg și șoltuzului și pîrgarilor din Suceava să nu „învăluie” cu tirgul pe „vecinii” mănăstirii Ețcani la seu, piei și alte angherii „cite sînt pe alți tirgoveți”, satul nefiind „înscriș” cu tirgul. În 1755 Matei Ghica preciza că oamenii nesupuși la obligații față de mănăstirea Ețcani, pe a cărei moșie se aflau cu casele (2 lei anual sau lucru 12 zile), se vor muta pe „hotarul tirgului Suceava”, care se îngustase prin delimitare netă³⁹.

Ocolul cetății și curții domnești. Prima mențiune generică a „satelor domnești” ce ascultă de cetea de scaun Suceava este din 1507 (martie 4). Într-un document din 1587 (august 17) erau menționate 7 sate ale ocolului. Vătămării satelor de ocolul Sucevii erau amintiți într-un document din 1609 (ianuarie 28). De ocolul Sucevii au depins 16 sate ale căror mențiuni se găsesc sporadic în documente. Aceste sate au fost atribuite la boierii și bisericile în sec. XVII—XVIII⁴⁰ (Stupca, Lămășeni, Bosancea, Răuseni, Iușeni, Epotești, Areni, Ungurași, Broșteni, Schei, Ciorsaci, Mereni, Teșeuti, Salcia, Tătărași, Vîlcănești). Satul Bosancea era atribuit, în 1622, de Ștefan Tomșa, mitropoliei de Suceava (mutată la Iași abia spre sfîrșitul sec. XVI). Sub dominația austriacă biserica metropolitană sf. Gheorghe era considerată ca fiind pe această moșie Bosancea, a mitropoliei din Iași, deci în afara orașului Suceava, avînd un regim de exterritorialitate⁴¹.

QUELQUES NOUVELLES DONNÉES ET CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA VILLE DE SUCEAVA DANS LES XIV—XVIII SIÈCLES

RÉSUMÉ

L'auteur, en utilisant un vaste matériel documentaire, apporte des précisions concernant l'évolution historique de la ville, ancienne capitale de la Moldavie, l'extension spatiale, les rues, la démographie. Ensuite quelques considérations concernant les limites de son territoire et de son arrondissement („ocol”).

³⁷ Miron Costin (1684) pune greșit în legătură Iățcani cu „Iațco din Sniatyn” și Suceava, cu care satul era „unit”, cu coșocarii din Ungaria”. Cf. *Istorie în versuri polone*, ed. 1929, p. 471. Ctitorul mănăstirii poate fi considerat Iațco pisar (1404) sau boierul Iațco (1423). La fel s-a numit după ctitorul său Toader Moghilă mănăstirea Teodorenii (cu așezarea). Cf. și Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. I₂, p. 227; vol. II₂, p. 152.

³⁸ Am publicat recent, în facsimil, sigiliul orașului, după amprenta de pe un document din 1638, cu emblema un sulitaș de pază și legenda în slavă „Peciat Suciavskago” (miasta).

³⁹ Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 461—462; D.I.R. Moldova; *Uricarul*, vol. XX, p. 133; „Revista Arhivelor”, an. VIII₂, 1965, p. 85.

⁴⁰ Dizolvarea ocolului domnesc de sate este în legătură directă cu demolarea cetății din ordinul turcilor și abandonarea curții domnești în a doua jumătate a secolului XVII. Locuitorii acestor sate de ocol aveau poziția de „vecini” ai domniei și erau supuși la obligații în munci, corvezi, transporturi și dijme. Cf. și „Anuarul Institutului de Istorie”, Iași, vol. II, 1965, p. 224.

⁴¹ Cf. și „Revista Istorică”, an. II, 1916, p. 192—194 (1825).

DESPRE LEGENDELE CELOR MAI VECHE MONEDE MOLDOVENEȘTI

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Cele mai vechi monede moldovenești, — groși, emiși, după cum se știe, de către voievodul Petru I Mușat (1374—1391 sau 1376—1392)¹ poartă atât pe avers, cât și pe revers legende care au fost interpretate în mod diferit de către cercetătorii din trecut. Făcînd abstracție de variantele mai puțin însemnate, dar destul de numeroase², aceste legende pot fi grupate în jurul a două tipuri principale, după cum urmează :

Tipul I Av. + SIM PETRI WOIWODI sau VOIVODI
 + SI MOLDAVIENSIS

Tipul II Av. + SI PETRI WOIWODI sau VOIVODI
 + SI MOLDAVIENSIS

(vezi fig. 1 și 2).

Dacă partea principală a legendelor acestor monede — și anume, aceea cuprinzînd numele și titlul emitentului pe avers, iar pe revers, adjectivul indicînd apartenența statală — nu prezintă nici o dificultate de interpretare, arătîndu-se că se poate de limpede că este vorba de monede emise de un voievod al Moldovei cu

¹ Date cronologice ale domniei lui Petru Mușat la Ion Ionașcu și Francisc Pall, *Elemente de cronologie*, în *Documente privind istoria României*. Introducere, I, Buc., 1956, anexa I, p. 485 ; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*. Primele lupte pentru independență ale țărilor române, în „Studii”, 9 (1956), nr. 4, p. 110.

² Exemple de variante ale legendelor înscrise pe monedele lui Petru Mușat pot fi găsite la E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, 9 (1901), p. 16—17 ; N. Docan, *Notiță despre monedele lui Petru Mușat*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Sect. Ist., 30 (1906—1907), p. 131, 156—182 ; Const. Moisil, *Colecțiunea numismatică*, în : Biblioteca Academiei Române, *Creșterea Colecțiunilor*, 19 (1911), p. 380 și extras, Buc., 1911, p. 19 ; 23 (1913), p. 208—214 și extras, Buc., 1913, p. 15—21 ; 25 (1914), p. 148 și extras, Buc., 1914, p. 9.

numele de Petru, nu același lucru se poate spune despre vocabulele care preced această parte: SIM sau SI pe avers, SI pe revers. Lectura celor două grupuri de litere a prilejuit, după cum vom vedea îndată, interpretări variate și uneori cu totul neașteptate.

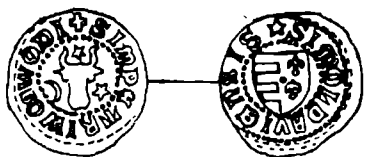

Fig. 1

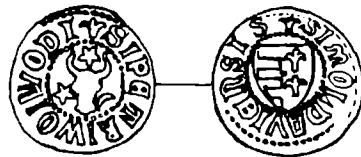

Fig. 2

Întîia oară cînd monedele emise de Petru Mușat au constituit obiectul unei descrieri cu caracter oarecum științific — cel puțin atît cît era posibil, la vremea aceea, ele au fost atribuite lui Simion Movilă (1606—1607, ca domn al Moldovei). Autorul acestei clasificări, numismatul Köhne, a considerat literele SIM de pe aversul monedelor la care ne referim ca fiind o prescurtare a numelui *Simion*, deși după cum remarcă însuși cercetătorul citat, întrebuintarea caracterelor monahale (recte unciale latine) ar fi fost cu totul anacronică în Moldova la începutul veacului al XVII-lea³.

Lectura lui Köhne a fost adoptată și reprodusă ulterior de alți autori, ca: Bolliac⁴, Ouvaroff⁵, Rentzmann⁶ și Urechia⁷. Abia la 1873, Hasdeu atribuie corect aceste monede lui Petru Mușat, considerînd însă că „Domnul moldovenesc Petru Mușat, întemeielorului dinastiei Basarabilor pe tronul de la Suceava, pune pe monetele sale Simon Petrus”⁸, ca dovadă a faptului — după părerea autorului citat — că domnii români purtau două nume: unul primitiv, altul princiar⁹. Rezultă de aici că deși atribuirea monedelor în discuție era exactă, Hasdeu păstra mai departe lectura SIM=Simion, admisă de predecesorii săi.

³ Dr. B. Köhne, *Münzen der Moldau und Valachei*, in Köhne's „Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde“, 1 (1841), p. 330—347 și 2 (1842), p. 366 (citată după D. A. Sturdza, *Bibliografia numismatică române*, în „Anal. Soc. Acad. Rom.“, Sect. II, 11 (1878), p. 138—139).

⁴ Cesar Bolliac, *Dacoromane*. Tablou cu reproduceri de monede, Buc., f.a., (moneda reprodusă la nr. 109).

⁵ Alexis Ouvaroff, *Recherches sur les antiquités de la Russie méridionale et des côtes de la Mer Noire*, Paris, II, 1860, (după D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 149); autorul, menținînd lectura SIM=Simion, atribuie însă o parte din monedele respective lui Petru II (în realitate Petru Mușat), care ar fi purtat numele de Simion, înainte de a se urca pe tronul Moldovei, iar altă parte unui voievod Simion (1390—1401), inexistent.

⁶ W. Rentzmann, *Numismatischen Legenden-Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin, 1865, I-ter Theil, p. 141 (citată voievodul *Simiorus*, ca emitent de monede în Moldova, la 1607).

⁷ V. A. Urechia, *Raportu către Adunarea Deputaților (privitor la stabilirea definitivă a Armoriei țării)*, Buc., 1868, cu o foaie litografică dublă; pe această foaie sînt reproduse diverse monede românești, printre care una atribuită lui „Simion Movilă”.

⁸ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor d'in ambele Dacii în secolul XIV*, Buc., ed. I-a, I, 1873, p. 127 (ortografia citatului a fost actualizată).

⁹ *Ibidem*.

D. A. Sturdza, în lucrarea sa consacrată monedelor și medaliilor românești¹⁰, aduce o nouă întregire a legendelor de mai sus. Autorul începe prin a constata că pe monede se citește în mod neîndoielnic numele Petru și titlul de voievod. Litera M, care precede numele de Petru, nu poate însemna altceva decât *moneta*, lectură întărită și de legende ulterioare, ca de exemplu cele de pe monedele lui Alexandru cel Bun: *Moneta Alexandri woiwodae moldaviensis* sau cele pe monedele emise de Petru Aron și Ștefan cel Mare: *Moneta Moldaviae*. O dificultate mai mare, observă autorul citat, prezintă explicarea lui SI, cu care încep atît legenda aversului, cît și aceea a reversului. Cum stema de pe revers este „semnul distinctiv al monedei”¹¹, Sturdza consideră că grupul de litere SI trebuie întregit SIGNUM, astfel încît legendeale monedelor lui Petru Mușat trebuie citite, după părerea autorului citat, în modul următor¹²:

Av. SIGNUM MONETAE PETRI WOIWODI

Rv. SIGNUM (MONETAE) MOLDAVIENSIS

Cu privire la lectura propusă, autorul însuși face aprecierea că deși ea e nouă, pare naturală și bine întemeiată¹³. Această lectură a fost acceptată vreme îndelungată în numismatica românească, fiind socotită în general, chiar și astăzi, ca singura interpretare posibilă a acestor enigmatice legende.

Într-o comunicare ținută în ședința Societății numismatice române de la 13 iunie 1943 și publicată în același an¹⁴, regretatul acad. Const. Moisil a prezentat o altă lectură a legendelor de pe monedele lui Petru Mușat, propusă de profesorul Wilhelm Schmidt de la Suceava¹⁵, într-un memoriu manuscris depus în arhiva personală a lui D. A. Sturdza¹⁶. Acest manuscris¹⁷, redactat în limba germană, poartă titlul: „SI und SIM als Beginn der Randumschrift der älteren Münzen aus der Regierungszeit des Wojewoden Peter Muschat. Ein Beitrag zur rumänischen Münzkunde von Wilhelm Schmidt, k.u.k. emerit Gymn. Prof., mehrer in — und ausländischen Gelehrten Gesellschaften ordentlichen und corresp. Mitglieder” și cuprinde 14 pagini¹⁸. După ce expune lectura lui Sturdza: SI—*signum* și SIM—*signum monetae*, Schmidt susține că întregirile propuse de acest autor nu pot fi exacte, pentru următoarele argumente (cităm):

„a) Nu se poate ca un cuvînt secundar din legendă: *signum* să fi fost prescurtat prin două litere: SI, iar cel principal *moneta* numai printr-o singură literă: M. Logic era să se fi prescurtat SI MON sau SIG MON.

b) Cuvîntul *signum* nu poate avea aici sensul de stemă, cum pretinde Sturdza, căci din momentul în care stema se găsește pe monedă, nu mai era necesar să se exprime și în legendă.

¹⁰ D. A. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthumes Romanien (Moldau und Walachei)*, în „Numismatische Zeitschrift”, 4 (1872), p. 44—129, cu VI pl. și extras, Wien, 1874, 86 (—88) p. + VI pl.

¹¹ *Ibidem*, p. 52, (p. 9 a extrasului).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*: „Unsere Lesung, wenn auch neu, scheint natürlich und wohlbegründet”.

¹⁴ Const. Moisil, *Legendeale monedelor lui Petru Mușat*, în „Cronica numismatică și arheologică”, 17 (1943), p. 124—125.

¹⁵ Wilhelm Schmidt este autorul unei lucrări monografice privitoare la orașul Suceava: *Suczawa's historische Denkwürdigkeiten von der ersten historischen Kenntnis bis zur Verbindung der Bukowine mit Oesterreich*, Czernowitz, 1878, IX+276 p.

¹⁶ Această arhivă e păstrată astăzi la Bibl. Acad. Republicii Socialiste România. Cab. de Manuscrise-Documente-Hărți, mapele I—XXIII. Nu am găsit însă manuscrisul lui W. Schmidt, cercetat în 1943 de către Const. Moisil.

¹⁷ Publicat ulterior în „Bukowiner Rundschau”, 1891, nr. 946 (nu ne-a fost accesibil; citat după E. Fischer, op. cit., p. 10, nota 14).

¹⁸ Const. Moisil, op. cit., p. 124.

c) Expresia *signum monetae* este un non sens, căci lasă să se înțeleagă că monedele acestea nu sînt reale, ci numai semne monetare, ficțiuni¹⁹.

În continuare, Schmidt își dezvoltă părerea sa cu privire la semnificația acestor legende, susținînd că grupul de litere de la început nu pot însemna altceva decît valoarea monedei și trebuie citite astfel: S=*solidus*, I=*unus*, M=*moldaviensis*, deci legendele s-ar întregi în modul următor:

Av. S (OLIDUS) I M (OLDAVIENSIS) PETRI WOIWODI

Rv. S (OLIDUS) I MOLDAVIENSIS²⁰.

Examinînd această părere, Const. Moisil arată că ea „este cu totul fantezistă”, deoarece moneda bătută de Petru Mușat era un gros și nu un solid²¹, iar pe de altă parte, o asemenea legendă nu ar fi fost conformă cu uzanțele timpului, nici o monedă medievală neavînd indicată valoarea nominală atît în litere, cît și în cifre (*solidus* I) și încă alături și înainte de numele emitentului²².

Const. Moisil menționează mai departe că pe ultima pagină a memoriului lui Schmidt se găsește o observație scrisă de B.P. Hasdeu, care aduce o altă interpretare a grupului de litere SIM de pe monedele lui Petru Mușat. El le consideră ca reprezentînd cuvîntul cuman *sim*—monedă, întîlnit de două ori în *codex cumanicus* din veacul al XIV-lea²³. Lui Hasdeu i se pare naturală pătrunderea acestui termen cumanic în Moldova, într-o vreme în care mai existau încă aici resturi de cumani²⁴. Despre această ipoteză, Const. Moisil afirmă că ea nu poate constitui o soluție acceptabilă a problemei interpretării legendelor de pe monedele lui Petru Mușat²⁵.

În continuarea studiului la care ne referim, Const. Moisil înregistrează o altă părere, potrivit căreia SIM ar fi abrevierea cuvîntului *signum*, caz în care legenda aversului s-ar citi „Signum Petri Woiwode”. Autorul se întreabă însă cum ar trebui să fie întregit în acest caz SI de pe reversul monedelor, nefiind probabil ca „același cuvînt să fi fost prescurtat într-un fel pe față și în altfel pe reversul monedelor”²⁶. În sprijinul lecturii SIM=*signum*, Const. Moisil invocă mărturia unor izvoare mai tîrzii: un act²⁷ din anul 1481, precum și monede emise în secolele XVI—XVII²⁸, izvoare din care ar reieși că termenii *signum* (cu variantele *insigna*, *insignia*) și *moneta* erau sinonime în latina medievală²⁹.

A rămas cu totul neobservată pînă astăzi în literatura numismatică din țara noastră o altă interpretare a legendelor monedelor lui Petru Mușat, interpretare destul de veche, intrucît datează din 1905, fiind publicată în cunoscutul *Traité de numismatique* medievală al lui A. Engel și R. Serrure³⁰. În cap. XVII, par. XV, con-

¹⁹ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 124.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*. *Šlingul* (lat. *solidus*) a fost emis pentru teritoriile baltice supuse regelui Poloniei în urma ordonanței regale din 8 mai 1528 (emisiuni pentru orașul Gdansk—Danzig încă din 1524). Cf. Max Kirmis, *Handbuch der polnischen Münzkunde*, Posen (Poznan), 1892, p. 45, 48. Pentru Polonia și Lituania, această specie monetară a fost emisă abia începînd din anul 1579, sub Ștefan Bathori, pe baza ordonanței din 24 aprilie 1578; *ibidem*, p. 62, 67 n. 2, 69 n. 1.

²² Const. Moisil, *op. cit.*, p. 125. Impotriva lecturii lui Schmidt se pronunțase și E. Fischer, *op. cit.*, p. 10, n. 14.

²³ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 125.

²⁴ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 124.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Arthur Engel—Raymond Serrure, *Traité de numismatique du Moyen Age*, III, Paris, 1905, (1460), p. cu 514 fig. în text.

sacrat Principatului Moldovei, autorii citați, referindu-se la monedele emise de voievodul amintit mai sus, arată că legendele lor încep cu SI (gillum)³¹. Iar într-alt loc, descriind monedele bătute de Ivan Mihailovici, mare duce de Tver (1394—1426), autorii citați afirmă: „La légende prend déjà cette forme originale: *pechat (sceau) belikogo* (slc, în loc de: *velikogo* — n.n.) *kniazia*, employée en latin par le woiwode de Moldavie, Pierre Muschat“³².

Acestea sînt întregirile și interpretările care s-au adus, în decursul timpului, legendelor de pe monedele lui Petru Mușat. Recapitulînd, ipotezele propuse în trecut pot fi enunțate după cum urmează — în ordinea cronologică a apariției lor:

1. Av. SIM=SIM(ONIS)

Rv. SI — neexplicat

Ipoțeză Köhne, 1841, cu varianta Hasdeu, 1873; se referă numai la tipul I.

2. Av. SIM=SI(GNUM) M(ONETAE)

Rv. SI=SI(GNUM MONETAE)

Ipoțeză Sturdza, 1872; *signum* în înțeles de stemă; aceeași observație ca la nr. 1.

3. Av. SIM=S(OLIDUS) IM(OLDAVIENSIS)

Rv. SI=S(OLIDUS) I

Ipoțeză Schmidt, 1883, publicată în 1891; aceeași observație ca la nr. 1.

4. Av. SIM=SIM, termen cumanic, însemnînd *moneta*

Rv. SI—neexplicat

Ipoțeză Hasdeu, 1883, nepublicată; aceeași observație ca la nr. 1.

5. Av. SI=SI(GILLUM)

Rv. SI=SI(GILLUM)

Ipoțeză Engel și Serrure, 1905; se referă numai la tipul II.

6. Av. SIM=SI(GNU)M

Rv. SI—neexplicat.

Ipoțeză Moisil, 1943; *signum* în înțeles de monedă; aceeași observație ca la nr. 1.

Față de varietatea soluțiilor propuse, e locul să ne întrebăm care dintre ele e mai verosimilă, ținînd bineînțeles seama de stadiul actual al cercetărilor numismatice. După părerea noastră, cea mai întemeiată lectură este aceea înregistrată sub nr. 5: SI=si(gillum). Ea constituie o explicație suficientă pentru toate legendele monedelor în grupa tipului II, precum și pentru legendele de pe reversul monedelor clasificare sub tipul I³³. În sprijinul acestei interpretări, se mai pot aduce și alte argumente, de ordin paleografic, sigilografic sau numismatic. Le semnalăm în ordinea următoare:

a) Scrierea latină medievală folosește adesea în secolul al XIV-lea abrevierea SI pentru *sigillum*, în legenda sigiliilor³⁴. Un exemplu din Țara Românească e reprezentat de sigiliul orașului Cîmpulung, care are legenda latină:

SI+CAMPO+LONGO =SI+(GILLUM)+(DE) CAMPO+LONGO+³⁵
prin urmare, adoptă abrevierea obișnuită a termenului *sigillum*.

³¹ A. Engel—R. Serrure, *op. cit.*, p. 1406.

³² *Ibidem*, p. 1394.

³³ Menționate mai sus, p. 1.

³⁴ Cf. Adriano Capelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, ed. 3-a Milano, 1929, p. 350.

³⁵ Cf. Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*. Introducere, II, Buc., 1956, p. 483 (tot acolo întregirea legendei sigiliului).

b) Monedele bătute de Alexandru cel Bun, între anii 1400—1408³⁶, au următoarele legende:

Av. S ALEXANDER sau S ALEXANDRV

Rv. S MOLDAVIENS

De data aceasta, este clar că litera S de la începutul legendei nu poate avea altă semnificație decât aceea de *sigillum*, deoarece acest cuvânt se prescurtează cu sigla S în sigilografia medievală nu numai la sfârșitul secolului al XV-lea³⁷, ci chiar începând din veacul al XIV-lea. Dovezi în acest sens: sigiliul lui Vlaicu Vodă, atârnat la actul din 20 ianuarie 1368 și purtând legenda:

S LADIZLAVS DEI < GRACIA WAIWODA TR > ANSALPINVS B < AN DE ZEVRINIO D > VX DE FVGRVS³⁸.

sigiliul orașului Roman, cu legenda:

+S CIVIVM DE FORO ROMANI³⁹

precum și sigiliile lituaniene și poloneze contemporane⁴⁰.

c) Pe aversul monedelor bătute de Petru Mușat și de Alexandru cel Bun, cu legendele notate mai sus, e reprezentat întotdeauna capul de bour. Această reprezentare heraldică figurează de asemenea pe sigiliile cunoscute de la voievozii respectivi. Dacă legenda sigiliului lui Petru Mușat nu a fost încă descifrată pînă în prezent, din pricina relei conservări a acestui sigiliu⁴¹, aceea a sigiliului lui Roman I (1391 sau 1392—1394), voievod de la care nu se cunosc monede, are următorul cuprins:

ПЕЧАТЪ ІУ РОМАНА КОРОДЪТЪ ЗЕМЛІА МОЛДАВЬСКОІ⁴²

Aceeași stemă — capul de bour —, precum și legende cu conținut analog (*mutatis mutandis*) pot fi întâlnite și pe sigiliile urmașilor lui Roman I: Ștefan I (1394—1399) și Alexandru cel Bun (1400—1432)⁴³.

³⁶ Datarea emisiunilor monetare ale lui Alexandru cel Bun la Octavian Iliescu, *Indreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I, 1957, p. 220—232.

³⁷ Fapt atestat pentru sigilografia apuseană; Adriano Capelli, *op. cit.*, p. 336.

³⁸ Cf. Emil Vîrtosu, *Note și discuții sigilografice*, în „Studii și cercetări de numismatică”, III, 1960, p. 524.

³⁹ Idem, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, loc. cit., p. 476. Deși actele la care este aplicat acest sigiliu sînt mult mai tîrzii, pare foarte probabil ca sigiliul însuși să dateze din veacul al XIV-lea.

⁴⁰ Cf. Władisław Semkowicz, *Sfragistyka Witolda* (Sfragistica lui Witold), în „Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne”, 13 (1930), p. 66 (sigiliu din 1379), p. 71 (sigiliu din 1386) etc. (după Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 261, nr. 4); Franciszek Piekosinski, *Pieczecie polskie wieków srednich doby piastowskiej* (Sigiliile poloneze medievale din perioada Piaștilor), loc. cit., 17 (1935), p. 66, nr. 721 (sigiliul lui Cazimir cel Mare, 1358); p. 75, nr. 754 (sigiliul orașului Liov); p. 77, nr. 761 (sigiliul marelui duce Witold al Lituaniei, 1379) etc.

⁴¹ Sigiliu atârnat pe actul din 26 sept. 1387, reprodus de E. Kaluzniacki, *Dokumenta moldavskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa* (Documente moldovenești și muntene din arhiva orașului Liov), în *Akta grodzkie i ziemskie* (Documente orășenești și ale țării), Lemberg (Liov), 1878, I. pl. IV, și de I. Bogdan, *Album paléographique moldave*, Buc. — Paris, 1926, pl. 83.

⁴² Sigiliul lui Roman I la I. Bogdan, *op. cit.*, pl. 2 și 84; lectura legendei după Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 378, n. 6.

⁴³ De la voievodul Iuga 1399—1400) nu se cunosc nici sigiliile, nici monede; sigiliul lui Ștefan I la I. Bogdan, *op. cit.*, pl. 85; cele ale lui Alexandru cel Bun, *ibidem*, pl. 14, 15, 84, etc.

Din compararea sigiliilor moldovenești enumerate mai sus cu aversul monedelor bătute de Petru Mușat și Alexandru cel Bun — monede care prezintă legende de deja notate —, dezlegarea enigmei care a preocupat atîta vreme pe cercetătorii apace foarte firească: la începutul acestor legende, figurează cuvîntul *sigillum*, prescurtat fie sub forma SI—atestată și de alte izvoare⁴⁴, fie, probabil, sub forma SIM, așa cum se citește pe monedele grupate în tipul I de mai sus⁴⁵. Explicația folosirii acestui termen (*sigillum*) în cuprinsul legendei unei monede este următoarea: pe monede s-a imprimat stema adoptată anterior pentru sigiliu, spre a servi ca element determinant al sigiliului. Stema confundîndu-se de la un moment dat cu sigiliul însuși, prezența ei pe monede a atras includerea cuvîntului *sigillum* în legenda acestor monede. Un exemplu în același sens îl oferă monedele rusești din această vreme (exemplu semnalat pentru prima oară de A. Engel și R. Serrure⁴⁶). Astfel, *denghile* bătute de Dimitrie Ivanovici, mare duce al Moscovei (1362—1389), poartă pe avers legenda:

ПЕЧАТЪ КНЯЗЯ ВЛНКОГО ДМ(ИТРИ)А⁴⁷

Legende similare apar pe monedele emise de urmașul său, Vasile Dimitrievici (1389—1425), ca și pe cele ale marilor duci de Tver (începînd de la 1399), ale cnejilor de Mojaisk (1389—1432)⁴⁸, spre a nu cita decît emisiuni de la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor.

Compararea monedelor bătute de Petru Mușat cu cele rusești contemporane întărește lectura propusă mai sus, trădînd în același timp vechi relații — prin intermediul Lituaniei — care altfel nu ne erau cunoscute.

Pe temeiul argumentelor expuse mai sus, considerăm că se pot stabili următoarele întregiri ale legendelor de pe monedele bătute în timpul domniei lui Petru Mușat:

Tip I Av. SI(GILLU)M PETRI WOIWODI sau VOIVODI

Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS⁴⁹

Tip II Av. SI(GILLUM) PETRI WOIWODI sau VOIVODI

Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS⁴⁹.

În mod analog, legendele primelor monede emise de Alexandru cel Bun urmează a fi citite astfel⁵⁰:

Av. SI(GILLIUM) ALEXANDER sau ALEXANDRV, pentru ALEXANDRI

Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS⁴⁹.

Remarcăm că lectura propusă postulează existența, cel puțin într-o anumită peri-

⁴⁴ Sigilii din veacul al XIV-lea, citate mai sus.

⁴⁵ E. Fischer, *op. cit.*, p. 10, n. 14, semnalează o monedă de la Petru Mușat, a cărei legendă de pe av. începe astfel: SI. M... (moneda e descrisă la p. 17, sub nr. 17, după Egger, *Verkaufs-Katalog*, XI, Wien, 1900, nr. 1521). Nu am avut posibilitatea de a verifica existența unei asemenea variante. În general, legende de mone-delor emise de Petru Mușat nu au semne despărțitoare decît între cuvintele PETRI și WOIWODI. În stadiul actual al cunoștințelor noastre, preferăm lectura SIM-*sigillum*.

⁴⁶ A. Engel—R. Serrure, *op. cit.*, p. 1398 și fig. 1933.

⁴⁷ S. de Chaudoir, *Aperçu sur les monnaies russes et les monnaies étrangères qui ont eu cours en Russie*, II, St. Petersburg—Paris, 1837, p. 4, nr. 10—11.

⁴⁸ Pentru toate aceste exemple, cf. S. de Chaudoir, *op. cit.*, passim.

⁴⁹ Subînțeles WOIWODI.

⁵⁰ Lectura S—*sigelum* sau *signum* și analogia dintre aceste monede, emise de Alexandru cel Bun, și cele ale principatelor rusești, a căror legendă începe cu cu-vîntul „Petschait“ (sic), la E. Fischer, *op. cit.*, p. 20, nr. 28.

oadă, a unui sigiliu dublu — avînd ca reprezentări atît capul de bour, cît şi scutul despîcat. Acest fapt nu a fost însă atestat pînă în prezent de cercetările avînd ca obiect sigilografia feudală românească şi pare cu totul imposibil.

Examinînd repartitia celor două tipuri de legende — notate mai sus — pe monedele emise de Petru Muşat⁵¹, constatăm următoarele:

Tipul I — avînd pe av. legenda SIM PETRI WOIWODI, cu diverse variante —, se întîlneşte pe monedele care au în al doilea cîmp al scutului de pe revers şapte, şase, cinci, trei şi două flori de crin.

Tipul II — cu legenda pe av. SI PETRI WOIWODI, de asemenea cu nume-roase variante —, apare pe monedele cu şapte, cinci, patru şi trei flori de crin.

În raport cu frecvenţa întrebuintării unui anumit tip de legende şi ţinînd seama de numărul florilor de crin, se poate stabili diagrama următoare:

Numărul florilor de crin	Tipul de legendă	Frecvenţa
— şapte	I	cel mai frecvent
— şapte	II	mai rar folosit
— şase	I	exclusiv
— cinci	I şi II	în proporţii egale
— patru	I şi II	în proporţii egale
— trei	I	un singur exemplar cunoscut
— trei	II	cel mai frecvent
— două	I	cel mai frecvent
— două	II	extrem de rar

Schema de mai sus⁵² corespunde, în linii mari, cu clasificarea cronologică a emisiunilor monetare din domnia lui Petru Muşat, clasificare propusă pentru prima oară de N. Docan⁵³ şi verificată parţial în urma unor cercetări mai recente. Modul în care sînt repartizate cele două tipuri de legendă nu ne permite, cel puţin deocamdată, să facem precizări cu privire la prioritatea în timp a uneia dintre ele. Rămîne ca studierea materialului existent în cîteva tezaure monetare încă necer-

⁵¹ Am folosit materialul publicat în lucrările lui E. Fischer şi N. Docan, deja citate, precum şi material încă inedit.

⁵² Există cîteva monede, purtînd numele lui Petru Muşat şi de tipul emisiunilor obişnuite ale acestui voievod, dar care au o singură floare de crin în al II-lea cîmp al scutului de pe revers. Ele sînt încă inedite. După legenda aversului, se încadrează în tipul I de mai sus.

⁵³ N. Docan, *op. cit.*, p. 147—152.

cetate⁵⁴ să aducă date noi în legătură cu problema stabilirii cronologiei celor mai vechi emisiuni monetare ale Moldovei și, implicit, a celor două tipuri de legendă care au făcut obiectul preocupărilor noastre.

O particularitate foarte frecventă a monedelor emise de Petru Mușat este scrierea retrogradă, care apare când numai pe una din fețe — ca de exemplu pe aversul unor piese cu șapte și șase flori de crin, pe aversul ori pe reversul unor piese cu două flori de crin —, când pe ambele fețe ale monedei și anume numai în cazul unor emisiuni cu două flori de crini. Această particularitate a servit lui N. Docan drept criteriu pentru clasificarea monedelor bătute de Petru Mușat⁵⁵; ea se mai întâlnește, mult mai rar, la unele emisiuni ale lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan al II-lea în Moldova, în vreme ce din Țara Românească ne este cunoscut pînă azi un singur exemplu de scriere retrogradă: este vorba de două monede cu legenda slavă, amîndouă de tipul comun, bătute de Vlaicu Vodă⁵⁶. În legătură cu această particularitate, Docan a emis părerea următoare (cităm) „această scriere retrogradă este intenționată și datorită unei voințe exprese de a executa legenda în acest fel”⁵⁷. În sprijinul acestei ipoteze, autorul citat invocă două argumente: 1) faptul că scrierea retrogradă apare pe un mare număr de monede, cu diverse variante, ceea ce ar exclude o „distracție” a gravorului; 2) împrejurarea că aceste legende încep întotdeauna cu sfîrșitul: OVIOV... (din SIM PETRI VOIVO) respectiv SIS... (din SI MOLDAVIENSIS), pe cîtă vreme începutul legendei nu este întotdeauna complet: ... TEP MIS... TEP MI sau... TEP MS (în loc de SIM PET...), aceasta în măsura în care gravorul nu avea la dispoziție suficient spațiu pentru gravarea întregului text⁵⁸.

Cu toate aceste argumente, considerăm că scrierea retrogradă nu a fost utilizată pe monede în mod intenționat, ci reprezintă numai un accident — e drept, destul de frecvent —, accident datorit modului în care erau confecționate în evul mediu tiparele monetare. Se știe că matritele — tiparele *negative* cu care se băteau monedele —, erau executate prin aplicarea pe un cilindru de fier, înroșit în foc, a unor tipare mobile, avînd reprezentarea *pozitivă* a diverselor elemente care constituiau tipul aversului sau al reversului. Erau astfel tipare speciale, cu reprezentarea în relief, pentru efigie, stemă, pentru cercurile de perle sau pentru fiecare literă din legendă în parte. Datorită folosirii acestor tipare pozitive, denumite *patrite*, pentru confecționarea matritelor monetare, s-a ajuns adesea la un număr foarte mare de variante pentru același tip monetar⁵⁹.

Examinînd monedele cu legenda retrogradă ale lui Petru Mușat, se constată foarte ușor că tocmai aceste piese cuprind cele mai numeroase greșeli de grafie: litere răsturnate, întoarse, rău plasate, omise, înlocuite unele cu altele fără niciun sens⁶⁰. Pentru aceste motive, credem că singura explicație ce se poate da scrierii

⁵⁴ Ne referim mai ales la tezaurul descoperit în 1957 la Corlăteni, r. Dorohoi. Cf. Oct. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare* (II). În „Studii și cercetări de numismatică”, II, 1958, p. 8, nr. 29.

⁵⁵ N. Docan, *op. cit.*, p. 121—122, 124.

⁵⁶ Cf. Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în „Studii și cercetări de numismatică”, II, 1958, p. 305—306.

⁵⁷ N. Docan, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 121—122.

⁵⁹ Cf. A. Luschin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, ed. 2-a, München—Berlin, 1926, p. 82—84; N. Docan, *op. cit.*, p. 139—141.

⁶⁰ Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 163—168, 174, 182.

retrograde este de a considera această particularitate ca fiind rezultatul unei gravări gresite a matritelor, prin aplicarea în ordine inversă a tiparelor pozitive corespunzătoare legendelor ⁶⁰ bis (pentru exemplificare, vezi fig. 3 și 4).

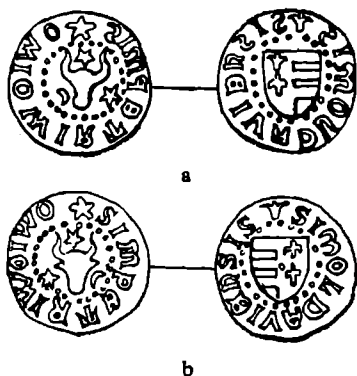

Fig. 3

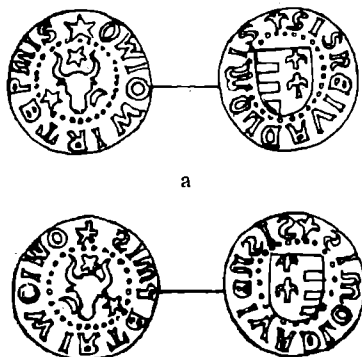

Fig. 4

Legendele monedelor bătute de Petru Mușat mai prezintă o particularitate, asupra căreia dorim să stăruim, înainte de a încheia: ne referim la forma în care este redat titlul emitentului. Pe monedele a căror legendă îl cuprinde în întregime, acest titlu sună astfel: WOIWODI sau VOIVODI, la genitiv, acordat cu numele PETRI, cerut de asemenea în genitiv de substantivul SI(GILLUM) care îl precede. Această formă presupune un nominativ de declinare a II-a: *woiwodus* sau *voivodus*.

Să știe că titlul de voievod a fost adoptat de români de la slavi. În vechea limbă slavă, substantivul *воивода* avea semnificația inițială de: conducător de oaste în război, apoi a devenit titlu de conducător politic: duce sau principe ⁶¹. Din vechea slavă, numele a trecut în limbile neoslave sub forma de *vojvoda* (*wojewoda* în polonă), în limba maghiară *vajvoda*, *vajda*, la români *voivod* ⁶² sau *voievod* ⁶³. În latina medievală, acest titlu îmbracă formele *voivoda*, *voyvoda* ⁶⁴, deci se prezintă ca un substantiv de declinare I.

Pe monedele contemporane ale Țării Românești, cu legenda latină, titlul emitentului e redat la genitiv WAIWODE (pentru WAIWODAE), în timpul domniei lui Vlaicu Vodă (1364—c.1377), și sub forma VOIVODA, la nominativ, pe monedele emise de Radu I (c.1377—c.1383) ⁶⁵. În sigilii și documente, același titlu figurează

⁶⁰ bis Aceeași părere a fost expusă anterior de Dr. G. Severeanu, *Monetele lui Petru Mușat găsite într-un tezaur de monete Mircea cel Bătrîn*, în „Bucureștii”, 3 (1937), 1—2, p. 73.

⁶¹ Cf. Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico—graeco—latinum*, Vindobonae (Viena), 1862—1865, s. v.

⁶² Ibidem.

⁶³ Potrivit cu noua ortografie; cf. *Îndreptar ortografic, ortopedic și de punctuație*, (Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București), Buc., 1965, s. v.

⁶⁴ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI, Parisiis, 1846, s. v.; A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae (Leipzig), 1901, s. v.

⁶⁵ De la Dan I (c. 1383—1386), se cunosc numai monede cu legenda slavă, iar monedele cu legenda latină ale lui Mircea cel Bătrîn nu poartă titlul de voievod;

sub forma WAIWODA⁶⁶ sau woywoda⁶⁷ la Vlaicu Vodă; mai târziu, e redat sub forma WAIWODA pe sigiliile lui Mircea cel Bătrîn⁶⁸ din anii 1390—1391. Peste tot, acest titlu se comportă ca un substantiv masculin de declinare I cu terminația nominativului în *a*, a genitivului în *ae*. Se naște întrebarea cum se explică forma genetivală *woiwodi*, formă ce indică un substantiv cu terminația la nominativ în *us*: *woiwodus*, formă adoptată pe monedele bătute de Petru Mușat și neîntâlnită nicăieri, după cum am văzut, în izvoarele limbii latine medievale⁶⁹. Explicația trebuie căutată, după cât se pare, în influența genitivului mediobulgar *КОЕКОАН*⁷⁰, transpus fonetic WOIWODI. S-ar putea admite și o adaptare a cuvîntului românesc *voievod*, transpus în latină sub forma *woiwodus*, gen. *woiwodi*. În orice caz, formularea legendelor de pe monedele emise de către Petru Mușat exclude un împrumut din partea cancelariei regatului Ungariei, a cărei terminologie e dimpotrivă prezentă, așa cum s-a arătat mai sus, în Țara Românească.

Cu aceasta, încheiem observațiile ce se pot face, în stadiul actual al cercetărilor de numismatică medievală românească, asupra legendelor celor mai vechi monede moldovenești.

A PROPOS DES LÉGENDES DES PLUS ANCIENNES MONNAIES MOLDAVES

RÉSUMÉ

L'auteur examine à nouveau le sens donné par les numismates Köhne, Hasdeu, D. A. Stourdza, W. Schmidt, C. Moisil, A. Engel et. R. Serrure aux vocables SIM et SI gravés sur l'avvers et le revers des plus anciennes monnaies moldaves,, émises par le prince Pierre Musat (1374—1391 ou 1376—1392). Estimant que l'interprétation

face excepție un singur exemplar, încă inedit, care pe av. legenda MIRCZ. VAIDA (cu litere unicele).

⁶⁶ Lectura sigiliului lui Vladislav I (Vlaicu Vodă), atirnat la actul din 20 ian. 1368, la Emil Virtosu, *Note și discuții sigilografice*, loc. cit., p. 524 (cu bibliografia anterioară).

⁶⁷ Actul emis de Vlaicu Vodă la 16 iulie 1372, la Argeș, și redactat în limba latină, în *Documente privind istoria României*. Veacul XIII, XIV și XV. B. Țara Românească, Buc., 1953, p. 294.

⁶⁸ Lectura sigiliilor lui Mircea cel Bătrîn la Const. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în „Revista Arhivelor”, 6 (1944—1945), 2, p. 256—266.

⁶⁹ Începînd cu monedele emise de Iliș (1432—1433, 1435—1442), titlul emiten-tului e redat sub forma WAIWODA sau WOIWODA; aceeași formă e întrebuintată și de urmașii lui Iliș, cu varianta VOIEVODA la Bogdan al II-lea și Ștefan cel Mare. În documentele moldovenești redactate în limba latină, forma *woyevoda*, *woywoda* sau *waywoda* a prevalat chiar de la început. Cf. M. Costăchescu, *Docu-mente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1931, p. 599, 601, 616, 642, 648 etc.

⁷⁰ Informație comunicată verbal de către prof. Damian P. Bogdan. Forma *КОЕКОАН* pentru genitivul *КОЕКОАНЪ* se întîlnește și în cîteva documente moldovenești de la finele veacului al XIV-lea: actul lui Iuga voievod, cca. 1400, la M. Costăchescu, *op. cit.*, I, Iași, 1931, p. 27, rîndul 6, și actul lui Alexandru cel Bun, din 11 februarie 1400, *ibid.*, p. 32, r. 5

donnée par A. Engel et R. Serrure (SI=SIGILLUM) qui, jusqu'à présent, n'a pas été prise en considération par les numismates roumains, est pourtant la plus fondée, l'auteur invoque en sa faveur de nouveaux arguments basés sur la paléographie, la sigillographie et la numismatique.

L'écriture rétrograde qui est également un trait caractéristique de ces monnaies, est — selon l'auteur — une erreur commise par le graveur des matrices.

Enfin, l'auteur est d'avis que le génitif *woiwodi* de la légende de ces monnaies, supposant l'existence d'un substantif ayant au nominatif la terminaison en *us* (*woiwodus*), est le résultat soit de l'influence du génitif vieux bulgare *woiwodi* (**ВОИВОДИ**), soit de l'adaption du terme roumain *voievod*, traduit en latin par *woiwodus*, génitif *woiwodi*.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Gros émis par Pierre Musat. Légende de type I.
 Fig. 2. Gros émis par Pierre Musat. Légende de type II.
 Fig. 3. a. Gros émis par Pierre Musat, à la légende directe ;
 b. Coin (hypothétique) de la même monnaie.
 Fig. 4. a. Gros émis par Pierre Musat, à la légende rétrograde ;
 b. Coin (hypothétique) de la même monnaie.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL CULTURII JURIDICE ROMÂNE ÎN SEC. AL XVIII-LEA

(MS. ROM. 1440 AL BIBL. ACAD. REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA)

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

1. *Copia Pravilei lui Vasile Lupu*. În prima jumătate a sec. XVIII — la o dată care ulterior va putea fi determinată mai precis — ieromonahul Sava de la mitropolia din Iași a executat o frumoasă copie a unui text juridic românesc, în actualul ms. rom. 1440, inventariat la Bibl. Acad. Republicii Socialiste România sub titlul de *Pravila lui Justinian*. Codicele — în realitate un miscelaneu juridic româno-grec-latin — a reținut recent atenția lui Gabriel Strempe¹ din punctul de vedere al însemnării manuscrise de la f. 329 și al datării aproximative. Însemnarea copistului se reduce la această știre: „Scriș-au smeritul ieromonah Sava de la Mitropolia Moldo-Vlahiei“.

Pretinsa *Pravilă* a lui Justinian are următorul titlu: „Toți ceia ce sînt creștini pravoslavnici, cine va ceti ca să înțeleagă“ (f. 23), urmat de o predoslovie fără alt titlu, o tablă de materii și de textul propriu-zis al pravilei, care nu este decît *Cartea românească de învățătură* sau *Pravila* lui Vasile Lupu din 1646. Copistul a omis următoarele elemente: titlul și toate indicațiile paginii de titlu din original, stihurile „în stema domniei Moldovii“ și ultima frază din prefața lui Eustratie, în care se găsește numele acestuia. În textul Predosloviei, numele lui Vasile Lupu figurează la locul său. În tabla de materii, trimerile se fac la paginația codicelui copiat. Textul *Pravilei* este reprodus integral și fidel. Unele mici abateri — ca, de pildă, aceea de a inversa locul subiectului față de predicatul său², nu au în general nici o semnificație deosebită. De altfel textul a fost oarecum colacionat, deoarece se constată că la f. 159^v, peste primele rînduri ale zac. 1 din glava 19,

¹ Gabr. Strempe, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, Buc., 1959, p. 206. Iată descrierea manuscrisului: „Sec. XVIII (prima jumătate); 360 ff. (23—329^v); 20 × 15 cm. Scriere cursivă. Titlurile și inițialele sînt scrise cu roșu. Frontispicii colorate la ff. 23, 49, 91^v ș.a. Inițiale ornate la ff. 23, 96^v, 187 ș.a. Numerotație originală a filelor. Legătură veche în piele“.

² GL.19.1: „pentru că atunci besearica-i inparte“, s-a transcris: „pentru că atunci îi inparte besearica“.

s-a lipit o bandă de hîrtie subțire pe care o mină ulterioară, cu unele variații în redarea sunetelor românești în litere chirilice, a scris textul mai corect decît în versiunea inițială (unde se află și un rînd tăiat), nu fără a elimina un scurt fragment din fraza stearsă anterior³.

Colonițitul este format din cuvîntul *Pravila*, care figurează pe verso al fiecărei pagini și din rezumatul textului respectiv pe recto. Este o operație făcută de copist, originalul tipărit neavînd colonițituri.

După scrierea textului, copistul, sau altă mină mai expertă, a folosit spațiul rămas pe f. 23 pentru a-l orna cu un frontispiciu, singurul mai mare și mai bogat, în două culori (roșu și verde). Pentru celelalte (f. 49, 91^v, 96^v), spațiul exploatat nu permitea decît un desen de înălțime redusă. Toate sînt sensibil diferite de primul, în roșu și negru, cele de la f. 49 și 91^v, varianta aceluiași model, iar următorul (f. 96^v) vizibil înrudit cu celelalte și făcut în mod evident de scriitorul textului. Un alt frontispiciu în 3 culori (roșu, verde, galben), diferit ca factură de toate cele precedente, dar ieșite din mîna aceluiași desenator care a executat frontispiciul inițial, se găsește numai la f. 331, în fruntea textului grecesc de care va fi vorba mai departe.

Ultima fasciculă a textului românesc a mai avut două file care au fost smulse din cotor. Pe un colț dintr-o filă smulsă se văd urmele unui text care a fost scris pe ea. Din fascicula următoare (pe care s-a copiat ulterior un text grecesc), primele două file de asemenea au fost smulse.

După cum rezultă din afirmațiile lui D. Cantemir⁴ pentru anii 1710—1711, în prima jumătate a sec. XVIII *Pravila* lui Vasile Lupu își păstra actualitatea, ca o culegere de legi aplicabile în Moldova (alături de *Indreptarea legii* pe care Nicolae Mavrocordat o aplica la 20 iul. 1715⁵, de preferință față de textul identic din *Pravila* aleasă a lui Eustratie). Exemplarele tipărite erau destul de rare, încît chiar la Mitropolie să fie necesară confecționarea unui splendid exemplar, probabil pentru consultare specială de către mitropolit, fie ca instanță bisericească, fie mai degrabă ca judecător în divan. Intr-adevăr *pravila* din 1646 nu era propriu-zis un cod canonic și mitropolitul, în divan, îi revenea în mod obișnuit sarcina să consulte pravilele și să arate domnului *capetele* referitoare la pricina în care se decidea că trebuie să se recurgă la dreptul receptat, exclusiv sau alături de *Legea țării*. În ceea ce privește raritatea exemplarelor tipărite din *pravilă*, se știe că Nicolae Mavrocordat, în 1724, la București, n-a putut avea la îndemînă *pravila* tipărită, fiind nevoit să ordone efectuarea unor copii⁶.

³ Textul inițial: „Poate mu~~ar~~^{ar} să ~~u~~^u de la bes~~ric~~^{ric} să să despar~~t~~^t de ~~t~~^tbat ~~l~~^l cînd ~~d~~^dia~~v~~^volul pre bărbat învață (?) meștersugul lui cel spurcat ~~l~~^l și ur~~u~~^u tuturor, ce să sice să nu să înpreune cu muiarea-ș<i> cumu-i fir ~~t~~^t ce preste iir^t, să se despar~~t~~^t de bărbat, pentru că a-“. Al doilea copist a barat cu o linie cuvintele subliniate de noi. Textul scris pe banda lipită peste textul inițial (și astăzi aproape deslipită): „Poate mu~~ar~~^{ar} să ~~u~~^u de la bes~~ric~~^{ric} să s~~u~~^u desparte de ~~t~~^tbat, c~~u~~^undu-l va înv~~g~~^gta diavolul meștersugul lui cel spurcat, și ur~~u~~^u tuturor, ce să sice s~~u~~^u nu s~~u~~^u înpreune cu f~~z~~^zm~~t~~^tia-și cumu-i fir~~u~~^u pentru c~~u~~^u...“. Cum rîndul următor începea cu „ș~~u~~^u și înparte besearica...“, s-a adăugat un a înaintea lui *tunci*, scris de primul copist, întregindu-se astfel cuvîntul. Observăm că în general copistul nu respectă grafia chirilică a pravilei tipărite.

⁴ *Descriptio Moldaviae*, în *Operele Principelui Demetrius Cantemir* I, Buc., 1872, p. 100.

⁵ Vezi studiul nostru *Cîteva contribuții la receptarea dreptului bizantin în țara Românească și Moldova (1711—1821)*, în „Studi“, 1965, nr. 2, p. 49—54.

⁶ Vezi Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, I, 1 *Izvoadele*, Vaslui, 1937, p. 119—120. Este ms. nr. 2 din codicele românești ale bibliotecii Mavrocordaților, vezi catalogul publicat de N. Iorga, în „*Analele Academiei*“.

Oricum, în fața identificării acestei copii după Cartea românească de învățătură, cea mai veche ce cunoaștem pînă astăzi și singura integrală în Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, problema actualității și aplicării ei capătă un aspect nou. Ea vine să sprijine teza unei aplicări efective a pravilei și mai ales a folosirii acesteia ca învățătură juridică. Bineînțeles, în aprecierea actualității, la această dată, a Pravilei din 1646, trebuie să ținem seama de două împrejurări: a), în aceeași vreme *Indreptarea legii* era folosită în Moldova, atît pentru textele venind din Malaxos, ce nu figurau în *Cartea românească de învățătură* (ca la 20 iul. 1715), cît și pentru texte comune⁷; b) în 1741 și 1752 se folosea în Moldova și nomocanonul grecesc mai nou, *ἡ Βακτηρία τῶν Ἀρχιερέων* tradus la Iași în limba română la 1754 (Cîrja arhierească)⁸ din cauza bogatului material civil ce conținea și care nu se găsea în Pravila din 1646 și figura numai parțial în *Indreptarea legii*. Era un material din ce în ce mai util pentru reglementarea relațiilor de marfă-bani, aflate în dezvoltare. Dar, dacă putem constata această relativă actualitate a Pravilei din 1646, nu este mai puțin semnificativă depersonalizarea textului din 1646, prin omiterea titlurilor⁹ și a oricărei precizări din care să rezulte că este vorba de pavila oficială a țării. Procedul acesta apare caracteristic pentru întregul secol al XVIII-lea. Excepție face numai D. Cantemir. Pentru oamenii vremii și îndeosebi pentru biserică, ceea ce era esențial, era *calitatea de pravilă*, adică de drept receptat⁹. Totuși mențiunile din prefața păstrată restabileau întrucîtva identitatea cu Pravila lui Vasile Lupu.

II. *Copia unui fragment din prelucrarea neo-greacă a operei lui Farinaccius*. Codicele 1440 mai conține și alte trei texte interesante în ele înșile și care, în contrast cu Pravila, capătă o semnificație și mai mare. El cuprindea la început și la sfîrșit un număr de file lăsate albe, pentru eventuale adăugări. Filele mai numeroase de la sfîrșit, după smulgerea a circa patru din ele, au primit copia unui

Române", Seria II, Memoriile secțiunii istorice, t. XXXVII, 1914—1915, p. 105, la care trebuie adăugată o a doua copie, *ibid.*, p. 106, nr. 7 (menționată și de Berechet, care însă nu indică nici o sursă și nu se referă la biblioteca domnescă). Una din aceste copii s-a păstrat în ms. 1253 al Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, vezi și G. Strempele, *Copiști...* p. 225 și facsimilul de la p. 297. Primele 252 zaceale ale Pravilei din 1646 se găsesc copiate în ms. rom. 3384 (ante 1785) și textul ei integral în ms. 1594 (sec. XVIII) ale aceleiași biblioteci. Copia din ms. rom. 1275 și cea semnalată de Berechet (p. 120 n. 1) la Iași, datează din 1817 și 1804.

⁷ Vezi studiul citat mai sus, nota 1 și notele 5—6.

⁸ *Idem*, p. 54—60. Un exemplar, datat din 1710, din *Vactiria* se afla în biblioteca Mavrocordatilor (vezi studiul citat în nota 16), putînd fi chiar cel care ni s-a păstrat în ms. gr. 800 al B'bl. Acad. Republicii Socialiste România, și care poartă o însemnare din 25 aug. 1710 (vezi C. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești*, Academia Română, Buc., 1909, p. 526).

⁹ Titlul de *Carte românească de învățătură* este înlocuit în ms. 1440 cu acela de *Νόμοι Βασιλικοί* și în catalogul bibliotecii Mavrocordatilor pentru copia cit. mai sus, nr. 6, precizîndu-se încă că este vorba de ms. copiat *ἐκ τοῦ τυπωμένου διὰ προσταγῆς τοῦ Βασιλῆως Βόδα ἡγεμόνως Μολδαβίας*.

Nici *Indreptarea legii* nu este niciodată menționată sub titlul ei oficial, ci sub acela de *Pravilă*, *Sf. Pravilă*, *Pravila românească* sau chiar numai prin autorul sau opera din care *Indreptarea legii* indică marginal că provine textul aplicat (păstrîndu-i-se totuși numerotarea glavei din *Indr. legii*).

⁹ Vezi asupra acestei probleme, recenziile noastre din „Studii și cercetări juridice”, 1962, nr. 2, p. 351—365 și 1963, nr. 1, p. 120—122.

text grecesc intitulat Νόμοι βασιλικοί διὰ ἐκείνους ὅπου συμβονλεύονσι, καὶ ὅπου συμβοηθοῦσι, καὶ ὅπου στέλλουσι νὰ (μὴ) γένῃ τίποτε σφάλμα ¹⁰ (f. 331—360, și care conține 11 capitole. Acest titlu este scris de altă mână decât aceea care a copiat textul, netransmis în întregime, deoarece un număr de pagini este smuls. Actuala filă albă 361 este dintr-o hirtie diferită de a codicelui și a fost lipită cu prilejul legării lui. La f. 360, textul se oprește la mijlocul frazei și în josul paginii se face trimiterea obișnuită la primul cuvânt al paginii următoare (lipsă): τοῦ. Prima filă (331) a fost ornată cu frontispiciul de care am amintit mai sus.

Comparând acest text cu cel din mss. gr. 532 și 588 (p. 227—34) ale Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, se constată ușor că este vorba de același rezumat grecesc din opera lui Farinaccius, care, prin prototipul pierdut din sec. XVII, a stat la baza traducerii adaptatoare a lui Eustratie și a devenit *Cartea românească de învățătură* din 1646 ¹¹.

În codicele 1440, textul cap. IX se oprește la cuvintele τότε πιστεύει ὁ κριτῆς πῶς δὲν (τοῦ), care corespund cu rîndul 5 de jos, de la p. 237 din ediția recentă a *Cărții românești de învățătură*, unde textul din ms. gr. 532 și 589 a fost editat de Vasile Grecu și Gh. Cronț: τότε πιστένει ὁ κριτής, πῶς ὁ αὐθέτης τοῦ δούλον δὲν τοῦ ἔδωσεν ὀρισμόν,...

În general, codicele de care ne ocupăm conține aceeași versiune a textului grecesc din mss. cunoscute. Micile abateri, ca cea pe care am întîlnit-o chiar la trecerea de la ultima filă păstrată la cea următoare, dispărută, nu prezintă interes substanțial, dar va putea procura indicații utile pentru stabilirea mai precisă a raportului dintre textul codicelui 1440 și versiunile cunoscute, pe care recent Al. Elian ¹² le-a dat, cu probabilitate, în decada a 4-a a sec. XVIII (ms. gr. 588) și ceva mai tîrziu (ms. gr. 532).

Datarea noii copii, scrisă pe aceeași hirtie ca și textul românesc, este esențială. Deși frontispiciul textului grec îl leagă pe acesta de cel românesc, sugerînd că de la început s-a urmărit cuprinderea lor în același codice, ipoteza este contrazisă de faptul că paginația originală cuprinde numai pe aceea a pravilei din 1646 și de constatarea că frontispiciile nu figurează în locuri destinate lor de la început, ci par adăugate întîmplător după transcriere, poate la un interval apreciabil, cînd putuse fi

¹⁰ Vezi ms. gr. 532 și *Cartea românească de învățătură*, Edit. Acad. R. S. România, 1961, p. 215. În schimb, ms. gr. 588, f. 227^v și *Catalogul bibliotecii Mavrocordatilor*, cit., p. 90, nr. 25, dau νὰ μὴ γένῃ. Mss. gr. 532 și 588 dau, respectiv, τίποτες și τίποτες.

¹¹ Raportul dintre *Pravilă* și opera lui Farinaccius, descoperit cu răsunet de S. G. Longinescu în 1908—1912 ca și rolul intermediar al prelucrării grecești invederat de I. Peretz (1914) prin descoperirea asemănării dintre ms. gr. 532 și 588 și *Pravilă*, sînt prea bine cunoscute, pentru a fi nevoie să insistăm. Vezi recent, introducerea ed. din 1961 a *Cărții rom. de învățătură*, p. 16—20; Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii îngrijită de M. Berza, Edit. Acad., Buc., 1964, p. 115—119; studiul nostru *Folosirea indirectă a unor elemente glosatorice și postglosatorice în Pravilele românești din sec. XVII*, în *Omagiu Acad. A. Oțetea*, sub tipar.

¹² Op. cit., p. 116, n. 1, dateare neglijată de autorii care studiaseră anterior aceste manuscrise. Pe lîngă copiile din ms. gr. citate, I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, II, 1, 1928, p. 349, a indicat și o a treia în ms. gr. 710, referință inexactă, pe care Al. Elian (l.c.) o însoțește de un punct de întrebare. Peretz a înțeles să trimită la nr. 310 din *Catalogul* lui Litzica, sub care figurează ms. gr. 158 al Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, *Δικανική τέχνη* a lui Dimitrie Panaiotache, care însă nu-și avea locul să fie adus în discuție.

adăugat și textul grecesc, fără a fi exclusă nici desenarea tardivă a frontispiciului care îl ornează, independent de celea ale textului românesc. În aceste condiții, criteriul aspectului paleografic al textului grecesc capătă o importanță deosebită. Din nefericire, după părerea specialiștilor consultați, cu greu se poate decide între sfârșitul primei jumătăți a sec. XVIII și sfârșitul acestui secol.

Oricum, noul manuscris confirmă recenta deducție pe care o făcea Al. Elian¹³, în sensul că rezumatul grecesc de drept roman apusean, folosit de Eustratie, a avut o largă circulație în sec. XVIII și că pe vremea lui Cantemir era cunoscută o versiune intermediară între original și copiile din ms. gr. 532/588 sau poate chiar prototipul de la 1646. Noua versiune nu este, din nefericire, acest prototip; ea apare mai degrabă ca o copie intermediară între cele din mss. gr. 588 și 532. Raporturile de cronologie și ipoteze de filiație vor putea fi precizate atunci când se va cerceta mai atent dacă actualul ms. gr. 588 nu este chiar ms. cu același titlu, care figurează în catalogul bibliotecii Mavrocordatilor. Dar independent de data exactă, valoarea noului text este mărită de împrejurarea că pentru prima oară avem apropiate nu întîmplător, textul pravilei românești și textul ei grecesc¹⁴ în același codice. Într-adevăr, pentru un număr de capitole, textul grecesc nu putea să nu izbească pe un cititor atent, prin asemănarea foarte accentuată cu glavele corespunzătoare. Așadar, în sec. XVIII, Pravila a ajuns să circule atât în versiunea originală, cit și fragmentar, în cea grecească, așa cum *Pravilniceasca Condică* va apărea de la început în ambele limbi.

Faptul însă că, la 1725, în biblioteca lui N. Mavrocordat achiziționată îndeosebi în afara țărilor române, exista un rezumat grecesc din opera lui Farinaccius, înrudit dar nu identic cu cel utilizat de Eustratie, impune formularea următoarelor ipoteze:

Dacă ms. de la 1725 a fost dobândit, probabil în Moldova, de unde Mavrocordat a adus și un exemplar din pravila lui V. Lupu, ar trebui să putem întrevedea că jurist grec local, între 1646 și 1725, a fost apt să prelucraze versiunea originală, dîndu-i forma pe care o cunoaștem astăzi din mss. gr. 588 și 532 și din ms. rom. 1440, și care conține, pe lângă textul tradus în *Cartea românească de învățătură*, și lungi fragmente redactate cu totul în spiritul tehnicii și concepțiilor juridice ale lui Farinaccius. (Din nefericire, concordanța concretă a acestor adausuri cu opera penalistului italian n-a fost încă făcută, dar ea se dovedește indispensabilă). O astfel de prelucrare în Moldova apare puțin probabilă. De aceea sîntem siliți să admitem sau că rezumatul ce cunoaștem astăzi a fost chiar cel folosit, *parțial*, și cu o *mare libertate* de Eustratie, sau că el nu a luat naștere în Moldova, ci a fost adus în biblioteca lui Mavrocordat din Grecia sau chiar din Italia. În acest ultim caz, ms. de la 1725 reprezintă, pe de o parte, așa cum s-a sugerat de alfel (v. mai sus n. 12), prototipul copiei fidele din cele 3 mss. citate, iar pe de altă parte o versiune originară diferită de cea care, scrisă tot în Italia, a luat direct sau indirect drumul Iașilor, înainte de 1646 și s-a pierdut după aceea. Copierea fidelă, în sec. XVIII, a textului din ms. mavrocordătesc face mai greu de înțeles prelucrarea atât de substanțială a prototipului din 1646, în Moldova, pînă la 1725.

¹³ Op. cit., p. 116 și notele.

¹⁴ O altă apropiere între cele două texte, mai puțin izbitoare, se poate admite, în Țara Românească în anii 1724—1725, fiind datorată domnului cărturar N. Mavrocordat. Acesta, pe de o parte, cerea în 1724 să i se facă o copie după *Pravila moldovenească*, pe care o cunoscuse bine ca domn al Moldovei iar pe de altă parte, la 1725, așa cum a arătat recent Al. Elian, op. cit., p. 116, n. 3, posedă în biblioteca sa un manuscris grecesc (N. Iorga, „An. Ac. Rom.”, S. II, M.S.I., T. XXXVII/1914, p. 90, nr. 25), al cărui titlu îl determină pe autor să-l considere prototipul ms. gr. 588. Domnul avea, alături, în biblioteca sa, și pravila din 1646 și o variantă a rezumatului grecesc folosit de Eustratie, pe lângă un apreciabil număr de culegeri de drept bizantin tipărite în Apus sau în manuscris (vezi mai jos, n. 16).

Dar dacă ms. aflat în acest an în biblioteca domnească de la București a venit din afară, el a trebuit să pătrundă și în Moldova, pentru a-l regăsi — nu ca expresie a unei continuități de tradiție de la 1646 încoea, ci printr-o curioasă întîlnire tîrzie între Pravilă și o versiune înrudită a modelului său — în ms. rom. 1440. Această întîlnire, legată de organizarea bibliotecii Mavrocordatilor și realizată, cum am arătat, în cadrul ei, ar oglindi în realitate lărgirea culturii juridice și a preocupărilor de codificare a dreptului, pe care condițiile locale le-au impus conducătorilor politici și acelorai bisericii. Într-adevăr, în această epocă, N. Mavrocordat ordona copierea Pravilei lui Vasile Lupu și însărcina pe Gheorghe din Trapezunt să alcătuiască un Nomocanon, iar în Moldova se copia la Mitropolie Pravila din 1646; mitropolitul Iacob Putneanul patronează traducerea Vactiriei în 1754, iar C. Mavrocordat proiecta tipărirea unei *lex divina*, adică a unui nomocanon.

III. *Alte texte juridice bizantine, laice și canonice.* Dar și filele albe de la începutul codicelui au fost folosite pentru transcrierea unor texte juridice. La f. 3, pînă la f. 6, avea un număr de paragrafe nenumerate, conținînd 50 dispoziții cu caracter general (care lipseau în Pravilă) și care figurează sub titlul de νόμοι, adică drept laic, legi împărătești. Originea lor, în *Corpus Iuris Civilis* prin intermediul Vasilicalelor, este vădită. Iată primele șase paragrafe:

(1) Ὅσα τις εἰς φυλακὴν τοῦ ἰδίου σώματος ποιεῖ, νομίμως ποιεῖ (Bas. II, 1, 3, Fabrotus, DI, p. 28. Florentinus, [καὶ τὸ ἀπωθεῖσθαι τὴν ἐπιφερομένην βίαν <ἢ> ὕβριν.] Ὅσα βίς εἰς φυλακὴν etc. = Dig., I, 1, 3).

(2) Δικαιοσύνη ἐστὶ σταταρὰ (Bas.: στατηνά) βούλησις καὶ διηνεκὴς ἐκάστω τὸ ἴδιον ἀπονέονσα δίκαιον (Bas., II, 1, 10, pr., Fabrotus, I, p. 28, Ulpianus, = Dig., I, 1, 10, pr.).

(3) Παραγγέλματα δὲ τοῦ νόμου, τὸ κοσμίως ζῆν, ἄλλον μὴ βλάπτειν ἐκάστω τὸ ἴδιον ἀπονέμονσα ζικαίου (Bas., II, 1, 10, 1, Fabrotus, p. 28, Ulp. = Dig., 1, 1, 10, 1).

(4) Σοφία δὲ νόμου τὸ εἰδέναι τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀν<θρώπ>ινα πράγματα, καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἄδικον (Bas., II, 1, 10, 2, Fabrotus, p. 23, Ulp. = Dig., 1, 1, 10, 2).

(5) Λέγεται δίκαιον καὶ ἡ τοῦ ἀρχοντος ψῆφος, κἄν παράνομος εἴη (καὶ ὁ τόπος, ἐν ᾧ δικαιοδοτεῖ, σωζομένης τῆς μεγαλειότητος τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἔθους τῶν πατέρων) (Bas., II, 1, partea I-a, Paulus = Dig., I, 1, 11).

(6) Ἀρετὴ νόμου καὶ δύναμις τὸ κελεῦν τρέφεσθαι παρὰ τῶν π<ατέ>-ρων τοὺς παῖδας, καὶ τοὺς π<ατέ>ρας παρὰ τῶν παίδων τὸ κωλύειν, γίνεσθαι φόνους ἀρπαγὰς ἢ ἕτερόν τι πλημμελεῖν τὸ ἐπιτρέπουν τισὶ διατίθεσθαι καὶ συναλλάσσειν τὸ τιμωρεῖσθαι τοὺς ἡμαρτηκότας (Bas., II, 1, XVIII, Fabrotus, I, p. 29 = Dig., 1, 3, 7 Modestinus).

Următoarele 24 de fragmente reproduc textual, tot în greacă editiei Fabrotus, o serie de paragrafe din Cartea II, titl. 2 a Vasilicalelor (Dig., I, 3). Sînt fragmentele XIX, XXIV, XXVI — XXX, XXXII—XXXVI, XLI, pr. (partea I); 1; 2, XLII; XLIV; XLVI; XLVII; I—LII (fraza II). Ultimele 11 texte (începînd cu XLI, pr.) privesc problema obiceielui (ms. rom. 1440, f 4 r-v) și raportul lui cu legea scrisă, problemă de o deosebită importanță pentru treapia de dezvoltare pe care se afla dreptul feudal român în pragul procesului de descompunere a feudalismului și în plină criză a sistemului consuetudinar de factura feudală timpurie.

La f. 6 a codexului începe un text alcătuit din 113 scurte paragrafe, intitulate κανόνες διάφοροι ἀρχαίου δικαίου (*Diverse reguli ale vechiului drept*), materie nereprezentată în Pravila din 1646, care nu cuprindea o parte consacrată principiilor

generale. Sînt formulări concise de reguli juridice, de felul celor grupate în titlul 17 din cartea 50 a Digestelor lui Iustinian, *De diversis regulis iuris antiqui*.

Ambele texte se regăsesc cu un titlu și cu un conținut identic în ms. gr. 188 al Bibl. Acad. Republicii Socialiste România¹⁵. Culegerea asemănătoare de 328 κανόνες νομικοί din ms. gr. 588 reprezintă o prelucrare cu totul diferită. Alcătuirea unor astfel de culegeri de reguli sau principii de drept, răspîndită, în dreptul bizantin și post-bizantin, și necesară pe treapta de dezvoltare pe care se găsea dreptul feudal român în sec. XVIII, a fost mult ușurată și promovată de existența în biblioteca Mavrocordaților, a unor lucrări ca *Delectus legum* al lui Domat, *Manuale iuris* al lui J. Godefroy sau *Regulae iuris* ale polonezului Lochowski¹⁶.

Toate aceste adateau dădeau codicelui caracterul unei culegeri mai complete, alcătuită din: a) principii generale; b) reguli; c) pravila românească în care precumpănea dreptul penal; d) o parte din această pravilă, în versiune grecească elaborată în Italia (Padova?): Un astfel de ansamblu n-a putut fi alcătuit în mod întîmplător, chiar dacă s-a scurs un interval între copierea pravilei și a textelor grecești. Un criteriu deliberat a condus la întrunirea lor în același codice. Și acest miscelaneu ilustrează grăitor nevoia crescîndă, în sec. al XVIII-lea, de texte de drept scris (receptat), pentru consultarea lor cit mai frecventă și lărgită, în primul rînd ca legislație și în al doilea rînd ca învățătură juridică. Numai așa se explică nivelul destul de ridicat pe care, încă de la începutul secolului, îl găsim în numeroase cărți de judecată, redactate cu o tehnică juridică de o factură nouă, un exemplu fiind însăși cartea din 20 iul. 1715 mai sus citată (cu toată soluția ei scandalos de părtinitoare).

IV. *Opusculul lui Hugo Grotius, De aequitate etc.*, De la fr 12φ la fr 22φ codicelui 1440 conține un text în limba latină, cu următorul titlu neașteptat: *Hugonis Grotii de aequitate, indulgentia et facilitate liber singularis*. Este cunoscutul opuscul al ilustrului jurist olandez, pe care îl găsim de pildă în ediția din 1680¹⁷ a marilor saie opere despre dreptul războiului și păcii.

Textul cuprinde trei capitole: *Caput primum, De aequitate, Caput secundum, De indulgentia* (f. 17) și *Caput tertium, De facilitate* (f. 20). Textul tipărit a fost reprodus cu o exactitate desăvîrșită. Cerneala este mai decolorată decît cea foarte neagră a textelor grecești. Prin așezare, trebuie să admitem, că a fost scris în continuarea primului text grecesc sau, foarte probabil, la un interval mai tîrziu, și mai mult ca sigur de către un alt copist. În ansamblul codicelui, copierea este mai firesc să fi avut loc tot în sec. XVIII. Principiile formulate de Grotius în acest opuscul interesau biserica și preocupările de mlădiere, după criterii etice, de umanitate, a dreptului pozitiv al statului, tehnică în mod constant folosită de biserică încă din sec. IV—VI, cînd apar noțiunile de *benignitas, clementia, benevolentia, humanitas, mansuetudo, moderatio, moderamen, miseratio, misericordia, temperamen-tum* și, bineînțeles, mai vechea *aequitas*¹⁸, cu aceeași funcțiune, unele din ele fiind introduse și în textele laice, îndeosebi *aequitas*, care acum avea o semnificație

¹⁵ Vezi C. Litzica, *op. cit.*, p. 409—411, nr. 677 și Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, II, 2, Buc., 1928, p. 304.

¹⁶ Vezi studiul nostru, *Fondul de cărți juridice din biblioteca Mavrocordaților* (în curs de apariție).

¹⁷ *De iure belli ac pacis libri tres... Editio novissima... Accesserunt Annotata in Epistularum Pauli et Philemonem, Dissertatio de Mari libero, et Libellus singularis De Aequitate, Indulgentia et Facilitate quem Nicolaus Blancardus... descripsit et vulgavit nec non Ioann. Frid. Gronovii V. C. notae... Amstelædami, apud Ianssonio Woesbergios, 1680.*

¹⁸ Asupra lor, vezi Max Kaser, *Rom. Privatrecht*, II, München, 1959, p. 9, n. 30; 39—40, n. 13—14, cu literatură, îndeosebi lucrările lui E. Albertario și Biondo Biondi.

noastră față de *aequum et bonum* din epoca clasică. Desigur că în sec. XIX Grotius ar fi interesat prin altă parte a operei sale.

Fără a putea aduce, într-o simplă notă de prezență, mai multă precizie în datarea transcrierii acestui text, acesta apare totuși ca unul din primele contacte al culturii noastre juridice, cu o operă a marelui jurist olandez și deschide un capitol nou, acela al circulației lui în țările române în sec. XVIII. Ceea ce putem semnaliza pentru moment, este că celebra bibliotecă a Mavrocordatilor posedă un exemplar din *De Iure belli et pacis* (*Catalogul publicat* de N. Iorga, p. 120, nr. 14), tocmai în ediția lui Gronovius (Amsterdam, 1720), adică ediția care conținea și opusculul ce ne interesează aici. Putem deci conjectura că transcrierea textului latin din Grotius se leagă de valorificarea culturală locală a bibliotecii lui N. Mavrocordat și datează mai degrabă din prima jumătate a secolului XVIII, decât din a doua. Această conjectură ridică și o altă problemă deosebit de importantă, și anume a circulației unor cărți mavrocordatești dintr-o țară în alta, afară de cazul când am admite că, în codicele 1440, textul inițial, copiat la Iași, a fost întregit cu texte copiate la București, ceea ce nu pare verosimil.

Independent de acest aspect privind transcrierea textului, folosirea unei opere de filosofie juridică a lui Grotius se leagă de pătrunderea ideilor școlii dreptului natural¹⁹, printre ai cărei primi reprezentanți de seamă se număra marele jurist olandez. Pe de altă parte această pătrundere a noii ideologii burgheze se încadrează în procesul de trecere, în cursul sec. XVIII, de la o receptare bizantină cu funcțiune dominant feudală²⁰, la o receptare de tip nou, în care textelor bizantine li se substituie surse justiniene latinești, și mai precis dreptul roman prelucrat de burghezie în apus, întovărașit de la o vreme și de literatură respectivă de la Grotius și Domat, la Cocceius, Heineccius și Zeiller²¹. Andronache Donici, la finele secolului, a asimilat adânc o astfel de cultură juridică, a cărei necesitate o atestă indirect, după 1792, anafora lui fără dată a mitropolitului Iacob II²² atunci când cerea organizarea unui învățământ juridic superior, dar și predarea limbii latine în noua școală, adică a unei limbi pe care Vasile Lupu o considera utilă pentru moldoveni²³ la o dată când Pravila care avea să-i asigure falma, era alcătuită după rezumatul grecesc al originalului latin. La aceeași dată, programul Școlii înalte de la Tîrgoviște, condusă de Ligaridis, cuprindea cursuri în limba latină²⁴.

Desigur că ms. rom. 1440 merită o cercetare mai amplă ale cărei rezultate vom încerca să le înfățișăm cu altă ocazie²⁵. Am socotit însă că o scurtă prezentare a acestui important codice trebuie făcută neîntârziat, pentru a integra în tabloul dezvoltării culturii noastre juridice în sec. XVIII o culegere semnificativă de texte care ne duce de la Pravila lui Vasile Lupu la Hugo Grotius în originalul latinesc,

¹⁹ Vezi „Studii și Cercetări juridice”, 1959, nr. 2, p. 526, n. 1.

²⁰ Vezi studiul nostru *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés roumaines* (Moldavie et Valachie), în „Mél. H. Lévy Bruhl”, 1959, p. 386—392 și „Studii”, 1960, nr. 4, p. 73—78.

²¹ Pentru Domat, Cocceius și Pufendorf vezi mai sus, nota 16. Heineccius (Enecone) este citat de divanul Moldovei, în anaforaua din nov. 1719, *Uric.*, IV, p. 210. Zeiller a fost folosit de redactorii Codului Calimach, vezi „Studii”, 1960, nr. 4, p. 93—98; asupra studiului lui G. A. Mantzouphas, acolo analizat, vezi și rec. lui A. Steinwarter, în „Zeitschrift der Savigny-Stiftung”, Rom. Abt., 73, 1956, p. 494—495.

²² *Uric.*, III, p. 13—19.

²³ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, ed. 2, Buc., 1928, p. 312.

²⁴ Vezi Victor Papacostea, în „Studii” 1961, nr. 5, p. 1158—9, și în „Revue des études sud-est européennes”, 1963, nr. 1—2, p. 31—32.

²⁵ Cei care au folosit codexul 1440 au făcut, cum se obișnuia, însemnări de lucru, ca cea de pe f. 1, privind desfacerea căsătoriei în caz de androginitism, și cea de la f. 22, aceasta din urmă începînd și sfîrșindu-se cu cite un scurt text românesc.

trecînd prin vestigiile justiniane, fără drept canonic, și prin versiunea rezumatului grecesc al operii lui P. Farinaccius. Astfel de manuscrise, care, prin cercetări stăruitoare, ca și prin întîmplări fericite, se vor înmulți, desigur, în viitor, învederează necesitatea de a intensifica studiile organizate de istorie a dreptului și fac dovada că dezvoltarea culturii noastre juridice din trecut atinsese un nivel mai ridicat decît a fost înfățișat adesea în vechia istoriografie a dreptului.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE LA CULTURE JURIDIQUE ROUMAINE. AU XVIIIe SIÈCLE: I, LE MANUSCRIT ROUMAIN 1440 DE LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ACADÉMIE DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE.

RÉSUMÉ

L'auteur présente le ms. roum. 1440 de la Bibl. de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, inventorié sous le titre de *Pravila lui Iustinian* (Code de Iustinian), et qui, en fait, contient en copie les matériaux suivants: a) *Le livre roumain de préceptes* (Code de Vasile Lupu, 1646), exécutée par le hiéromoine Sava du siège métropolitain de Moldavie (première moitié du XVIIIe siècle, voir G. Strempel, *Copiști...*, 1959, p. 206); b) un fragment du résumé en néogrec de l'oeuvre de P. Farinaccius, résumé traduit en roumain par Eustratie pour l'élaboration du Code de 1646; c) deux textes grecs, l'un (nomoi) représentant des dispositions générales de droit byzantin (*Basiliques*), l'autre, 113 *kanones* (règles) de l'ancien droit, les deux se retrouvant dans le ms. gr. 188 de la même Bibliothèque; d) l'opuscule de Hugo Grotius, *De aequitate, indulgentia et facilitate* en latin, peut-être d'après l'exemplaire du *De iure belli ac pacis* (ed. Gronovius, 1720) qui figure dans l'un des catalogues de la Bibliothèque des Mavrocordato. On pourrait rattacher aux mss. de cette bibliothèque aussi les textes grecs mentionnés ci-dessus, ce qui pose le problème de la circulation de certains titres de la bibliothèque princière. La copie du code de 1646 prouve que celui-ci avait conservé toute son actualité au XVIIIe siècle, dans les cercles judiciaires du siège métropolitain (et, partant, du conseil princier, aussi), à côté du code valaque de 1652 (qui contenait le texte intégral du code moldave), dont nous connaissons l'utilisation directe en Moldavie.

ATITUDINEA LUI N. IORGA FAȚĂ DE RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN ANUL 1907

DE

GEORGETA TUDORAN

Marea răsccoală a țăranilor din primăvara anului 1907 a înscris o pagină zguduitoare în istoria poporului român. Ea a fost expresia luptei de veacuri a țăranilor pentru pământ, iar prin amploarea și energia revoluționară de care au dat dovadă țăranii în luptă, a întrecut cu mult celelalte răSCOALE țărănești de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Clasele dominante din România burghezo-moșierească au răspuns luptelor țăranilor pentru pământ prin măsuri deosebit de crunte, înăbușind în sine această mare răsccoală.

Lupta țăranilor pentru pământ, din anul 1907, a trezit un puternic ecou în rândurile muncitorilor și ale intelectualilor din întreaga țară, depășind chiar hotarele patriei.

Proletariatul, fiind clasa cea mai înaintată din România, a înțeles lupta țăranimii și a sprijinit-o. În acest sens putem menționa acțiunile de solidarizare ale muncitorilor din timpul răSCOALELOR țărănești din anul 1888 și din ultimii ani ai secolului al XIX-lea, preocupările P.S.D.M.R. de a îndruma lupta țăranimii în anii 1898—1899 (când s-a luat inițiativa organizării cluburilor socialiste la sate). În coloanele sale, presa socialistă a dovedit o preocupare permanentă pentru situația țăranimii, încă de la apariția sa. În organul central de presă al mișcării muncitorești din țara noastră, „România muncitoare”, se întâlneau adesea articole care se refereau la situația grea a țăranimii, la lupta acesteia împotriva exploatării moșierilor și arendașilor.

În anul 1907, la începutul marilor răSCOALE, „România muncitoare” a publicat cunoscutul manifest „România muncitoare și răSCOALELE țărănești”, în care expunea punctul de vedere al conducerii mișcării muncitorești față de acestea. Ziarul a publicat, de asemenea, numeroase articole de protest împotriva înăbușirii în sine a luptelor țăranimii. Printre acestea menționăm apelul înflăcărat al luptătorului socialist M. Gh. Bujor „Către concediați și rezerviști”, prin care îndemna pe cei trimiși să înăbușe răSCOALELE țărănești să refuze să tragă în țărani: „Niciodată gloanțele voastre în pieptul țăranilor asupriți! Trageți în vânt!”¹. În același timp au avut loc acțiuni directe de sprijinire a luptei țăranilor. Cea mai semnificativă este încercarea muncitorilor ceferiști din gara Pașcani de a elibera pe țăranii arestați din vagoanele în care aceștia erau transportați către închisori.

¹ „România muncitoare” din 11—18 martie 1907.

Dar nu numai în rîndurile muncitorilor a găsit ecou lupta țăranilor pentru pămînt. Intelectuali progresiști din țara noastră, ca Spiru Haret, V. Kogălniceanu, M. Sadoveanu, Al. Vlahuță, I. L. Caragiale profesori universitari și studenți, au luat atitudine în favoarea țăranilor răsculați, întreprinzînd o serie de acțiuni concrete, de protest împotriva politicii reacționare a guvernelor burghezo-moșierești în problema țăranimii. Desele întruniri ale asociațiilor studențești, atît din București cît și din Iași, manifestele editate de aceștia, în care erau arătate adevăratele cauze care au determinat pe țărani să se răscoale, plecarea unor studenți ai Universității din Iași în satele răscolate², audiența unui grup de studenți la rege³, precum și greva universitară din Iași din această perioadă⁴, sînt cîteva din acțiunile întreprinse în sprijinul rezolvării problemei țăărănești. Mulți studenți au plătit cu închisoarea atitudinea lor de solidarizare cu lupta țăranilor⁵.

Printre intelectuali care au fost preocupați de problema agrară, de situația țăărănimii din România, a fost și Nicolae Iorga, cărturar de seamă al poporului român, care în acea vreme era profesor universitar la București și edita revista „Neamul românesc”⁶.

Nu vom încerca să analizăm concepțiile social-ideologice ale lui N. Iorga. Ne vom opri asupra unor aspecte privind atitudinea tînărului savant român în timpul răscoalelor țăărănești din anul 1907. Preocupări pentru situația și viața țăărănimii din România a avut N. Iorga și înainte de răscoală. În acest sens a publicat unele studii în care se ocupa de evoluția relațiilor agrare din România. Dar în lucrările sale el a adoptat o poziție eronată, necritică, privind relațiile feudale în România. După concepțiile sale, boierimea merita toate elogiile, toată admirația pentru raporturile pe care le stabilise cu țăărăimea. El nu vedea adevăratele relații economice de tip feudal, exploatarea feudală a țăărănimii lipsite de pămînt. În lucrarea sa *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor* publicată în vol. 18 din *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, Buc., 1908, demonstrează existența acestor relații, care, după părerea sa, dăinuiseră pînă la Regulamentul Organic. Aceleași idei erau susținute și în articolul *Cain, Cain, ce ai făcut cu fratele tău Avel?* publicat în „Neamul românesc” din 1906⁶ bis.

Cu toate acestea, el dovedise o mare receptivitate la toate măsurile care se preconizau pentru îmbunătățirea situației țăranilor. În anul 1899, cînd pentru prima dată a publicat în presa vremii articole politice, N. Iorga arăta că, hotărîrea sa era determinată de situația grea a țăărănimii. El socotea încă de pe atunci că „e imposibil să se trăiască mai departe cu milioane de țărani fără pămînt, fără drept adevărat în viața publică — afară de gluma insultătoare care era colegiul al III-lea

² „Dimineața” din 1 martie 1907.

³ „Adevărul” din 11 martie 1907.

⁴ Arh. St. Buc., Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice, direcția III-a, dos. 1702/1807, p. 1.

⁵ V. Maciu a publicat în „Studii și referate privind răscoalele țăărănești din 1907”: *Poziția păturilor sociale față de răscoală din 1907* în care se referă și la poziția intelectualității progresiste din România față de această mare răscoală.

⁶ Despre atitudinea lui N. Iorga față de răscoalele țăărănești din anul 1907 s-a scris relativ puțin pînă acum. Menționăm studiul *Răscoală din 1907 în istoriografia românească* de acad. A. Oțetea, care a consacrat un paragraf special publicisticii lui N. Iorga din timpul răscoalelor țăărănești, studiul lui V. Maciu mai sus menționat, precum și nota lui D. Hurezeanu, *Cu privire la concepțiile social-ideologice ale lui N. Iorga la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de filozofie”, nr. 4/1965.

⁶ bis N. Iorga, *Pagini alese*, Editura pentru literatură, Buc., 1965, p. 323. „Gîlcele dintre ei au înlocuit vechile războaie cu străinul, și pe cît ne înălțaseră și ne asiguraseră acelea, pe altele ne-au înjosit și ne-au adus în primejdie acestea” — arăta el în acest articol. „Țăranii ajunseră robii albi ce sînt astăzi”. „Și astfel, din bucuria ospetilor și mujicilor și plimbărilor, se desface groaznic un glas năstăptat, care zice: «Cain, Cain, ce-ai făcut cu fratele tău?»”.

— încadrați de jandarmi, minați ca vitele, bătuți sau plătiți și, la capăt, înșelați și lipsiți de orice creștere prin școală”⁷. Printre altele, menționăm faptul că apariția manifestului cercului „România muncitoare”, 40 de ani de sărăcie, de robie și rușine publicat în 1906, nu a trecut neobservat de Iorga, ci primit chiar favorabil^{7 bis}.

Tot în anul 1906, când în țară oficialitățile pregăteau aniversarea a 40 de ani de domnie a regelui Carol, pentru care se făceau cheltuieli enorme, Nicolae Iorga publica în revista sa „Neamul românesc” articolul: *Ascundeți țărani!*. Referindu-se la modul cum erau tratați țărani pe moșiile boierești, la aspectul lor exterior care vorbea despre viața plină de mizerie a acestora și la strălucirea pregătirilor pentru sărbătorirea domniei regelui, el sugera cu ironie mai marilor zilei: „Jar pe via cimpului respingeți-o-n pumni, ascundeți-o în vizuini ca să nu strice bucuria risipei din anul jubiliar”⁸.

Maree răscolă l-a ajutat să înțeleagă mai bine situația țărănimii, să vadă rezolvarea acestei probleme de pe poziții mai realiste.

După izbucnirea răscolului țărănesc, în paginile revistei sale, Nicolae Iorga publica adesea articole în care își exprima atitudinea față de această mare luptă a țărănimii. Nu pot fi trecute cu vederea concepțiile sale naționaliste în această problemă, deși ele nu l-au împiedicat să vadă și caracterul social al luptei țărănimii. El făcea parte din grupul de intelectuali care găseau vinovați de răscolul un numai pe politicienii vremii, ci și pe arendașii străini. Referindu-se, astfel, la extinderea răscolului țărănesc în Moldova, N. Iorga arăta că aceasta „se tot întinde în județele cele mai sărace, mai stoarse, mai năpădite de evreime”. Numai după citeva luni de la răscolul însă, el sublinia în Cameră adevărata cauză a răscolului satelor, „care arată mai bine ca orice că avem afare cu un fenomen elementar, provocat de motive economice, singurele care pot răscula mulțimea, pentru că numai foamea pune arma în mîna omului sărac în contra celor bogați...”⁹. Nicolae Iorga explica pe bună dreptate că răspunsul la întrebarea pentru ce s-au răsculat țărani, nu poate fi căutat în altă parte decât în exploatarea „fără de margini și fără de milă” precum și în administrația liberală, pe care o considera „cea mai proastă administrație din lume”¹⁰. Referindu-se la masele țărănești, el arăta că acestea sînt „apăsate și înșelate de la un capăt la altul al țării”¹¹. În paginile revistei pe care o conducea, această idee își făcea tot mai mult loc. Astfel, într-un articol nesemnlat, publicat în „Neamul românesc” sub titlul *Cronica mișcărilor țărănești*, se arăta că „săteanul nostru nu pune mîna pe ciomag decât atunci cînd vede în față, pentru el și pentru ai săi, primejdia morții de foame, pe care nu știu care din imbuibații de sus ar primi-o cu mîinile încrucișate”¹².

Burghezia, alarmată de extinderea răscolului țărănesc a dispus trimiterea de trupe în satele răsculate. Nicolae Iorga își exprima convingerea că „nici între funcționari, nici între soldați nu se vor găsi ucigași ai celor sărmani și nedreptățiți, ce pier de foame în țara lor...”¹³.

Cînd însă lupta țărănimii a început să fie înăbușită cu cruzime, cînd sute de țărani erau arestați, maltratați și trimiși spre închisori, paginile „Neamului românesc”

⁷ N. Iorga *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, Buc., 1934, vol. II, p. 1.

^{7 bis} D. Hurezeanu, *Cu privire la concepțiile social-ideologice ale lui N. Iorga la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de filozofie”, nr. 4/1965, p. 500.

⁸ „Neamul românesc”, nr. 42, din 1 octombrie 1906, p. 685—686.

⁹ N. Iorga, *În era reformelor. Discursuri politice rostite în Camera deputaților, 1907—1909*, Vălenii de Munte, 1909, p. 3, (În chestia amnistiei răsculaților țărani).

¹⁰ „Neamul românesc”, nr. 91, din 18 martie 1907, p. 595.

¹¹ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, Buc., 1934, vol. II, p. 155.

¹² „Neamul românesc”, nr. 89, din 15 martie 1907, p. 566.

¹³ *Ibidem*.

nesc" publicau adesea articole care demascau ororile comise de administrația liberală, de moșieri și arendași împotriva țăranilor arestați. Plin de patetism și pătruns de înțelegere pentru țărani este articolul *Dumnezeu să-i ierte!*¹⁴, scris la vestea uciderii a 4 țărani la Botoșani de către armata trimisă să înăbușe răscoala. „Dumnezeu să-i ierte pe cei 4 țărani români împușcați în orașul românesc Botoșani de oastea românească, în ziua de 5 martie 1907! Să-i ierte dumnezeu pentru câtă muncă de robi au muncit, pentru ce trai de dobitoace nenorocite au dus, pentru câtă înșelare au suferit, pentru câtă jignire au îndurat...”. N. Iorga se ruga, de asemenea, să-i ierte pe soldații care au urmat o poruncă și au împușcat pe frații lor. În același timp însă, să nu ierte „pe ciocoimea obraznică și proastă... pe hiziți politicieni mincați de poftă și nevolnici... pe cirmuitoarii neghiobi sau vinduți înaintea cărora... fumegă acum acest singe nevinovat”¹⁴. Iorga ataca în felul acesta clasele dominante din România, politica lor de asuprire a țăranimii. „Cu nemărginită indignare pentru acest act sălbatec, am scris acel *Dumnezeu să-i ierte!*, blăstăm contra unei întregi clase parazitare...”¹⁵, scria el mai târziu, referindu-se la articolul său. El își exprima nădejdea că măcar acum (cu prilejul răscoalelor — G. T.) „cirmuirea se va încredința că e datoră a face altceva decât să împrăște cu gloanțele și să înțepe cu baionetele...”¹⁶.

Puternic impresionat de cruzimea măsurilor luate de guvernul liberal pentru înăbușirea răscoalelor, Nicolae Iorga considera ca o datorie a sa de istoric să consemneze și să dezvăluie evenimentele așa cum s-au petrecut, toate ororile săvârșite împotriva țăranilor. Referindu-se la acestea, el demonstra că nu fac nici o cinste României. În articolul *Cum se atacă cinstea României*, el arăta: „Dar când o dată ce s-a mintuit în cel mai expeditiv și mai crud chip cu răscoala, când, după ce s-a făcut liniștea, se mină pe drum ca vitele sute și mii de țărani, pe jos, sub lovituri, când ei sînt aruncați în grajduri, în cazărmi, în temnițe, pedepsiți cu nemîncarea și sîngerăți cu bătaia, când unii din ofițerii care erau mîndria noastră îngăduie astfel de fapte nevrednice de cel din urmă polițist al Rusiei asiatice, când mai nimeni nu se mișcă pentru a protesta...”, când se căuta prin orașe „cu furie pe instigatori, atunci într-un groaznic cataclism moral se poate îneca toată cinstea acelei țări”. După ce apoi insistă asupra diferitelor torturi la care erau supuși țăranii arestați, după ce își manifesta indignarea față de împușcarea altora, arăta că în aceste condiții cinstea României va fi ucisă. „Și nu vor fi ucis-o țărani! — sublinia el. Din adîncul conștiinței mele revoltate, pot striga acest adevăr împotriva oricui, nu vor fi ucis-o țărani”¹⁷.

Tributar concepțiilor idealiste, Iorga îmbina în articolele lui protestul cu încercarea de a îmblinzi inimile politicienilor vremii, cerînd îngăduință pentru răsculați (este cazul articolului *Fiiți dreptii*, publicat în „Neamul românesc” nr. 91 din 18 martie 1907, p. 595). În același timp el cerea cu energie pedepsirea celor vinovați de atîtea crime, căci se întreba, cine le-a dat dreptul să împuște pe țărani fără judecată, fără să fie condamnați, numai pe baza unor simple pîri. „Măcelurile miilor de țărani — arăta el — sîntem datori, noi contemporanii, a le judeca, pedepsind după lege pe cine a lucrat fără de lege, căci altfel pe noi ne-ar osîndi pentru complicata istoria”¹⁸.

Ceea ce este deosebit de interesant pentru modul de a gândi al lui Iorga în această perioadă, este faptul că el era conștient de necesitatea unor schimbări radicale, a unor schimbări care să aducă în primul rînd îmbunătățiri vieții țăranilor asupriți. „Miine, poimîine — sublinia el într-un articol — groaznicul război civil între suferință și neprevvedere se va isprăvi. Va trebui să închinăm rînille, să acoperim ruinele cu muncă nouă, va trebui să uităm faptele pentru a ne aduce aminte

¹⁴ „Neamul românesc”, nr. 87, din 8 martie 1907, p. 531.

¹⁵ N. Iorga, *Orizonturile mele...*, p. 147.

¹⁶ „Neamul românesc”, nr. 86, din 4 martie 1907, p. 522.

¹⁷ „Neamul românesc”, nr. 96, din 5 aprilie 1907, p. 679.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 44 din 29 aprilie 1907, p. 698.

numai de înțelesul lor, care este: *avem nevoie de o viață nouă!*¹⁹. Această idee, după cum vom vedea, o va relua mai târziu și susține și în Cameră când va fi ales deputat.

Este impresionant gestul lui Nicolae Iorga, care, mișcat de suferințele îndurate de familiile țăranilor uciși, a donat, după propria sa mărturisire, „1000 de lei din cei 8000 de lei ce am fost în stare să adun într-o muncă de 20 de ani pentru a se împărți între bieteile ființe nevinovate la Botoșani și Vaslui, în Moldova mea cea nenorocită”²⁰. Acesta a constituit semnalul deschiderii unor liste de subscripție în paginile revistei sale, prin care s-au strâns peste 7000 de lei. Intelectualii din țară, profesori²¹, studenți români din străinătate, s-au grăbit să trimită sume de bani, după posibilități, pentru ajutorarea victimelor represiunii.

Atacînd pe politicienii vremii, care nu erau preocupați cît de puțin de soarta țăranimii, Nicolae Iorga le adresa cuvinte pline de sarcasm. Cu prilejul fuziunii grupărilor conservatoarelor, el nota în articolul *Fusiune* că nici măcar nu se mai miră și nu rîde de acest act căci „e așa de mult de rîs în țara noastră în această clipă, în cît n-ar ajunge risul tuturor nebunilor declarați înscrși și păziți pe care-i cuprinde, iar în continuare sublinia cu amărăciune: „Și e atîta durere într-însa încît nu știi pe cine să-l plîngi înfii”²².

La rubrica din „Neamul românesc” intitulată „Din țară”, știrile nesemnate, după cum anunța chiar revista, îi aparțineau lui Iorga. Printre acestea întîlnim unele comentarii deosebit de caustice și pline de sarcasm, privind unele momente din timpul răscoalei, care ne ajută să ne formăm o idee mai clară asupra lucidității cu care privea el evenimentele: „Cavaleria ar fi făcut șarje la Tîrgul Frumos. Ce strălucită ar fi o șarjă cu sabia goală între politicieni”, sau „Generalului Tell i s-ar fi dat comanda în războiul cu țăranii. Glorios război. Dar nu samănă cu războiul din 1877, purtat pentru Domn și țară de țăranii aceștia”²³. N. Iorga nu reușea să publice numeroasele corespondențe pe care le primea din cele mai îndepărtate sate din țară. În fondul de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România se găsesc astfel de scrisori, care nu au apucat să vadă lumina tiparului, în care țăranii i se plîng de nedreptățile pe care le sufereau din partea arendașilor și autorităților locale, cerînd să fie publicate în „Neamul românesc”²⁴.

Ironizînd goana autorităților burghezo-moșierești după instigatori, savantul reproducea un fragment dintr-un articol al istoricului A. D. Xenopol în care acesta se referea la cauzele economice care au dus la răscolirea satelor, arătînd că acestea erau „stoarcerea elementului țăranesc”, „...tocmelile agricole absolut ruinătoare pentru țăranii”, după care urma sarcasticul îndemn: „...Nu scăpați anarhistul... Trageți cu revolverele, linșați-l”, pentru ca apoi să dezvăluie și numele autorului rîndurilor reproduse. Atitudinea sa curajoasă i-a adus unele neplăceri. Așa după cum el însăși menționa, „cei atinși în interesele lor... cărora le lipsea deopotrivă și simțul pentru dreptate și devotamentul față de țară, aveau nevoie de un „ispășitor”. Fotografia sa a fost publicată de o revistă franceză „după indicații din București”, cu explicația că el este răspunzătorul moral pentru răscoalele țăărănești²⁵.

Tot în această perioadă, un grup de studenți de ai săi l-au păzit ziua și noaptea pentru a nu fi atacat de cei care îl acuzau. „Dormeam cu revolverul sub cap” mărturisea N. Iorga²⁶. A fost nevoit să-și ia concediu de la Universitate o lună de

¹⁹ „Neamul românesc” din 25 martie 1907, p. 629.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Vezi N. Iorga, colecția de manuscrise. Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România. Corespondențe, vol. 97, 100.

²² „Neamul românesc”, nr. 101, din 22 aprilie 1907, p. 755—757.

²³ „Neamul românesc”, nr. 87 din 8 martie 1907, p. 541.

²⁴ N. Iorga, Colecția de manuscrise... vol. 100 (loc. citat).

²⁵ N. Iorga, *Orizonturile mele*..., p. 157—158

²⁶ N. Iorga, *Orizonturile mele*..., p. 158.

zi'e, în care timp a stat „fără atîngere cu ce se petrecea în jurul meu, informat însă zi de zi de crimele pe care le săvîrșeau, din sentiment de clasă, anume ofițeri superiori, de numele cărora va rămîne legată o represiune complet lipsită de tact și care a pus la cea mai grea încercare sufletul țăranelui soldat”²⁷.

Unele ziare a le vremii i-au adus lui Iorga acuzația că a organizat întruniri și șezători literare unde, la fel ca și la cursurile sale de la Universitate, „surescita spiritul tineretului”. La toate aceste acuzații, el însă răspundea cu verva-i caracteristică. Astfel, atunci cînd în presă s-a scris că el ar fi autorul manifestului studenților din București, prin care aceștia își manifestau durerea pentru uciderea țăraniilor, Iorga declara în „Neamul românesc” că „deși nu l-am redactat, cum se spune, dar el corespunde sentimentelor mele și ale oricărui om ce-și are inima la locul ei, oricărui om modern, civilizat, oricărui european”²⁸.

Tînărul savant Nicolae Iorga și-a susținut aceleași păreri înainte și după ce a fost ales deputat în Cameră. A fost de altfel singurul deputat care nu aparținea nici partidului liberal, nici celui conservator, ales în Parlament la alegerile din mai 1907, la colegiul II de Cameră Iași.

Iorga a desfășurat o vie activitate parlamentară încă din primele ședințe ale sesiunii extraordinare din vara anului 1907. Din ea se desprinde rolul pe care l-a jucat, de apărător al intereselor țărănimii, bineînțeles cu limitele determinate de concepțiile sale social-ideologice. El socotea o datorie de onoare a sa, ca reprezentant în Parlament, să denunțe atrocitățile comise de armată, de moșieri și arendași împotriva satelor răscolite și să ceară cu insistență și în repetate rînduri măsuri pentru pedepsirea celor vinovați de crime.

Printre principalele sale cereri era o amnistie largă pentru țărani arestați cărora, arăta el, li se dăduse osînde „care întrec toate marginile legii, care întrec toate marginile omeniei și care constituie, cum am spus, o rușine pentru noi”. El nu uita însă să sublinieze un alt adevăr, că în acea vreme în România erau două dreptăți: „dreptatea pentru cei îmbrăcați bine și dreptatea pentru cei îmbrăcați rău, una pentru cei din belșug hrăniți și alta pentru flămînzii”²⁹. În ședința din 12 iunie 1907 a Camerei, el și-a dezvoltat interpelarea „în chestia amnistiei răscolitelor țărani”. În introducerea acesteia se referea din nou la ura cu care a fost înăbușită lupta țăranilor răscolți, cerind amnistie pentru aceștia, acum „după ce se ucisese fără cruțare, după ce sate fuseseră aprinse și temnițele umplute de vinovați și nevinovați, pe care-i urmărea o ură de clasă neîmpăcată”³⁰. Marele cărturar recunoștea în felul acesta că era vorba de o luptă între două clase cu interese complet opuse. Acest lucru reiese și din alte materiale în care, referindu-se la răscoală, o numea revoluție.

Iorga cerea cu insistență corpurilor legiuitoare să acorde pămînt pentru țărani: „a da la cinci milioane de români o situație materială și morală la care au dreptul și care trebuie să li se dea, dacă voim ca această țară să trăiască mai departe”³¹. Aceasta o socotea el o datorie de prim ordin a statului român. Și pentru aceasta a militat și în anii următori, cînd se discutau reformele promise de liberali.

Cînd în toul răscoalelor, regele a dat manifestul privind unele reforme pe care le promitea și care nu aveau alt scop decît de a înșela pe țărani stăvilindu-le lupta, Iorga, crezînd sincer că acestea vor duce la rezolvarea problemei țărănești, le-a salutat cu căldură menționînd că „A trebuit, pentru a fi vorba de o schimbare ca aceasta, să vie răscoalele țărănești”³². Curînd însă chiar și el a rutut să-și dea seama că măsurile preconizate nu aduceau nici pe departe îmbunătăți-

²⁷ N. Iorga, *Orizonturile mele...*, p. 158.

²⁸ „Neamul românesc”, nr. 95, din 1 aprilie 1907, p. 669.

²⁹ N. Iorga, *În era reformelor*, p. 17.

³⁰ *Ibidem*, p. 3.

³¹ *Ibidem*, p. 10.

³² N. Iorga, *În era reformelor*, p. 10.

rile pe care țăranii le așteptau. De aceea, el cerea cu insistență reforme radicale, căci pentru aceasta au dat țăranii atâtea jertfe: „Și a fost o jertfă groaznică la noi în 1907, cînd țăranii au mers cu pieptul deschis înaintea armatei, care apăra o stare de lucruri răzimată pe o veche nedreptate”, arăta el, menționînd că țăranii „au făcut aceste jertfe pentru a căpăta nu pomana unei reforme parțiale, ci dreptul unei reforme generale. Și o reformă oarecare, aruncată în bucățele... n-are nici o valoare”³³.

Chiar și după doi ani, la deschiderea sesiunii parlamentare, Iorga vota împotriva răspunsului la mesaj „pentru partea care este relativă la reformele agrare”. Menționăm că era singurul deputat care a votat împotriva răspunsului la mesaj. El își explica atitudinea prin faptul că reformele care erau promise după 1907 nu au justificat așteptările. „Aceste reforme, în feul cum s-au făcut — arăta el — nu pot mulțumi pe foarte mulți oameni care, deși nu au dreptul de a vorbi în Parlament, împărtășesc ideile și sentimentele mele”³⁴.

Aceeași atitudine hotărîtă a adoptat-o și față de legea care prevedea despăgubiri pentru proprietarii și arendașii păgubiți în timpul răzcoalelor. În ședința Camerei din 16 ianuarie 1908, s-a propus votarea unei sume de 15 000 000 pentru aceștia. Tînărul om de știință a refuzat să voteze această lege, declarîndu-se indignat de faptul că cineva a putut să se gîndească numai la neplăcerile proprietarilor și arendașilor nu și la suferințele țăranilor. „Ori nu mai vorbiți de răzcoale, arăta el în cuvîntul său, ori, dacă vorbiți, atunci puneți chestia în întregime și atunci să se vadă toți cei care au fost păgubiți”³⁵. Se referă apoi la familiile țăranilor uciși, rămase fără susținători, la care nu se gîndise nimeni, la înapoierea culturală a satelor, la inexistența școlilor, bibliotecilor, justificînd întotdeauna prin lipsa de bani. Și statul să arunce 15 000 000 unor oameni avuți? se întreba el. „I-am improșcat cu tunurile, am încercat arma Manlicher în ei, i-am tîrît în pușcării — sublinia el referindu-se la țăranii arestați — proprietarilor și arendașilor despăgubiri și țăranilor ce? Pentru ei nu este milă?”³⁶.

În a sa *Istoria românilor*, în volumul X, Nicolae Iorga a afectat un spațiu și răzcoalele țăărănești din 1907, caracterizînd-o drept o „jaquerie, contra oricăror proprietari”, reproducînd chiar o statistică a repartitiei proprietății agricole în România.

Lui Iorga nu i se pot atribui nici pe departe idei socialiste, în acești ani, el combătea destul de energic lupta socialistilor. Dar dragostea sa de patrie, patriotismul său care adesea degenera în xenofobie, l-au determinat să adopte de multe ori poziții curajoase în diferite probleme de importanță vitală pentru România. Inteligența sa scilicet, uriașa sa cultură, l-au ajutat să vadă mai departe decît mulți alții din aceeași categorie socială cu el. Încă în 1907, el prevenea deputații din Cameră că toate măsurile represive luate împotriva locuitorilor satelor „nu-i vor mulțumi pe țărani, cum doresc unii să-i învețe minte. Ei vor continua lupta pentru pămînt”³⁷.

Într-adevăr, țăărănimea a continuat lupta pentru pămînt. Numai revoluția socialistă din țara noastră i-a adus adevărata rezolvare a năzuințelor pentru care veacuri de-a rîndul și-a vărsat singele.

³³ N. Iorga, *Discursuri politice*, Buc., 1939, p. 45.

³⁴ N. Iorga, *În era reformelor*, p. 64.

³⁵ N. Iorga, *Discursuri politice*, p. 121.

³⁶ N. Iorga, *În era reformelor*, p. 85.

³⁷ N. Iorga, *Discursuri politice*, p. 121.

NICOLAS IORGA ET LES RÉVOLTES PAYSANNES DE 1907

RÉSUMÉ

En 1907, Nicolas Iorga a été un des intellectuels roumains qui ont pris la défense des paysans à l'occasion de la lutte que les habitants des campagnes menèrent contre leurs oppresseurs. Dans de nombreux articles, ainsi qu'à la tribune de la Chambre des députés, N. Iorga a mis en évidence les causes profondes des révoltes paysannes. Il a protesté énergiquement contre la répression exercée par le gouvernement du parti libéral. Son célèbre article : „Que Dieu leur pardonne", publié à la suite de l'exécution sommaire de quatre paysans à Botoșani, a eu une large diffusion parmi les villageois révoltés. S'érigeant en défenseur des paysans exploités, N. Iorga a demandé à la Chambre d'accorder une amnistie générale dont devaient bénéficier tous ceux arrêtés au cours des révoltes. En qualité de député, il a voté contre le projet de loi prévoyant la réparation des dommages subis par les propriétaires et les fermiers à l'occasion des troubles agraires. Nicolas Iorga a également pris l'initiative d'une souscription publique destinée à secourir les familles des paysans arrêtés ou tués à l'occasion de la répression. Enfin Nicolas Iorga a lutté pour que des lois soient votées en faveur des paysans, lois qui, dans sa conception, devaient transformer radicalement la situation de cette classe sociale.

GEORGES DUBY, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IX—XVe siècles). Essais de synthèse et perspectives de recherches*. 2 t., Paris, Aubier, 1962, 822 p.

Această importantă realizare a istoriografiei franceze contemporane se datorește, în parte, sprijinului acordat de Centre National de la Recherche Scientifique. Autorul, prin competența în investigație și elaborare, se situează pe primul plan medievisticii franceze actuale. Complet distanțat de un Fr. Funck-Brentano, el apare ca un continuator al lui H. See, F. Lot și M. Bloch.

Bibliografia lucrării este imensă. Prezentată pe probleme, la începutul primului volum, ea cuprinde 660 titluri, cu neglijarea multora neesențiale, și nu se pretinde a fi „exhaustivă”.

În afara expunerii, lucrarea mai are, în anexă, importante piese documentare, între care și *Capitulare de villis et curtis* și *Domesday Book* (249 p.), ilustrații unice privind inventarul agricol medieval, planuri, grafice, hărți.

Aportul esențial al lucrării este prezentarea comparativă a economiei rurale, în sens evolutiv, din sec. IX până în sec. XV, în Occidentul european. În țările așa-zisului feudalism clasic. Se pot sublinia perfectă obiectivitate a autorului în tratarea acestei probleme gigantice, limbajul clar, tablourile reușite. Dar, de asemenea, se pot remarca dinamismul moderat în prezentarea luptei de clasă seculare dintre feudați și țărani, balastul de amănunte neesențiale, deși nu lipsesc unele generalizări reușite, informația inegală pentru diversele regiuni ale Franței medievale însăși.

Autorul demonstrează o bună cunoaștere a societății feudale engleze și aici tabloul comparativ poate fi considerat reușit. Nu aceeași este situația cu Germania și Italia deși a aprofundat o literatură vastă.

Se referă la neexplorarea suficientă a arhivelor, cu toată abundența de material, la faza de inițiere încă a arheologiei uneltelor („l'archéologie de l'outillage”), la practicarea, cu bune rezultate, a fotografiei aeriene (în Anglia „en lumière fri-sante”). În aceste condiții se pot aștepta, în viitor, de la același autor, noi realizări, bazate pe tehnica investigației moderne, „revoluționară” față de medievistica tradițională franceză și occidentală.

Autorului i se datoresc, în afară de factologie, în mare parte nouă, o sistematizare proprie a materialului, unele precizări mai concise sau cu totul originale. Astfel, considerațiile privind alodii, care se „reeditază”, la limitele nedefinite ale marilor domenii, prin defrișări (vol. II, p. 378), „fiefurile cavalerilor” (mai ales în Mâconnais). Este justă sublinierea autorului privind „decalajul” între evoluția feudalismului francez și cel din alte țări, respectiv Anglia.

Se insistă asupra obligațiilor țăranilor („renta seniorială”), care evoluează în raport cu dezvoltarea agriculturii și „accelerarea circulației monetare”. Subliniază cunoașterea insuficientă încă a acestor obligații multiple („A vrai dire, l'histoire de toutes ces perceptions demeure encore assez mal connue”). Insistă asupra penetra-

ției elementului orășenesc în proprietatea rurală, care însă nu este așa de puternică în „pragul” sec. XIV (p. 468). Decontractia generală a economiei și mobilitatea bunurilor a făcut senioria mai complexă și mai fluidă (p. 499).

În mod amplu se insistă asupra „flagelelor” (seceta, foametea și pesta), cu recrudescența lor periodică, și se face sublinierea că foametea și războaiele feudale au fost accidente de suprafață, în timp ce „mortalitățile” au determinat o „ruptură durabilă” în evoluția demografică, afectând „structurile rurale” (p. 553). Statisticile pe „focuri” sînt aproximative. Abandonările de așezări rurale în sec. XIV și XV au fost frecvente ca și defrișările (p. 558). „L'invasion de la végétation sauvage au XIVe et au XVe siècle constitue, dans l'histoire de la civilisation européenne, un épisode d'égale importance à l'aventure des défrichements”. Explorarea satelor abandonate în sec. XIV—XV este o sarcină a arheologiei „rurale” (p. 608), ca și la noi.

În problema „revoltelor populare”, G. Duby subliniază că „în tot Evul Mediu” au avut loc „mișcări tumultuoase”, chiar în situații mai bune, contra „exacțiunilor”. Exploatarea fiscală ar fi fost cea mai resimțită de țărănime (p. 602—603), în Franța și în Anglia mai ales.

Frecvența și ubiquitatea revoltelor țărănești în sec. XIV—XV impune — afirmă G. Duby — necesitatea cunoașterii mai aprofundate a „adevăratei” situații economice a țăranilor.

D. Ciurea

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”, *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, volumul I (1247—1500), întocmit de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, Ed. Acad. R. S. România, 1965, 635 p., și volumul XXI (1626—1927), întocmit de Damaschin Mioc, București, Ed. Acad. R. S. România, 1965, 594 p.

„Constituind o preocupare de bază și permanentă a învățaților români încă de la începuturile istoriografiei noastre moderne, editarea izvoarelor istoriei patriei s-a bucurat de aportul unora dintre cei mai de seamă istorici ai noștri, dar și de munca migăloasă și nu lipsită de sacrificii, uneori, a multor alți cărturari. Dacă prin publicarea cronicilor interne de către N. Bălcescu, A. T. Laurian și M. Kogălniceanu, cercetătorii istoriei naționale au avut la îndemână încă dintru început, ca instrumente de lucru indispensabile, principalele izvoare narative, editarea documentelor interne, începută de aceiași în „Arhiva românească” (1840) și „Magazinul istoric pentru Dacia” (1845), a constituit un larg cîmp de investigație și de muncă asiduă pentru generații întregi de istorici și editori de izvoare. Vastitatea materialului documentar, răspîndirea lui în mai toate arhivele din țară și în foarte multe fonduri particulare, fără a mai vorbi de atîtea și atîtea documente răzlețite pe la săteni și alte persoane din toate unghiurile țării, dificultățile de transcriere, în aceste condiții, și de editare ca și lipsa, de multe ori, a mijloacelor materiale au îngreuiat considerabil publicarea izvoarelor documentare interne chiar și în condițiile în care faptul era socotit de toți cei care activau în cîmpul științelor istorice ca un imperativ permanent. Editarea acestor documente, în special a actelor medievale, devenise chiar de la începuturile istoriografiei moderne naționale, așa cum o dovedise și inițiativa lui Kogălniceanu, Bălcescu și Laurian, o condiție *sine qua non* pentru progresul științei istorice românești. Este și motivul pentru care acțiunea a fost continuată de către Al. Papiu-Ilarian, care a publicat *Tesaurul de monumente istorice pentru România* (3 vol., 1862—1964), iar B. P. Hasdeu și T. Cipariu l-au urmat cu *Archiva istorică a României* (3 vol., 1864—1867) și, respectiv, *Archivul pentru*

filologia și istoria (1867). În același timp, la Iași, Th. Codrescu adăuga colecției sale de acte, *Uricariul*, volum după volum, până ce, în 1895, ajunsese la tomul al XXV-lea. Deși neunitare și inegale ca valoare științifică, aceste culegeri, ca și altele din secolul trecut, au adus reale servicii istoriografiei românești.

Lăsată în seama inițiativelor particulare, acțiunea de editare a actelor interne s-a concretizat și în primele decenii ale secolului nostru în colecții pe cît de numeroase, pe atît de variate ca structură, dimensiuni și metode de editare. Baza de informații a fost totuși considerabil sporită prin publicarea de către N. Iorga a vastei colecții de *Studii și documente* (31 vol., 1901—1916) și a multiplelor sale culegeri tematice precum și prin editarea, la Iași, de către Gh. Ghibănescu, a seriilor de *Surete și izvoare* (25 vol., 1906—1933) și *Ispisoace și zapise* (6 vol., 1906—1933).

Paralel cu imensa producție editorială a acestora, publicarea actelor interne a polarizat eforturile stăruitoare ale multor alți istorici și cărturari ca I. Bogdan, Al. Ștefulescu, Stoica Nicolaescu, Gr. Tocilescu, C. Giurescu, I. C. Filitti, I. Bianu, Th. Ștefanelli, L. T. Boga, C. Solomon, C. Stoide, I. Antonovici, A. Sava, T. G. Bulat, Th. Balan, I. Lupas, St. Metes, P. P. Panaitescu, I. Ionașcu etc., care au îmbogățit istoriografia românească cu foarte utile colecții regionale, locale sau tematice. Totodată, o cantitate mare de acte interne (uneori fonduri întregi de documente) s-au publicat într-un foarte mare număr de periodice, de la cele mai prestigioase pînă la cele de apariție efemeră, dezvăluind mereu cercetătorului noi și noi date privind dezvoltarea societății de pe teritoriul patriei noastre, dar în același timp multitudinea de colecții și publicații îngreuiindu-i considerabil munca de documentare. De aceea, încă de la sfîrșitul secolului trecut se impusese ca o necesitate imensă alcătuirea unui corpus *sistematic* al documentelor interne, așa cum pentru cele externe se întocmise și publicase, în cea mai mare parte, sub auspiciile Academiei, vasta colecție *Hurmuzaki*. „Un codex diplomaticus al țărilor noastre care să cuprindă toate documentele mai importante pentru istoria lor scria în 1905 I. Bogdan, este o necesitate absolută pentru progresul studiilor noastre istorice... Oricît de prețioase ar fi documentele externe editate în marile colecțiuni străine, în colecțiunea Hurmuzaki..., fără un codex cît se poate mai complet al documentelor interne, istoria noastră va păstra un caracter provizoriu, iar partea cea mai de căpetenie a ei, istoria culturii românești, în accepțiunea cea mai largă a acestui cuvînt, nu va putea fi făcută”. Transpunînd în practică cele de mai sus, el a publicat, în 1913, *Documentele lui Ștefan cel Mare* (2 vol.) în colecția Comisiei istorice a României înființată, sub președinția sa, pentru editarea științifică a cronicilor, documentelor și monumentelor literare. Această ediție trebuia să constituie după I. Bogdan începutul publicării sistematice a documentelor interne. La un nou bilanț al istoriografiei românești se constata însă aceeași lipsă a „codexului diplomaticus care e cerut de zeci de ani și care nu mai poate întîrzia fără consecințe dureroase și pentru istoriografia românească viitoare și pentru prestigiul național” (C. C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, 1926, p. 45). Proiectul lui I. Bogdan a fost reluat în 1931 de către M. Costăchescu, cărturarul iesean care și-a închinat cea mai mare parte a vieții adunării, transcrierii și editării de documente și care ne-a lăsat foarte valoroase volume de documente moldovenesti dintre 1384—1527. Editînd primul volum de *Documente interne* (1369—1490), P. P. Panaitescu avea în vedere realizarea aceluiași proiect pentru Țara Românească.

Deși era evident, așa cum avea să sublinieze și N. Iorga, că „singură Academia poate organiza pentru mai multă vreme eforturile individuale în vederea strîngerii materialelor și a redactării unor opere istorice durabile care să meargă pînă în cele mai mici amănunte”, editarea actelor interne a continuat să fie lăsată în seama unor persoane particulare, așa încît, cu excepția culegerilor sistematice începute de I. Bogdan și M. Costăchescu pentru Moldova și P. P. Panaitescu pentru Țara Românească, s-a ajuns așa cum se bănuise la un sir întreg de „volume izolate de documente, alcătuite după norme deosebite, cuprinzînd material de calitate

diferite și editate în mod diferit" (C. C. Giurescu, *loc. cit.*). În aceste condiții, realizarea unui corpus complet al actelor medievale românești a rămas în permanență un deziderat pentru mediavistica românească de până acum aproape două decenii, cînd Academia Republicii Socialiste România, a început publicarea lor într-un corpus sistematic. În ultima vreme, secția de științe istorice a Academiei a reluat editarea acestei culegeri sub noul titlu de *Documenta Romaniae Historica* și după principii îmbunătățite și noi norme de editare care vor duce la realizarea unui corpus la nivelul științei istorice contemporane.

Sumara trecere în revistă de mai sus este impusă nu numai de necesitatea sublinierii imensei importanțe pe care a avut-o întotdeauna pentru progresul istoriografiei românești editarea unui corpus complet al actelor interne, dar și pentru că această operă de interes național, angajînd direct prestigiul științei românești contemporane, implică indirect, pe lîngă munca generației actuale de istorici și eforturile atîtor editori de documente din trecut care, prin publicarea multor acte astăzi pierdute, au lărgit baza documentară a istoriografiei noastre, salvînd, în același timp, de la pîiere atîtea și atîtea piese documentare importante. Conform noulor principii de editare, aceste documente vor fi înglobate în noua colecție. Experiența dobîndită de vechii editori de documente este, de asemenea, folosită la realizarea noii culegeri.

Corpusul va cuprinde toate documentele interne de pînă la 1700 pentru Moldova și Țara Românească și pînă la 1541 pentru Transilvania, grupate pe provincii istorice, în trei serii. Documentele de după aceste date, fiind în număr foarte mare, vor fi publicate după criteriul tematic. O a patra serie urmează a fi consacrată actelor privind relațiile dintre țările române.

Cele două volume apărute pînă în prezent (I, București, 1966 și XXI, București, 1965), cuprind pentru prima dată într-o serie cronologică completă documentele interne, cunoscute astăzi, ale Țării Românești, dintre anii 1247—1500 și, respectiv, 1626—1627. Altfel primul volum, întocmit de P. P. Panaitescu și D. Mioc, cît și cel de-al doilea tom apărut, alcătuit de D. Mioc, aduc un material foarte bogat privind viața economică, politică, socială și culturală a țării Românești din intervalele respective. Editate după cerințele actuale ale arheografiei și însoțite de toate anexele necesare (regeste, bibliografie, indici, facsimile etc.), aceste volume reprezintă, prin exigența științifică cu care au fost alcătuite, o certitudine a reușitei vastei colecții începute. Multe din aceste documente au mai fost tipărite în trecut, dar noua ediție, prin corectarea numeroaselor erori de datare și de lectură și prin aplicarea unor mai riguroase principii de editare, ne oferă garanția unui text publicat în condiții incontestabil superioare. Dacă ar fi să ne referim numai la greșelile de datare din vechile colecții pe care actuala ediție le înlătură, trebuie să menționăm că din cele 311 documente publicate în volumul întii aproape două sute au datele rectificate. Operația de datare a atîtor documente presupune o muncă extrem de dificilă din partea editorilor, dar are darul de a ușura considerabil cercetătorului utilizarea în bune condițiuni a ediției.

Deși nu s-a ajuns încă la un consens general în privința stabilirii echivalențelor fonetice la transcrierea cu caractere latine a literelor chirilice din textele românești, iar numărul studiilor consacrate acestei probleme controversate continuă să sporească, judiciozitatea principiilor generale de editare a colecției rubricate în volumul întii ni se pare mai presus de orice îndoială. Pentru ilustrarea modului de transcriere a literelor chirilice cu valoare fonetică interpretativă adoptat la editarea documentelor de limbă română din colecție s-a recurs la publicarea în anexele volumelor a unui număr restrîns de documente în transcriere chirilică. Procedul, desigur just, așa cum se concretizează el în volumul al XXI-lea, corespunde însă numai în parte scopului propus. Aceasta, pentru că editarea textelor românești nu se reduce, cum se știe, numai la stabilirea echivalențelor fonetice ale literelor chirilice, ci implică și atitudinea editorului față de celelalte elemente ale textului ca surascreri, prescurtări etc.... care, toate, într-o strînsă conexiune, dau editorului posibilitatea restabilirii fizionomiei reale a cuvîntului, iar

cititorului îi oferă imaginea completă a modului în care s-a efectuat această operație. Din aceste motive, socotim că în textele transcrise cu caractere chirilice trebuie să reproducă toate elementele originalului.

Buna ținută grafică a volumelor apărute ne face să opinăm, de asemenea, pentru un număr mai mare de facsimile la tomurile următoare, dată fiind importanța pe care ele o prezintă chiar în condițiile unei foarte bune editii de documente, ca cea de față.

Satisfacția prilejuită cercetătorilor medievaliști de apariția acestor volume am vrea-o întreținută însă de un ritm constant în editarea colecției și, nu în ultimul rând, de un tiraj corespunzător. Căci un tiraj de 920 de exemplare (vol. XXI) sau chiar 1600 (vol. I) la o colecție fundamentală de izvoare care se editează, probabil, o singură dată într-un mare interval de timp și care interesează deopotrivă pe istorici, filologi, sociologi, economiști, etnografi și pe orice cărturar care se interesează de istoria patriei, neputând deci lipsi din bibliotecile acestora, ca să nu mai vorbim de cele publice, este, un astfel de tiraj, mai mult decât insuficient. Dovada o avem în epuizarea imediată din librării a celor două volume apărute.

Constituind excelente instrumente de lucru atât pentru medievaliști, cât și pentru cercetătorii din alte ramuri ale științelor sociale, primele două tomuri apărute ale corpusului *Documenta Romaniae Historica* nu au darul numai de a inaugura o vastă colecție de izvoare, de zeci de ani așteptată de istoriografia noastră, dar și de a marca o etapă superioară în editarea științifică a documentelor noastre medievale. În acest fel munca medievaliștilor editori de documente se sincronizează cu a celorlalți cercetători în impresionanta acțiune de editare sistematică și completă a izvoarelor patriei inițiată de Academia Republicii Socialiste România.

I. Caproșu

ALEXANDRU ELIAN, CONSTANTIN BALAN, HARALAMBIE CHERCA, OLIMPIA DIACONESCU, *Inscripțiile medievale ale României, volumul I, Orașul București*, Ed. Acad. R. S. România, București, 1965, 394 p.

Deși ideea alcătuirii unui corpus epigrafic românesc s-a născut odată cu istoriografia modernă a României și deși interesul pentru cercetările epigrafice, prezent încă din vremea cronicarilor, a fost în permanență viu în toate fazele istoriografiei românești, iar necesitatea publicării sistematice a inscripțiilor noastre medievale a fost în repetate rânduri susținută de istoricii noștri cei mai de seamă, editarea unei colecții complete a izvoarelor epigrafice medievale românești a constituit mereu, până acum două decenii, un deziderat al istoriografiei noastre. Și aceasta în ciuda progreselor pe care le-au înregistrat încă din secolul trecut cercetările de epigrafie medievală prin lucrările unor învățați ca Melchisedec, Ion Bogdan, S. Florea Marian sau N. Iorga.

Ideea valoroasă a întocmirii unui corpus epigrafic complet avînd la bază, așa cum au preconizat atîta din istoricii noștri din trecut, o vastă anchetă epigrafică întreprinsă pe plan național, a fost reluată de noua noastră istoriografie. Înfăptuirea corpusului de inscripții medievale cerută atât de des de istorici timp de un secol a fost încredințată de Academia Republicii Socialiste România unor largi colective de specialiști de la institutele de istorie din București, Cluj și Iași. Colecția, compusă din mai multe tomuri, va cuprinde, pe provincii istorice, întregul material epigrafic românesc de pînă la 1848.

Spre deosebire de epigrafiștii mai vechi, care în delimitarea obiectului epigrafiei medievale au avut în vedere elementele de conținut și formă, considerînd ca inscripții și însemnările de pe cărți și manuscrise, la editarea noului corpus noțiu-

nea de inscripție a fost definită ad-o tindu-se criterii materiale, fiind socotite ca inscripții numai ceea ce este scris prin procedee ca: săpat, desenat, pictat, incizat, brodat sau cusut pe materiale precum marmora, piatra, cărămida, tencuiala, sticla, osul, sîdelul, metalul, pielea și țesăturile.

Seria de volume a corpusului este inaugurată de cel consacrat orașului București care, conform criteriului topografic adoptat pentru întreaga colecție, cuprinde atît inscripțiile bucureștene propriu zise, cît și pe cele aflate în prezent în colecții publice și particulare din capitală. În aceste condiții, conținutul volumului se dovedește a fi neobișnuit de bogat. El cuprinde un număr de 1253 inscripții dintre anii 1395—1800 redactate în limbile română, slavonă, greacă, armeană, ebraică, latină, germană, rusă, arabă și turcă, urmînd ca tomul al doilea, în curs de pregătire, să îmbrățișeze perioada dintre 1801—1848. Materialul este grupat pe fonduri, în ordine alfabetică, cuprinzînd inscripții din biserici, cimitire, colecții particulare, cruci răzlele și muzee. Inscripțiile unor obiecte dispărute ce se răstrau odinioară în muzee azi desființate sau în colecții particulare risipite au fost înglobate în secțiunea *diverse*, fiind ordonate pe categorii. Nenumăratele dificultăți în sistematizarea materialului create de varietatea lui neobișnuită au fost învinse cu succes de editori prin imbinarea judicioasă a criteriilor cronologic și alfabetic cu cel impus de natura obiectului purtător de inscripție. Inscripțiile sînt editate în limba originală cu respectarea tuturor particularităților de grafie introduse de lapicid, iar pentru limbile neeuropene s-a procedat și la transliterarea textelor în alfabetul latîn. Fiecare inscripție e însoțită de traducere și de o bibliografie completă și precedată de o descriere a obiectului pe care se află, cu indicarea naturii sale, a dimensiunilor și amplasamentului acestuia, a tehnicii de redactare a literelor, precum și a provenienței și circulației lui. Un foarte bogat aparat critic, cuprinzînd lecturi eronate ale vechilor ediții, emendarea unor texte din cuprinsul volumului, traduceri ale formulelor slave din inscripțiile românești, justificarea datărilor și lămurirea unor obscurități ale textelor editate, înlesnește în chip considerabil folosirea cu succes a volumului. Deși mare parte din materialul epigrafic editat acum a mai fost publicat în colecții parțiale sau incidental, ediția de față, întocmită după ex'gentele științei istorice contemporane, în general, și a exegezei epigrafice, în special, constituie un instrument de lucru de neînlocuit pentru istoric. Căci rigurozitatea științifică cu care e întocmit oferă în permanentă, așa cum subliniază acad. Andrei Oțetea în prefața volumului, „garanția unui text mai cu grijă stabilit, a unor traduceri mai exigente, a unei bibliografii mai complete” decît vechile culcgeri de inscripții (p. 7).

Rod al unei munci imense, desfășurată timp de un deceniu și jumătate de un foarte larg colectiv de specialiști de la Institutul de istorie din București, primul volum al acestui corpus constituie, fără îndoială, un succes de prestigiu al epigrafiei medievale românești, mărturia înaltului nivel științific la care ea a ajuns după atîtea eforturi care îi caracterizează trecutul. Numeroasele informații și date noi pe care le aduce noua culegere, ca și garanția unei ediții științifice a atîtor altor texte publicate cu greseli în vechile colecții, sporesc într-o măsură însemnată baza documentară a istoriografiei noastre, impunînd definitiv o categorie de izvoare pentru a căror cercetare istoricului întîmpîna, uneori, greutăți de neînălțurat. Căci, deși lapidare, inscripțiile medievale aduc informații pe care nu le aflăm de cele mai multe ori în alte izvoare. Viața social-economică și politică, dar mai ales cea culturală și artistică vor dobîndi, în lumina vastului material epigrafic publicat în această colecție, un contur mai bogat și, nu de puține ori în variatele lor aspecte cu totul nou.

În acord cu ținuta științifică a volumului, excelentul studiu introductiv la colecție, semnat de prof. Alexandru Elian, reconstituie etapele de dezvoltare a epigrafiei medievale românești, împrejurările în care s-a născut ideea publicării unui corpus al inscripțiilor din România, ca și eforturile depuse pentru traducerea ei în fapt. Delimitarea epigrafiei ca știință auxiliară a istoriei, definirea noțiunii de inscripție, importanța materialului epigrafic ca izvor istoric, sînt, de asemenea,

probleme care în exegeza prof. Ellan își găsesc o rezolvare competentă. Cuprinzător și documentat pînă la sațietate, studiul introductiv constituie o valoroasă sinteză asupra evoluției epigrafiei românești și a problemelor care au dominat-o de la începuturi pînă astăzi.

De un real ajutor pentru utilizarea volumului este repertoriul cronologic al inscripțiilor, publicat în limbile română, rusă și franceză. Culegerea este însoțită, de asemenea, de un glosar de slavonisme, de o listă bibliografică a lucrărilor în care s-au tipărit inscripții și de un detaliat indice de nume și materii.

Apreciind rigurozitatea științifică cu care au fost editate inscripțiile din acest prim volum, trebuie să observăm încă de pe acum că modul de organizare a materialului în *Întreaga colecție*, prefigural de structura acestui tom și menționat în introducerea la culegere, ne trezește serioase îndoieli asupra maximei ei utilități, obligatorie pentru o culegere de izvoare de proporțiile celei proiectate. Hotărît iucru, criteriul topografic este singurul în măsură să ofere o sistematizare adecvată a unui material atât de vast și de variat cum este cel epigrafic. Folosirea lui însă într-o accepțiune atât de largă ca cea preconizată la editarea corpusului epigrafic în curs de pregătire îi reduce în mare măsură eficiența, împiedînd hotărîtor asupra menirii fundamentale a acestei culgeri de izvoare, aceea de instrument de lucru eficace și indispensabil. Căci aplicînd acest principiu în interpretarea de mai sus și la volumele următoare ale corpusului, vom ajunge, atunci cînd va trebui să folosim colecția, să căutăm, de pildă, inscripțiile unui anumit monument ieșean în volumul consacrat Transilvaniei sau Olteniei sau, cel mai adesea, în cel privind orașul București, sau, în sfîrșit, ca să fim siguri că nu ne-a scăpat vreo una, va trebui să consultăm toată colecția, căci cine poate ști toate muzeele din țară în care se păstrează inscripții ieșene. Sînt evidente, în atare situații, dificultățile pe care i le creează cercetătorului folosirea colecției și pierderea inutilă de timp la care îl obligă. O mărturie elocventă spre ilustrarea celor spuse pînă acum o constituie însuși volumul recent editat. Intitulat, impropriu după opinia noastră, *Orașul București*, el conține 549 de inscripții bucureștene propriu-zise tipărite pe un spațiu de 266 p. (p. 199—465). Din restul de 704 inscripții (p. 466—808), publicate în ordinea alfabetică a colecțiilor muzeelor din capitală, numai o mică parte privesc orașul București, dar au fost înglobate în volum pentru că s-au păstrat sau se păstrează în colecțiile muzeale din acest oraș. Ele privesc în marea lor majoritate monumente din întreaga țară (Iasi, Huși, Hirlău, Cotnari, Baia, mănăstirile Moldovei, Craiova, Tirgoviste, Curtea de Argeș, Rîmniciu Vîlcea, Buzău, mănăstirile Olteniei, Tg. Mureș, Sibiu, etc. etc.) adică toate acele monumente și muzee de la care au fost luate, cu diverse prilejuri, la București, obiecte de artă feudală reprezentative pentru dezvoltarea culturală a unor regiuni ale țării în evul mediu. Trecînd peste faptul că acest mod de a interpreta criteriul topografic va priva volumele consacrate Iașului sau Craiovei, de pildă, de un mare număr de inscripții pe care în mod justificat ar trebui să le contină, și ar sărăci aparent în cadrul colecției imaginea dezvoltării lor în evul mediu, trebuie să observăm că, cu toată munca lăudabilă și competentă depusă de editori valcarea primului volum de inscripții ca instrument de lucru, căci asta ne interesează în primul rînd, este atenuată atunci cînd e vorba de inscripțiile nebucureștene publicate. Modul cum e concepută organizarea materialului epigrafic pentru întreaga colecție i-a pus în vădită dificultate pe editori, obligîndu-i la eforturi pentru găsirea unor soluții corespunzătoare pentru sistematizarea materialului în așa fel, încît să poată fi consultat cu operativitate de cercetător. Faptul a reușit numai în parte, căci aflarea cutărei inscripții nebucureștene din volum prezintă dificultăți, impunînd folosirea intensă și completă a anexelor volumului, ceea ce, firește, ia mult timp cercetătorului. Cele 704 inscripții din colecțiile muzeelor bucureștene nu au, practic, o tablă de materii, indicile rămînînd singurul auxiliar pentru găsirea în volum a inscripției căutate. Interpretarea în sensul arătat a principului topografic a dus, inevitabil, la o dispersare neindicată a materialului epigrafic din volum chiar în cazul izvoarelor epigrafice bucureștene. Este cazul, de exemplu, al bisericilor Antim, Domnița Balașa,

Cotroceni, Mihai vodă, Sf. Gheorghe cel Nou, Sărindar și a multor altora ale căror inscripții se publică o parte la monumentul respectiv, iar alta la colecția publică sau particulară în care se păstrează sau în secțiunea diverse în cazul când colecțiile cărora au aparținut au fost desființate ori s-au risipit.

Nu numai din acest ultim motiv ni se pare neindicată publicarea inscripțiilor pe colecții epigrafice, ci și pentru relativitatea stabilității inscripțiilor în aceste depozite. Reprofilarea unor muzee sau chiar desființarea lor sau risipirea unor colecții particulare nu sînt fapte neobișnuite, așa încît nu vedem de ce trebuie să structurăm nefericit o colecție definitivă de izvoare în funcție de foarte relativă stabilitate a unor depozite muzeale. Inscripțiile grupate în secțiunea diverse oferă un exemplu elocvent în acest sens. În aceste condiții, devine evident faptul că publicarea în acest volum numai a inscripțiilor bucureștene ar fi făcut posibilă gruparea inscripțiilor pe monumente, ceea ce ar fi asigurat culegerii o sistematizare corespunzătoare.

Iată de ce socotim că numai adoptarea criteriului topografic în accepțiunea sa reală la editarea acestei vaste și atît de importante colecții de izvoare va face posibilă editarea unui corpus epigrafic sistematic și la nivelul exigențelor actuale ale epigrafiei noastre. Este tocmai ceea ce găsim de cuviință să sugerăm editorilor viitoarelor volume ale colecției.

I. Caproșu

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Bănia în Țara Românească*, Ed. științifică, București, 1965, 247 p. + 1 tablou genealogic.

Bănia, ca instituție feudală specifică Țării Românești, a constituit adeseori obiect de cercetare pentru istoricii noștri. Astfel, studii ca cele ale lui I. C. Filitti, I. Minea, C. C. Giurescu ș.a., pe lângă faptul că au adunat un bogat material faptic, au contribuit și la lămurirea unor probleme legate de istoria ei și rolul pe care l-a jucat în viața politică a statului feudal Țara Românească¹.

Pornind de la aceste premise, dar interpretînd întregul material de pe pozițiile materialismului istoric, Ștefan Ștefănescu a elaborat un interesant studiu monografic asupra instituției băniei, care, de altfel, se înscrie pe linia unor preocupări mai vechi ale autorului în acest domeniu².

Lucrarea este împărțită în patru capitole, și anume: Cap. I, *Bănia înainte de Craiovești* (p. 11—75); Cap. II, *Craioveștii* (p. 77—133); Cap. III, *Bănia Craiovei* (p. 135—175) și Cap. IV, *Criza băniei ca dregătorie de familie a Craioveștilor*, (p. 175—223). La rîndul lor, ele se împart în mai multe subcapitole. Studiul se încheie cu o serie de concluzii care fixează principalele rezultate ale cercetărilor, cu *Lista banilor din statul domnesc*, începînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și pînă la finele celui de al II-lea deceniu al secolului al XIX-lea (p. 230—232), cu o bogată bibliografie (p. 233—245) și cu *Genealogia familiei de boieri Craiovești întocmită după Ștefan Greceanu și I. C. Filitti*, cu unele modificări făcute de istoriografia mai nouă. Textul este însoțit de numeroase și interesante ilustrații.

¹ vezi I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, în „Arhivele Olteniei”, an. XI, 1932, p. 1—36; 135—176; 319—351. Idem, *Banii și caimacamii Craiovei*, extras din „Biblioteca Arhivele Olteniei”, nr. 1; I. Minea, *Începuturile marii bănii de Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, an. XIII, 1934, p. 1—12; C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în sec. XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926, p. 40—46 ș.a.

² Ne referim, la articolul *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, 1956, p. 325—332.

Un merit deosebit al lucrării îl constituie faptul că instituția băniei nu este studiată în mod izolat, ci ținându-se seama de întreaga complexitate a fenomenelor istorice, factorului social-economic dându-i-se prioritate în explicarea diferitelor aspecte legate de evoluția acestei instituții. Astfel, un moment important din istoria băniei și punctul de plecare a ascensiunii politice a boierilor Craiovești este încredințarea de către voievodul Basarab Țepeluș (1477—1482) a dregătoriei de ban de Strehăia lui Neagoe de la Craiova. Combătându-l pe I. C. Filitti care vedea această „ridicare” ca urmare a unor legături intime care ar fi existat între domnitor și o craioveancă, autorul arată că, dimpotrivă, faptul poate fi explicat numai prin transformările ce au avut loc în structura statului feudal Țara Românească la sfârșitul secolului al XV-lea (dezvoltarea forțelor de producție, creșterea și transformarea rentei feudale, dezvoltarea pieței interne). Urmărind o politică de centralizare a statului, Basarab Țepeluș a căutat, pe de o parte, să îngrădească puterea marilor feudali, iar pe de altă parte, să-i cointerezeze pe unii dintre ei în această politică prin transformarea lor în dregători ai statului, cum a fost cazul puternicului boier oltean Neagoe de la Craiova (p. 65—67). Pornind tot de la premise economice, autorul explică și cauzele care au determinat mutarea scaunului băniei, la sfârșitul aceluiași secol, de la Strehăia la Craiova (p. 73). În sfârșit, crearea marii băni a Olteniei în timpul domniei lui Radu cel Mare (1495—1508) este explicată tot prin transformări de ordin economic (dezvoltarea schimbului cu implicațiile sale), la care se adaugă pericolul extern reprezentat de expansiunea otomană.

Perioada de maximă înflorire a instituției băniei — cea în care ea a constituit apanajul familiei Craioveștilor — este pe larg prezentată în capitolul II. Folosind aceeași metodă de analizare a situației economice, sociale și politice existente în Țara Românească la sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, cercetătorul a reliefat condițiile care au permis Craioveștilor să joace un rol atât de important în viața politică și culturală a țării. Stăpîni ai unor înșirite proprietăți, avînd legături economice, politice și de rudenie cu Sibiul, cu unii feudali sirbi și mai ales cu turcii, ei și-au creat o atare situație politică încît au reușit să îmbracă pe tronul țării chiar un membru al familiei lor. În calitate de mari bani ai Craiovei, au manifestat veleități de suverani. Activitatea culturală a Craioveștilor este și ea pe larg analizată în cadrul acestui capitol.

Capitolul III, *Bănia Craiovei*, se ocupă cu studiul propriu-zis al acestei instituții. Aici sînt arătate raporturile dintre domn și marele ban, ierarhia bănească, atribuțiile marelui ban, veniturile și componența curții sale. Ultimul capitol este consacrat crizei băniei ca dregătorie de familie a Craioveștilor. Ca și în restul lucrării, și aici s-a ținut seama de întregul ansamblu al evenimentelor istorice din deceniile al III-lea și al IV-lea ale secolului al XVI-lea, pentru a se arăta împrejurările care au permis puterii centrale să pună capăt transmiterii ereditare a marii băni. Prin înlăturarea ultimului mare ban din această familie — Șerban — ca urmare a răzvrătirii sale împotriva lui Radu Paisie, Craioveștii și-au pierdut pozițiile lor politice.

Valoarea științifică a lucrării este subliniată și de faptul că autorul, reluînd o idee formulată cu altă ocazie³, a lămurit unele probleme controversate legate de bănia de la Strehăia. Astfel, pe baza unui document din 17 mai 1589, a tras concluzia că Neagoe de la Craiova a fost ban de Strehăia și că el a stăpînit această moșie. Totodată, în urma unei mai atente lecturi a inscripției slavone pusă de către Craiovești pe piatra de mormînt a lui Vladislav al II-lea aflată la mînăstirea Dealul, a reușit să precizeze înțelesul unor termeni interpretați greșit pînă la această dată. Ca exemplu, este expresia *поди́гнѣнъ властели* referitoare la Neagoe de la Craiova și la urmașii săi, care, după traducerea autorului înseamnă „i-a ridicat *vlasteli*” și nu „i-a făcut boieri”, cum se credea pînă acum. Faptul prezintă importanță deoarece, în urma noii interpretări, s-au lămurit unele aspecte legate de ascensiunea politică a lui Neagoe. Adăugînd la aceasta datele cuprinse în documentul amintit,

³ Vezi articolul său citat mai sus.

cît și cele d'nt-o altă inscripție pusă în 1673 la m-reă Strehaia, autorul a tras concluzia că „Craioveștii, viitorii mari bani, descind dintr-un ban cu reședința la Strehaia". (v. p. 63; 68; 71).

Însă, fără a-i pierde din vedere meritele incontestabile, lucrarea cercetătorului, Ștefan Ștefănescu comportă și unele deficiențe.

În primul rînd este vorba de titlu. După felul în care este formulat — *Bănia în Țara Românească* — era de așteptat ca autorul să epuizeze întregul subiect. Or, instituția băniei a fost cercetată amănunțit numai pînă în anul 1539, an din care bănia încetează de a mai fi o dregătorie de familie a Craioveștilor. Este adevărat, că, în introducerea, autorul arată că se va strădui să analizeze „în mod special caracterul feudal al instituției în răstimpul în care ea a fost apanajul familiei de boieri Craiovești". În acest caz nu ar fi fost rău dacă lucrării i s-ar fi adăugat un subtitlu, iar în introducerea să se fi explicat mai pe larg de ce s-a oprit la această dată. Astfel, s-ar fi evitat unele nedumeriri izvorite dintr-o incompletă concordanță între titlu și întinderea perioadei studiate.

Apoi, după cum, de altfel, s-a remarcat și în altă parte⁴, odată cu înlăturarea Craioveștilor de la conducerea băniei Olteniei marii bani nu și-au pierdut importanța lor în viața politică a țării. În multe documente de după 1540 și de la începutul secolului al XVII-lea marii bani sînt menționați pe primul loc în sfatul domnesc⁵. Mai mult chiar, unii dintre ei emit documente a căror formulare nu diferă prea mult de a celor redactate în cancelaria marilor bani Craiovești⁶.

De asemenea, este cunoscut faptul că un rol important, mai ales sub aspect militar, au avut banii și în timpul domniei lui Mihai Viteazu. N. Iorga arată că acest voievod, în urma luptelor purtate cu tătarii la sfîrșitul anului 1596 a mai făcut un al doilea ban, de Buzău și Brăila⁷, cu scopul de a organiza apărarea militară a hotarelor din această parte a țării. Cînd, la 11 iulie 1598, Mihai Viteazu înștiința pe imperiali despre intențiile tătarilor de a invade țara, el arăta că aceste informații au fost culese de către „banul nostru de Buzău și Brăila"⁸. În ce privește bănia ca dregătorie, deși atribuțiile ei au fost simțitor reduse după 1539, datorită importanței sale⁹, chiar la începutul secolului al XIX-lea era considerată „drept căpetenia tuturor celorlalte dregătorii"¹⁰.

Desigur că ar fi trebuit spuse mai multe lucruri și despre ispravnicul scaunului bănesc. I. C. Filitti îl considera ca pe un „funcționar permanent care, la împrejurări, ținea și locul banului absent"¹¹. Primul ispravnic al scaunului bănesc al Craiovei a fost Mihai Viteazu, în 1593¹². Documentar, ispravnicul scaunului Craiovei este atestat la 25 aprilie 1617, în persoana lui Hrișea logofătul, cînd întărește mînaștirii Jătianu un rumân¹³. Un alt ispravnic este Mihail Dascălușul, care, la

⁴ Vezi recenzia făcută acestei lucrări de către Aurel H. Golimas în revista „Ramuri", an. III, nr. 5, din 5 mai 1966, p. 18.

⁵ Documente privind istoria României, veacul XVI, B, Țara Românească, vol. II, doc. nr. 394—432; *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 1—19; *Ibidem*, veac XVII, vol. III, p. 42 și urm.

⁶ DIR, B, veac XVI, vol. II, doc. nr. 427; veac XVII, vol. III, p. 133.

⁷ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I, (pînă la 1598), Vălenii de Munte, 1910, p. 419.

⁸ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XII (1594—1602), p. 373, Doc. DLXVIII.

⁹ I. Minea, *Începuturile marii bănii de Craiova*, în „Arhivele Olteniei", an. XIII, 1934, p. 11.

¹⁰ I. C. Filitti, *Banii și caimacamii Craiovei*, extras din „Biblioteca Arhivele Olteniei", nr. 1, p. 16—17.

¹¹ *Ibidem*, p. 16.

¹² *Ibidem*, p. 21.

¹³ DIR, B, veac XVII, vol. III, p. 123.

10 martie 1620 întâlnirea, în urma unei judecăți, o ocină din Vrabîți lui Voimir și Oprea de aici¹⁴.

Din 1626, și pînă la 1656, ei nu mai apar, dar începînd cu această dată vor fi constatați frecvent existînd alături de marele ban al Craiovei¹⁵. Cît privește situația lor în raport cu cea a ispravnicilor din alte orașe ca Tîrgoviște și București, aceștia erau inferiori în rang, mai ales celui din București, care, de multe ori, era „însuși marele ban al Craiovei primul dregător al statului”¹⁶.

În sfîrșit, o altă funcție legată de marea bănie de la Craiova este cea de *vătăl al cămăcămiei de la Craiova*. Referitor la această funcție, I. C. Filitti arată că „de cînd marii bani n-au mai stat la Craiova, vătavii pare să fi fost agenții executivi ai caimacamlor”¹⁷.

Dar, cu toate aceste observații, studiul lui Ștefan Ștefănescu rămîne o prețioasă contribuție la cunoașterea băniei. Bazată pe o solidă documentare, dovedind rigurozitate științifică în lămurirea celor mai diverse aspecte, monografia „Bănia în Țara Românească” a reușit să rezolve multe probleme legate de istoria băniei în perioada pe care a cunoscut-o.

Veniamin Clobanu

HENRI H. STAHL, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, *Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe*, Ed. Acad. R.S. România, București, 1965, 457 p.

Operă de analiză profundă și subtile sintetizări, monografia lui Henri H. Stahl consacrată satului devălmaș românesc constituie un răspuns detaliat pe care socio-ologia îl oferă unor necesități de mult resimțite în cercetarea trecutului istoric al poporului nostru. După ce în primele două volume¹ au fost tratate probleme ale genezei, evoluției și structurii obștii țărănești libere, în volumul al treilea investigațiile autorului s-au extins și asupra satului devălmaș aservit. Cu competența cercetătorului experimentat și cunoscător direct al regimului proprietății indivize din satele românești, H. H. Stahl se ocupă de: *Aspectele generale ale aservirii comunităților sătești* (p. 7—54), *Etapale și forme de constituire a proprietății feudale asupra satelor devălmașe* (p. 57—148), *Cetele devălmașe boierești ca formațiuni specifice de exploatare a satelor devălmașe* (p. 151—235), *Dezvoltarea gospodăriei moșierești în sinul satului devălmaș* (p. 239—312) și, în sfîrșit, de *Procesul de trecere de la domeniul feudal la moșia lucrată în sistemul clăcii* (p. 315—420).

Din însăși înșiruirea celor cinci mari părți ale volumului se desprinde cu ușurință observația unei tratări istorice a subiectului aflat în studiu. S-a părăsit deci, cel puțin ca principiu general de lucru, meloda fazării, preconizată încă din primele pagini ale monografiei², în favoarea celei cronologice propriu-zise. Înlocuirea lui nu a fost firește arbitrară, căci, dacă materialul folosit la alcătuirea primelor două volume provenea într-o măsură covârșitoare din anchetele sociale întreprinse de autor și, ca atare, nu permitea decît înlănțuirea tipologică, fazarea formelor de

¹⁴ D.I.R., B, veac XVII, vol. III, p. 490.

¹⁵ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 21 și urm.

¹⁶ V. Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor*, în „Studii și cercetări științifice”, istorie, an. III, fasc. I, 1962, Iași, p. 135.

¹⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 17.

¹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I—II, Edit. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1958—1959.

² Cf. vol. I, p. 8—9.

viață socială sesizate, pentru volumul al treilea informația necesară a fost dobândită, în special, prin prelucrarea documentelor interne³.

Specificul materialului informativ al celui de al treilea volum a permis totodată autorului aprofundarea unei problematice a cărei abordare nu era cel puțin posibilă pe baza anchetelor sociale moderne. Parcurgând paginile lucrării nu ne vom afla, așadar, în fața unor repetări sau reluări pe alt plan a chestiunilor discutate anterior. De altfel, autorul atrage încă de la început atenția asupra faptului că devălmășia „fiind... în fond, un anumit mod de organizare a proceselor de producție, ... satele devălmășe libere și cele aservite nu se deosebebeau esențial” (p. 9) din acest punct de vedere și, ca urmare, nici nu vor fi reexamineate asemenea probleme.

Expunerea citorva considerații generale relative la începuturile feudalismului românesc și, implicit, ale aservirii obștiilor țărănești libere, formează obiectul celei dintii părți a volumului. Se fac, cu acest prilej, sublinieri originale privind contribuția cuceririlor nomade la intensificarea procesului de feudalizare a societății românești și la apariția statului, respingându-se totodată identificarea gratuită a descălecatelor cu niște veritabile cuceriri, deoarece ele nu semnificau, în acele împrejurări, decît victoria unor formațiuni prestatiale autohtone asupra altora.

O idee extrem de interesantă este, fără îndoială, cea susținută în capitolul al doilea al părții introductive. Autorul nu socotește, astfel, de loc „o enigmă” a istoriei noastre sociale dicotomia unora din vechile sate românești, considerînd-o drept „moștenire... din ultimile faze de disoluție ale comunei primitive” (p. 28). În legătură cu această afirmație se reexaminează și sensul termenului de „judecie”, a cărei componentă teritorială este pentru autor neîndoielnică (p. 31).

În ultimul capitol al acestei părți se discută din nou⁴ problema toponimiei sătești, insistîndu-se însă acum asupra caracterului ei socionimic, atunci cînd are formă de plural (p. 44), precum și asupra schimbărilor numelor de sate care au avut loc cînd „patrimonializarea feudală a satelor se desăvîrșește” (p. 50).

Părțile a II-a și a III-a ale volumului constituie, după cum vom avea prilejul să arătăm în finalul acestei prezentări, digresiuni cu mult prea ample de la subiectul enunțat. Amintim, de aceea, numai ideea centrală urmărită de autor pe baza analizei statistice a scutirilor acordate de către domnie. În evoluția stăpînirii feudale asupra satelor devălmășe se disting două etape, prima caracterizîndu-se printr-o proprietate nominală, redusă la obligația dijmii și la prestarea unor munci limitate din partea țăranilor, iar cea de a doua, prin intervenția din ce în ce mai hotărîită a feudalismului în procesul de producție organizat devălmăș, pînă la distrugerea totală a acestuia.

Intrînd în stăpînirea unor obștii țărănești și exploatînd, deci, procese de producție devălmășe, boierimea a fost nevoită să se organizeze ea însăși devălmăș, cu atît mai mult cu cît, desprinsă din masa țărănimii, păstra încă tradițiile de muncă și conviețuire ale acesteia. Deoarece multe din aceste cete boieresti decad economiceste pînă la situația țărănimii libere, autorul își propune, în finalul părții a treia, să discute *Poziția de clasă a cetelor de boieri sôrăcite* (p. 218—235), observînd că aceasta nu poate fi făcută decît „stabilind gradul în care operează, pe de o parte, trecerea la muncă directă și, pe de alta, pierderea dreptului de a obține prestarea unor munci gratuite din partea țăranilor” (p. 225).

Odată stabilită evoluția generală a proprietății feudale, H. H. Stahl se ocupă, în continuare, de aspectele concrete ale acesteia pînă în momentul trecerii deli-

³ În acest sens nu subscriem păreri exprimate de Vl. Hanga în recenzia sa asupra primelor două volume ale monografiei lui H. H. Stahl (vezi „Studii”, XIV (1961), nr. 3, p. 760), conform căreia nu există descebirii certe între istoria și tipologia socială, între cronologizarea și fazarea fenomenelor de viață socială. În arheologie, de pildă, metoda tipologică de studiere a relicvelor comunei primitive stă la baza cronologiei relative, deosebită formal de cronologia absolută.

⁴ Cf. discuția din vol. I, p. 63—66, privind teoria „eroului eponim” și argumentul toponimic.

nitive la moșia lucrată prin muncă de clacă. Examinând astfel, în partea a IV-a, natura drepturilor senioriale asupra satelor devălmașe se precizează de la început (p. 239—245) dublul lor aspect: un drept de stăpînire, în virtutea căruia proprietarul percepe renta și preia treptat controlul și conducerea procesului de producție sătească, completat cu un drept de întemeiere, care-i permite să-și organizeze în cadrul satelor o gospodărie proprie.

Afirmarea dreptului de stăpînire asupra rezultatelor muncii țăranilor este urmărit pe baza materialului referitor la proprietățile boierești colective, de ceată, fenomen care pentru „o anumită epocă poate fi considerat chiar dominant” (p. 247). Cazul cel mai simplu de exercitare a unor astfel de drepturi era cel de percepere în comun a veniturilor. Odată cu înmulțirea numărului de cetași și cu apariția unor interese divergente s-a procedat la împărțirea acestora, sub forma împărțirii vetrelor de sat sau a caselor, respectîndu-se, deci, în ambele cazuri procesul de producție devălmaș. Pe măsură ce s-a dezvoltat gospodăria moșierească proprie, iar interesul stăpînului s-a strămutat de la dijma țăranilor dependenți la pămîntul lucrat de aceștia, s-a trecut la „spargerea unității sătești prin fragmentarea trupului de moșie în bucăți de sat” (p. 267—271), „la extinderea teritorială boierească” (p. 271—279), la crearea, cu alte cuvinte, a rezervei senioriale.

Aceeași evoluție a drepturilor senioriale asupra obștilor aservite a avut loc și pe planul exercitării dreptului de întemeiere. Folosind munca de clacă a țăranilor și mai puțin, după părerea autorului, cea a robilor sau năimiților, boierimea și-a format gospodării complexe, ale căror elemente componente sînt analizate separat: casa și curtea boierească, iazurile, morile, prisăcile etc. În perioada de dominare a acestui fel de gospodărie, subliniază autorul, nu poate fi vorba însă de practicarea „unei agriculturi cerealiere de mare amploare” întrucît „rezerva boierească, al cărui tip poate fi socotit braniștea și bucățile de sat, este și ea mai mult un sistem mixt de stoarcere a rentei în produse și producție proprie” (p. 310).

De abia în urma unui îndelungat proces, apreciat de H. H. Stahl ca desfășurîndu-se între mijlocul secolelor al XVI-lea și al XIX-lea, s-a trecut de la domeniul feudal cu economie închisă la moșia producătoare de marfă, subiect căruia îi este rezervată ultima parte a volumului. De la o inițială „exploatare a unui proces de producție țăranesc administrat de către boier” (p. 323—327), s-a trecut, mai întîi, ca urmare a diferențierilor sociale din sînul obștilor aservite și a extinderii necentenite în economia sătească a gospodăriei senioriale, la „relații directe între stăpînul feudal și gospodăriile țăranesti individualizate” (p. 327—345). Într-o fază ulterioară, boierimea reușește să rupă legătura seculară dintre rumân și delnița acestuia. Efectele acestui proces, remarcă autorul, s-au concretizat în legarea țăranilor de glie, cu scopul de a preîntîmpina strămutarea lor în alte sate, și totodată, în sloboziri din vecinie, pentru a se crea posibilitatea folosirii mîinii de lucru numai în măsura și locurile necesare producției boierești. În sfîrșit, ultima fază a acestui proces, tiersajul, analizată de către H. H. Stahl într-un capitol aparte (p. 367—420), carcaterizează perioada cuprinsă între reformele lui Constantin Mavrocordat și reforma agrară de la 1864. Satul devălmaș aservit trăiește acum numai prin unele reminiscențe, iar drepturile de folosință ale țăranilor asupra pămînturilor obștești fiind definitiv înlăturate, se trece la gospodăria moșierească producătoare de marfă și bazată pe munca de clacă.

✱

Importanța temei studiate de către H. H. Stahl pentru viața socială din țările române, de la cele dintîi manifestări ale feudalismului și pînă la descompunerea acestui mod de producție, bogăția problematicii ridicate și viguroasa ei abordare, în multe capitole, din punctul de vedere deseori neglijat pînă acum al sociologiei, precum și ampla desfășurare analitică a aspectelor tratate sau a discuțiilor purtate pe marginea altor teorii, constituie, fără îndoială, calități ale lucrării evidente pentru oricare cititor și impunînd, totodată, aprecierea contribuției autorului ca certă

și meritorie. Pe parcursul unei monografii de asemenea proporții, venind în contact cu o multitudine de alte aspecte ale trecutului noastre realități istorice și, în același timp, cu puncte de vedere parțial sau total diferite, apare însă ca absolut firească existența unor probleme de natură să provoace precizări sau discuții. Observațiile noastre vor avea, desigur, ca obiect numai materialul propriu celui de al treilea volum al monografiei, chestiunile care dezvoltă doar aspecte ale unor teze expuse anterior sau incumbă referiri mai largi și la celelalte două tomuri depășind scopul ce ni l-am propus.

Remarcăm, mai întâi, o deficiență de metodologie a cercetării. Caracterul săracios al informației directe păstrate cu privire la obștea țărănească aservită a impus, astfel, autorului lărgirea investigațiilor sale și în sfera unor fenomene în strinsă corelație cu cel studiat. Este vorba, după cum am arătat, de formarea și dezvoltarea domeniului feudal boieresc și mănăstiresc, de sprijinul acordat de către domnie acestui proces și, în sfârșit, de organizarea internă, devălmașă, a clasei dominante, condiționată de natura devălmașă a satelor acaparate și exploatate. Firește că străduința autorului de a extrage din examinarea acestor chestiuni fapte de istorie socială menite să clarifice unele aspecte ale evoluției obștii țărănești aservite nu poate apărea decât ca perfect îndreptățită, mai ales că procesul de reducere în aservire a țăranimii libere nu a însemnat altceva decât creșterea progresivă, proporțională, a stăpînirii feudale. Din acest punct de vedere, ultimile două părți ale volumului, consacrate pătrunderii gospodăriei moșierești în sinul obștii sătosești, pot fi apreciate, după părerea noastră, ca exemplificative. Extinderea pe care o dă autorul în părțile a II-a și a III-a analizei fenomenelor menționate mai sus (aproximativ jumătate din paginația volumului) ni se pare, însă, exagerată, semănînd mai curînd cu două studii independente privind proprietatea feudală și, respectiv, familia boierească în feudalismul dezvoltat.

Unul din temeiurile incontestabile și originale ale contribuției prin care se remarcă lucrarea lui H. H. Stahl constă, fără îndoială, în principiul autorului de a apela, atunci cînd unele realități devălmășe nu-și pot găsi explicația în împrejurările istorice contemporane cu ele, la complexul social al relațiilor gentilice, din care, prin teritorializare, derivă direct obștea țărănească. Ignorarea, în unele cazuri, a dezvoltării istorice concrete face însă ca acest principiu să-și piardă din consistența sa reală.

În mai multe rînduri (p. 14, 58, 154) autorul afirmă, astfel, că noua clasă socială a feudalilor a luat naștere din elementele aristocrației gentile. Un asemenea fenomen nu putea avea loc însă decât odată cu procesul de teritorializare a gîntilor, deci cu destrămarea comunei primitive, proces care pe cea mai mare parte a viitorului teritoriu de formare a poporului român s-a definitivat pe timpul stăpînirii romane. După încetarea acesteia, forma socială de bază în care a continuat să trăiască populația romanică autohtonă a fost obștea sătosească. Ar fi, de aceea, ca totul anacronic și absurd să presupunem existența încă de atunci chiar și numai a germinilor sociali ai feudalității. Singura aristocrație gentilică care poate fi avută în vedere pentru perioada de apariție a relațiilor feudale este cea a popoarelor migratoare. Ar fi însă tot atât de inacceptabilă și o astfel de ipoteză, căci feudalismul nostru, cu multe trăsături specifice, după cum însuși autorul recunoaște, nu se indentifică, în nici un caz, cu cel al francilor occidentali sau măcar cu cel, mai apropiat, al triburilor maghiare teritorializate în pusta panonică.

Apreciem ca o greșală de aceeași natură și afirmația autorului că în perioada de trecere la feudalism „vechile nume gentilece își văd... scăzut rolul lor clasificator, ierarhizat, pentru a se transforma în toponime propriu-zise: numele care anterior arătau un gens arată în noua situație un teritoriu...” (p. 44). O astfel de realitate va fi existat, de bună seamă, și pe teritoriul țării noastre, dar de atunci și pînă la menționarea documentară a primelor nume de sate românești a trecut mai mult de un mileniu, și un mileniu de profunde și multilaterale trans-

⁵ Vezi tratatul de *Istoria României*, vol. I, p. 577—578.

formări. Avem aici în vedere, în primul rând, formarea limbii și a poporului român, care în materie de toponimie, cu tot tradiționalismul acesteia, constituie un hotar între două realități distincte. În al doilea rând, numele comunităților gentilice de la noi, ca și din altă parte, semnificau cu totul altă mentalitate și formează, ca atare, un sistem deosebit, ale cărui trăsături nu pot fi recunoscute în toponimia vechilor noastre așezări rurale. În sfârșit, autorul însuși acordă o mare importanță schimbărilor numelor de sate când patrimonializarea satelor se desăvârșește, adică la începuturile vieții de stat ale Țării Românești și ale Moldovei. De ce am avea în vedere, însă, numai perioada de desăvârșire a acestui proces și nu întreaga lui desfășurare, care, fără îndoială, își va fi lăsat amprenta asupra unui număr mult mai mare de sate decât cel atestat documentar. Iată de ce ni se pare inacceptabilă ideea exprimată de H. H. Stahl, teoria „Manea-Mănești”, care nu contrazice cu nimic caracterul sacionimic al topocelor derivate din antroponime, continuând să rămână, după părerea noastră, perfect întemeiată din punctul de vedere al realităților istorice concrete⁶.

Tot o neglijare a ambianței istorice reale săvârșește autorul și atunci când apreciază unele fenomene ale vieții noastre medievale raportându-le la situații similare mult mai recente și adoptând, deci, un punct de vedere mai mult sau mai puțin contemporaneist⁷. În acest fel se procedează, de pildă, analizându-se schimbarea caracteristicilor proprietății feudale de-a lungul întregii sale perioade de existență. Pentru o mai bună înțelegere a observațiilor noastre ne permitem să cităm în acest sens însăși cuvintele autorului. La început proprietatea feudală a avut un caracter mai mult „veleitar”, deoarece „boierul nu era încă „proprietar” în înțelesul modern al cuvântului, și nici măcar în sensul „proprietății feudale”, dat fiind că pentru a-l scoate din stăpânire nu era necesară o «expropriere»... Foarte ușor deci un boier putea «turbura» pe altul, înlocuindu-l. De asemenea, domnia, ea însăși putea interzice unui boier să intre în sat, desemnând pe altul în locul lui. Sistemul inițial al stăpînirii feudale era deci, altul pentru domnie, cit și pentru boieri, destul de lax și de confuz, de vreme ce era lipsit de fundamentul precis al unei proprietăți funciare complet cristalizate, mărginindu-se să fie doar o «exploatare parazită a unor procese de producție sătești, organizate de obști foste libere» (p. 101).

Firește că instabilitatea stăpînirii feudale, privită sub raporturile boieri-boieri sau boieri-domnie, în perioada secolelor XIV—XVI, la care se referă în special autorul, nu poate fi negată. A deduce însă din această, destul de limitată totuși, instabilitate o caracteristică de esență a proprietății feudale ni se pare, metodologic vorbind, o eroare. Căci, proprietatea feudală este, în fapt, proprietatea asupra pământului conștientă cu proprietatea incompletă asupra producătorilor direcți, deci, în primul rând, un raport economic între feudali și țărănimea iohagă. Acesta fiind conținutul ei de bază — și nu cel strict juridic modern care are în vedere „însușirea” unui bun, „posesiunea” lui⁸ — nu putem vorbi decât de o manifestare specifică a proprietății funciare, determinată de rolul obștii în procesul de producție și de dreptul de folosință cu mult mai accentuat al acesteia, și nicidecum de un caracter „veleitar”. Ca atare, nici „instabilitatea” „proprietății” nu apare ca reală, deoarece se referă la durata aflării în posesiune, a stăpînirii unui domeniu de către membrii clasei dominante și nu la felul acestei stăpîniri. Forma

⁶ Cf. și recenzia citată a lui Vl. Hanga, p. 761—762 și I. Iordan, *Toponimie românească*, Editura Acad. Republicii Socialiste România, București, 1963, p. 185.

⁷ Nu negăm, firește, prin această afirmație, necesitatea comparării faptelor de istorie cu cele de aceeași natură care le reîmbră sau le succed, pentru a li se stabili astfel locul cel ocupă în procesul de înlocuire a unor manifestări prin altele. A te situa însă pe poziția unuia din aceste stadii și a aprecia prin specificul său un altul ni se pare greșit.

⁸ Cf. B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 20 (trad. din lb. rusă).

juridică a proprietății feudale (limitată-nelimitată, condiționată-necondiționată) nu trebuie confundată cu esența ei economică⁹.

Pe de altă parte, este greșit să acordăm proprietății feudale caracteristicile arătate raportându-le la ceea ce însemnau ele în ultima perioadă de existență a orînduirii respective, cînd boierul nu putea fi „alungat” de pe domeniul stăpînit. Iar proprietatea funciară se consolidase în sensul ei modern. Și aceasta, pentru că propriu orînduirii feudale este economia domeniială închisă și nu gospodăria moșierească producătoare de marfă, care demonstrează, dimpotrivă, încercările de acomodare ale unui regim, deja perimat în alte părți, la necesitățile de altă natură ale unei orînduirii noi. În această perioadă, continuînd să rămînă feudală, proprietatea boierească, datorită transformărilor pe care le suferise, și despre care H. H. Stahl dă suficiente detalii, era însă mai puțin tipic feudală. Sintem, așadar, de părere că în ceea ce privește concordanța dintre esența orînduirii feudale și felul proprietății care o reprezenta lucrurile s-au petrecut tocmai invers decît cum afirmă autorul, a fost, adică, mai deplină în secolele XIV—XVI decît în perioada de descompunere a feudalismului, după cum este și normal.

În sfîrșit, o ultimă remarcă privind citatul de mai sus. Parazitismul clasei dominante este pus în legătură cu măsura în care boierimea a intervenit în procesul de producție al satelor stăpînite: a exploatat „parazitar” țărănimea în perioada de domnie a dijmii, iar odată cu preluarea conducerii nemijlocite a procesului de producție această caracteristică a ei s-a atenuat. De la prima vedere interpretarea apare ca nefirească, întrucît în feudalismul occidental, în cel francez de pildă, parazitismul nobiliar s-a accentuat treptat, ajungînd, în preajma marii revoluții, o adevărată plagă pe trupul societății. Un fenomen asemănător, surprins încă de marele nostru cărturar Dimitrie Cantemir în a sa *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, s-a petrecut și în sînul feudalității turcești. Sintem îndreptățiți, deci, să ne întrebăm dacă elementul definitoriu al parazitismului formulat de V. I. Lenin în cunoscutul său studiu referitor la trăsăturile imperialismului¹⁰ poate fi aplicat mecanic și la altă orînduire socială.

Observăm mai întîi că Lenin, vorbind despre apariția marelui număr al indivizilor rentieri și despre consumul parazit ar al acestora, are în vedere, în același timp, și existența unor surse de profituri suplimentare (exploatarea populației lucrătoare din țările mai puțin dezvoltate și din colonii), precum și formarea unor mijloace adecvate perpetuării unei astfel de situații (considerabilul aparat militar și funcționaresc și însuși statul de tip rentier). Din punct de vedere economic, ruperea unei categorii sociale de procesul de producție se realizează deci prin trecerea unei cote-părți cu mult mai mari a plusvalorii produse de societate în mîinile clasei dominante, atît în defavoarea producătorilor direcți, a căror mizerie se accentuează pînă la limite extreme, cît și chiar a procesului de producție exploatat. Încercînd să aplicăm trăsăturile de mai sus la feudalismul românesc, remarcăm, de la început, că, nestăpînînd alte teritorii, nici în Țara Românească și nici în Moldova, clasa dominantă nu a dispus niciodată de venituri suplimentare. Pe de altă parte, dat fiind stadiul puțin avansat al productivității muncii, de la care nici țările române nu au făcut excepție, feudalismul nu a permis multă vreme obținerea unor rente care să faciliteze manifestarea fenomenului în discuție. În sfîrșit, proprietatea feudală, incumbînd și dependența personală nemijlocită a țărânilor față de stăpîn, abia odată cu atenuarea acestei trăsături și cu consolidarea proporțională a proprietății funciare a apărut și posibilitatea reală pentru o mare parte a nobilimii de a se rupe de procesul de producție. Iată de ce și consumul parazit ar al boierimii noastre s-a accentuat pe măsură ce înaintăm în timp, necesitățile sale de lux fiind cu mult mai modeste în secolul al XV-lea decît în secolul al XIX-lea, cînd această clasă socială a devenit într-adevăr parazit ară. Între

⁹ Cf. B. F. Porsnev, p. 26, (trad. din limba rusă).

¹⁰ V. I. Lenin, *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, în *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 27, Editura Politică, București, 1964, p. 403—413.

parazitism și înăsprirea exploatării țărănimii există, deci, un raport direct, a cărui evoluție istorică a fost și de această dată inversată de către H. H. Stahl.

În încheierea observațiilor noastre semnalăm și câteva chestiuni de mai mică importanță pentru subiectul lucrării, dar care dau naștere totuși la confuzii și la înțelegeri defectuoase ale unor realități istorice. Așa, de exemplu, robii țigani din țările române nu provin decât într-o mică măsură din cei aduși de cumani sau tătari și păstrați în continuare de clasa noastră dominantă (p. 16 și 281), ci dintr-o imigrație masivă a acestora la nordul Dunării, prin peninsula Balcanică, într-o perioadă ulterioară invaziei tătare¹¹. De asemenea, osulul nu poate fi interpretat ca o „obligatie de muncă” față de domnie (p. 69), întrucât, cel puțin în Moldova, el este amenda ce se încasa de către agenții fiscali ai domniei pentru infracțiuni grave¹².

Ocupându-se de „tipologia grupelor familiale de boieri costăpînitori de sate” autorul stabilește cinci tipuri ale acestora (p. 157—159). Din punctul de vedere al stăpînirii unui sat, tipurile respective pot fi acceptate, dar, pornind de la tipologia grupelor familiale, tipul I, „alcătuit dintr-un singur boier stăpînitor” și tipul V, reprezentat de un „grup format din persoane neînrudite între ele” și exercitînd împreună dreptul de stăpînire, nu se pot pune alături de formele familiei simple sau lărgite. În afară de aceasta, și în feudalism, existența singulară a unui individ matur era considerată ca o situație trecătoare și nefirească, celula de bază a vieții sociale fiind familia compusă din cel puțin două persoane. Inseși documentele interne de danie sau întărire acordate unor asemenea indivizi nu omit niciodată, de altfel, menționarea drepturilor de proprietate ale urmașilor direcți.

Analizînd procesul de rupere a rumânului de deîntîia sa autorul afirmă că principala consecință a acestuia a fost posibilitatea pe care au căpătat-o boierii de a alunga o parte a țăranilor din satele de baștină ale acestora, atunci cînd erau mai numeroși decât necesitățile producției senioriale, sau de a-i muta pe domeniile unde nu exista suficientă mînă de lucru (p. 349 și urm.). Cum se împacă însă această constatare cu combaterea teoriei lui R. Rosetti privind alungarea țăranilor din satele răzeșești și cu însăși observația autorului conform căreia în astfel de sate nu a fost necesară alungarea țăranilor, deoarece era pămînt destul și pentru țărani și pentru cetele de boieri sărăcite (p. 235)? Un răspuns chiar și sumar la această problemă depășește însă cadrul acestei prezentări.

În concluzie, lucrarea lui H. H. Stahl, rod al unor îndelungate și perseverente exegeze și elaborări, reprezintă o contribuție de bază la cercetarea vieții social-economice a orînduirii feudale. Incadrîndu-se, alături de numeroase studii tratînd această temă și de recenta monografie consacrată de către P. P. Panaiteșcu obștii țărănești¹³, în efortul colectiv, de peste un deceniu, al noii noastre istoriografii de a elucida aspectele esențiale ale vieții poporului român în trecut, ea demonstrează în același timp, și largile posibilități de interpretare ale acesteia. Scrisă într-un autentic stil științific și animată de dorința rezolvării cît mai exacte a problematicii sociale abordate, opera lui H. H. Stahl, chiar și atunci cînd oferă soluții discutabile, conține în fiecare din paginile sale un indemn la meditație, la aprofundarea cercetării fenomenelor în toată complexitatea desfășurării lor, și aceasta constituie, de bună seamă, una din calitățile care impun definitiv o lucrare științifică.

L. Șimanschi

¹¹ Cf. *tratatul de Istoria României*, vol. II, p. 307; N. Grigoraș, *Robia în țările române*, în *manuscris la Institutul de istorie și arheologie* — Iași.

¹² N. Grigoraș, *Principalele amenzi judecătorești în Moldova în timpul orînduirii feudale* (comunicare susținută la sesiunea Centenarului Academiei Republicii Socialiste România).

¹³ P. P. Panaiteșcu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, Editura Acad. Republicii Socialiste România, București, 1964.

P. P. PANAITESCU, *Inceputurile și biruința scrisului în limba română*, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1965, 230 p.

Problemă fundamentală a vechii culturi românești, începuturile scrisului în limba română a preocupat deopotrivă pe istorici și pe filologi, generind dispute științifice pasionante și o vastă literatură de specialitate, fără însă a se ajunge la un punct de vedere comun. Ultima carte apărută a profesorului P. P. Panaitescu, „Inceputurile și biruința scrisului în limba română”, se înscrie ca una dintre cele mai valoroase contribuții la studiul acestei atât de controversate chestiuni.

Cunoscător profund al vechii culturi românești și pasionat cercetător al problemei începuturilor scrisului în limba română, autorul supune unei noi analize critice izvoarele și datele de mult cunoscute și pune în valoare numeroase altele inedite, dându-ne, astfel, într-o cuprinzătoare sinteză, un ansamblu de teze noi asupra apariției și biruinței scrisului românesc.

Pentru explicarea „cauzelor, împrejurărilor și aspectelor specifice ale fenomenului începuturilor scrisului” în limba poporului (p. 6), prof. P. P. Panaitescu pornește de la cercetarea originilor și caracterului culturii slave la români, subliniind că în toate cele trei țări românești slavonismul nu a constituit un fenomen etnic, cum s-a susținut de către unii istorici străini, ci el reprezintă un fenomen social și cultural, căci după asimilarea slavilor, limba slavonă a rămas ca limbă oficială și de cultură exclusiv a clasei feudale. Ea nu a fost niciodată limba maternă a boierimii românești, „ci o limbă străină, o limbă de cultură feudală, întocmai ca latina în țările catolice, deci o limbă receptată” (p. 17).

Înlocuirea slavonei cu limba română s-a produs aproape simultan în toate cele trei țări românești și în toate domeniile: biserică, istoriografie și cancelarie, fenomenul constituind un capitol unitar al istoriei culturii noastre. Trecerea de la redacția slavonă la cea românească în biserică nu poate fi considerată ca o „reformă religioasă”, fie și numai pentru motivul că, pe de o parte, traducerea cărților de cult în limba română nu a schimbat nimic din temelia dogmatică a bisericii, iar pe de altă parte, faptul coincide cronologic în tot cursul sec. al XVI-lea cu începuturile scrisului românesc în istoriografie, pravile și scrisori, încadrându-se, deci, într-un curent general pentru promovarea scrisului în limba poporului. Înlocuirea slavonei cu limba română nu a fost săvârșită de biserică și nici de feudali, ci de popor, adică de acele pătri sociale care aveau nevoie să scrie și să citească în limba română, singura cunoscută de ei. Totodată, fenomenul nu constituie o consecință a unor influențe străine, adică a husitismului, ceh, a Reformei săsești și ungurești sau a catolicismului polonez. Împotriva acestor teorii autorul aduce uneori argumente irefutabile oferite de unele rezultate noi și definitive la care a ajuns noua istoriografie românească. Ne-am referi doar la faptul, pe deplin demonstrat de către prof. P. P. Panaitescu, că între husiți și biserica ortodoxă nu au existat antinomii, cum se credea în trecut, ci „erezia cehă”, devenită în Moldova, de pildă, religie privilegiată, a constituit un aliat al ortodocșilor, cultivând slavonismul.

Susținătorii teoriilor originilor externe ale scrisului românesc nu au putut ajunge la o soluție organică atita timp cât ei nu au ținut seama de conexiunea faptelor culturale între ele și de strinsa legătură între cultură și dezvoltarea social-economică internă, dar ei au meritul, conchide autorul, de a fi localizat primele texte românești cunoscute, de a le fi datat și de a fi publicat ediții critice ale acestor manuscrise.

Apariția și biruința scrisului în limba poporului este rezultatul dezvoltării sociale, economice și politice interne a societății românești tot așa cum în întreaga Europă limbile moarte au fost înlocuite, la date diferite, cu cele populare, într-un anumit moment al dezvoltării societății feudale. În țările române, creșterea relativă a economiei de schimb a provocat pe plan social ridicarea unor noi pătri de producători, precum boiernașii, orașenii, meșteșugarii și, în locul boierimii imunitare, una nouă, interesată în producția de schimb; purtătorii noilor relații devin și promotorii noii culturi în limba pe care o vorbeau și de care aveau nevoie în

raporturile nou create. Acestea sînt păturile care alcătuiesc baza socială a apariției și biruinței scrisului în limba română pe care autorul o definește în urma unei analize minuțioase a transformărilor social-economice din țările române în secolele XV-XVI.

Un rol deosebit de important în procesul de afirmare pe plan cultural a limbii române l-au avut cărțile populare, ale căror prime traduceri datează, ca și tălmăcirile bisericești în grai rotacizant, din ultimele decenii ale sec. al XV-lea și de la începutul sec. al XVI-lea. Totuși, nu se poate susține, arată autorul, că apocriefe românești din codicele transilvănene derivă numai din curentul maramureșean alita vreme cît apariția limbii române scrise constituie un fenomen general românesc. Datorate aceleiași curent social-cultural care se manifestă în toate cele trei țări românești, dar mai ales în Transilvania, primele traduceri de cărți apocriefe și apocaliptice sînt considerate de autor ca reprezentînd, alături de traduceri maramureșene de cărți bisericești, cea dintîi fază a scrisului românesc.

O contribuție hotărîtoare la generalizarea limbii române în istoriografie, cancelarie și biserică au adus-o cîrturarii umaniști din sec. al XVII-lea. Afirmînd latinitatea limbii române și apreciîndu-i valoarea și posibilitățile ei de exprimare, umaniștii o consideră drept un instrument de cultură căutînd s-o ridice în chip conștient la rangul de limbă literară. Miron Costin, de exemplu, scrie poemul „Viața lumii” ca „ca să văză că poate și în limba noastră a hi acest feliu de scrisoare ce să chiamă stihuri” (p. 211 din lucrarea recenzată). Definind trăsăturile și rolul umanismului din țările române în biruința scrisului românesc, prof. P. P. Poniștescu aduce o contribuție remarcabilă la studierea acestui curent insuficient cercetat încă în istoriografia noastră.

Indelungatul proces al apariției și biruinței scrisului românesc, înfățișat de prof. P. P. Poniștescu ca o luptă a poporului nostru pentru limba și cultura sa, semnifică, în același timp, afirmarea individualității poporului român și maturizarea lui culturală.

Studiind problema dintr-un punct de vedere cu totul nou față de predecesori, beneficiînd de o documentare substanțial îmbogățită și aplicînd cu succes metoda materialismului istoric la studiul fenomenului, prof. P. P. Poniștescu, ne dă acum, după două studii premergătoare, o lucrare de a cărei fundamentare științifică și metodică viitorul cercetător al problemei, chiar dacă nu va împărtăși unele din tezele autorului, va trebui neapărat să ție seama. Căci în ciuda obiecțiilor ce se pot aduce cărții, mai ales în ceea ce privește tratarea nenuanțată, unecri, a rolului Reformei în cultura noastră, este greu să nu împărtășești convingerea autorului că a așezat problema „pe calea cea bună din punctul de vedere metodic și al încadrării ei în procesul evolutiv al istoriei României” (p. 10).

I. Capreșu

C. C. GIURGESCU, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. 1, Ed. Acad. R. S. România, București, 1964, 390 p. + 1 hartă.

Reprezentînd una dintre cele mai vechi și mai însemnate indeletniciri ale locuitorilor spațiului carpato-dunărean, iar pentru riveranii Dunării ocupația de căpetenie, pescuitul și piscicultura au constituit din neolitic pînă în zilele noastre nu numai un mijloc lesnicios de asigurare a hranei, dar și o însemnată sursă de venit pentru locuitorii acestui teritoriu. Deși atît de vechi și atît de importantă pentru cunoașterea vieții economice a poporului nostru, mai ales a celei din epoca feudală, pescuitul și piscicultura nu au preocupat decît în chip sporadic pe cercetători. Din acest punct de vedere monografia profesorului C. C. Giurgescu umple un gol, de mult resimțit în istoriografia românească. Avînd în vedere faptul că ne lipsesc încă o monografie a apiculturii și una a viticulturii, ca să numim încă două

dintre îndeletnicirile care au cunoscut o răspîndire și o pondere impresionantă în viața economică a poporului nostru încă din vremea dacilor, cartea profesorului C. C. Giurescu poate constitui un exemplu și un îndemn. Totodată, cunoscută fiind dezvoltarea pe care au luat-o în ultimele decenii pescuitul și piscicultura în țara noastră ca și preocuparea permanentă a statului de a le intensifica și moderniza, sporind în același timp și cercetările științifice legate de ele, sinteza prof. C. C. Giurescu constituie o carte actuală prin înscși „sugestiile pe care (cercetarea pescuitului și a pisciculturii) le provoacă în chip firesc în legătură cu viitoarea dezvoltare a acestor ramuri de activitate națională” (p. 320). De aici și importanța deosebită a lucrării atât pentru istoric, economist sau etnograf, cît și pentru cercetătorul de specialitate.

Cartea se bazează pe un foarte vast material documentar. Descoperirile arheologice, numărul imens de documente, editate sau inedite, izvoarele narative și externe, toponomia, onomastica, folclorul, toate sînt cercetate de prof. C. C. Giurescu pînă la sațietate și cu competența cu care demult ne-a obișnuit. În același sens trebuie subliniată folosirea, alături de lucrările de istorie, care-i sînt familiare, a unei întinse bibliografii, impusă de subiectul tratat, din domenii foarte diferite: geografie, economie, ihtiologie etc... La această vastă documentare se adaugă și cea datorată călătoriilor întreprinse ad-hoc prin țară precum și informațiile culese de la specialiști.

În primul volum, care face obiectul acestei prezentări, autorul cercetează istoria pescuitului și a pisciculturii pînă la legea pescuitului din 1896, urmînd ca în volumul al doilea să se ocupe de istoria acestor îndeletniciri la sfîrșitul epocii moderne și în perioada contemporană.

Pornind de la faptul că bogăția rețelei hidrografice a țării noastre a permis practicarea pescuitului din cele mai vechi timpuri, C. C. Giurescu cercetează stadiul de dezvoltare a acestei îndeletniciri în epoca neolitică subliniind că din cele trei unelte folosite în această vreme (unda, harponul și plasa) derivă toată varietatea de unelte cu care s-a practicat această îndeletnicire pînă în secolul al XIX-lea. Analiza practicării acestei ocupații în antichitate, în epoca migrațiilor și în cea a feudalismului timpuriu atestă continuitatea ei, dar și importanța economică deosebită a îndeletnicirii în anumite perioade și zone geografice. Cetatea Histria, de exemplu, și-a datorat existența în primul rînd pescuitului sturionilor la gurile Dunării și exportului de pește sărat, după cum în sec. al XIII-lea pescăriile complexului de la Celei constituiau o importantă sursă de venituri.

O mare dezvoltare cunoaște pescuitul pe teritoriul țării noastre în perioada feudalismului dezvoltat și în epoca lui de destrămare. Din cauza bogăției materialelor documentare pentru acest interval, autorul își compartimentează în continuare lucrarea pe baza criteriului teritorial, analizînd succesiv pescuitul în Dunăre și bălțile ei, în iazuri și rîmnice, în apele de munte și în mare. Se relevă pentru prima dată, cu acest prilej, că pescuitul ajunge la o formă intensivă odată cu folosirea în Dunăre a gardurilor cu leasă, „lucrări suprinzătoare pentru mijloacele vremii” (p. 328), și care constituiau o mărturie a nivelului tehnic ridicat la care ajunseser pescarii din țările române.

În toată această perioadă cantitatea de pește recoltată depășește cu mult cerințele locale, așa încît, pe lîngă un foarte intens comerț intern, peștele constituie un prețios articol de export care aduce importante venituri nu numai producătorilor și negustorilor, ci și visteriei domnești. Morunul și icrele de morun aveau o mare căutare pe piața externă; însuși Ștefan cel Mare trimitea spre valorificare la Liov morun provenit din Dunăre și din bălțile acesteia, ceea ce au făcut, de altfel, și urmașii săi. Peștele sărat, în special, dar și cel proaspăt, uneori, era exportat în Ungaria, Polonia, la Kiev, în orașele din sudul Dunării pînă la Constantinopol și chiar mai departe. Așa cum existau „drumuri ale sării”, existau „drumuri ale peștelui”. La sfîrșitul epocii feudale, ca urmare a înmulțirii populației țărilor române și deci a creșterii consumului intern de pește, scade considerabil comerțul extern, menținîndu-se însă la același nivel comerțul intern. El se practica pe scară mare la orașe, în care ființeau în continuare „pescăriile”, dar și la sate, unde

pescarii negustori numiți *mălăieri* schimbă peștele pe produse țărănești. Importanța și amploarea pescuitului în această perioadă este atestată de numărul mare de iazuri în ființă, mai ales în Moldova, unde relieful, ca și astăzi, permitea acest lucru, de interesul ce-l poartă construirii, întreținerii și exploatarei lor domnia, boierii și mănăstirile. Pe aceeași linie se înscrie existența unui aparat de stat special însărcinat cu perceperea taxelor provenite din pescuit.

Numărul pescarilor, specializarea lor după unelte, situația lor social-economică, dările și prestațiile la care erau supuși, unitățile de măsură în comerțul cu pește, onomastica și toponimia în legătură cu pescuitul, ca și oglindirea pescuitului în numismatică, sigilografie și heraldică sint tratate în capitole și paragrafe speciale cu o deosebită atenție.

Pescuitul și piscicultura în epoca modernă, analizate în ultimul capitol, se caracterizează printr-o îngrijorătoare stagnare, determinată mai ales de pescuitul nerațional. Legea pescuitului, instituită în 1896 la insistențele lui Gr. Antipa, a avut darul să învioreze acest important sector al economiei naționale, marcând o etapă nouă în dezvoltarea lui.

O foarte bogată listă bibliografică, un indice amănunțit și o hartă cu stadiul pescuitului și a pisciculturii în feudalismul dezvoltat, înlesnesc considerabil utilizarea acestei monografii de care istoricul, economistul, etnograful, lingvistul și piscicultorul nu se pot dispensa.

I. Caproșu

FRIEDRICH ENGEL-IANOSI. *Die Friedensgespräche Graf Nikolaus Reverteras mit Comte Abel Armand, 1917—1918*, în „Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse”, 102 Jahrgang, 1965, nr. 24, Wien, 1966, p. 369—382.

Unul din capitolele semnificative ale istoriei primului război mondial îl formează încercările sincere sau nesincere, dar întotdeauna pretins secrete, pornite din partea unora dintre beligeranți de a se ajunge la pace în momente în care deznodământul fatal se înfățișa fie ca imprevizibil, fie ca amenințator pentru inițiatorul pacificării, fie că acesta din urmă executa o manevră tactică.

Czernin¹ a fost printre cei dintâi care a pornit pe calea dezvoltării tratativelor secrete de pace, fiind, în scurt timp, urmat și de alți oameni de stat. Așa că, nu după multă vreme, istoricii au intrat în posesia unor informații pe baza cărora au încercat să ajungă la concluzii certe. Totuși, acele informații s-au dovedit nu numai insuficiente și neclare, dar și pline de contradicții, ceea ce este și explicabil dacă avem în vedere originea lor și scopul urmărit (adeseori justificarea) de informator. Chiar unul dintre episoadele cele mai bine cunoscute ale tratativelor de pace rămâne insuficient de clar. Este vorba de „afacerea Sixt de Bourbon”, în legătură cu care Engel-Ianosi pune următoarele chestiuni la care nu se poate încă răspunde: unde sint atât de mult discutatele originale ale scrisorilor împăratului? Cine le-a avut în mână? (p. 370).

Multe semne de întrebare ridică și convorbirile de pace dintre Armand și Revertera, ambii rude îndepărtate prin alianță: cel dintâi fiind ofițer în biroul 2 al Ministerului de război francez, iar cel de al doilea un fost diplomat austriac.

Engel-Ianosi adaugă la studiul convorbirilor de pace Armand-Revertera două izvoare: 1) un raport, aparținând în cea mai mare parte lui Armand, publicat în săptămânalul parizian „L'Opinion” din 10—31 iulie 1920, neglijat pînă acum de

¹ Vezi Ottokar Czernin, *Im Weltkrieg*. Zweiter Auflage, Berlin und Wien, 1919, p. 190—251.

cercetători și 2) însemnările inedite ale lui Revertera, aflate în arhiva familiei acestuia și puse la dispoziția istoricului austriac de Peter Revertera, fiul diplomatului.

Iată, foarte pe scurt, detaliile pe care ni le oferă, pe baza acestor izvoare, Engel-Ianosi: mijlocitorul primei întâlniri (7 august 1917, Freiburg-Elveția) între Armand și Revertera a fost laringologul elvețian dr. Henri Reymond, însă documentele franceze și cele austriece se contrazic în privința stabilirii inițiatorului acelor negocieri. Deși dr. Reymond îi comunicase lui Revertera că Franța are în vedere o pace cu puterile centrale (p. 375), în cursul convorbirilor dintre Armand și Revertera, cel dintâi i-a comunicat acestuia din urmă că situația s-a modificat între timp și ca urmare Franța dorește o pace separată cu Austro-Ungaria, căreia i s-a oferit Polonia, Bavaria și Silezia (p. 375). Revertera a respins ideea unei păci separate și a comunicat împăratului Carol rezultatele negocierilor, pe care acesta le-a transmis la Berlin.

La 22 august 1917 au avut loc o a doua întâlnire între Armand și Revertera. Cel dintâi propune un program de pace, care putea fi luat în discuție în întregime, cu excepția a două puncte: restabilirea Belgiei și retrocedarea Alsaciei și Lorenei, în schimbul cărora Franța oferea compensații teritoriale în Madagascar, Indochina, în Congoul belgian (p. 376). Armand nu a primit însă nici un răspuns din cauza intransigenței Berlinului.

În primăvara lui 1918 a avut loc a doua fază a tratativelor Armand-Revertera. De data aceasta, convorbirile nu progresau căci Clemenceau (care luase locul lui Ribot în noiembrie 1917) a dat instrucțiuni lui Armand „să asculte, nimic să nu spună” (p. 379). Revertera susținea, contrar francezilor, că inițiativa convorbirilor au avut-o aceștia din urmă. Engel-Ianosi e de părere însă că și aici a intervenit mina laringologului elvețian. A urmat cunoscuta dispută Clemenceau-Czernin. În legătură cu aceasta, se cuvine menționat faptul că la ultima întâlnire dintre Armand și Revertera, cel dintâi și-a asigurat partenerul că guvernul Clemenceau ar fi de scurtă durată și că-i va urma un cabinet Albert Thomas (cu Painlevé și Briand), favorabil continuării tratativelor (p. 379). Engel-Ianosi face o legătură între această comunicare și cuvântarea lui Czernin din 2 aprilie 1918, cu cunoscutele-i dezvăluiri prin care ministrul austriac ar fi căutat să grăbească căderea lui Clemenceau, pe de o parte, iar pe de altă parte, cu dispozițiile în care se afla el în momentul încheierii păcii cu România (p. 379, 381).

Revertera își termină însemnările sale cu observația că pacea a depins în 1918 de restabilirea Belgiei și de retrocedarea Alsaciei și Lorenei și că, în consecință, ea ar fi devenit posibilă dacă ar fi fost învinsă cerbicia partidei militare germane și dacă împăratul Carol, favorabil păcii, ar fi fost secondat de un om care să fi avut tăria de a acționa energic față de Berlin (p. 381). Engel-Ianosi observă însă cu îndreptățire că aceste considerații ale lui Revertera au valoare în măsura în care Armand a avut împuternicirea să trateze în numele guvernului francez și nu numai a Ministerului de război și al generațiilor și dacă acceptăm ipoteza că atât Clemenceau, cât și Painlevé erau gata într-adevăr să trateze cu Austria. Or, aceste două ipoteze nu i se par istoricului austriac dovedite încă (p. 381).

Este neîndoielnic că însemnările lui Revertera, fără să aibă nimic senzational în ele, după cum rezultă din studiul lui Engel-Ianosi, adaugă precizări utile istoriei tratativelor de pace din cursul primului război mondial. Este regretabil însă că cititorul nu poate afla din lucrarea istoricului austriac dacă însemnările lui Revertera se limitează la noutățile despre care luăm cunoștință prin studiul de față, sau ele privesc și alte aspecte ale aceluia moment istoric, dar care, neîncadrându-se în demonstrația pe care o urmărește Engel-Ianosi, au fost lăsate de o parte.

L. Boicu

JEAN STENGERS, *Le dernier discours de Jaurès*, „Revue de l'Université de Bruxelles”, nouvelle série, XVIe année, 1965, février-avril, p. 182—206.

Marcantă personalitate a anilor premergători primului război mondial, Jean Jaurès s-a impus în fața contemporanilor — ca și în fața cercetătorilor de mai târziu¹ — printr-o multiplă și fecundă activitate pe tărîm politic, social și științific. Numele său este însă legat în mod deosebit de lupta pe care acest adevărat „apostol al păcii” a dus-o împotriva războiului. Și nu întâmplător ultima sa acțiune publică — participarea la mitingul antirăzboinic de la Bruxelles din 29 iulie 1914 — se încadrează tocmai pe această linie. Cu acest prilej, Jaurès a pronunțat un mult aplaudat discurs în care, condamnînd politica războinică a burgheziei, sublinia ferma dorință de pace a proletariatului, în numele căruia vorbea. El rostea de fapt, fără s-o știe, un adevărat testament politic. Studiarea lui este astfel de natură să contribuie la elucidarea sensului întregii sale activități și concepții și, de aceea, studiul consacrat de Jean Stengers acestei probleme este cît se poate de binevenit. Trebuie să spunem însă că interpretarea profesorului belgian nu este întru totul conformă cu realitatea și mai ales acest fapt — împreună cu acela, asupra căruia vom reveni, că discursul lui Jaurès a avut destul de puternic ecou în România — ne-a prilejuit rîndurile de față.

Este necesar însă mai întîi să subliniem că textul acestel cuvîntări nu a fost prea bine cunoscut pînă în prezent. Vorbînd liber, Jaurès nu și-a făcut în prealabil cecît cîteva fugare însemnări; cei care au publicat operele sale au fost astfel nevoiți să folosească dările de seamă din ziare. Or, acestea se limitau adesea la simple rezumate, chier „l'Humanité”, iar înființat și condus de Jaurès, publicînd doar parțial cuvîntarea acestuia. Discursul a fost publicat totuși aproape integral în ziarul belgian „Le Peuple”, nefolosît pînă în prezent. Încercarea de reconstituire a discursului pe care o face J. Stengers se bazează în primul rînd pe această sursă, ea folosînd însă și variantele apărute în alte ziare belgiene și în „l'Humanité”. Încercarea sa, deosebit de meritorie, poate fi considerată reușită.

Există însă în lucrare o chestiune discutabilă, căreia profesorul belgian îi acordă o deosebită importanță și care este esențială pentru înțelegerea problemelor tratate, și anume aprecierea caracterului mitingului menționat cu prilejul căruia a vorbit Jaurès. J. Stengers consideră în acest sens că prezentarea pe care i-o face Roger Martin du Gard într-un capitol celebru al *Familiei Thibault* (Vara lui 1914)² este falsă, mitingul neavînd, după părerea sa, un caracter socialist — așa cum este prezentat în romanul menționat — ci unul eterogen. Pentru a argumenta această afirmație, el se bazează pe faptul, real, că acela care a atras cei mai mulți auditori a fost Jaurès. Acesta, arată autorul, era cunoscut în mișcarea socialistă belgiană încă din 1894, dată la care a ținut primul discurs în Belgia; el se bucura însă de popularitate și într-o mare parte a burgheziei belgiene. Această din urmă situație s-ar datoră faptului că în discursul său din 1894 se găsesc mai multe idei nobile și generoase decît doctrină socialistă propriu-zisă (în treacăt fie zis, distincția nu este cu nimic justificată), s-ar datoră apoi acțiunii sale în afacerea Dreyfus, elocvenței sale, luptei împotriva războiului etc.

Evident, aceste afirmații ale autorului sînt interesante iar datele aduse în sprijinul lor utile. Este greu totuși, credem, să se tragă de aici concluzia că mitingul din 29 iulie 1914 a avut un caracter eterogen.

În această ordine de idei amintim că mitingul a fost convocat de Partidul muncitoresc belgian și că oratorii aparțineau biroului Internaționaliei a II-a. Jaurès

¹ Dintre ultimele lucrări consacrate lui Jaurès amintim numărul special al revistei „Europe” (no. 354—355, oct.—nov. 1958) și culegerea apărută sub redacția lui Madelin Reberiou, Jean Jaurès, *Contre la guerre et la politique coloniale*, Paris, 1959 (în 1961 lucrarea a fost tradusă în limba rusă sub îngrijirea lui A. Z. Manfred).

² În legătură cu acest capitol vezi și J. Brennier, *Martin du Gard*, Paris 1961, p. 56 și 69.

putea avea o anumită popularitate în rîndurile burgheziei belgiene, el a vorbit însă în numele proletariatului și reacția auditoriului la afirmațiile sale nu putea fi decît cea a unor proletari.

Căutînd să dovedească același caracter eterogen și pentru demonstrația care a urmat după miting, J. Stengers subliniază că manifestații nu au scandal lozincă „Vive la Sociale” — așa cum scria Martin du Gard — ci numai „Jos Războiul!” și au cîntat Internaționala. Lăsînd deoparte faptul că pentru aceasta sînt citate ziare a căror apartenență politică nu este precizată³ — dar care nu sînt socialiste — să menționăm că Internaționala nu putea fi intonată decît de muncitori sau de oameni care aderaseră la cauza lor și că era firesc ca într-o manifestație îndreptată împotriva războiului să se scandeze „Jos războiul”.

De altfel, în legătură cu aceasta credem că mitingul și demonstrația de la Bruxelles — inclusiv discursul lui Jaurès — trebuiau încadrate în întreaga acțiune pentru pace a mișcării muncitorești din această perioadă. Firește, aici nu trebuie omise nici anumite limite ce decurg din caracterul activității de ansamblu al Internaționalei a II-a. Astfel, criticînd tendințele războinice ale guvernelor german, austro-ungar, rus, Jaurès, dădea asigurări în ceea ce privește atitudinea pacifică a guvernului francez ca și a celui englez. Or, dat fiind rolul său politic, aceste asigurări erau de natură să inducă în eroare opinia publică, ziarele — printre care și unele românești⁴ — acordînd o deosebită atenție tocmai acestui pasaj din discursul lui Jaurès.

Făcînd aceste observații am dorit să atragem atenția asupra unor puncte de vedere care ni se par discutabile, expuse într-un studiu care este deosebit de util pentru cunoașterea de ansamblu a lui Jaurès ca și a situației generale din perioada imediat premergătoare primului război mondial. O contribuție în acest sens o poate aduce și studierea ecoului pe care l-a avut mitingul antirăzboinic de la Bruxelles și în special cuvîntarea lui Jaurès în presa din România.

Înainte de aceasta trebuie să menționăm că numele și activitatea lui Jaurès erau cunoscute de multă vreme în țara noastră. Încă în 1894, „Almanahul social-democrat” publica o scurtă biografie a acestuia, biografie care — fapt demn de reținut — urma imediat după cele ale lui Marx și Engels, precedîndu-le pe celea ale lui J. Guesde, A. Bebel și Liebknecht⁵. În anul următor, „Lumea Nouă” din 13—14 septembrie publica un discurs al socialistului francez la Toulouse⁶. Urmărirea evoluției popularității lui Jaurès în România nu este o operă alfit de ușor de realizat — deși ea ar merita osteneala; ne putem face totuși o idee în această privință din felul în care au reacționat diferitele ziare la vestea asasinării socialistului francez. Deși atenția lor era concentrată acum asupra știrilor privind izbucnirea războiului, majoritatea lor au publicat pe prima pagină telegrama anunțînd împușcarea sa, în „Universul” ea apărînd cu litere de titlu, într-o ediție specială. În zilele următoare au apărut numeroase comentarii, amănunte asupra asasinatului, spîcuiri din discursurile sale, aprecieri ale contemporanilor, fotografii etc.⁷.

³ „L'Étoile belge”, „Gazette”, „La Dernière Heure” din 30 iulie 1914. De altfel, pentru a se demonstra caracterul „calm” al demonstrației este citat un document din 28 iulie, or, demonstrația are loc pe 29 iulie.

⁴ „Opinia”, 19 iulie 1914; „România Muncitoare”, 20 iulie 1914. Data folosită de zarele românești este după stil vechi.

⁵ V. și *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea a II-a (1890—1900), Ed. Pol., Buc. 1964, p. 493 și urm.

⁶ *Ibidem*, p. 422.

⁷ Vezi „România Muncitoare” din 20, 22, 27, 29 iulie, 7 și 12 august 1914; „Adevărul” din 20, 21, 22, 23, 24, 29 iulie 1914; „Universul” din 19 și 21 iulie 1914; „Opinia” din 19, 20, 24, 25, 30 iulie 1914, etc. Este interesantă reflecția acestui din urmă ziar cu privire la moartea lui Jaurès: „Un om care a murit la timp e sărmanul apostol al păcii, Jaurès. N-a apucat să vadă pe socialiștii germani aplaudind creditul de război” (Rubrica *Mici polemici*, din 25 iulie 1914).

În aceste condiții, nu este de mirare că discursul rostit de Jaurès la Bruxelles a avut un destul de larg răsunet în România.

Știrile cele mai interesante în această privință ni le oferă — după cum era și de așteptat — „România Muncitoare”. După ce în numărul din 20 iulie 1914 anunțase cititorii despre mitingul de la Bruxelles și discursul rostit cu acest prilej de Jaurès, la 22 iulie ziarul revine, publicind de data aceasta o dare de seamă amplă, reluată după „l'Humanité” și care cuprindea discursul în rezumat. Este interesant, de semnalat însă că mai târziu, la 7 august, „România Muncitoare” va publica din nou discursul ui Jaurès, la data aceasta aproape integral, folosind în acest scop darea de seamă din „Le Peuple” — ziarul belgian utilizat în mod deosebit de J. Stengers — reluată din publicația bulgară „Narod”. Neîntâlnind direct după original, traducerea nu este întru totul exactă.

Cele câteva informații de mai sus — pe care ni le-a prilejuit studiul lui J. Stengers — confirmă popularitatea de care se bucura Jaurès în întreaga Europă, în același timp, în care dovedesc încă o dată atenția deosebită cu care mișcarea muncitorească din România a urmărit, problemele importante ale vieții internaționale.

V. Cristian

CONST. C. GIURESCU, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Muzeul Regional de arheologie Dobrogea, 1966, 64 p. + 2 planșe.

Studiată în implicațiile ei istorice, toponimia românească constituie un nescut izvor pentru cunoașterea trecutului nostru. În cazul Dobrogei medievale izvoarele narative și diplomatice fiind în număr cu mult mai mic decât cele privind alte provincii istorice românești, cercetările de toponimie nu numai că pot suplini lipsa unor astfel de izvoare, dar în unele probleme precum demografia istorică, de exemplu, ele sînt singurele care pot duce la rezultate concludente. Studiul profesorului Const. C. Giurescu e un exemplu în acest sens.

Autorul întreprinde pentru prima dată în literatura noastră de specialitate o cercetare istorică sistematică și completă a toponimicilor românești din hărțile franceze, engleze, ruse, austriece și românești din secolele XIV—XIX, privind teritoriul Dobrogei. Observînd că în această străveche provincie „s-a produs o ade-vărată sinteză etnică românească” prin amestecul românilor autohtoni, așa numiții *dicieni*, cu cei veniți în decursul secolelor din Țara Românească, Moldova și Transilvania și cu aromânii colonizați în secolul nostru, autorul cercetează împrejurările istorice care au favorizat acest fenomen și contribuția fiecăruia din elementele de mai sus la această sinteză. Unele din topicile înregistrate în aceste hărți arată continua locuire a Dobrogei de către dicieni, după cum altele, cercetate de autor comparativ cu toponimia din celelalte provincii românești, indică direcția din care a venit elementul românesc nord și vest-dunărean ca și vechimea și amploarea acestui proces.

Atît izvoarele cartografice din epoca medievală cît și cele moderne, arată autorul, înregistrează prezența românilor pe întreg cuprinsul Dobrogei: în Deltă, în zona malului dobrogean al Dunării, în regiunea marilor lacuri Razelm-Sinoe și la tărîmul mării precum și în interiorul Dobrogei. Toponimia dobrogeană atestă nu numai numărul însemnat al populației românești din această provincie, dar și rolul ei în viața economică și socială. Potrivit toponimiei, românii de pe teritoriul cuprins între Dunăre și Mare apar ca agricultori, pescari, păstori, crescători de vite, viticultori, prisăcari și meșteșugari. Ei au dat nume românești atît așezărilor omenești cît și cursurilor de apă, ostroavelor, lacurilor sau iezzerelor, gîrlelor, grîndurilor și drumurilor. Importanța elementului românesc din Dobrogea rezultă, în

sfârșit, observă prof. Const. C. Giurescu, din faptul că încă înainte de reintegrarea acestei provincii la România populația turcă de aici vorbea românește.

Concluziile cercetării prof. Const. C. Giurescu sînt întregite de o hartă, întocmită după izvoarele cartografice cercetate, asupra repartiției populației românești în spațiul dobrogean pînă la 1878. Întrucît harta nu cuprinde toate așezările și topicele românești, unele neputînd fi localizate, un indice al numelor cercetate ar fi înlesnit în mare măsură cercetătorului folosirea acestei atît de importante contribuții la istoria Dobrogei.

I. Caproșu

MIHAIL GUBOGLU și MUSTAFA MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I, sec. XV-mijlocul sec. XVII, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1966, 562 p.

Subliniind importanța cronicilor turcești ca izvor pentru istoria țărilor române, N. Iorga socotea editarea lor ca o necesitate imperioasă a istoriografiei noastre. „Trebuie să avem și noi, stînd la un loc, tot ce ne privește în cronicile osmanilor”, nota încă în 1928 marele istoric (N. Iorga, „Cronicile turcești ca izvor pentru istoria românilor”, în „Analele Acad. Rom.”, Mem. Sect. Ist., S. III, t. IX, p. 22). Realizarea acestui deziderat a întîrziat însă, așa încît istoricii români au fost nevoiți să apeleze în continuare la vechile traduceri ale lui J. Leuncavius, V. Bratutti sau A. Galland. Cu cele trei volume de cronici turcești proiectate, din care primul a văzut recent lumina tiparului, se va umple un gol de multă vreme simțit în istoriografia noastră. Căci cronicile turcești cuprind, lesne de înțeles, un material foarte bogat pentru istoria medievală a țării noastre. Folosite numai parțial cînd în prezent, informațiile analelor osmane, completate de colecția de documente turcești în curs de definitivare, vor spori într-o largă măsură baza documentară a istoricilor noștri.

Primul volum cuprinde extrase privind istoria țărilor române din cele mai reprezentative opere ale istoriografiei feudale turcești din secolul al XV-lea — mijlocul secolului al XVII-lea, urmînd ca perioadei celei de a doua jumătăți a acestui veac și a celui următor să i se consacre celelalte două tomuri.

Cele cîrca 550 de pagini, cît însumează textele narative traduse în acest volum, sînt rezultatul unei munci vaste și plină de dăruire a turcologilor români Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed. Editorii au întreprins în prealabil îndelungi cercetări în arhivele, muzeele și bibliotecile din țară pentru inventarierea întregului material orientalist din care apoi au selectat cu migală și nu fără mari dificultăți fragmentele ce privesc istoria românilor. Traducerea textelor, clară și curgătoare, a fost făcută după manuscrise originale, copii sau fotocopii ale acestora sau după cele mai bune ediții străine. Cercetarea arhivelor din Istanbul le-a permis editorilor, de asemenea, completarea materialului cu unele texte noi extrase din manuscrisele cronicilor turcești păstrate în acest oraș.

Fiecare din izvoarele narative editate e precedat de o schiță bibliografică a autorului ei și însoțit, la subsol, de un bogat aparat explicativ privind atît instituțiile osmane fără corespondențe românești cît și unele neclarități din text; tot aici sînt consemnate transformările din anii Hegirii în anii erci noastre și identificările, adesea foarte greu de operat, ale topicelor și numelor de persoane.

Complinind un text editat cu multă grijă, acest aparat înlesnește cercetătorului folosirea adecvată a unor izvoare care, altminteri, i-ar fi creat reale dificultăți. Dat fiind specificul izvoarelor publicate, un indice de nume și materii ar fi fost pe cît de util pe atît de necesar.

De un real folos pentru cititor este și introducerea la volum în care sînt înfățișate trăsăturile principale ale istoriografiei otomane și importanța ei pentru studiarea trecutului nostru.

Prin publicarea *Cronicilor turcești privind țările române*, baza documentară a istoriei noastre se îmbogățește cu o importantă categorie de izvoare, iar cercetătorului i se pune la dispoziție un instrument de lucru indispensabil.

I. Caproșu

MIHAIL GUBOGLU, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, 1455—1829, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1965, 655 p. + 18 planșe.

Acest volum, care cuprinde rezumatele detaliate, cu elementele esențiale din punct de vedere economic, social, politic și militar, a peste două mii de documente din depozitele Direcției generale a Arhivelor Statului, Bibliotecii Centrale de Stat, Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, ca și din arhivele polone, cehe și bulgare, îl datorăm lui Mihail Guboglu, un foarte bun cunoscător al limbii, paleografiei și istoriei otomane.

Documentele rezumate în vol. al II-lea se referă în special la Moldova, dar și la Țara Românească și Transilvania, la relațiile lor cu țările vecine și în special cu Imperiul otoman, dintre anii 1455—1829. Diplomele imperiale și vizirale, ca și ale hanilor tătari din Crimeea, care aveau sub autoritatea lor triburi din Buceag, sînt adresate în cea mai mare parte domnilor, boierilor și dregătorilor români, dar și dregătorilor otomani din regiunile învecinate cu țările noastre.

În primul rînd, documentele turcești dintre anii 1455—1829 — adică de cînd Moldova a început să plătească haraci și pînă la desființarea monopolului turcesc asupra comerțului exterior al țărilor noastre — au date numeroase și noi despre obligațiile materiale ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei față de Poartă. Se menționează, de nenumărate ori, zahereaua, adică cantitățile de cereale cerute de turci, care cuprindea: grîu, orz, miei, porumb, făină, animale și alte produse. În special unele cifre referitoare la Moldova sînt grăitoare. Astfel, în 1565 Poarta cerea lui Alexandru Lăpușneanu să trimită 50 000 chile de orz pentru grajdurile împărătești din Istambul, 50 000 de chile pentru grajdurile din Belgrad (doc. nr. 106, p. 37), iar în anul următor, 12 000 de vite, în timp de 10 luni, cîte 1 200 capete pe lună, un mare număr de oi, ca și 80 000 chile de orz la Istambul și 20 000 chile la Behran (doc. nr. 127, p. 44).

Asemenea date ne furnizează și documentele turcești din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea (doc. nr. 859, p. 256, nr. 967, p. 282 ș.a.). După documentele cuprinse în acest volum, (dintre 13 decembrie 1786 — 16 aprilie 1788), sîntem informați că pentru aprovizionarea oastei otomane s-au livrat numai din Moldova 219 833 chile de grîu, 265 267 chile de orz, 119 631 chile de făină, ca și mari cantități de cherestea, un număr mare de animale, meșteri și salahori pentru diverse munci.

Pentru produsele cumpărate, turcii plăteau prețuri foarte reduse (doc. nr. 127, p. 44, nr. 1360, p. 385, nr. 1814, p. 511 ș.a.). Turcii au luat măsuri ca să se reglementeze și comerțul cu sare din țările noastre (doc. nr. 686, p. 206, nr. 691, p. 208, ș.a.) și uneori ordonau domnilor români să grăbească trimiterea sării spre Constantinopol, unde i se simțea lipsa (doc. nr. 1899, p. 534 ș.a.); evident însă că la un preț redus.

Documentele turcești au date noi și despre sumele plătite ca haraci Porții de către țările noastre, în special a măririi lor succesive, ca și asupra celor plătite, numai de Moldova, hanilor tătari din Crimeea (doc. nr. 121, p. 42).

Numeroase documente se referă la relațiile comerciale dintre țările noastre și Poartă, precum și cu Polonia, Austria și Rusia, și la intervențiile sultanilor pentru apărarea negustorilor de abuzurile autorităților din aceste state

Interesante sînt și informațiile care ni se dau despre circulația monetară și valoarea de schimb a unor monede, despre cursul lor, normal sau forțat, impus de vîstieria otomană.

O serie din documentele cuprinse în acest volum se referă la răzmerițe și chiar răscoale (doc. nr. 14, p. 7—8, nr. 40, p. 16 ș.a.), iar altele ne informează despre marea număr de impozite și taxe, ordinare și extraordinare, percepute în Imperiul otoman, și în țările noastre, precum și despre scutirile de impozite și taxe etc.

Volumul se încheie cu un glosar și un indice general, foarte necesare folosirii documentelor.

În concluzie, și publicarea acestui volum se încadrează în efortul general făcut de orientaliști turcologi din lumea întreagă, pentru a se pune la dispoziția cercetătorilor izvoare cu un conținut informativ bogat, variat și interesant. Toate documentele, larg rezumate în acest volum — și ca atare pot fi folosite pentru redactarea oricărui studiu — cuprind un material informativ foarte bogat și important, care completează numeroase lacune din istoria noastră. De aceea, ca atare, trebuie apreciată munca competentă și susținută a autorului.

N. Grigoraș

SILVIU DRAGOMIR, *Avram Iancu*, Editura științifică, București, 1965, 304 p.

Participant consecvent încă din tinerețe la mișcarea națională de eliberare a Transilvaniei de sub dominația străină, Silviu Dragomir, regretatul profesor al Universității din Cluj, și-a închinat cea mai mare parte a activității științifice studiilor îndelungate lupte duse de poporul român pentru triumful cauzei sale naționale. Neobosit cercetător al arhivelor românești și străine, reputatul profesor clujean a adus, prin publicarea unui vast material documentar și a numeroase lucrări, contribuții fundamentale la cunoașterea mișcării de eliberare socială și națională a românilor transilvăneni.

Rod al unei extrem de bogate documentări și a unei tot atît de riguroase analize critice a izvoarelor, monografia *Avram Iancu* scrisă de Silviu Dragomir în ultimii ani ai vieții, dar publicată postum, constituie o adevărată încoronare a prodigiului sale activități științifice. Îndelungile sale investigații asupra revoluției din 1848—1849 din Transilvania și folosirea metodei materialismului istoric au înlesnit cercetătorului clujean reconstituirea în adevărata sa lumină a activității revoluționare, nu rareori controversată, a lui Avram Iancu. Căci, așa cum însuși autorul subliniază, figura eroului transilvănean de la 1848 a trăit pînă acum „conturată mai mult de legendă decît de cercetarea istoriei critice” (p. 11). Dificilă chiar în aceste condiții, sarcina istoricului în reconstituirea drumului revoluționar al tribunului ardelean a fost îngreuiată în multe puncte ale cercetării de un material documentar contradictoriu și insuficient. Și aceasta tocmai atunci cînd se cereau lămurite pagini obscure sau denaturate din viața eroului, ca să nu mai vorbim de necesitatea spulberării unor idei tendențios acreditate. Silviu Dragomir, cu o minuțiozitate exemplară, confruntînd mereu izvoarele și punînd în valoare tot ceea ce merita atenția cercetătorului, a reus în adevăratul cadru figura luptătorului patruzecioptist. Adolescența, începuturile activității revoluționare, participarea la lupta revoluționară pentru cucerirea drepturilor naționale ale românilor și la luptele din toamna anului 1848, retragerea în Munții Apuseni, drama misiunii deputatului Ioan Dragoș, apărarea victorioasă a munților și dezastrul lui Hatvani, intervenția lui Bălcescu, înșelarea revoluționarilor români de către Habsburgi și lupta eroului împotriva reacțiunii, toate etape ale drumului revoluționar străbătut de Avram Iancu sînt prezentate de autor cu o deosebită comprehensiune. Democratul revoluționar transilvănean e înfățișat ca un tribun al poporului, ca exponent al maselor țărănești și al luptei acestora pentru cauza națiunii române. Reliefind rolul lui Avram Iancu,

ca șef al oștirii țărănești din Munții Apuseni, Silviu Dragomir subliniază că revoluționarul ardelean n-a confundat nobilimea maghiară cu poporul ungar, ci a fost, alături de N. Bălcescu, partizanul colaborării cu revoluționarii maghiari pe baza unui front revoluționar comun împotriva absolutismului habsburgic. În acest sens sînt semnificative cuvintele din apelul adresat de Iancu lui Kossuth: „De credeți în cer un Dumnezeu și pe pămînt o patrie, luați alte mijloace de a trata cu noi, convingeți-vă deplin că între noi și voi armele nu pot hotărî niciodată” (p. 14).

Deși axată pe descrierea activității revoluționare a lui Avram Iancu, monografia prezintă de fapt întreaga revoluție a românilor transilvăneni din 1848—1849. Caracterul național al acestei revoluții rezidă în contradicția fundamentală dintre țărani, în marea lor majoritate români, și feudații maghiari.

Scrisă într-un stil sobru, dar fluent, monografia *Avram Iancu* constituie, așa cum remarcă și prof. V. Maciu în prefață, „nu numai cea mai valoroasă operă a unui istoric care a studiat zeci de ani revoluția transilvăneană de la 1848—1849, dar și o creație valoroasă a istoriografiei românești, menită să stabilească adevărul științific într-una din problemele cele mai zguduitoare din trecutul patriei noastre”.

I. Caproșu

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE DIN IASI ÎN ANUL 1966

Activitatea cercetătorilor de la Institutul de istorie și arheologie s-a desfășurat, în cursul anului 1966, în conformitate cu planul de cercetare științifică. Astfel, au fost terminate lucrările înscrise în plan și s-a continuat documentarea la temele prevăzute pe mai mulți ani. În același timp, colaboratorii Institutului au desfășurat o bogată activitate publicistică, concretizată prin tipărirea a numeroase studii, articole, recenzii, note bibliografice etc. în revistele de specialitate din țară și de peste hotare. Totodată, membrii Institutului au participat, cu interesante comunicări, la simpozioane, conferințe naționale și congrese internaționale.

În cadrul Institutului funcționează două secții: Secția de istorie veche și arheologie și Secția de istorie medie, modernă și contemporană.

În 1966 activitatea Secției de istorie veche și arheologie a fost orientată în direcția studierii și valorificării materialelor arheologice provenite din săpăturile mai vechi sau recente efectuate în diverse localități din Moldova și Muntenia. Pe baza materialelor descoperite s-a trecut la elaborarea unor monografii sau redactarea unor capitole ale unor lucrări care tratează procesul complex al dezvoltării societății omenești de pe teritoriul Moldovei din cele mai vechi timpuri și până în epoca feudalismului dezvoltat. Printre temele cercetate, menționăm: *Cultura Cucuteni în lumina săpăturilor de la Trușești* (M. Petrescu-Dimbovița, Adrian și Marilena Florescu), *Cultura materială dacică pe teritoriul Moldovei* (N. Gostar, Silvia Teodor, Silviu Sanie), *Cultura materială romană pe teritoriul Moldovei și relațiile romanilor cu populația autohtonă* (N. Gostar, Silviu Sanie, Șeiva Sanie), *Cultura carpică în Moldova* (I. Ioniță, C. Andrei), *Populația de pe teritoriul Moldovei în secolele VI-X* (Dan Gh. Teodor, V. Spinei), *Contribuții arheologice la cunoașterea satului moldovenesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat* (Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamțu, V. Spinei) și *Contribuții arheologice la problema orașului moldovenesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat* (Al. Andronic, Eugenia Neamțu, Stela Cheptea).

De asemenea, membrii Secției de istorie veche și arheologie au tipărit studii și comunicări în publicațiile de specialitate din țară („Dacia”, „Studii și cercetări de istorie veche”, „Revista muzeelor” ș.a.), precum și în „Actele celui de-al VI-lea Congres Internațional de științe Pre- și Protoistorice de la Roma” (M. Petrescu-Dimbovița, Dan Gh. Teodor). În același timp, unii dintre cercetătorii Secției au colaborat cu substanțiale articole, la întocmirea prestigiosului *Manual de preistorie europeană*, apărut la Praga în 1966. Tot în cursul aceluiași an, colaboratorii Secției au participat cu comunicări la cel de-al VII-lea Congres Internațional de științe Pre- și Protoistorice (Praga), la Congresul de științe sud-est europene (Sofia) și la sesiunea muzeelor (București).

Secția de istorie medie, modernă și contemporană a Institutului cuprinde trei sectoare.

Sectorul de istorie medie a urmărit elucidarea unor probleme majore privind organizarea societății feudale de pe teritoriul Moldovei în Evul Mediu. În acest cadru au fost studiate în continuare temele: *Proprietatea feudală în Moldova în secolele XIV—XVIII* (C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, D. Ciurea) și *Organizarea fiscală a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (N. Grigoraș). De asemenea, a fost definitivat și predat Editurii Academiei Republicii Socialiste România un volum din *Documenta Romaniae Historica* (seria A, Moldova, anii 1632—1633).

Membrii sectorului de istorie modernă au fost preocupați de cercetarea unor aspecte privind istoria social-economică și politică a patriei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XX-lea. Colaboratorii sectorului au lucrat la următoarele teme: *Gospodăria moșierească în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea* (C. Istrati), *Încercări de reorganizare a statului în Moldova între 1821—1828* (I. Ciubotaru), *Organizarea financiară a Moldovei sub regimul Regulamentului Organic* (N. Corivan), *Organizarea breslelor de slujitori în Moldova de la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă la Regulamentul Organic* (Ecaterina Negruți-Munteanu), *Organizarea administrativă a statului român între 1858—1866* (C. C. Angelescu), *Austria și Principatele Române în vremea războaiului Crimeii. 1853—1857* (L. Boicu) și *Partidele politice și problema agrară în România între 1907—1918* (Val. Popovici, C. C. Angelescu, L. Boicu, Ecaterina Negruți-Munteanu, A. Macovei, D. Vitcu). Concomitent s-a continuat operația de selecționare a documentelor depistate în Arhivele. Statului din Iași, București, Bacău, Galați și Focșani, în vederea publicării lor în volumul *Frământări jărdnești în Moldova între 1848—1858* (Val. Popovici, A. Macovei, D. Vitcu).

În cursul anului 1966, colaboratorii sectorului de istorie contemporană au lucrat la temele: *Situația internă a României în perioada stabilizării relative a capitalismului. 1922—1928* (J. Benditer, D. Șandru, I. Saizu, G. Ignat, Gh. Buzatu) și *Situația internă a României între 1918—1922* (J. Benditer, I. Saizu, G. Ignat, Gh. Florescu). În colaborare cu cercetători din București și Cluj, doi colaboratori ai sectorului (D. Șandru și Gh. Buzatu) au participat la întocmirea unei bibliografii selective relativ la *Ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 în România*, care se află sub tipar sub redacția acad. P. Constantinescu-Iosi și prof. V. Cheresteșiu.

În afară de activitatea desfășurată în cadrul planului de cercetare științifică, colaboratorii Institutului au manifestat preocupări și pentru studierea unor probleme personale. O parte din rezultatele cercetărilor întreprinse în 1966, au fost expuse în comunicările prezentate în ședințele de lucru ale Institutului. Astfel, au fost prezentate următoarele comunicări: *Tema plastică a Venerii calpige pe ceramica neolitică carpato-dunăreană* (A. Nitu), *Războaiele marcomane la Dunărea de Jos* (N. Gostar), *Geograful bavarez despre populațiile de pe teritoriul României și unele triburi slave din vecinătate, Liפורול apusean al Mării Negre în cartografia sec. XII-XIV* (C. Cihodaru), *Demografia Moldovei în sec. XIII-XIV, Weltanschauung-ul lui Froissart, Considerații asupra literaturii geografice universale din sec. XVII-XVIII, Situația social-economică a Moldovei în sec. al XVI-lea* (D. Ciurea), *500 de ani de la fundarea mănăstirii Putna, 150 de ani de la moartea lui Gh. Șincai* (N. Grigoraș), *Cisla în perioada regulamentară* (N. Corivan), *M. Kogălniceanu și evenimentele de la Iași din martie 1848* (D. Vitcu), *M. Kogălniceanu și Academia Română* (C. C. Angelescu), *Memoriile lui B. Baruch* (J. Benditer), *Despre un concurs universitar la Iași în 1894*. N. Iorga; *Ecoul legii minelor din 1924 în străindate* (Gh. Buzatu).

În 1966, numeroși membri ai Institutului au participat cu comunicări la simpozionul organizat cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la fundarea mănăstirii Putna (Al. Andronic, C. Cihodaru, N. Grigoraș, N. Corivan), precum și la sesiunea științifică de la București consacrată Centenarului Academiei (M. Petrescu-Dimbovița, Al. Andronic, N. Grigoraș).

Paralel cu această activitate, colaboratorii Institutului au pregătit materiale pentru cele două publicații editate de Institut — „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Iași” și „Arheologia Moldovei”. Totodată, ei au publicat mai multe monografii în Editura Meridiane: *Mănăstirea Cetățuia — Iași* (N. Grigoraș), *Cultura Cucuteni* (M. Petrescu-Dîmbovița), și *Muzeul de istorie a Moldovei* (M. Petrescu-Dîmbovița și Al. Andronic).

În cursul aceluiași an, Institutul a întreținut rodnice relații cu străinătatea, concretizate în schimburi de publicații, călătorii de studii peste hotare ale colaboratorilor, participări la congrese și simpozioane internaționale etc. Astfel, în schimbul revistelor editate de către Institut, trimise în străinătate, biblioteca a primit 288 de publicații de specialitate apărute în Europa, America, Asia, Africa și Australia. Conform planului de relații științifice cu străinătatea mai mulți colaboratori ai Institutului au participat la cel de-al VII-lea Congres Internațional de științe Pre- și Protoistorice de la Praga (M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, Adrian și Marilena Florescu, Al. Andronic, Dan Gh. Teodor, I. Ioniță), iar prof. M. Petrescu-Dîmbovița, Val. Popovici, C. Cihodaru, Al. Andronic și N. Gostar au efectuat deplasări în U.R.S.S., Ungaria, Cehoslovacia și Polonia. De asemenea, Institutul a primit vizita unor cunoscuți oameni de știință străini: prof. dr. M. M. Renard și S. de Laet (Belgia), J. Werner (R. F. a Germaniei), prof. dr. B. Soudsky (Cehoslovacia), D. Gazdăpustay (Ungaria) și Gh. Gheorghiev (Bulgaria).

D. Vitcu

Institutul de istorie și arheologie al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie”, care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie” cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 25.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din Instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135

București

Republica Socialistă România

sau prin reprezentanții săi din străinătate

*Anuarul Institutului de istorie și arheologie,
tom. III, p. 1—264, Iași, 1966*

40559

Lei 25

